

8768
COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL " MOLDOVA " IAȘI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

(serie nouă)

I

1995

COLECTIVUL DE REDACȚIE

IOAN CAPROȘU

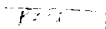
ȘTEFAN GOROVEI

ADRIANA IONIUC

RODICA RADU

SORIN IFTIMI

Secretar de redacție
CORNELIU COJOCARIU

Adresa redacției:

Muzeul de Istorie a Moldovei, Piața Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, 6600, Iași
tel. 114136/int.22

S U M A R

STUDII ȘI ARTICOLE

C. ASĂVOAIE, Priorități în programele de construcții ale donurilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea	3
M. LUTIC, Târgul Frumos în Evul Mediu (secolele XV - XVIII)	11
D. BOTEZATU, Ocolul târgului Hârlău. Geneză și evoluție	21
C. COJOCARIU, Târgul Cernăuți până la începutul secolului al XVIII-lea	33
I. NISTOR, Răpirea Bucovinei după Sulzer	43
C. SANDACHE, Țărânsimul-variantă a stângii.	51

DIN ISTORIA IAȘILOR

Ș. SANIE, Însemnări arheologice	57
S. IFTIMI, Evoluția ocolului domnesc al orașului Iași	63
M. UNGUREANU, Note la un proces care a durat o jumătate de secol: "Locul Bisericii Banu"	77
R.E. ANGHEL, Casa Anastasie Panu	91
G. PODOLEANU, Sculptorul Raffaello Romanelli și orașul Iași	97
ȘTEFAN S. GOROVEI, Două scrisori ieșene din 1859 (Dimitrie Xenopol și Paul Burguet)	103
CLAUDIU PARADAIS, Nicolae Tonitza, student la Mîmchen	107
M. VOICU, Mărturii documentare privitoare la istoricul și activitatea Muzeului Municipal din Iași (1920 - 1930)	113

PATRIMONIUL

P. IRINCIUC, Noi mărturii documentare despre descendenții familiei Al.I.Cuza	119
Z. PUNGĂ, Contribuții la biografia unui pașoptist bucovinean Miron Ciupercovici	123
A. ȘTIRBU, O mărturie documentară despre învățământul farmaceutic din Moldova	141
R. RADU, O traducere inedită a lucrării "Istoria creațiunii naturale" de Ernst Haeckel	149
C. MARIAN, Probleme ridicate de conservarea și restaurarea unor piese textile arheologice	155
R.E. ANGHEL, Documente epistolare inedite - Petru Poni	165
A. IONIUC, Legislația privitoare la organizarea patrimoniului cultural	169

8768

NOTE ȘI PREZENTĂRI

S. PAPACOSTEA, Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și Imperiul Mongol, (E. Gherman)	175
T. GEMIL, Românii și otomanii în secolele XIV-XVI, (Gh. Iutiș)	176
GH. PUNGĂ, Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, (C. Cojocariu)	178
V. CIOBANU, Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea, (C. Cojocariu)	179
* * * , Valori și tradiții culturale în Moldova, (P. Zahariuc)	181
GH. BUZATU, C.GH. MARINESCU, Nicolae Iorga, (C. Sandache)	182
I. CIUPERCĂ, Opoziție și putere în România anilor 1922-1928, (C. Sandache)	183
M. MANOILESCU, Memorii, (C. Sandache)	185
V.FL. DOBRINESCU, Emigrația română în lumea anglo-saxonă, (C. Sandache)	186
V.FL. DOBRINESCU, GH. NICOLESCU, Plata și răsplata istoriei; Ion Antonescu, militar și diplomat (1919-1940), (C. Sandache)	187
D. VITCU, George Enescu în spațiul artistic american, (R. Radu)	188
* * * , Almanah macedo-român, (P. Zahariuc)	190
* * * , Xenopoliana, (C. Sandache)	191

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Ședințe de comunicări	193
Simpozioane	193
Expoziții	194
Creșterea colecțiilor	199
Donații și donatori	200

După șase decenii de la apariția ultimului număr al *Buletinului "Ioan Neculce"*, specialiștii Muzeului de Istorie a Moldovei își propun reînnoirea firului existenței acestei publicații științifice care, prin strădania unor notabili slujitori ieșeni ai muzei Clio, s-a constituit într-un tezaur de documente și informații istorice, suplinind prin aceasta funcționarea Muzeului Municipal.

Astăzi, Muzeul de Istorie dispune de un patrimoniu de câteva zeci de mii de valori documentare și bunuri culturale, de expoziții permanente* organizate după criterii științifice și muzeografice moderne, de un corp de muzeografi care acoperă prin activitatea de cercetare, adecvată specificului instituției muzeale, studiul istoriei din antichitate până la mijlocul secolului al XX-lea.

Colecțiile muzeale în continuă creștere, cărora virtual li se adaugă valorile documentare deținute de arhivele, bibliotecile și colecțiile particulare ieșene, încă insuficient cercetate, diversitatea tematică a expozițiilor permanente, programul expozițional și cultural cu variate subiecte de interes istoric justifică, credem, editarea unui *Buletin* al muzeului, în sensul strict de publicație care să permită pe de o parte, introducerea în circuitul științific a informațiilor tezurizate de patrimoniul istoric existent, pe de altă parte, să mediatizeze activitatea acestei instituții de cultură.

Preluarea titlaturii și programului editorial al *Buletinului "Ioan Neculce"* se dorește perpetuarea peste decenii a unei moșteniri culturale căreia actuala instituție muzeală îi datorează, în parte, individualitatea vocației în ansamblul instituțiilor culturale ieșene. Distanța de timp ce desparte cele două serii ale *Buletinului "Ioan Neculce"* obligă însă la o lărgire a cadrului tematic al publicației, prin acordarea cuprinsului la însumările actuale ale istoriografiei, la reconceptualizarea termenului de *patrimoniu istoric*, la apariția unor domenii de cercetare și a unor noi profesii legate de latura aplicativă a muzeologiei.

Noua serie propune atenției specialiștilor studii concise pe teme de istorie antică, medievală, modernă și contemporană privitoare cu precădere la trecutul orașului Iași, comunicări și note referitoare la noi descoperiri de documente și valori culturale, informații despre creșterea, înserierea și conservarea colecțiilor, cronica activității expoziționale.

Apelând mai ales la studierea patrimoniului muzeal, *Buletinul "Ioan Neculce"* (periodic semestrial) este deschis tuturor cercetărilor care promovează adevărul istoric, dispuși să readucă la lumină fapte, "locuri, lucruri, persoane", cărora Cronos le-a șters sau tulburat amintirea.

Preluând o tradiție, noua serie a publicației își oferă coloanele și tinerilor istorici pentru a pune încă o piatră la poarta cetății de spirit a Iașilor.

Rodica Radu

* Muzeul de Istorie, secție a Complexului Muzeal Național "Moldova", are ca unități componente Muzeul de Istorie a Moldovei, Muzeul Unirii, Muzeul Memorial "A.I. Cuza" de la Ruginoasa, Muzeul Arheologic Cucuteni, Muzeul de Istorie a orașului Hârlău, adăpostite în clădiri cu statut de monumente istorice, dispunând de un patrimoniu și expoziții permanente proprii.

C. ASĂVOAIE

PRIORITĂȚI ÎN PROGRAMELE DE CONSTRUCȚII ALE DOMNILOR
MOLDOVENI PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

Dintre activitățile desfășurate pe diverse planuri de către domnii Țării Moldovei se individualizează, prin forța de expresie și prin durabilitatea rezultatelor ei, activitatea de construcție a așezămintelor de cult (biserici, complexe mănăstirești), militar-administrative (cetăți și/sau cu caracter aulic, curți domnești).

Problematica generată de construcțiile inițiate de domnie a fost abordată în istoriografia românească sub diverse aspecte: al identificării în teren, al datării, al funcționalității sau al tehnicii de construcție, toate aceste dimensiuni fiind concretizate în studii, monografii ale diverselor monumente sau lucrări mai ample, de sinteză¹.

Cu toate acestea, o încercare de stabilire a priorităților impuse de contextul evenimentelor în programele de construcție ale domnilor moldoveni, cel puțin până la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, domn în timpul căruia Țara Moldovei cunoaște, incontestabil, apogeul evoluției sale sub aspecte multiple, nu a fost întreprinsă până acum, cel puțin într-un studiu special. Un demers în acest sens credem că se impune din cel puțin trei motive: în primul rând am avea o imagine de ansamblu a dificultăților cu care s-au confruntat domniile în timpul cărora Țara Moldovei s-a desăvârșit ca stat, precum și a măsurilor care au condus la eliminarea acestor dificultăți; în al doilea rând, ierarhizarea comandamentelor cărora domnia a trebuit să le facă față în domeniul activității de construcție, a potențialului economic îndreptat spre rezolvarea lor, poate contribui la o apreciere corectă a forței economice și umane de care dispunea Țara Moldovei în diferite segmente temporale din această perioadă. În sfârșit, prin sesizarea momentelor în care s-a simțit nevoia unor extinderi spațiale ale edificiilor de orice natură, pot să ne ofere indicii asupra factorului demografic (cazul edificiilor de cult și al fortificațiilor permanente), asupra potențialului uman implicat în procesul de apărare a țării - fortificațiile în general - ca și a modului în care crește numărul celor implicați în bunul mers al instituției domniei - în ceea ce privește curțile domnești.

Se impune precizarea faptului că o cercetare asupra chestiunilor prioritare în programele de construcție ale domnilor moldoveni rămâne în momentul actual un început care va trebui reluat atunci când izvoarele care au ajuns până la noi, atât cele documentare cât și cele arheologice, vor fi toate scoase la lumină. Evenimentele istorice vitrege, de care Țara Moldovei nu a dus lipsă, au făcut ca documentele eminate de la domnie să se piardă într-o mare parte, iar din cele care au ajuns până la noi o bună parte să fie ținute departe de ochii cercetătorului. În ceea

¹ Dintre lucrările care abordează problematica construcțiilor din evul mediu românesc și, implicit, a celor inițiate de către domnii Țării Moldovei din perioada pusă în discuție, menționăm: Eugenia Neamtu, Vasile Neamtu, Stelea Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, vol. I, Iași, 1980, vol. II, Iași, 1984; Alexandru Andronic, *Iași până la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986; Ion I. Solcanu, *Motivații etice și ideologice ale achizitiei cititoricești la Ștefan cel Mare*, în "AJIA", XXIV, 1987, partea I, p. 137-154; Alexandru Arămon, *Date istorice și arheologice cu privire la curtea domnească din Bacău*, în "RMN", 1987, nr. 2, p. 3-13; Mircea D. Matei, Emil I. Emândi, *Cetatea de scaun și curtea domnească din Suceava*, București, 1988; Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească. Contribuții (Suceava până la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989.

ce privește mărturiile arheologice, se înregistrează și aici neajunsuri. Într-o bună zonă s-a putut cerceta mai mult, clarificându-se o serie de probleme, în altă zonă s-a cercetat mai puțin, condițiile politice nefiind favorabile, iar ceea ce s-a cercetat a fost prezentat fie eronat, fie trunchiat, fie că nu s-a putut prezenta, din aceleași motive independente de voința cercetătorului. Întreprindem această primă încercare în speranța că nu peste mult timp cercetătorul va dispune de condițiile necesare accederii la toate izvoarele istoriei noastre.

Încă din perioada în care în spațiul românesc de la est de Carpați încerca să se impună treptat, prin metode pașnice sau prin sabie, o singură autoritate statală, s-a simțit în chip firesc nevoia ca această autoritate să aibă o reședință care să-i confere atât siguranța cât și legitimitatea. Mutările succesive ale reședinței, de la Baia la Siret și de la Siret la Suceava², impuneau și construirea unor spații de locuit în aceste localități, care să dispună și de un sistem de apărare³. Aferent acestor necesități vitale pentru fragila instituție domnească se ivește și aceea a unui lăcaș de închinare. Acestea vor fi inițiate și dintre ele ne-a rămas astăzi, ca mărturie, ctitoria Sf. Treime din Siret, atribuită de tradiție voievodului Sas⁴.

Odată cu domnia lui Petru I (al Mușatei), reședința principală a domnului Moldovei devine Suceava, probabil ca o reacție de asigurare a domniei și, implicit, a țării împotriva tendințelor de catolicizare manifestate viguros de către misionarii ce se stabiliseră în târgul Siret⁵.

În urma acestei decizii, de mutare a reședinței domnești, apare necesitatea asigurării spațiului locuibil destinat domnului și personalului auxiliar al curții. De asemenea, a trebuit să fie avută în vedere și asigurarea securității domniei. Pentru satisfacerea acestor două necesități s-a declanșat activitatea de construcție la două edificii: curtea domnească și cetatea de la marginea de vest a orașului, astăzi cunoscută sub denumirea de Cetatea Șcheia⁶. Se pare însă că, fie prin perimetrul mare și, prin urmare, greu de apărat, fie prin slaba calitate a execuției lucrării, cetatea de la Șcheia nu a satisfăcut pe domn. Prin urmare, acesta dispune spre sfârșitul domniei ridicarea cetății de la latura de est a orașului, punând astfel bazele nucleului în jurul căruia se va forma ansamblul Cetății de scaun a Sucevei. Șcheia își va înceta activitatea odată cu finalizarea lucrărilor de la noua cetate, posibil chiar ca zidurile să-i fi fost demolate iar piatra folosită la terminarea noii cetăți⁷.

În vederea consolidării granițelor, în care se înscria la acel moment statul moldovenesc, Petru I inițiază deschiderea șantierelor de construcție la obiectivele ce aveau să devină Cetatea Neamțului, cetatea din pământ și lemn de la Roman și, probabil, cetățile de la Hotin și de la Țețina⁸. Având în față acest tablou putem conchide că în timpul lui Petru I țara se transformase într-un veritabil șantier de construcții, obiectivele principale la care se lucra având destinația de a forma sistemul de apărare al țării, sugerând în același timp și dorința domnului de a se impune, într-adevăr, ca un "singur stăpânitor". Această acțiune amplă avea să conducă la constituirea sistemului defensiv al Țării Moldovei care va fi desăvârșit de către Ștefan cel Mare. Avându-se în vedere faptul că domnia lui Petru I poate fi considerată prima mare etapă în ceea ce privește construcțiile din piatră pe teritoriul dintre Carpați și Nistru, la acest început putând fi admisă și

² *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 167, 325; Ștefan S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, București, 1973, p. 157.

³ *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 33; I. Caproșu, autorul articolului privind la "Sf. Treime" de la Siret, susține, ca și alți cercetători, ideea că la Siret a existat o fortificație de piatră, posibil de localizat pe dealul Sasca.

⁴ *Ibidem*, p. 34.

⁵ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 34-35.

⁶ *Ibidem*, p. 35.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Lucică Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orășenești*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1972, p. 6-7.

ipoteza utilizării meșterilor străini, în speță polono-baltici, meșteri care trebuiau plătiți și cărora trebuia să le fie asigurată mâna de lucru și celelalte mijloace necesare în construcții, putem să ne facem o idee relativ clară asupra potențialului uman și economic de care dispunea Țara Moldovei în acest moment. Și totuși, în această perioadă, domnia dispunea de rezerve din care să acorde regelui polon Vladislav un împrumut de "trei mii de ruble de argint franțești"⁹. Neonorarea totală a solicitării inițiale a regelui Vladislav (a sumei de cinci mii de ruble) ar putea fi pusă în legătură cu necesitatea domniei de a face față amplului proces de construcție a cetăților.

În perioada imediat următoare domniei lui Petru I, activitatea pe șantierele de construcție a fost infimă sau chiar întreruptă, de vreme ce cercetările arheologice care au fost întreprinse până acum nu au sesizat elemente notabile, iar izvoarele scrise nu menționează nimic în acest sens.

Abia în primele decenii ale secolului al XV-lea, corespunzătoare lungii și liniștitei domnii a lui Alexandru voievod, cunoscut de posteritate și cu apelativul de "cel Bun", activitatea în domeniul ridicării de noi edificii va fi reluată, continuând astfel opera înaintașilor săi și, îndeosebi, aceea a lui Petru I.

Printre primele acțiuni inițiate de Alexandru cel Bun în domeniul construcțiilor trebuie considerate, fără îndoială, cele de la Suceava. Astfel, în timpul său s-a apreciat că a fost ridicată prima incintă de piatră de la Curtea domnească¹⁰. Și reamenajarea fortificației orașului, ca urmare a dezafectării ei în timpul lui Petru I, a fost atribuită, în urma cercetărilor arheologice, domniei lui Alexandru cel Bun. Fortificația era constituită din palisadă de lemn și șanț, șanțul având pereții căptușiți cu băme¹¹. Această stare de lucruri indică preocuparea domniei de a-și crea un sistem de apărare a reședinței, continuând practic acțiunea inițiată de Petru I. Extinderea suprafeței incintei curții domnești în perioada de început a secolului al XV-lea¹² trebuie văzută ca o necesitate impusă de creșterea numerică a anturajului domnesc și a instituțiilor aferente domniei. Preocupările lui Alexandru cel Bun în domeniul construirii unor edificii cu caracter aulic au fost evidențiate și în alte orașe ale Țării Moldovei, unde sunt atestate documentar curți domnești și unde au fost întreprinse săpături arheologice¹³. Ca o rezultantă firească a faptului că în cadrul sistemului de apărare, respectiv la cetăți, lucrările erau terminate în momentul venirii lui Alexandru cel Bun în Scaunul de la Suceava și că acest sistem satisfăcea necesitățile de apărare ale Țării Moldovei, dat fiind și faptul că sistemul era completat și de Chilia și Cetatea Albă, domnul nu a simțit nevoia acută de a iniția măcar un șantier, cel puțin așa rezultă din cele cunoscute până acum, în urma căruia să fie zidită o cetate de care să-și lege numele. Singurul lucru notabil sesizat arheologic este zidul dispus pe latura de sud a Cetății de Scaun de la Suceava, în fața vechii intrări "cu sarcina evidentă de a apăra poarta de eventualele lovituri venite dinspre sud-est și drumul de acces ce venea dinspre platou"¹⁴. Intervenții, de mică anvergură doar, s-au mai sesizat la Cetatea Albă, unde lucrarea se pare că nu a fost finalizată în timpul domniei sale, precum și la Cetatea Neamțului¹⁵. Prioritățile în programul său de construcții se mută în alte planuri, la fel de importante pentru trăinicia țării ca și acela al apărării militare. Este vorba de apărarea spirituală, evident, a ortodoxismului în fața noilor presiuni fă-

⁹ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. 164, p. 603-604.

¹⁰ Mircea D. Matei, *op. cit.*, p. 77.

¹¹ *Ibidem*, p. 97-99.

¹² *Ibidem*. Planul de detaliu al curții domnești anexat la sfârșitul lucrării și Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 35-36.

¹³ Menționăm, spre exemplificare, Curtea domnească de la Iași la Alexandru Andronic, *Iași pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Geneză și evoluție*, Iași, 1986, p. 48-49.

¹⁴ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 90-91.

¹⁵ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 - 1 ianuarie 1432)*, Iași, 1984, p. 210-211.

cute de biserica Romei.

Deși primele biserici a căror construcție este pusă pe seama domniei, după cum de altfel am exemplificat mai sus, aparțin înaintașilor săi, inițierea unui program ctitoricesc urmărit cu consecvență în acest sens se poate admite doar în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Amploarea acestui program este ilustrată atât prin ctitoriile sale de la Bistrița, Căpriana, Moldovița și, probabil, Boiște cât și prin pomenirea sa în rândul ctitorilor la Pângărați, Bisericieni și Probota¹⁶.

Deși există o serie întreagă de urme ale unor biserici construite în timpul lui Alexandru cel Bun¹⁷, în lipsa atestării scrise trebuie să manifestăm rezerve față de atribuirea calității de ctitor al lor domnului amintit. Fără îndoială că între acestea pot exista multe care să fi fost ridicate din inițiativa și cu sprijinul domnului, așa cum pot exista și biserici aparținând acestei perioade ai căror ctitori să fie boieri, cum este cazul bisericii din Ițcani, ctitorită de boierul Iașco, sau a mănăstirii de la Humor, ctitoria vomicului Oană¹⁸. Diferitele reamenajări sau rezidiri ale unor biserici mai vechi¹⁹ vin să întregască tabloul amplu al activității desfășurate pe tărâm ctitoricesc de către Alexandru cel Bun. Această activitate se poate spune că a constituit elementul prioritar al programului de construcții al domnului moldovean. Intensitatea sa apare mai relevantă dacă avem în vedere faptul că acum "au apărut în construirea edificiilor religioase trăsăturile caracteristice ale stilului moldovenesc în arhitectură"²⁰.

Acest comandament a fost dictat de necesitatea organizării instituției bisericești din Țara Moldovei, impusă la rândul său atât de ofensiva catolică ce trebuia anihilată cât și de indisponibilitatea unei asemenea instituții pentru asigurarea independenței țării și a trâiniciei domniei.

Perioada de relativă acalmie politico-militară va lua sfârșit odată cu moartea lui Alexandru cel Bun. Imediat după aceasta vor izbucni conflictele fraticide între urmașii lui Alexandru voievod. Convulsiile prin care trece țara, duratele scurte ale domniilor nu vor mai permite elaborarea și punerea în practică a unui program de construcții. Puținele acțiuni întreprinse în domeniul construcțiilor de către domnii Țării Moldovii în perioada 1432-1457 sunt menite să răspundă necesităților de moment. Astfel, în anul 1440 se înregistrează la Cetatea Albă o acțiune de perfecționare a sistemului de fortificație din zid²¹. Explicația dată de I. Bogdan cu privire la această refacere sau completare a zidului, pusă în legătură cu stăpânirea lui Ștefan al II-lea asupra Țării de Jos, prin urmare, și asupra Cetății Albe, conform înțelegerii încheiate între cei doi frați, ni se pare valabilă²². Era firesc ca Ștefan, în condițiile precare în care se afla, să întărească unica cetate care era în stăpânirea sa.

O a doua acțiune de construcție întreprinsă în perioada cuprinsă între sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun și începutul domniei lui Ștefan cel Mare se înregistrează tot la Cetatea Albă și sub aceeași formă a unei inscripții, așa cum este înregistrată și intervenția anterioară. De data aceasta, în 1454, lucrările au avut o mai mare amploare. Cel puțin în condițiile în care, pe lângă "săvârșirea" zidului, conform inscripției, sau cel puțin zidul care fusese construit acum, a fost înarmat cu tunuri²³. Or, instalarea unor piese de artilerie impunea și crea-

5

PRIORITĂȚI ÎN PROGRAMELE DE CONSTRUCȚII

7

¹⁶ *Ibidem*, p.212.

¹⁷ *Ibidem*, p.212-215.

¹⁸ *Ibidem*, p.212.

¹⁹ Așa cum este cazul de la mănăstirea Neamț, unde Alexandru cel Bun zidește o biserică din piatră care succede o biserică mai veche de lemn. *Ibidem*, p.214. Vezi în acest sens și Radu Heitel, *Cercetări arheologice efectuate la mănăstirea Neamț*, în "MMS", XXXVIII, 1962, nr.5-6, p.327-342.

²⁰ C. Cihodaru, *op.cit.*, p.216.

²¹ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, extras din "AARMSI", seria II, tom XXX, 1908, p.13.

²² *Ibidem*, p.10-11.

²³ *Ibidem*, p.17.

rea platformelor respective. Mai trebuie amintit faptul că introducerea acestor piese de artilerie se producea la mai puțin de un an de la căderea Constantinopolului. Acest detaliu ne poate sugera starea de alarmă în care intrase Țara Moldovei, ca urmare a zguduitorului eveniment. De altfel, această alarmă avea să se arate foarte curând justificată, prin atacul întreprins de către flota turcească la începutul verii aceluiași an²⁴, și nu va înceta nici în timpul lui Ștefan cel Mare, până în momentul căderii cetăților din sud în mâinile turcilor.

Revenirea activității de construcții în sfera preocupărilor constante ale domniei avea să se înregistreze odată cu urcarea pe tronul Țării Moldovei a lui Ștefan cel Mare. De altfel, cel care va fi caracterizat de N. Iorga ca fiind "domn adevărat, viteaz, cuninte și iubitor de țară și de neam din clipa întâia până în cea din urmă"²⁵, avea să ridice țara în fruntea căreia stătea în culmea gloriei sale. Dacă la Petru I și la Alexandru cel Bun, cei mai reprezentativi dintre înaintașii ctitorului Putnei, se poate stabili în mod clar coordonata majoră în jurul căreia gravitează întregul lor program de construcție, la Ștefan centrul preocupărilor este mai greu de sesizat. Activitățile sale vizează în egală măsură refacerea și extinderea curților domnești vechi²⁶ sau construirea altora noi²⁷, adaptarea și consolidarea sistemului de fortificații al țării, cât și repararea, refacerea sau ctitorirea de biserici și mănăstiri.

Deși preocuparea pentru activitatea de construcție la curțile domnești poate fi considerată o constantă pe parcursul întregii epoci ștefanienne, la Suceava bunăoară înregistrându-se chiar două faze distincte, prima înainte de 1485 iar a doua după 1485²⁸, evident, cea de a doua fază fiind dictată de distrugerea prin foc de către otomani a orașului, deci și a Curții domnești, ea se situează totuși pe planul secundar al programului ștefanian. Această realitate poate fi ușor sesizată printr-o simplă comparație dintre volumul de investiții aproximativ ce era dirijat în acest sens și cel pe care îl presupunea perfecționarea sistemului de fortificații sau numeroasele sale ctitorii, de biserici și mănăstiri. În ceea ce privește categoria construcțiilor militare și cea a edificiilor religioase, acestea au constituit pe rând linia definitorie pe care s-a axat programul de construcții al marelui domn. În acest fel se disting două perioade: între anii 1466 și 1487 efortul principal al domniei se orientează spre sistemul de fortificații, între anii 1487 și 1504 comandamentul de bază al programului său îl constituie ridicarea de edificii religioase²⁹.

Momentul declanșării activității pe tărâmul construcțiilor nu coincide cu anul începerii domniei. Lucrul acesta apare firesc în momentul în care trecem în revistă principalele probleme cu care se confruntă Ștefan în primii săi ani de domnie: un pretendent la tron adăpostit în Polonia împreună cu un număr de mari boieri și pentru a căror anihilare, printre altele, este nevoit să cedeze temporar Hotinul și Chilia, ultima aflată sub controlul unei gamizoane maghiare, iar din 1456 țara trebuia să plătească tribut³⁰.

Preocuparea esențială a domniei între anii 1457 și 1466 a fost aceea de a reface vechiul sistem de fortificații prin redobândirea Chilie și a Hotinului. Acest fapt este sugerat și de data

²⁴ *Ibidem*, p. 20.

²⁵ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, ediție îngrijită de Victor Iova, București, 1985, p. 213.

²⁶ Exemplificăm în acest sens: curtea domnească de la Iași (cf. Alexandru Andronic, *op. cit.*, p. 51-58), curtea domnească de la Suceava (cf. Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 140-146).

²⁷ Exemplul consacrat, ca urmare nu numai a cercetării dar și a publicării rezultatelor, îl constituie curtea domnească de la Bacău în care a rezidat Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare. Amintim în acest sens câteva din ultimile studii: Alexandru Artimon și I. Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV-XV de la Curtea domnească - Bacău*, în "Carpica", VIII, 1976; Alexandru Artimon, *Noi contribuții privind curtea domnească din Bacău*, în "Carpica", XVIII, 1986; idem, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea domnească din Bacău*, în "RMM", nr. 2, 1987, p. 3-13.

²⁸ Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *op. cit.*, p. 140-141.

²⁹ Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 137-139.

³⁰ N. Grigoraș, *Moldova lui Ștefan cel Mare*, Iași, 1982, p. 32-66.

la care se inaugurează lucrările de la Cetatea Nouă de lângă Roman³¹, la aproximativ un an de la redobândirea Chilieii și în jur de doi ani de la reintrarea în posesia Hotinului. Ceea ce întărește convingerea că în anul 1466 se declanșează programul său de construcție este faptul că în același an Ștefan cel Mare începe și ridicarea mănăstirii Putna, la care se daugă zidirea la Athos, în același an, a unei bolnițe³². Cetatea Nouă de la Roman anticipează, prin planul după care este zidită, adaptările la care vor fi supuse toate cetățile moldovenești, în scopul de a le conferi rezistența necesară impusă de noua armă de asediu, artileria³³.

Ștefan cel Mare nu va precupeți nici un efort în direcția adaptării tuturor fortificațiilor la noile condiții de asediu.

În urma invaziei tătare din vara anului 1469 "Ștefan trase învălământul ce trebuia: el făcu cetate la Orhei"³⁴. Această expresie a lui Iorga definește doar parțial prioritatea ivită în programul domnesc. Și aceasta deoarece Ștefan, deși acționează rapid în vederea ridicării unei fortificații, nu se limitează la ceva provizoriu, ci dispune zidirea unei cetăți de piatră după un plan corespunzător noilor condiții, asemănător celui de la Roman³⁵.

Răspunzând aceleiași necesități, de apărare a hotarului nistrian față de încălcările tătarilor, Ștefan ridică în anul 1499 cetatea de lemn și pământ de la Soroca³⁶. Dacă avem în vedere faptul că în cursul domniei lui Ștefan cel Mare fortificații din lemn și pământ au mai fost construite în anul 1476 la Bârlad, Berheci și Valea Albă, toate trei având, după cum indică cercetările de la Bârlad³⁷ și absența vreunei mențiuni scrise care să le ateste după 1476, doar un caracter temporar, putem considera că Ștefan nu a intenționat ca acestei fortificații să-i confere un caracter de durată, ci a conceput-o ca o fortificație temporară. Petru Rareș va ridica însă în locul ei o cetate din piatră³⁸.

În cadrul aceleiași categorii de cetăți zidite în întregime de către Ștefan cel Mare se înscrie și ridicarea, între 22 iunie și 16 iulie 1479, a unei noi cetăți la Chilia, cetate la care, potrivit cronicii, a lucrat un număr impresionant de oameni³⁹. Fie și exagerată, cifra totală, de 17.800 de oameni, meșteri și salahori, care este indicată de cronică, rapiditatea cu care se ridică această construcție, ca de altfel și celelalte zidite în întregime, ne oferă o imagine concludentă atât asupra potențialului de forță umană și materială de care dispunea Țara Moldovei la acea dată cât și asupra consecvenței domniei în ceea ce privește perfecționarea sistemului defensiv, ca parte componentă a complexului de apărare a țării. Deși pe lângă eforturile depuse la construirea noilor cetăți, cele de extindere și reamenajare a vechilor fortificații par minore, ele trebuie puse în discuție sub aspectul finalității lor. Măsurile de adaptare a vechilor cetăți au sporit considerabil capacitatea de apărare a țării în fața imperativelor impuse de folosirea artileriei la asediu. Trebuie menționat faptul că și împotriva atacului direct, cu arme albe, al asediatorilor s-au luat măsuri suplimentare. Așa trebuie văzută acțiunea de lărgire a șanțurilor de apărare⁴⁰.

Acțiunea de transformare a cetăților din jurul anului 1476 s-a desfășurat aproape concomitent la Suceava, Neamț, Cetatea Albă și, probabil, Hotin⁴¹. Acest fapt demonstrează că

³¹ Lucian Chițescu, *Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în "RdI", tom. 28, nr.10, 1975, p.1534-1535.

³² *Ibidem*, p.1535.

³³ *Ibidem*.

³⁴ N.Iorga, *Istoria armatei românești*, vol.I, 1910, p.135.

³⁵ Lucian Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orașenești*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1972, p.15-16.

³⁶ *Ibidem*, p.33-24,38.

³⁷ *Ibidem*, p.20-21 și 27-28.

³⁸ *Ibidem*, p.38.

³⁹ Apud Ion I.Solcanu, *op.cit.*, p.139.

⁴⁰ Lucian Chițescu, *Cu privire la cetățile Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *loc.cit.*, *passim*.

⁴¹ *Ibidem*.

preocupările precumpănitoare ale domniei au fost direcționate spre sistemul de fortificații.

Odată încheiat procesul de perfecționare a sistemului de cetăți, Ștefan cel Mare va începe, în anul 1487, să pună în prim-planul programului său de construcții ridicarea edificiilor religioase. Dacă de la începutul domniei sale și până în anul mai sus amintit a ctitorit doar două mănăstiri, Putna și Probota I, acum, în 1487, va tâmosi două biserici: Sf. Procopie din Milișăuți, începută în același an, și Sf. Cruce din Pătrăuți. Din acest an și până la sfârșitul domniei sale, Ștefan cel Mare va ridica cel puțin 17 biserici sau, incert, 25⁴². Motivele care determină ridicarea lor sunt multiple. Dacă Probota a fost zidită, conform unor opinii, înainte de anul 1465 cu destinația de a adăposti osemintele tatălui său, Bogdan al II-lea, iar Putna pentru a-i servi sieși și familiei sale ca loc al odihnei de veci, unele biserici zidite începând cu anul 1487, își au motivațiile, foarte probabil, în regretarea unor fapte din tinerețe, așa cum este cazul bisericii Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Vaslui⁴³, târg în care, la 16 ianuarie 1471, conform cronicii, "tăie Ștefan vodă pre Isaiia vomicul și pre Negrilă păhamicul și pre Alexa stolnicul"⁴⁴. Unele sunt ridicate în amintirea și spre cinstirea eroilor țării, cum este biserica Arhistrategul Mihail din Războieni. Am exemplificat, prin cazurile cele mai sugestive, o stare de fapt a cărui existență trebuie pusă și în legătură cu mentalitatea lui Ștefan cel Mare, atât cât o putem sesiza noi astăzi. De maniera sa de gândire trebuie legată și schimbarea radicală a ordinii priorităților în programul de construcție. Unele dintre ctitoriile sale vor rămâne neterminate în momentul în care harnicul domn va fi coborât în cripta de la Putna. De ele se vor îngriji însă urmașii săi⁴⁵.

Ajunși în încercarea noastră de a analiza prioritățile care au patronat programele de construcție ale domnilor Țării Moldovei până la sfârșitul domniei celui mai mare ctitor al neamului este necesar să precizăm câteva observații cu caracter general, valabile pentru întreaga epocă discutată aici.

În primul rând se impune aceea că cei mai de seamă domni ai Țării Moldovei s-au arătat a fi și cei mai preocupați de ridicarea unor edificii care au contribuit la o desăvârșire structurală a țării: Petru I, Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare.

O trăsătură comună a celor trei domni este capacitatea de a răspunde intereselor majore ale țării prin programul de construcții pe care îl pun în practică; doar Ștefan cel Mare, în a doua parte a domniei sale, își permite să inițieze o serie de edificii care să răspundă doar necesităților spirituale ale Țării Moldovei, fără a îmbrăca haina predominant politică. Acesta este momentul în care Țara Moldovei dobândește o deplină stabilitate. Până în anul 1487, construcțiile inițiate de domnie au fost dictate de necesitățile ce le impunea consolidarea și securitatea statului moldovenesc. Deși după această dată Ștefan cel Mare mai ridică, după cum am arătat, o fortificație, cea de la Soroca, să nu uităm că aceasta a fost gândită la momentul respectiv ca element secundar în sistemul de fortificații al țării.

În sfârșit, programele de construcții ale celor trei mari domni s-au completat unele pe altele, în succesiunea lor temporală, deși între ele au existat perioade de neglijare a acestui domeniu. Astfel, dacă Petru I se orientează spre organizarea sistemului de fortificații al țării, Alexandru cel Bun va crea o bază solidă pentru organizarea vieții spirituale. Ștefan cel Mare va desăvârși ambele sisteme, acest fapt contribuind de bună seamă la crearea renumelui său alături de celelalte fapte ale sale.

⁴² Ion I. Solcanu, *op. cit.*, p. 137-138.

⁴³ C. Cihodaru sugerează o asemenea posibilitate în studiul său *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în "SCSI", Anul VIII (1957), fasc. I, p. 15-16.

⁴⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, texte stabilite de P. P. Panaitescu, București, 1967, p. 67.

⁴⁵ Acesta este cazul bisericilor *Coborârea Sf. Duh* de la Dobrovă și a celei de la Reuseni, *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul* (cf. I. Solcanu, *op. cit.*, p. 137, nota 1).

TÂRGU FRUMOS ÎN EVUL MEDIU (SECOLELE XV-XVIII)

Târgurile sau orașele medievale din Moldova, cu mici excepții, nu au beneficiat încă de o analiză istorică completă. Cercetarea lor monografică, secvențială sau integrală, rămâne un domeniu deschis pentru arheologi și istorici. Majoritatea cercetărilor referitoare la istoria urbană a Moldovei medievale s-au făcut la nivelul generalităților, a ceea ce era comun pentru așezările de acest tip. În sensul acesta dispunem de valoroase studii și articole semnate de P.P. Panaitescu¹, N. Grigoraș², Alexandru I. Gonța³, Constantin C. Giurescu⁴ și, în special, de D. Ciurea⁵.

În rândurile următoare ne propunem, în limita documentelor editate și inedite și a puținelor lucrări scrise despre Târgu Frumos, să oferim câteva repere pentru realizarea unei monografii a acestei așezări medievale. Menționăm că nu am luat în discuție aici problematica legată de hotarul și ocolul târgului.

Informația documentară privitoare la Târgu Frumos este foarte restrânsă pentru secolele XV-XVI (nu mai mult de zece documente); ar mai putea fi și altele din această perioadă în acele acte ale lui Gheorghe Vodă, de care îi povestea căpitanul Ion serdarului Ștefan Stârcea la 1819, și care îl interesau atât de mult pe hatmanul Constantin Palade⁶. Numărul documentelor este mai mare dacă ne raportăm la secolul al XVII-lea și primele decenii ale veacului următor; cele mai multe dintre acestea vizează chestiuni de proprietate, iar cele externe interesează, mai ales, pentru înfățișarea așezării.

Bibliografia istorică a orașului de pe Bahluiet este săracă. Nicolae Iorga scria, mai întâi, câteva rânduri despre Târgu Frumos⁷; savantul va reveni asupra acestui subiect cu ocazia publicării unor importante documente relative la statutul târgului în preajma anului 1800⁸.

Probabil și sub impulsul marelui istoric, un harnic preot de parohie, Neculai Dărăngă, va scrie o monografie a comunei Târgu Frumos⁹. Încercarea este meritorie, însă se resimte lipsa

¹ P.P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, Ediția a II-a, București, 1994, p. 119-160.

² N. Grigoraș, *Dregătorii târgurilor moldovenești și atribuțiile lor până la Regulamentul Organic*, Iași, 1942; idem, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în "SCSI", an. XI, 1960, nr. 1, p. 83-96; idem, *Proprietatea funciară a orașelor moldovenești în timpul orânduirii feudale și evoluția ei*, în "SCSI", an. XII, 1961, nr. 2, p. 213-232; idem, *Proprietatea funciară și imobiliară a meseriașilor, negustorilor, boierilor și mândărilor din orașele moldovenești. Regimul și rolul ei în secolele XV-XVII*, în "AIIAI", t. VII, 1970, p. 83-106.

³ Alexandru I. Gonța, *Despre orașul moldovenesc în veacul al XV-lea - locuitorii și starea lor socială*, București, 1963.

⁴ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967.

⁵ D. Ciurea, *Orașele și târgurile din Moldova în cadrul perioadei de descompunere a feudalismului*, extras din "SCSI", an. VII, 1956, fascicula I; idem, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în "AIIAI", t. VII, 1970, p. 21-58.

⁶ C. Istrău, *Știri despre documente moldovenești în Transilvania la 1819*, în "RA", t. X, 1967, nr. 2, p. 181-186.

⁷ N. Iorga, *Podul Iloaiei și Târgu Frumos*, în "Floarea darurilor", nr. 2, 1907, p. 632-639.

⁸ Idem, *Pagini de istorie culturală. Privilegiul din 1815 al Târgului Frumos*, în "ARMSI", seria a II-a, LXXXIV, București, p. 35-64; (în continuare: Iorga, *Privilegiul*); idem, *O hotarnică în jurul Târgului Frumos (1796)*, în "RI", t. XX, 1934, p. 344-354.

⁹ N. Dărăngă, *Monografia comunei Târgu Frumos*, Iași, 1916.

informației istorice; pe de altă parte, lucrarea plătește un prea mare tribut prezenteismului. Totuși, monografia părintelui Dărăngă, alături de primele însemnări ale lui Iorga, au meritul unui început de drum și trebuie consemnate ca atare.

Mihai Costăchescu, născut nu departe de Târgu Frumos, a îmbogățit bibliografia localității. Lucrările sale¹⁰, rămase în manuscris, într-un stadiu primar, nu ne pot oferi prea multe elemente, relevante fiind doar pasajele referitoare la localizarea, vechimea și uricul târgului. În rest, se trec în revistă documente diverse cu privire la Târgu Frumos.

Am fi însă nedrepti dacă, într-o bibliografie a acestui oraș, nu am include și unul dintre studiile (cu un caracter, mai ales, geografic) lui Victor Tufescu¹¹. Aici se află destule pagini despre istoricul așezării, geograful făcând apel, constant, la colecțiile de documente editate până în 1940.

În perioada postbelică, Târgu Frumos nu a mai beneficiat de nici o lucrare specială. Se cuvine să amintim, însă, că istoricul Constantin C. Giurescu, în partea a doua a volumului citat mai sus (vezi nota 4), îi consacră câteva pagini; aici sunt ordonate puținele informații medievale cunoscute, subliniindu-se necesitatea efectuării de săpături arheologice pe vatra veche a târgului.

Așezarea apare în hărțile medievale occidentale¹² sub denumirea "Margozeft" sau "Margozeft"; Iorga a încercat identificarea acestui toponim cu Mogoșeștii de pe Siret¹³, pornind, probabil, de la asemănarea formală a celor două toponime. Târgu Frumos era așezat în partea de apus a străvechiului ținut al Cărligăturii, căruia i-a fost și reședință tot evul mediu. După Miron Costin¹⁴, orașul se afla în Țara de Sus. Cantemir, situând ținutul Cărligăturii în Țara de Jos, plasează, logic și reședința sa tot aici¹⁵. Părerea justă este cea din urmă.

Situată la întretăierea unor importante drumuri comerciale¹⁶, localitatea nu era totuși amintită în privilegiile domnești din 1408 și 1456, constituind însă una din etapele obligatorii ale negustorilor ce-și transportau marfa pe traseul ce venea de la Siret spre Prut, din Transilvania în Moldova sau din Polonia spre Cetatea Albă și Chilia¹⁷. După 1484 era unul dintre târgurile ce jalonau "drumul moldovenesc"¹⁸.

Târgul întrunea toate atributele unui important vad comercial, intrând în tipologia "orașelor de popas"¹⁹. "Așezat < așadar > lângă Strungă pe unde trece drumul străvechiu, din valea Siretului în a Bahluiului, Bahluiului, către Iași, (...), Cotnari și Hârlău ..." ²⁰, localitatea este situată într-o zonă pe care V. Tufescu o denumea "Poarta Târgului Frumos"²¹, fiind un element a ceea ce astăzi se numește Podișul Moldovenesc²².

¹⁰ Mihai Costăchescu, *Târgul-Frumos și satele din jur*, în mss. la Arh. St. Iași, fond personal "M. Costăchescu", nr. 1268; idem, *Târgul-Frumos și satele din ținutul Cărligătura*, în mss. la Arh. St. Iași, același fond, nr. 1268.

¹¹ Victor Tufescu, *O regiune de vie circulație: "Poarta Târgului Frumos"*, în "BSG", LIX, 1941, p. 330-412 (în continuare: Tufescu, *O regiune*).

¹² Georg Reichersdorffer, *Chorographia Moldavia*, Viena, 1541; G. Gastaldi, *Carta del Bacino Danubiano*, 1566; idem, *Carta della Romania*, Antverpia, 1584, apud Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei până la 1600*, vol. I-II, București, 1938, *passim*.

¹³ Iorga, *Privilegiul*, p. 37, nota 3.

¹⁴ Miron Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 210.

¹⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 73.

¹⁶ Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice ale Moldovei cu Transilvania în secolele XIII-XVII*, ediția Ion Caproșu, București, 1989, p. 25-45.

¹⁷ *Ibidem*, p. 28-29.

¹⁸ *Ibidem*, p. 32.

¹⁹ D. Ciurea, *Noi considerații ...*, p. 23, nota 6.

²⁰ M. Costăchescu, *Târgul-Frumos și satele din ținutul Cărligătura*, planșa Târgul-Frumos.

²¹ Victor Tufescu, *Iașii și orașele din nordul Moldovei*, Chișinău, 1932, *passim*; idem, *O regiune ...*, p. 340.

²² C. Martiniuc, Alex. Ungureanu, *Hară unițiilor naturale*, p. 43, apud V. Chirica, M. Tănăsachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, vol. I, Iași, 1984, p. 21.

Precizăm că vechiul târg se afla la o oarecare distanță de ceea ce hrisoavele stărușitului de veac XVIII numesc "vatra nouă"²³. "Seliștea veche" sau "vatra veche" era la nord de Bahluiet pe un teren mai înalt, în preajma locurilor pe care s-au înălțat biserica Sfânta Paraschiva²⁴ și curtea domnească. Aceste locuri au servit de scenă întregii istorii medievale a Târgului Frumos.

"În lipsă de date istorice, care să ne spună de începuturile multora din orașele noastre, noi putem citi în *însăși tulpina cuvântului* felul cum s-a urzit viața"²⁵. Să vedem ce au "citit" cercetătorii în numele Târgului Frumos, pentru că acest aspect a suscitât un interes deosebit. Precizăm că am lăsat la o parte numărul mare de legende existente pe această temă²⁶.

Pomind de la informațiile oferite de Dimitrie Cantemir²⁷, N. Iorga²⁸, N. Dărăngă²⁹, Constantin C. Giurescu³⁰ și Alexandru Obreja³¹ au conchis că denumirea așezării este legată de cadrul natural în care era amplasată. M. Costăchescu, inițial, considera "numele Târgului Frumos o enigmă"³², susținând mai apoi că "s-a numit <astfel> din cauza așezării (КРАСНЪ ТЪРГЪ) dată fiind slavizarea numelor în terminologia slavă a documentelor"³³. V. Tufescu crede că "prosperitatea târgului din primele două-trei veacuri după descălecat îi explică (...) și numele"³⁴.

În cadrul acestei probleme sugerăm luarea în calcul și a unei alte ipoteze: posibilitatea ca numele orașului să preia numele mai vechi al (unui) Bahluiet (ului) - pârâu care s-ar fi putut numi "Crasna", și de aici "Târgu Crasnei", "Târgu de pe Crasna". Situația aceasta este frecvent întâlnită în Moldova medievală, numele Siretului, Sucevii, Bârladului, Vasluiului, Troțușului, Hârlăului (în evul mediu s-a numit și Bahlovia) fiind doar câteva exemple în acest sens. O hartă a Târgului Frumos din secolul trecut încă mai păstra amintirea "Bahluietului vechiu"³⁵, dacă nu cumva este vorba despre vechiul curs al actualului Bahluiet. Ar putea fi un argument în sprijinul presupunerii noastre un document din 24 ianuarie 1660, care amintește două sate "cu seliști și cu hotar din Târgu Crasna"³⁶; satele fiind din preajma Târgului Frumos nu poate fi vorba decât despre această localitate. Deoarece documentul citat este o traducere din 1808, e posibil ca diacul să nu fi tradus din slavonă numele orașului. Confirmarea acestei ipoteze ar surveni în momentul în care ne vom convinge de existența a două Bahluiete, dintre care unul s-ar fi numit "Crasna".

Până la presupusa confirmare, pe linia lui Costăchescu, vom spune că, probabil, în vechime așezarea era numită de localnici T â r g u F r u m o s și nu Târgu Crasna. Mai putem sugera că diecii și uricarii cancelariei slavone, dintru început au tradus cuvântul "frumos" prin "краснъ" și variantele sale. Putea să nu fie așa, căci întâlnim în documentele medievale și cuvântul "frumos" netradus; după cum se putea impune și în vorbirea autohtonilor expresia sla-

²³ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, București, 1966, p. 526-527.

²⁴ Victor Tufescu, *O regiune ...*, p. 398.

²⁵ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XII, Iași, 1924, p. I (în continuare: Ghibănescu, *Surete*).

²⁶ Vezi N. Dărăngă, *op. cit.*, p. 6.

²⁷ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 73.

²⁸ N. Iorga, *Privilegiul*, p. 36-37.

²⁹ N. Dărăngă, *op. cit.*, p. 6; acordă credit și unei legende, precum și faptului că la Târgu Frumos s-ar fi ținut târguri frumoase de vite cornute și porci.

³⁰ Const. C. Giurescu, *op. cit.* p. 297.

³¹ Al. Obreja, *Dicționar geografic al județului Iași*, Iași, 1979, p. 225.

³² M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1923, p. 368; (în continuare: Costăchescu, *Documente moldovenești*).

³³ Idem, *Târgul-Frumos și satele din jur*, p. 6.

³⁴ Victor Tufescu, *O regiune ...*, p. 392.

³⁵ Arh. St. Iași, Colecția Hărți și planuri, nr. 2142.

³⁶ CDM, vol. III, București, 1968, p. 120, nr. 481.

vonă "crasna", care s-a și consacrat în alte cazuri³⁷.

Așadar, socotim că, în lipsa unor documente care să ateste denumirea dublă a Bahluietului, explicația cea mai pertinentă legată de etimologia Târgului Frumos este tot cea îndeobște acceptată; iar mecanismul prin care s-a impus opinia că a fost cel expus mai sus.

În problema vechimii târgului de pe malurile Bahluietului, arheologia ar fi putut servi cel mai bine dacă s-ar fi întreprins săpături sistematice pe valea veche. S-ar fi depistat eventualele indicii cu privire la istoria așezării în secolele XII-XIV. Din păcate, contribuția arheologiei se rezumă la descoperirea în preajma Târgului Frumos a unei așezări întinse din secolele XIV-XV și XVI-XVII³⁸.

Așezarea, de vechimea lașilor³⁹, exista în secolul al XV-lea⁴⁰, dar ne îndoiim că ungurii au vreun merit în întemeierea ei⁴¹.

Desigur, Târgu Frumos "s-a dezvoltat din cele mai vechi vremuri"⁴², după formula lui Costăchescu. Credem însă că prin "cele mai vechi vremuri" nu trebuie să înțelegem altceva decât veacul al XIV-lea. Constantin C. Giurescu sublinia tocmai acest lucru, adăugând că era "reședința ținutului Cărligătura"⁴³. A doua parte a afirmației trebuie amendată, fiindcă încă nu suntem în măsură să precizăm, cu toată certitudinea, cui aparține prima organizare administrativă a Moldovei: lui Alexandru cel Bun sau înaintașilor săi! În continuare, istoricul citat e mai precis, susținând că "și această așezare, ca și Iași, a precedat întemeierea statului moldovean"⁴⁴.

Părerea lui Tufescu⁴⁵ care îi împinge începuturile înainte de veacul XIV, ni se pare hazardată și greu de argumentat.

Opiniile de mai sus, de cele mai multe ori, sunt impresii personale bazate pe logica istorică. Măsura veridicității sau falsității lor este greu de stabilit. Cu toate acestea, ele converg spre un anumit timp al începuturilor: cel mai devreme - prima jumătate a secolului al XIV-lea, iar cel mai târziu - primele decenii ale veacului al XV-lea.

Documentele secolului al XVIII-lea încă mai păstrau amintirea vechimii târgului. Astfel, în hrisovul din 13 iulie 1763 dat așezării de domnul Grigore Callimachi se spune că acesta "este din cele mai vechi orașe, ..." ⁴⁶.

Pe teritoriul solid al faptelor sigure intrăm atunci când ele se pot controla documentar, adică, din prima jumătate a veacului XV. Astfel, prima mențiune, implicită, a Târgului Frumos este din 12 august 1426, când ținutul Cărligăturii apare întâia oară în documente⁴⁷.

Ne îndoiim de faptul că Schiltberger pomeneste orașul în descrierea lui de călătorie⁴⁸. Informațiile contelui d'Hauterive, cum că Târgu Frumos ar fi fost întemeiat de unguri în intervalul 1433-1444 nu au nici un temei documentar⁴⁹ (vezi și nota 41).

Prima mențiune explicită a târgului este din 5 octombrie 1448. Domnul Petru al II-lea

³⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, vol. II, p. 368.

³⁸ V. Chirica, M. Tănăsachi, *op.cit.*, vol. II, Iași, 1985, p. 419.

³⁹ N. Iorga, *Privilegiul*, p. 36.

⁴⁰ N. Dăbrânga, *op.cit.*, p. 7.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² M. Costăchescu, *Târgul-Frumos și satele din jur*, p. 2.

⁴³ Const. C. Giurescu, *op.cit.*, p. 297.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Victor Tufescu, *O regiune ...*, p. 389.

⁴⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902, p. 458.

⁴⁷ DRH, A, *Moldova*, vol. I, p. 93-94; Costăchescu, *Documente moldovenești*, vol. I, p. 178-181.

⁴⁸ Victor Tufescu, *O regiune ...*, p. 389.

⁴⁹ d'Hauterive, *Memoire sur l'etat ancien et actuel de la Moldavie (1787)*, p. 56, apud Tufescu, *O regiune ...*, p. 389.

dăruia, în acea zi de toamnă, mănăstirii din Poiană(Probota), al cărui oaspete era, "toată ceara de la Târgu Frumos, să o ia în fiecare an de la toți câți vor avea cârciumi"⁵⁰. În anul următor, la 8 aprilie, Alexandrel voievod întărește dania înaintașului său și le mai dă călugărilor de la Probota "din vinul din *deseatina noastră*, în fiecare an, câte șapte buți de vin"⁵¹.

Din puținele informații deducem că zona din preajma Târgului Frumos era *foarte bogată în vii și în ceară* (în "cultura albinelor"⁵² cum ar spune Costăchescu) - un argument și acesta al cadrului natural înfloritor; de asemenea, *prezența cârciumilor* în Târgu Frumos, unde, pe lângă comercializarea băuturilor, se vindeau și alte genuri de mărfuri, cum ar fi, în cazul nostru, ceara.

Documentul din 25 august 1454 ne indică, pe lângă existența vămii, și prezența la Târgu Frumos a reprezentantului domniei ("dregătorul nostru"⁵³).

Informații precise cu privire la viața târgului din secolul al XV-lea nu mai avem. Iorga a și spus-o exact: de acum va fi pomenit "numai la întâmplări de luptă"⁵⁴.

Punând în relație informațiile secolului al XVII-lea cu referire la uricul târgului și ceea ce știm astăzi despre ocoale, rezultă că în vremea lui Ștefan cel Mare exista curte domnească și la Târgu Frumos⁵⁵. Altfel, bogata domnie a marelui domn este săracă în izvoare directe cu privire la subiectul cercetării de față. Documentul din 12 septembrie 1499, ce amintește de curtea domnească de la Târgu Frumos, nu-l putem lua în considerare, dovedindu-se falsitatea lui⁵⁶. S-ar putea, totuși, ca acesta să fi fost inspirat de documente originale, contemporane epocii lui Ștefan cel Mare și astfel să avem o *mărturie indirectă a existenței curții domnești*.

În 1513 riposta moldovenilor în fața invaziei tătarilor nu mai este decât o palidă amintire a vitejiei de odinioară. Tătarii, în frunte cu Bet Gherei "au intratu la Moldova, de au prădat țara până la Iași și au arsu târgul și ținutul Cârlegăturii ..." ⁵⁷. Acum se pare că Târgu Frumos a fost ars pentru prima oară.

Peste exact un sfert de secol marele sultan Soliman, în fruntea puhoiului turcesc, în drumul său spre Suceava, trecea și pe la Târgu Frumos⁵⁸. Ne imaginăm că așezarea abia refăcută după șocul din 1513 era, iarăși, aproape ruină.

Cu toate acestea, a doua domnie a lui Petru Rareș a însemnat pentru târg construirea, în cadrul programului de ridicare a edificiilor religioase, a bisericii domnești Sfânta Paraschiva. În condițiile în care informațiile documentare nu există, singurele indicii care au făcut ca biserica să fie atribuită lui Rareș sunt cele din *pomelnicul zugrăvit*, păstrat în proscomidia bisericii. Acest pomelnic este, de altfel, foarte cunoscut, deoarece din el a fost scos, prin lovitură de ciocan, numele reneatului Iliș Rareș.

S-ar putea ca *vechea pisanie* să se mai păstreze, ea fiind "ascunsă prin turnul adăugat în fața ușii de intrare"⁵⁹, deși N. Iorga nu crede în această posibilitate⁶⁰.

* * *

După ce turcii ocupă Chilia și Cetatea Albă, după ce principala reședință domnească se

⁵⁰ DRH, A, vol.I, p.411-413.

⁵¹ Ibidem, vol.II, p.1-2.

⁵² M.Costăchescu, *Documente moldovenești*, vol.II, p.379.

⁵³ DRH, A, vol.II, p.57-59.

⁵⁴ N.Iorga, *Privilegiul*, p.37.

⁵⁵ D.Cantemir, *op.cit.*, p.93, nota 10 (informația aparține lui N.Stoicescu).

⁵⁶ D.Agache, *Un document fals de la Ștefan cel Mare*, în "AJIA", XXIV², 1987, p.613-617.

⁵⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P.P.Panaitelescu, București, 1955, p.132.

⁵⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol.I, București, 1969, p.132 (în continuare: *Călători străini*).

⁵⁹ Gh.Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea (1527-1582)*, în "BCMI", anul XXI (1928), p.81.

⁶⁰ N.Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol.II, București, 1905, p.294.

mută la Iași și, mai ales, după ce, în timpul bătrânului Cantemir, polonezii și tătarii își lasă din plin urmele trecerii lor prin Moldova, situația Târgului Frumos se înrăutățește. Cum ar spune un domn de la sfârșitul veacului al XVIII-lea: "și din vreme în vreme, mergând spre scădere și împușinare de oameni, au rămas de se află (...) la proastă stare"⁶¹.

Iată câteva momente mai importante dintr-o vreme plină de frământări politico-militare:

- la 8 septembrie 1602 în oraș se afla fugarul Simion Movilă⁶²;
- ungurii lui Ioan Kemeny, sprijinitori ai lui Gheorghe Rakoczy al II-lea, își rezervă un popas mai îndelungat la Târgu Frumos⁶³;
- "lângă acest << oppidum elegans >>, cum traduce un polonez, fu bătut, la marginea satului Sârca, la 3 iulie 1653"⁶⁴, Vasile Lupu de oastea lui Gheorghe Ștefan;
- o socoteală a lui Gheorghe Ștefan ne arată că Târgu Frumos avea, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, călărașii săi⁶⁵; probabil că aceștia erau folosiți la transmiterea știrilor⁶⁶. Numărul lor era de 30 la 1683, reducându-se la 10 în 1717⁶⁷; ei plăteau o dajde specială de 5-6 galbeni⁶⁸;
- un document lacunar din 1662, emis de Eustratie Dabija voievod, ne înfornază că târgul era pur și simplu "pustiu"⁶⁹;
- între anii 1686 și 1692 o mare parte a populației va părăsi așezarea, sub presiunea deselor incursiuni poloneze și tatăre. Curții domnești i se va da din nou foc⁷⁰;
- în timpul domniei lui Constantin Cantemir se organizează steaguri de lefegii "în Roman și în Cozmești și-n Târgu Frumos..."⁷¹, dintre codrenii tălhari prinși de prin Țara de Jos;
- târgul de pe malurile Bahluețului nu a fost numai un loc de popas pentru soliile ce veneau din vest și din nord⁷², ci și un loc de refugiu pentru o parte a boierimii în vremuri de tristețe. Așa se întâmpla, de pildă, în 1711, când în fața atitudinii mascate a lui Dimitrie Cantemir, unii dintre boieri "și-au pornit casele (...) la Târgu Frumos, alții în altă parte, după cum au putut"⁷³.
- în trecere pe aici au fost și suedezi, cu ocazia staționării lor în Moldova⁷⁴, dar lucru mai grav, orașul va fi nevoit să suporte, pe la 1738-1740 armata rusească⁷⁵.

* * *

⁶¹ Idem, *Documente Callimachi*, vol. I. p. 458-460.

⁶² Idem, *Privilegiul*, p. 37.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*; Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone, secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 183-185.

⁶⁵ N. Iorga, *Privilegiul*, p. 37; idem, *Studii și documente*, vol. IV, București, 1905, p. 263.

⁶⁶ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coord.: O. Sachelarie și N. Stoicescu, București, 1988, p. 80-81.

⁶⁷ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediția Nistor și Ariadna-Camariano Cioran, 1965, p. 201.

⁶⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, p. 263; vol. XVI, p. 228-229.

⁶⁹ *CDM*, vol. III, p. 187, nr. 822.

⁷⁰ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediția Gabriel Strempel, București, 1986, p. 312.

⁷¹ *Ibidem*, p. 315.

⁷² *Călători străini*, vol. V, p. 517-518; vol. VIII, p. 326; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 99-100, 110 și 111.

⁷³ *Cronica Ghiculeștilor* ..., p. 93.

⁷⁴ *Călătoristrăini*, vol. VIII, p. 323-345.

⁷⁵ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 825-826.

Urice de proprietate, similare acelor c h a r t e ale orașelor apusene⁷⁶ vor fi avut majoritatea așezărilor urbane din Moldova, dacă nu toate. S-au păstrat numai două: al Vasluiului și al Bârladului. Un asemenea uric încă exista pentru Târgu Frumos în veacul al XVII-lea. Aici se pare că erau însemnate hotarele, după cum sugerează Costăchescu⁷⁷, satele din ocol, dar și multe alte elemente de organizare a vieții urbane⁷⁸. Opinia lui Costăchescu este întărită de cele câteva documente care evidențiază faptul că, în cazul anumitor pricini, se apela la uricul târgului. Iată două cazuri:

- la 28 iunie 1635⁷⁹, ajungându-se înaintea lui Vasile voievod pentru a se clarifica o dispută dintre mănăstirea Hangu și un anume Tănase se invocă și "uricul ce l-a avut Târgul Frumos de la bătrânul Ștefan voievod"⁸⁰;

- la 2 aprilie 1673 este adus în fața marelui vomic Miron Costin "uricul Târgului Frumos care le scrie în semne din movile în movile"⁸¹.

În ceea ce privește *pecetea târgului*, aceasta "reprezintă, simbolic, înseși autoritatea locală, constituită și recunoscută ca atare"⁸².

Pecetea apare pe câteva documente originale din secolul al XVII-lea⁸³ (vezi *Anexa*). Aceasta este de formă circulară. Analiza ei ne evidențiază existența într-un scut simplu a unei păsări cu aripile desfăcute și ciupind - opinie aparținând lui Gh. Ghibănescu⁸⁴, zburând, după părerea lui N. Iorga⁸⁵. În partea stângă se află soarele, iar în dreapta, uneori, luna⁸⁶. Scutul este încadrat de un cerc; deasupra scutului, în interiorul cercului, se găsește o cruce, în corespondență directă cu o altă cruce din exergă. Legenda care se află aici, în limba slavonă, are următorul conținut: "+pieceatâ krasnâi trăgăstâ" (în traducere: "pecetea Târgului Frumos").

O anume controversă există în privința păsării reprezentată în scut. Ar putea fi o *barză* (opinia istoricului ieșean Ștefan Gorovei) sau o *pasăre oarecare* din cele multe ce vor fi viețuit prin codrii Cărligăturii de altădată (părerea lui Ghibănescu, la care subscriem și noi), dar e foarte greu de acceptat că un târg cu un asemenea nume și-ar fi pus în stemă o ... *cioară*. Oricum, pecetea, prin formă și conținut este un semn neîndoielnic al vechimii așezării⁸⁷.

Nu ne îndoim că astfel de peceti au existat și în veacul al XVI-lea. Sperăm că extinzând cercetarea și la secolul al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor vom descoperi și alte documente având pecetea Târgului Frumos.

După cum se știe, schimbările de sigilii erau foarte rare⁸⁸. Gh. Ghibănescu ne atrage atenția că, pe un document din 7 mai 1667, apare o pecete a Târgului Frumos având în scut o ... *broască*⁸⁹ (document nepublicat). În acest caz cred că se impune a păstra o anume circumspecție. După cum tot aceeași atitudine trebuie avută și în legătură cu afirmația a doi cunoscuți he-

⁷⁶ P.P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii române*, București, 1969, p.289.

⁷⁷ M.Costăchescu, *Satul Prigoreni cu trupurile sale, Avrămienii și Râul (din jud. Iași)*, în "Ioan Neculce", fascicula 5(1925), p.41.

⁷⁸ P.P. Panaitescu, *Introducere ...*, p.290.

⁷⁹ M.Costăchescu, *Satul Prigoreni ...*, p.47.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ M.Costin, *op.cit.*, p.148-149.

⁸² N.Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, p.366.

⁸³ Gh.Ghibănescu, *Pecetea Târgului Frumos*, în "Opinia", nr.din 23 martie 1912, p.3; Biblioteca Academiei Române, CLIV/174 (prin intermediul lui Ștefan S.Gorovei).

⁸⁴ Gh.Ghibănescu, *Surete*, vol.III, p.248.

⁸⁵ N.Iorga, *Privilegiul*, p.38.

⁸⁶ Biblioteca Academiei Române, CLIV/174.

⁸⁷ Sugestie primită din partea lui Ștefan S.Gorovei.

⁸⁸ N.Grigoraș, *Instituții feudale ...*, p.365.

⁸⁹ Gh.Ghibănescu, *Pecetea ...*, p.3.

raldiști, D.Cemovodeanu și I.Mănescu, potrivit căreia pe sigiliul Târgului Frumos ar fi reprezentate *spice de grâu*, ca un "însemn purtând imaginea produselor cultivate pe moșia orașului"⁹⁰.

Pentru a contura o sumară imagine a Târgului Frumos văzut de străinii în trecere prin aceste locuri am apelat la mărturiile acestora adunate în cele opt volume de "Călători străini", precum și la câteva texte mai puțin cunoscute. Relatările, după cum ne vom convinge, nu sunt prea măgulitoare, ele fiind făcute de oameni obișnuiți cu un alt standard de viață.

Astfel, pentru suedezul Hildebrandt așezarea "seamănă cu un bastion"⁹¹.

Un text care a trecut neobservat este acela publicat de Viorica Lascu în Anuarul Institutului de Istorie din Cluj⁹². Este vorba de relatarea misionarului apostolic italian Antonio Giorioni de la 1688. Desigur, orașul purta amprenta trecerii polonezilor, dar ne îndoiim că numai aceștia au contribuit la aspectul de ruină pe care îl relevă misionarul. Italianul precizează că târgul este situat într-o câmpie frumoasă și că în preajma lui venea "principele din când în când pentru a se reculege, ocupându-se de vânat și de pescuit"⁹³.

În jurnalul de campanie al lui von Weismantel este des pomenit cu apelativul "orașelul"⁹⁴ sau "lărgușorul"⁹⁵. Acest străin, în fața evidentei discordanțe între denumire și înfățișare, oarecum descumpănit, notează: "a putut să fie numit astfel înainte, dar, acum, seamănă foarte mult cu un sat urât"⁹⁶.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea arăta cam la fel, mai ales că începuse exodul evreilor din Galiția, fapt care își va pune amprenta asupra atmosferei ce va domni în Târgu Frumos în veacurile următoare. Fapt este că, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, așezarea de pe Bahluiel începe a fi socotită în rândul orașelor mici ale Moldovei⁹⁷, mergând pe panta unei decăderi evidente, cu puține șanse de redresare, mai ales din momentul în care Pașcanii încep a deveni un important nod feroviar și industrial.

Sperăm ca acest material să însemne un pas înainte pe drumul deschis de Iorga și preotul Dărăngă la începutul secolului, drum continuat apoi de încercările lui Mihai Costăchescu. Intenționăm să consacram un nou articol evoluției hotarului și ocolului domnesc ale Târgului Frumos, urmând ca, pe viitor, extinderea cercetării la secolele al XVIII-lea și al XIX-lea să ne ofere o imagine cât mai completă a ceea ce a însemnat acest târg în evul mediu.

⁹⁰ D.Cemovodeanu, J.N.Mănescu, *Noile streme ale județelor și municipiilor din RSR*, în "RA", LXXXIV, nr.1-2, 1974, p.9.

⁹¹ *Călători străini*, vol.V, p.596.

⁹² V.Lascu, *Documente inedite privitoare la Țările Române în secolul al XVII-lea*, în "AIAC", 1969, p.256-257.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Călători străini*, vol.VIII, p.333

⁹⁵ *Ibidem*, p.326.

⁹⁶ *Ibidem*, p.345.

⁹⁷ Gh.Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p.109-110.

ANEXĂ

PECETEA TÂRGULUI FRUMOS

Document din 23 iulie 1654

Biblioteca Academiei. Document nedatat.

OCOLUL TÂRGULUI HÂRLĂU. GENEZĂ ȘI EVOLUȚIE

Una din principalele particularități ale ținutului Hârlău, în afară de întinderea sa teritorială, o reprezintă faptul că în cazul său este, poate, cel mai bine ilustrată, comparativ cu alte ținuturi, evoluția proprietății domnești. Hârlăul reprezenta, pentru domnie, un adevărat *fief*, dacă e să ne gândim că acest ținut cuprindea nu mai puțin de trei târguri (Botoșani, Hârlău și Cotnari), cu ocoalele respective, precum și renunțatele vii domnești de la Hârlău și Cotnari. Tuturor acestor proprietăți domnești li s-au adăugat, la începutul secolului al XVI-lea, ocolul Șipotelor, confiscat de Ștefăniță Vodă de la "hicleanul" Luca Arbore. Se poate observa, așadar, ponderea însemnată pe care o avea, la un moment dat, proprietatea domnească în cuprinsul acestui ținut.

Cu toate acestea, nu există, încă, nici o lucrare specială referitoare la ținutul Hârlăului, ori la târgul cu același nume. Monografia inimosului învățător hârlăuan, Vasile Lișman, urmare firească a unui patriotism local ușor de înțeles, este departe de nomenclaturile specifice ale unei lucrări științifice¹. Neexistând o abordare specială a controversatelor probleme referitoare la târgul Hârlăului, e lesne de înțeles că nici celălalt aspect, referitor la ocolul acestui târg, nu s-a bucurat de interesul constant al vreunui cercetător.

Am întâlnit totuși, în cuprinsul câtorva studii și articole, referitoare, mai ales, la organizarea administrativ-teritorială a Moldovei medievale, informații și afirmații despre una sau alta dintre multiplele probleme pe care le suscită un asemenea subiect.

Gheorghe Ghibănescu, într-un volum consacrat târgului Dorohoi, face și câteva succinte considerații referitoare la ocoale, despre care afirmă că ar fi apărut din necesitatea asigurării hranei pentru târgoveți, ca și din considerente pur urbanistice (pentru buna îngrijire a ulițelor, a podurilor etc.)². Desigur că aceste afirmații, care se sprijină pe o solidă bază documentară, sunt cât de poate de adevărate, dar ar fi greșit să rezumăm doar la atât rostul ocoalelor. Într-o perioadă determinată din istoria Moldovei, domnia a fost cea care a manifestat un interes deosebit pentru constituirea și consolidarea acestor ocoale, din motive asupra cărora vom reveni.

Referindu-se la originea orașelor moldovenești, Nicolae Grigoraș, considera că, în forma incipientă, cele mai multe dintre acestea au fost popasuri negustorești în care, alături de negustorii români, majoritari numeric, s-au stabilit, într-o epocă anterioară întemeierii Țării Moldovei, negustorii veniți din Ardeal³. În schimbul unor sume de bani plătite probabil anual, acești negustori vor căpăta apoi, de la diferiți domni, dreptul de a-și ridica locuințe, depozite și magazine. Domnii ar fi venit în întâmpinarea dorinței negustorilor, de a fi stăpâni pe terenul pe care se stabiliseră dăruindu-le, în jurul orașului, un loc pentru agricultură, nucleul viitorului ocol al târgului. Totuși, afirmația este contrazisă de numeroasele documente care ni-i arată drept proprietari ai viitoarelor sate din ocol pe unii dintre boierii de vază ai Țării Moldovei.

Într-un studiu ce-și propunea să ofere un răspuns problemei originii ținuturilor moldovenești, Vasile Lungu considera ocoalele ca fiind diviziuni mai mici ale ținuturilor, dar comparația este oarecum forțată, dacă ținem cont de faptul că în cuprinsul ținutului coexistau proprie-

¹ Vasile Lișman, *Hârlău. Monografie*, Iași, 1972.

² Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade (Dorohoiul)*, vol. XII, Iași, 1924.

³ N. Grigoraș, *Dregătorii Țării Moldovei și atribuțiunile lor pînă la Regulamentul Organic*, Teză de doctorat, Iași, 1942.

tățile domnească, boierească, mănăstirească și țărânească, pe când ocoalele reprezentau proprietatea exclusivă a domniei.

În lucrarea sa, cu un titlu cât se poate de sugestiv, Petre P. Panaitescu afuma, despre populația din orașe, că aceasta forma o comunitate de sine stătătoare, refractară la contactele cu cei din afară, bucurându-se de anumite privilegii și având o serie de drepturi politice pe care și le exercitau autonom de atribuțiile statului (justiție, oaste, catastih, monedă și sigiliu proprii).⁴ De o situație asemănătoare se bucurau satele din ocol, care nu depindeau de aparatul administrativ al ținutului în care se aflau, ci se conduceau prin autoritățile orășenești și - adăugăm noi - prin reprezentantul domniei în țarg, acel vornic sau ureadnic. P.P. Panaitescu respinge ca nefondată, afirmația lui Grigore Ureche, cum că apariția ocoalelor se datorcăz lui Iuga voievod, cel care a domnit doar câteva luni înainte de urcarea pe tron a lui Alexandru cel Bun, considerând că avem de-a face, în fond, cu instituții mai vechi.

Regretatul profesor Constantin Cihodaru remarcă eforturile întreprinse de Ștefan cel Mare pentru refacerea ocoalelor, preocupare esențială dacă e să ținem cont de principalul scop urmărit de domn: întărirea puterii centrale și crearea unei baze sociale mai largi, favorabile domniei.⁵

O observație asemănătoare face și Dimitrie Ciurea, cunoscut pentru studiile sale referitoare la organizarea administrativă a Moldovei în epoca medievală, doar că, potrivit acestui din urmă istoric, Ștefan cel Mare este cel căruia i se datorează apariția ocoalelor.⁶

Un alt cercetător ieșean, Nistor Ciocan, după ce remarcă faptul că toate orașele moldovenești au apărut pe locuri domnești, emite ipoteza că târgurile, încă din secolul al XIV-lea sunt centre ale unor mai întinse domenii domnești.⁷ Pentru mai buna administrare a acestor domenii suntridicate curți domnești în cele mai importante orașe ale Moldovei și - în vederea aprovizionării și întreținerii acestor curți - sau a cetăților din preajma târgurilor, au fost înființate ocoalele, care reuneau satele din jur. Ștefan cel Mare va reface aceste ocoale, cele mai concludente exemple fiindu-ne oferite prin refacerea ocoalelor târgurilor Vaslui (1491) și Bârlad (1495).

Într-o lucrare de proporții mai mari și mai apropiată de anii noștri, profesorul I. Caproșu demonstrează, fără putință de tăgadă, rolul jucat de domnii Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea în destrămarea ocoalelor târgurilor.⁸ Prin daniile care sunt, în fond, vânzări deghizate, domnii scoteau la mezat satele din ocol, oferindu-le celui care plătea mai mult, într-o epocă în care dificultățile financiare explicau, întrucâtva, această atitudine.

Analizând izvoarele documentare editate, în căutarea informațiilor relevante pentru demersul nostru, am constatat că materialul documentar nu este atât de concludent pe cât am fi dorit-o.⁹ Mai bine ilustrată din acest punct de vedere este perioada care începe cu primele dece-

⁴ Petre P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în vol. *Interpretări românești*, ediția a II-a, București, 1994, pp. 119-160.

⁵ C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor, cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, pp. 267-273.

⁶ D. Ciurea, *Noi contribuții privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV-XIX*, în "AIIAI", tom VII (1970), pp. 21-58.

⁷ Nistor Ciocan, *Procesul de înstrăinare a moșiei târgurilor din Moldova. Câteva considerații*, în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iași, 1983.

⁸ I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit (până la mijlocul secolului al XVIII-lea)*, Iași, 1989, pp. 102-113.

⁹ DIR, A, Moldova, veac XVI, vol. I-IV; veac XVII, vol. I-V, București, 1955-1957; DRH, Seria A, Moldova, vol. I, 1975; vol. II, 1976; vol. XXI, 1971; CDM, vol. I-V, București, 1957-1974; CDM, S1, București, 1975; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, București; V. A. Urechea, *Documentele bisericii cetății Neamțului*, în "ARMSI", sect. II, tom XI, 1888-1889; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXIV

nii ale jumătății a doua a secolului al XVI-lea, încheindu-se aproximativ un secol mai târziu, perioadă care marchează reducerea treptată, până la desființare, a ocolului târgului Hârlău.

Din cele arătate până acum, se poate observa existența unor păreri controversate referitoare la perioada aproximativă a constituirii ocoalelor de târguri, ori la modalitățile concrete de realizare a acestui fapt. Desigur că lucrarea noastră își propune să analizeze un aspect particular al problemei, dar scopul ei final este acela de a oferi unele soluții, sau posibile modalități de abordare a cercetării.

Nu putem ști cu precizie când s-a constituit ocolul târgului Hârlău și nici cărui anume domn i se datorează aceasta. Deși, în acest caz, cel mai direct demers metodologic ni s-a părut cel al analizei documentare regresive, acesta nu a dat roade. Explicația e simplă: informația documentară este lacunară, multe din aceste acte s-au pierdut, au fost distruse sau n-au format încă obiectul cercetării. Puținele documente păstrate nu reușesc să suplinească diferențele mari dintre anii emiterii, astfel încât ne vine greu, de cele mai multe ori, să apreciem în ce fel, un sat, sau altul, a intrat în proprietatea altcuiva.

În asemenea condiții, nu ne propunem să realizăm mai mult decât s-ar putea face cu materialul documentar aflat la dispoziția noastră. Puține și dispersate, informațiile pe care acesta ni le oferă pot sluji ca puncte de reper în cercetarea noastră. Plecând de la premise că realitățile Moldovei medievale au fost aceleași, sau aproape aceleași, la momente temporale identice, vom încerca, prin analogie cu cazuri similare, mai bine ilustrate documentar, să suplینim lipsa informației.

La 7 iulie 1430, fii lui Ion (Oană) Jumătate, anume Jurj, Sfetul și Mândru își împart ocinele părintelui lor. Partea lui Jurj Jumătate va cuprinde și satul Delenilor, menționat, cu acest prilej, pentru prima dată.¹⁰

La 23 ianuarie 1450, când, probabil, Jurj Jumătate era mort, frații săi dau mănăstirii Neamțului un loc pe hotarul Delenilor pentru a-și construi acolo două mori, "iar în hotarul pământului să nu se amestice"¹¹. Dania este întărită de Bogdan al II-lea, tatăl viitorului domn, Ștefan cel Mare.

În anul 1612 (sic!) Radu Mițnea întărește lui Costea Bucioc, mare vornic de Țara de Jos, satele Deleni și Ruși, foste în ocolul târgului Hârlău. Data este greșit pusă de traducătorul de mai târziu a actului¹². Costea Bucioc a fost mare vornic în timpul domniei lui Radu Mițnea, adică între 3 august 1616 (bătălia de la Dracșani) și 4 februarie 1619 (când domnul cere singur să fie mazilit) și între limitele acestei prime domnii trebuie datat și acest document.

Domnul "întoarce" aceste sate marelui vornic Bucioc după ce, în urma măturiiilor unor "oameni mincinoși", domnul îi luase acestuia satul Deleni. După aceea, "dacă am văzut domnia me dresuri ci-au avut di la alți domni ci-au fost mai înainte di danie și di cumpărătură, domnia me n-am cutizat a strica, ce am dat și am întorsu di iznoavă satul Deleni lui Coste Băcioc vornicul".

La 12 aprilie 1620, Gașpar Grațiani întărește aceluiași Coste Bucioc "satul Delenii cu cuturile lui, Iuganii și satul Rușii, ce sînt în ținutul Hârlăului"¹³. Satul nu mai este amintit ca fost domnesc, ceea ce înseamnă că boierul Bucioc era proprietarul deplin al acestuia. În același document domnul îi mai întărește lui Coste Bucioc niște vii la Cotnari, "cumpărătură socrusău, lui Pătrașco logofăt".

Acest "Pătrașco logofăt" era Pătrașcu (Șoldan) Nădăbaicovici, a cărui copilă, Candachia, era jupâneasa marelui vornic Coste Bucioc. Probabil că satul Deleni a fost adus ca zestre de către fiica lui Pătrașcu Șoldan. Presupunerea ni se întemeiază pe mai multe realități.

¹⁰ DRH, vol. I, doc. 99, copie de pe la mijlocul sec. XVIII

¹¹ Ibidem, vol. II, p. 10.

¹² DIR, sec. XVII, vol. IV, p. 15, trad. târzie.

¹³ DIR, sec. XVII, vol. IV, pp. 445-446, trad. rom.

În primul rând acest Nădăbaicovici s-a bucurat de numeroase privilegii în timpul domniilor Movileștilor, începând cu Ieremia Movilă, în timpul căruia este pomenit în mai multe rânduri, cum am văzut deja, ca ureadnic de Botoșani. În timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Movilă (1607-1611), Pătrașcu Nădăbaicovici ajunge, pe rând, mare vornic al Țării de Sus și mare logofăt, luându-i locul logofătului Stroici, pentru ca în timpul domniei lui Ștefan II Tomșa să ajungă, din nou, mare vornic al Țării de Sus.

În aceste condiții, el a putut fi recompensat, pentru serviciile aduse, de către unul din domnitorii amintiți, mai probabil de către Ieremia Movilă, cu unul din satele domnești, cum era, de pildă satul Delenilor, fost în proprietatea boierilor Jumătate și despre care nu mai avem apoi informații până la începutul secolului al XVII-lea.

Coste Bucioc, ginerele lui Nădăbaicovici, era și el un susținător al partidei Movileștilor, iar Constantin Movilă știe să-i aprecieze credința, întărindu-i satul Deleni, așa cum se vede într-un act dat mult mai târziu, la 9 martie 1666, prin care Gheorghe Duca întărește lui Toderășco Cantacuzino, fiul marelui spătar, Iordache Cantacuzino, satul Deleni, "care-i este lui dreaptă ocină de la moșul său Bucioc vornicul, din ispisoc de danie de la Constantin voievod (Movilă, n.n.) și de la Radu voievod (Mihnea, n.n.)"¹⁴.

Așa cum am văzut, Radu Mihnea întărește satul lui Coste Bucioc, marele vornic al Țării de Jos, după ce, în urma unor mărturii mincinoase, i-l luase. La acea dată Delenii mai aveau un cut, Rușii, probabil o fostă slobozie. Când ia satul de la Bucioc și apoi îl restituie, Radu Mihnea vrea probabil să-i arate marelui vornic ce l-ar putea aștepta în cazul în care, în credința lui pentru Movilești, l-ar trăda pe domn.

Totodată, în acest act de la Radu Mihnea, Delenii apar menționați pentru prima și ultima dată ca fiind, alături de cutul Rușilor, foste domnești, din ocolul târgului Hârlău. Nu putem preciza când anume devin Delenii sat din ocol, nici când devin proprietate boierească. Se poate bănui, totuși, că prin dania unuia dintre Movilești, satul iese din ocolul târgului Hârlău și devine proprietatea lui Pătrașcu (Șoldan) Nădăbaico. De altfel, amintirea acestuia va fi perpetuată de satul Șoldana, din "bătrînul Delenilor", amintit în mai multe rânduri la începutul secolului al XVIII-lea, în documente de la Constantin Duca¹⁵ și Nicolae Mavrocordat¹⁶.

Delenii propriu-ziși vor intra în proprietatea Cantacuzinilor, începând cu Iordache, marele spătar și fiul său, marele comis Toderășco. Ani în șir satul va fi disputat de Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu și a Tudoscăi, soția acestuia și fiica, din prima căsătorie, a lui Coste Bucioc.

La 6 aprilie 1579, Petru Șchiopu dă lui Gheorghe, mare logofăt, două seliști "anume Tocmăcenii, pe Miletin și cu loc de moară în Miletin și Uricenii, pe Stavna"¹⁷. Aceste două seliști, spune documentul, "au fost drepte ale noastre domnești, ținând de Hârlău. Să-și așeze acolo sate, pentru că au fost arse de tătari, când au prădat toată țara".

Pentru aceste două seliști, marele logofăt Gheorghe a dat "6 cai buni, prețuși drept 6000 de aspri și 2000 de aspri bani gata în visterie. Și domnia mea am dat acești 6 cai într-o slujbă a țării". Este și acesta unul din multele exemple ce ilustrează, în chip vădit, vânzările "deghizate" ale satelor din ocol. Cai sau bani "dați în slujbă țării" nu înseamnă altceva decât "ajutorul" dat de cei dăruși, domnilor, tot mai împovărați de presiunea financiară a Porții¹⁸.

La 8 aprilie 1587, Gheorghe, fost logofăt, vinde seliștea Uriceni lui Lupul Stroici, pentru 700 de zloji tătarești, iar cealaltă seliște, Tocmăcenii, pe Miletin, o dă ca zestre fiicei sale Pascalina, cneaghina Lupului Stroici. "Și a dat domnie mele, credinciosul nostru pan Gheor-

¹⁴ Vezi "ARMSI", S.II, T.XI, 1888-1889, pp.151-152.

¹⁵ CDM, vol.V, p.43, orig.

¹⁶ Ibidem, p.260, orig.

¹⁷ DIR, sec.XVI, vol.III, p.106.

¹⁸ I.Caproșu, *O istorie a Moldovei*, p.102.

ghie, fost logofăt, pentru această seliște, șase cai în treaba țării, pentru turci"¹⁹.

La 4 septembrie 1605, Ieremia Movilă întărește lui Lupu Stroici cele două seliști, "care acele seliști au fost ascultătoare de curtea noastră din Hîrlău, însă au fost pustiite de tătari"²⁰. În textul acestui document, după cuvântul "tătari" este un spațiu gol, după care urmează numele lui Ion Voievod, așa încât putem afirma că pustiirea, de către tătari, a celor două seliști, a avut loc în anul 1574, când teritoriul Moldovei a fost călcat de oștile turcești și tătarești venite să-l înlăture pe Ion Vodă de la domnie. Tot în acest document, se precizează că același Ieremia Movilă îi dă lui "pan Stroici mare logofăt" satul Flămânzi, în hotar cu cele două seliști: "Si au fost, de asemeni, ascultătoare de aceeași curte a noastră".

Lupu Stroici dă toate aceste seliști mănăstirii Dragomima, printre ai cărui ctitori se numără, alături de mitropolitul Anastasie Crimca.

La 26 martie 1612, Ștefan II Tomșa dă Uricenii și Flămânzii, "care acele sate au fost drepte domnești, ascultătoare de ocolul Hîrlăului", nou ziditei mănăstirii Dragomima²¹. Domnul spune că inițial oprise aceste sate, dar văzând privilegiile de danii și miluire de la Petru Șchiopu, lasă în continuare mănăstirii acele seliști.

La 2 aprilie 1618, călugării Dragomimei se plâng lui Radu Mihnea că "privilegiul de danie și de miluire ce l-a avut sfânta mănăstire de la Ieremia Movilă Voievod, pe un sat anume Flămânzii, ce este sub bucovină, în ținutul Hîrlău, ce a fost din veac drept domnesc, ascultător de ocolul târgului domnesc"²², a putrezit într-o tainiță a mănăstirii, unde fusese ascuns, împreună cu alte privilegii, la venirea lui Alexandru Movilă în Moldova cu oștile leșești. În aceste condiții, Radu Mihnea întărește satul mănăstirii Dragomimei.

Cealaltă seliște, Tocmăcenii, pe Miletin, e întărită, la 22 martie 1654, "cu loc de iaz și cu mori pe Miletin"²³ mănăstirii Dragomima, de către Gheorghe Ștefan, împreună cu satul Flămânzi. La 12 aprilie 1665, satul Uricenii, "al mănăstirii Dragomima"²⁴, e menționat în hotarnica moșiei mănăstirii Coșula, întărită de Eustratie Dabija. La 25 octombrie 1704, Uricenii apar în hotar cu satul Storești, al vomicului Gheorghe Roset²⁵. Vechile seliști domnești unnaseră soarta altora ajungând, din proprietate domnească, fie în stăpânirea unor mănăstiri, fie ca ocini ale unor mari boieri, răsplătiți pentru credința lor sau cumpărate de la domnii tot mai strămtorați financiar.

La 6 mai 1609, Constantin Movilă îl răsplătește pe "pan Petrașco, mare vornic al Țării de Sus, adică pe Pătrașcu (Șoldan) Nădăbaicovici cu "un sat numit Storești, sub marginea bucovinei, care sat Storești a fost al nostru drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hîrlău"²⁶.

Împreună cu Storeștii, Pătrașcu a mai primit un sat, dând pentru amândouă 450 de galbeni ungurești în vistieria domnească. Probabil că simpatiile sale pentru Movilești îl determină pe Ștefan Tomșa să-i ia lui Pătrașcu acest sat, în a doua domnie, cu toate că mult timp domnul îi dăruise acestui boier toată încrederea sa. Oricum, la 25 iunie 1623, Ștefan Tomșa dăruiește ctitoriei sale, mănăstirii Solva, satul Storești, "ce acest sat a fost drept domnesc și ascultător de ocolul târgului Hîrlău"²⁷. Mult mai târziu, în noiembrie 1708, vornicul Gheorghe Roset lasă

¹⁹ *DJR*, sec.XVI, vol.III, p.346.

²⁰ *Ibidem*, sec.XVII, vol.I, pp.257-258.

²¹ *Ibidem*, sec.XVII, vol.III, p.72.

²² *Ibidem*, vol.IV, p.258.

²³ Iorga, *St și doc.*, vol.V, p.401, cop.slavă.

²⁴ *CDM*, vol.III, p.254, cop.

²⁵ *Ibidem*, vol.V, p.96, cop.

²⁶ *DJR*, sec.XVII, vol.II, p.210.

²⁷ *Ibidem*, vol.V, p.231.

acest sat, prin diată, fiului său Constantin²⁸. Trecuseră peste 80 de ani, răstimp în care s-au putut petrece multe lucruri, despre care documentele nu ne spun, însă, nimic,

La 7 mai 1632, Alexandru Iliaș întărește mănăstirii nou zidite din Tătărași, Nicorița, iazul Strâmbura, danie de la Moise Movilă, "care iaz fusese drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hîrlău și s-a pustiit acel iaz de multă vreme"²⁹. Este aceasta o altă față a politicii domniei față de fostele sale proprietăți. În momentul în care satele au fost pustiite (cazul siliștilor Uriceni și Toamnăneni) sau iazurile au secat, ori au fost depopulate de pești, iar domnia nu mai dispune de veniturile necesare pentru a-și putea exploata în continuare proprietățile, acestea sunt vândute, sub aparența daniilor, asigurându-se vistieriei domnești importante beneficii, fie prin plată în numerar sau în natură, fie, pur și simplu, prin degrevarea instituției domnești de eforturile financiare necesare exploatarea în continuare a vechilor sale proprietăți.

La 20 noiembrie 1609, Andronic ceașnic dă mănăstirii Huminor satul Bușcăneni, cu locuri de iaz, danie de la Constantin Movilă, primind în schimb siliștea Strahotin, pe Jijia³⁰. La 24 iulie 1612, călugării Humorului se plâng lui Ștefan II Tomșa că Andronic, fost paharnic, le-a luat fără voia lor satul Strahotin, dându-le în loc o siliște, care a fost dreaptă de ocolul Hîrlău, anume Bușcănenii³¹.

La 24 mai 1617, Radu Mihnea întărește lui Alexa negustorul, ginerile lui Nicula, "două jirebii, care sunt loc de două case, din satul Bușcăneni și cu loc de iaz și de moară pe acel râu, pe care el și le-a cumpărat de la Anton, pentru 20 de taleri numărați"³².

Documentul de la Ștefan II Tomșa nu ne spune dacă Bușcănenii au rămas în stăpânirea aceluia Andronic, fost paharnic, sau au revenit la ocolul domnesc al Hîrlăului. Credem că a doua ipoteză este exclusă de actul următor referitor la sat, de la Radu Mihnea. În acest din urmă document aflăm că satul, sau o parte a sa, erau în stăpânirea lui Anton, care vinde două jirebii cu două locuri de casă.

La 28 august 1710, aproape după 100 de ani, satul Bușcăneni re apare în documente. Atunci, Pavel cu fratele său Savin, feciorii lui Lupu din Bușcăneni, fac schimb cu Sandu Crușchi mare jîtnicer, dându-i a opta parte din sat, cu loc de casă, pomeți, pădure, țarină și o parte din heleșteul Nacului pentru trei părți din Șoldana, din bătrânul Delenilor³³. Schimbul este întărit la 10 septembrie 1710, de către Nicolae Alexandru Mavrocordat³⁴.

Din ocolul Hîrlăului a mai făcut parte, nu știm cât timp și nu știm de când, un alt sat, care apare menționat documentar doar o singură dată. La 15 martie 1624, Radu Mihnea întărește fraților Gheorghe și Iurașco Bașotă dreapta lor ocină, din privilegiul de la Ștefan Tomșa Voievod, "satul Zbereni, pe Cîrjoaia, fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hîrlău"³⁵.

La 12 mai 1480³⁶, Ștefan cel Mare cumpără cu 60 de zloți tătărași, o moară din Feredeni, de la Teoctist, mitropolitul Sucevei. Acesta o cumpăraseră, la rândul ei, de la Stanciul, "feciorul Spătăroae"³⁷.

La 22 aprilie 1518, Ștefăniță voievod întărește lui pan Toader, pîrcălab de Cetatea Nouă (Roman) "un sat pe Sitna, anume Feredeni"³⁸, pe care-l cumpăraseră cu 400 de zloți tătărești de

²⁸ CDM, vol.V, p.218, cop.grec.

²⁹ DRH, vol.XXI, pp.68-69, orig.

³⁰ DIR, sec.XVII, vol.II, pp.265-266.

³¹ Ibidem, vol.III, pp.94-95, orig.slav.

³² Ibidem, vol.IV, p.167, orig.slav.

³³ CDM, vol.V, p.258, orig.

³⁴ Ibidem, p.260, orig.

³⁵ DIR, sec.XVII, vol.V, p.265.

³⁶ DRH, vol.II, p.343, cop.din sec.XVIII, după trad.

³⁷ Soția lui Petru spătar (vezi și: DIR, sec.XVI, vol.I, p.126).

³⁸ DIR, sec.XVI, vol.I, p.126.

la Marica, fiica Vasutcăi, nepoata lui Petru spătar, din privilegiul bunicului ei de la Iliș și de la Ștefan Voievozi.

La 30 noiembrie 1539, Toader logofăt dăruiește acest sat mănăstirii Humorului³⁹, danie întărită la 30 noiembrie 1540, de către Ștefan Lăcustă⁴⁰. Să precizăm că acest Toader logofăt este nimeni altul decât cunoscutul mare boier Toader Bubuiog, ctitorul mănăstirii Humorului.

Pe la 1554-1555, Alexandru Lăpușneanu întărea, la rândul-i, această danie⁴¹. La 17 martie 1562, Ioan Despot Voievod dă și întărește mănăstirii Humor satul Feredeni, cu iaz și mori pe Sitna. "Si acest sat, anume Feredenii, l-a luat Alexandru [Lăpușneanu n.n.] de la mănăstire să fie domnesc. Si după aceea a căpătat acest sat Andreica stolnic și a făcut acolo iaz și aceste mori". În schimbul lor, Andreica primește de la călugării Humorului 100 de ughi galbeni⁴².

Nu știm ce anume l-a determinat pe Alexandru Lăpușneanu să ia acest sat de la mănăstirea Humorului, să-l facă domnesc și apoi să-l dăruiască unui boier credincios al său. Va fi fost, oricum, un act nedrept, răzbunător, de vreme ce fiul domnului, Bogdan Lăpușneanu, caută să repare greșeala tatălui său când, la 20 iulie 1571, restituie acest sat mănăstirii Humor, sat pe care Alexandru Lăpușneanu i-l luase și i-l dăruise lui Andreica stolnicul, la schimb cu un sat din ținutul Cemăuți⁴³.

Fapt e că domnii următori ai Moldovei, invocând scurta perioadă în care Lăpușneanu făcuse acest sat domnesc, vor considera Feredenii ca fiind proprietatea domnească, în ocolul domnesc al Hârlăului.

La 28 iulie 1590, Petru Șchiopu dă uric lui Andrei hatman pentru seliștea Feredeni și heleșteul Leahul, "foste domnești, ascultătoare de ocolul Hîrlăului"⁴⁴. Nouă ani mai târziu, la 29 august 1589, Ieremia Movilă întărește uric Teodosiei, soția răposatului Andrei hatmanul, satul Feredeni și iazul Leahul⁴⁵.

Dania lui Petru Șchiopu va fi întărită și de Radu Milnea, care la 17 februarie 1617 dă în stăpânire lui Vasile Ureche și cneaghinei sale Magda "dreapta lor ocină și miluire și vislujenie a părintelui lor, Andrei hatman", satul Feredieni și iazul Leahul. Satul fusese al nostru drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hîrlău"⁴⁶.

Lucru extrem de curios, la 26 iunie 1664, domnul de atunci al Țării Moldovei - Eustratie Dabija - poruncește vomicilor de Botoșani să hotărâmescă satul Feredieni al mănăstirii Humor, din ocolul Botoșani, fiind împresurat de alte sate⁴⁷. Cum este singura dată când satul Feredieni e menționat în ocolul târgului Botoșani, credem că aceasta se datorează erorii copistului care, pe la 1786, transcrie originalul, adică la aproape jumătate de secol după ce Botoșanii deveniseră ținut aparte al Moldovei și de aceea eroarea sa e explicabilă, fiind un reflex al noilor prefaceri administrative.

La 1 august 1698, Alexandra "Buhușoe" întocmește "izvod" de satele ce i-au venit fiicei sale, Catrina hătmăneasa, printre care se numără și "satul întreg Feredieni"⁴⁸. Mai multe hotărâmițe din această perioadă arată că Feredienii se învecinau cu satele Ruși și Buscăteni, existând chiar și unele pricini de hotar. Satul nu mai apare ca "fost domnesc", ceea ce arată că el

³⁹ Gh.Ghibănescu, *Surte și izvoade*, vol.XXIV, pp.172-173.

⁴⁰ *DJR*, sec.XVI, vol.I, pp.401-402.

⁴¹ *Ibidem*, vol.II, p.40.

⁴² *Ibidem*, p.159.

⁴³ Gh.Ghibănescu, *op.cit.*, p.179, cop.

⁴⁴ *CDM*, vol.I, p.211, orig.slav.

⁴⁵ *Ibidem*, p.252, orig.slav.

⁴⁶ *DJR*, sec.XVII, vol.IV, p.99.

⁴⁷ *CDM*, vol.III, p.237, copie din 1786.

⁴⁸ *Ibidem*, S.I, p.335, cop.modernă.

ieșise, de mult, de sub directa supraveghere a domnului, ajungând a fi moșie boierească, ce se transmitea, firesc, prin urmași.

Credem că înzestrarea tuturor târgurilor moldovenești cu ocoale proprii nu s-a făcut în același timp și de către același domnitor, tot așa cum politica de înstrăinare a satelor din ocol nu a caracterizat acțiunea unui singur domn, ci a reprezentat o constantă a celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea.

De altfel, era mult mai greu de constituit un ocol decât de a-l destrăma, prin vânzarea sau dăruirea satelor ce îl compuneau. Organizarea ocoalelor din întreaga Moldovă a necesitat, fără îndoială, o perioadă mai îndelungată. Credem că nici măcar Ștefan cel Mare, în timpul domniei sale de 47 de ani, n-a avut nici timpul, nici posibilitățile materiale de a înzestra toate târgurile din Moldova cu ocoale. Câte sate putea domnul să confişle de la "hicleni", sau câte sate putea cumpăra și - în același timp - să ridice atâtea curți domnești, atâtea biserici și mănăstiri? Suficiente, probabil, pentru întărirea unor ocoale, deja existente, dar nu pentru organizarea ocoalelor la nivelul târgurilor din întreaga Moldovă.

Revenind la târgul Hârlăului ne punem întrebarea: de când se poate vorbi de un ocol al acestuia? Nicolae Grigoraș⁴⁹, P.P. Panaitescu⁵⁰ și - mai recent, Ștefan-Sorin Gorovei⁵¹ plasează Hârlăul într-un context mai amplu, al unei ipotetice formațiuni politice, anterioară "descălecării" Moldovei. N. Grigoraș invocă, în sprijinul afirmației sale, o altă denumire a Hârlăului, mai puțin cunoscută și folosită cu preponderență în actele externe, anume aceea de Bachlovia sau Tîrgul Bahluiului. Ștefan-Sorin Gorovei explică extinderea numelui de râuri în denumirile unor târguri (cum ar fi, de exemplu, cazul râului Bahlui, care a dat celălalt urbanonim al Hârlăului) ca fiind în directă legătură cu *teoria cnezatelor de vâi*. În sprijinul acestei afirmații, istoricul ieșean amintește printre altele, cazul târgului Baia, pe a cărui pecete scrie "civitas Moldaviae", adică reședința văii Moldovei.

Centrul inițial al târgului l-ar fi putut constitui chiar curtea vechilor cneji. Rămășițele hinterlandului său putea forma nucleul viitorului ocol. Cel puțin în acest caz, inițiativa domnească ar impregna niște realități mult mai vechi, anterioare perioadei de desăvârșire a stabilității Moldovei. În acest caz putem presupune că acel Bârlă de la Hârlău, menționat în mai multe documente de la Petru Mușatinul, Iuga voievod și Alexandru cel Bun, este chiar urmașul cnejilor ce stăpâniseră cândva peste valea Bahluiului. Chiar dacă poate fi o simplă coincidență, se cuvine să menționăm faptul că ambele cuvinte, Bârlă și Hîrlău, au o temă aproape identică.

Despre un ocol propriu-zis al târgului considerăm, însă, că se poate vorbi abia din timpul lui Ștefan cel Mare, mai precis după anul 1486, când este ridicată curtea domnească de la Hârlău. Acest ocol dat târgului de către Ștefan nu era deosebit de mare.

A fost mărit, însă, în timpul urmașilor imediați ai marelui domn, care au dus aceeași politică, de sporire a autorității domnești, până spre jumătatea secolului al XVI-lea, adică odată cu sfârșitul ultimei domnii a lui Petru Rareș.

Pe de altă parte, faptul că în comparație cu alte ocoale, cel al târgului Hârlău era mai mic se explică prin aceea că Hârlăul se învecina cu târgul Cotnarilor care avea, la rândul-i, un ocol destul de mare, dar și cu ocolul Șipotelor, creat de Ștefăniță vodă. Să nu uităm de vilele domnești de la Hârlău, care asigurau domnului venituri constante, făcând din mărimea ocolului un fapt de mai mică importanță.

⁴⁹ Nicolae Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în "SCSI", fascicula I, 1960, p. 93

⁵⁰ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 201

⁵¹ Ștefan-Sorin Gorovei, *Formarea statului feudal în Moldova Probleme ale istoriei Moldovei în veacul XIV*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1993, p. 6.

1587 aprilie 8	vândut de Gheorghe logofăt ginerului său, Lupu Stroici	<i>Ibidem</i> , p.346.
1605 septembrie 4	dăruit de Lupu Stroici mănăstirii Dragomirna	<i>Ibidem</i> , sec.XVII, vol.I, p.257-258.
1612 martie 26	întărit de Ștefan II Tomșa mănăstirii Dragomirna	<i>Ibidem</i> , sec.XVII, vol.III, p.72.
1665 aprilie 12	menționat în hotărârea Coșului întărită de Eustratie Dabija	<i>CDM</i> , vol.III, p.254, cop.
<i>Flămânzi</i> 1605 septembrie 4	seliște care a fost "ascultătoare de aceeași curte a noastră [Hârlău n.n.] dat de Lupu Stroici mănăstirii Dragomirna"	<i>DIR</i> , sec.XVII, vol.V, p.257-258.
1612 martie 26	întărit de Ștefan Tomșa II mănăstirii Dragomirna	<i>Ibidem</i> , vol.III, p.72.
1618 aprilie 2	"fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hârlău" întărit de Radu Mihnea mănăstirii Dragomirna	<i>Ibidem</i> , vol.IV, p.258.
1654 martie 22	întărit de Gheorghe Ștefan mănăstirii Dragomirna	Iorga, <i>Șiși doc.</i> , vol.V, p.401, cop.slavă.
<i>Zbereni pe pârâul Cîrjoaia</i>	"fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hârlău" întărit fraților Gheorghe și Iurașcu Bașotă, după privilegiile de la Ștefan II Tomșa	<i>DIR</i> , sec.XVII, vol.V, p.265.
<i>Heleșteul Strâmtura</i>	fost domnesc, din ocolul Hârlăului întărit de Alexandru Iliaș mănăstirii din Tătărași (Nicoariță)?, după domnia lui Moise Movilă, după ce "s-a pustiit acel iaz de multă vreme"	<i>CDM</i> , II, p.166 orig.slav.
<i>Stroești</i> 1609 mai 6	fost drept domnesc, ascultător de ocolul târgului Hârlău "dăruit" de Constantin Movilă lui "pan Petrașco, mare vornic al Țării de Sus"	<i>DIR</i> , sec.XVII, vol.II, p.210.
1623 iunie 25	dăruit de Ștefan II Tomșa ctitoriei sale de la Solca	<i>Ibidem</i> , vol.V, p.231.
1708 noiembrie f.z.	lăsat de Gheorghe Roset vornic, prin diată, fiului său, Constantin	<i>CDM</i> , vol.V, p.218, cop.grec.
<i>Bușcăteni</i> 1609 noiembrie 20	dat de Andronic Ceașnic mănăstirii Humor, de la care primește Strahotinul	<i>DIR</i> , sec.XVII, vol.II, pg.265-266.

1612 iulie 24	"Fostă dreaptă de ocolul Hîrlău"	<i>Ibidem</i> , vol.III, pg.94-95, orig.slav.
1617 mai 24	două jirebii cu locuri de casă întărite de Radu Mihnea lui Alexa negustorul, ginerele lui Nicula	<i>Ibidem</i> , vol.IV p.167, orig.slav.
1710 august 28	a opta parte din sat, dată de feciorii lui Lupu la schimb cu trei părți din Șoldana din bătrânul Delenilor, de la Sandu Crupuschi mare jîtnicer	<i>CDM</i> , vol. V, p.258, orig.
<i>Feredeni</i> 1480 mai 12	moară din Feredeni cumpărată de Ștefan cel Mare de la mitropolitul Theoctist, care o avea de la cneaghina spătarului Petre, dăruită mănăstirii Putna	<i>DRH</i> , vol.II, p.343.
1518 aprilie 22	întărit de Ștefăniță vodă lui Toader Bubuiog	<i>DIR</i> , sec.XVI, vol.I, p.126.
1530 noiembrie 30	dăruit de Toader Bubuiog mănăstirii Hurnorului	Gh.Ghibănescu, <i>Surete și izvoade</i> , vol.XXIV, pg.172-173.
(1554 -1555)	întărit Hurnorului de Alexandru Lăpușneanu	<i>DIR</i> , sec.XVI, vol.II, p.40.
1562 martie 18	întărit mănăstirii Hurnor de Despot vodă; se menționează că Alexandru Lăpușneanu luase satul de la mănăstire spre a-l face domnesc	<i>Ibidem</i> , p.159.
1590 iulie 28	Petre Șchiopu dă uric lui Andrei hatman pentru seliștea Feredeni și heleșteul Leahul "foste domnești, ascultătoare de ocolul Hîrlăului"	<i>CDM</i> , vol.I, p.211, orig.slav.
1617 februarie 17	Radu Mihnea întărește satul lui Vasile Ureche și cneaghinei sale Magda ca "ocină și vislujenie a părintelui lor" Andrei hatman satul Feredeni și iazul Leahul.Satul fusese "al nostru drept domnesc"	<i>DIR</i> , sec.XVII, vol.IV, p.99.
1664 iunie 26	"satul Feredeni, al mănăstirii Hurnor, din ocolul Botoșani" (sic!)	<i>CDM</i> , vol.III, p.237, cop.din 1786.

1689 august 1

"satul întreg Feredi" al Catrinei, fiata Alexandrei Buhușoae*Ibidem*, S.I,
p.335, cop.mod.

€

TÂRGUL CERNĂUȚI PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-lea

Încercarea de a surprinde evoluția istorică a Cernăuților, ca și a celorlalte târguri moldovenești, este îngreunată de la început de insuficiența informației documentare. Reconstituirea originii, ca și evoluția ulterioară a așezării, este condiționată de existența unor evenimente mai importante care s-au produs și care au avut rezonanță în memoria colectivității. Din aceste motive, lucrările consacrate târgului Cernăuți sunt reduse ca număr ele aparținând aproape în exclusivitate perioadei interbelice. După al doilea război mondial, sarcina completării golului istoriografic a revenit istoricilor ucrainieni care, în spiritul materialismului istoric, au oferit un exemplu de mistificare a istoriei. Studiul de față își propune să reia o parte din problemele asupra cărora nu s-a insistat încăjuns sau a celor care își mai așteaptă încă rezolvarea. Dintre istoricii care s-au preocupat de cercetarea evoluției târgului Cernăuți amintim în primul rând pe Al. Bocănețu, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, 1931. În ciuda titlului, studiul este mult mai larg cuprinzând referiri la istoria Moldovei în general dar și a ținutului Cernăuți. Utilizând o bogată informație documentară, autorul se oprește însă cu precădere asupra documentelor secolului al XVIII-lea. C. Andreescu, în studiul *Însemnări despre ținutul Cernăuților*, în "Ilirisul", II, 1942, p. 13-40, urmărește pe baza *Documentelor bucovinene* publicate de T. Bălan, în special organizarea administrativă și dregătorii ținutului Cernăuți, referirile la târg fiind destul de puține. O monografie a târgului a publicat și C. Loghin în 1936 dar informațiile privitoare la istoria veche a așezării sunt puține și nedocumentate. După război, de istoria timpurie a Cernăuților s-a ocupat C. C. Giurescu în *Târguri sau orașe și cetăți moldovene (sec. X-mijl. sec. XVI)*, București, 1967, fără a insista prea mult asupra subiectului, fapt explicabil într-o lucrare de o asemenea anvergură.

Studiul de față tratează problemele legate de începuturile și evoluția așezării, de întinderea târgului și organizarea administrației, pentru ca în ultima parte să se refere la drumurile comerciale ce treceau prin târgul Cernăuți și la vama din oraș.

Începuturile și dezvoltarea târgului. Odată cu trecerea teritoriului Șepenițului în stăpânirea domnilor moldoveni și mai ales din timpul lui Alexandru cel Bun, regiunea este integrată organizării administrative a Moldovei. Prosperitatea pe care țara o cunoaște în timpul acestui domn se reflectă și în informația documentară referitoare la "țara Șepenițului". Bunele relații statomcitate între domnii Moldovei și regii poloni determină, pe de o parte, siguranța la hotarul nordic al țării, iar pe de alta, o intensă activitate comercială spre porturile de la Marea Neagră. În aceste condiții, vechile cetăți din regiunea Șepenițului își pierd importanța strategică; Hmelovul dispare până la jumătatea secolului al XV-lea iar Țețina spre sfârșitul lui. La adăpostul cetăților se nasc așezări civile care vor prelua funcția administrativă. Astfel, așezarea de la Șipinți se va substitui Hmelovului, iar Țețina va fi absorbită cu timpul de târgul Cernăuți. Acesta din urmă va deveni cea mai importantă așezare din zonă fiind și centrul administrativ al ținutului Cernăuți.

În "lista orașelor volohe"¹ este menționată și localitatea "Cern". Identificarea așezării a

¹ Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea, în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în "Romanoslavica", XI, București, 1965, p. 216.

stârmit multe controverse, Gonța și Bezviconi considerând că este vorba de așezarea de la Muncel-Vaslui a boierului Duma Ciomâi². C.C.Giurescu presupune că ar fi vorba de târgul Cernăuți plecând de la premisele că lista cuprinde așezări însemnate, că numele este asemănător și că Cernăuții au fost un important punct vamal pe drumul Dunăre-Liov³. Același istoric consideră că așezarea ar fi fost întemeiată de un Cernă sau Cernea de la care a păstrat numele⁴. Nu putem accepta identificarea Cernu-lui cu Cernăuții care, atunci când a fost scrisă "lista orașelor volohe", nu avea importanța pe care avea să o capete mai târziu⁵. Localitatea Cem, trecută lângă Belgorod, nu poate fi decât Maurocastro⁶.

Prima mențiune documentară sigură a târgului Cernăuți o întâlnim în privilegiul comercial din 6 octombrie 1408⁷ prin care Alexandru cel Bun acordă negustorilor din Liov dreptul de a face comerț în Moldova, stabilindu-se și localitățile în care aceștia vor plăti taxele vamale. Alte informații din această vreme despre târgul Cernăuți lipsesc. Putem bănuși că întinderea așezării nu era prea mare, asemenea și numărul locuitorilor. Știm însă că, la începuturile lui, târgul se întindea pe malul stâng al Prutului nu departe de cetatea Țefina. În jurul vadului de trecere a râului, așezarea avea să prospere foarte curând. În prima jumătate a secolului al XV-lea târgul mai este amintit doar în privilegiul comercial acordat liovenilor de către Ștefan al II-lea⁸. Petru Aron va întări actele anterioare stabilind taxele vamale în diferite târguri printre care și Cernăuți⁹. În condiții similare apare așezarea la 1460¹⁰. Timp de trei decenii, târgul Cernăuți nu mai este menționat în documente. La 15 martie 1490, Ștefan cel Mare întărește Episcopiei de Rădăuți 50 de biserici dintre care 44 din ținutul Sucevei și 6 din ținutul Cernăuți. Cele șase biserici din ținutul Cernăuți, trei din Cuciur și una din Mihalcea sunt primite de episcopul Ioanichie al Rădăuților în schimbul a șase biserici din ținutul Sucevei date mănăstirii Putna¹¹. Deci, la 1490, Cernăuții aveau cel puțin două biserici cu câte un preot, dar era întrecut de Cuciurul (Măre) care avea trei biserici cu câte un preot. La 1704, Mihail Racoviță întărește Episcopiei de Rădăuți care "a ajuns la mare nevoie după războaie și nepăci", stăpânirea peste cele șase biserici din ținutul Cernăuți, între care și cele două din târg¹². Construite din lemn, ele s-au risipit cu timpul. Este posibil ca pe locul lor să se fi înălțat alte lăcașuri sfinte cum ar fi biserica cu hramul Sfânta Paraschiva și biserica Sfântul Nicolae. Prima, numită și "biserica vamească", era amplasată pe "calea Liovolui" nu departe de vama domnească. Cea de-a doua, situată în cel mai vechi cartier al Cernăuților, a fost ridicată, după tradiție, de Stroescu fost staroste de Cernăuți, pe la 1607¹³.

Anul 1497 este cunoscut îndeobște ca an al marii confruntări moldo-polone din Codrul Cosminului. Mai puțin cunoscut este rolul jucat de târgul Cernăuți în timpul acestor evenimente. După ce trece Nistrul pe la Mihălceni (în Galiția), Ioan Albert se îndreaptă cu oastea sa spre Coțmani și apoi spre Șipinți. Între timp, Ștefan "au tocmitu strajă și au trimis-o împotriva

² Gh.Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor ruso-române*, București, 1962, p.12.

³ Const.C.Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene (sec.X-mijl.sec.XVI)*, 1967, p.198-199.

⁴ Idem, *Istoria românilor*, vol.II, partea întâi, București, 1937, p.409.

⁵ N.Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p.235.

⁶ Cu atât mai puțin se poate pune semnul identității între Cem și Muscel-Vaslui.

⁷ V.Miron, M.Ceașu, I.Caproșu, G.Irimescu, *Suceava Documente*, vol.I, București, 1989, p.85-89.

⁸ *Ibidem*, p.91-95, nr.8.

⁹ *Ibidem*, p.109-115, nr.18.

¹⁰ *Ibidem*, p.119-125, nr.21.

¹¹ DRH, A, *Moldova*, vol.III, p.135-143, nr.73 și 74.

¹² CDM, vol.V, p.79-80, nr.316.

¹³ S.Reli, *Călașa monumentelor religioase istorice din Eparhia Bucovinei, Cernăuți*, 1937, p.24.

leșilor ca să fie vadul Prutului la Cernăuți¹⁴. La trecerea râului, moldovenii iau șase prizonieri care sunt duși la Suceava. Trei sunt spânzurați duminică 27 august iar ceilalți sunt trimiși cu o solie moldovenească la Constantinopol¹⁵. Ștefan retrage straja de la Cernăuți în celatea Sucevei pregătindu-se pentru asediu. După dezastrul polonez din Codrul Cosminului restul oștirii polone se îndreaptă spre vadul de la Cernăuți. Trecerea Prutului s-a făcut la 29 octombrie cu multă greutate însă, râul primindu-și partea lui de morți. În aceeași zi vomicul Boldur distruge contingentul de călăreți mazoveni trimiși în ajutorul craiului încât "mare moarte și tăiere s-au făcut atunci în oastea leșească, în locul ce se cheamă Lăntăștii"¹⁶. O nouă confruntare are loc la Șipinți unde "puțini au scăpat din oastea ce era strânsă pe lângă craiul"¹⁷. La 1499 se stabilește pacea, printre semnatarii tratatului încheiat de Ștefan cel Mare și Ioan Albert aflându-se și Ion Grumaz, staroste de Cernăuți¹⁸.

În târgul Cernăuți se vor afla, la începutul lunii noiembrie 1503, membrii comisiei de arbitraj în problema Pocuției și tot aici Ștefan cel Mare îl va primi în audiență pe Firley, trimisul cardinalului Frideric, guvernator al Poloniei¹⁹.

Conflictul moldo-polon asupra stăpânirii Pocuției se perpetuează și în timpul lui Bogdan al III-lea. După ce în iunie 1509 armata moldovenească trecuse Nistrul, fără succes însă, în replică polonii pătrund în Moldova, în luna septembrie a aceluiași an, prădând țara până la Cotnari: "iară Camenișchii hatnanul văzând că nu au apucat pe Bogdan vodă la margine, au intrat fără veste în țară de au prădat Cernăuții, Dorohoiul, Botoșanii, Ștefăneștii"²⁰.

Târgul Cernăuți va fi și martorul confruntărilor moldo-polone din timpul lui Petru Rareș, în februarie 1533 fiind prădat și ars de poloni alături de alte așezări moldovenești, până la Botoșani²¹.

Pentru secolul al XVI-lea puține informații ne oferă atât documentele interne cât și cele externe, deși târgul cunoaște o dezvoltare continuă, așa cum o vor dovedi documentele secolului al XVII-lea. De la Ștefăniță voievod s-a păstrat copia unui act prin care domnul dăruia Episcopiei de Rădăuți o prisacă în hotarul târgului Cernăuți unde au fost albinele lui Grumază fost staroste²². Dania este întărită la 6 octombrie 1520 când, alături de Coțmani cu cătunele sale, este amintită și prisaca din hotarul târgului Cernăuți pe care domnul a dat-o Episcopiei de la Rădăuți pentru pomenirea mamei sale Stana. În document este făcut cunoscut și hotarul prisăcii din marginea Prutului²³.

Târgul este amintit și la 1558 iulie 27, când Sigismund îi reproșează lui Lăpușneanu că a abătut drumul public spre Sneatin și spre Cernăuți pricinuind daune negustorilor poloni și întreruperea comerțului lor. Îi cere să revină asupra deciziei și îl anunță că a convocat comisia mixtă la hotar pentru 29 septembrie²⁴.

La 6 septembrie 1600, Zamoyski, în confruntarea cu Mihai Viteazul, va trece Prutul pe

¹⁴ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția P.P. Panaitescu, București, 1958, p.102.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p.105.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p.417-441.

¹⁹ *Ibidem*, p.472-482.

²⁰ Gr. Ureche, *op.cit.*, p.130.

²¹ Hurmuzachi, S II, p.48.

²² CDM, vol.I, p.88, nr.304.

²³ DIR, A, Moldova, XVI-I, p.173-4, nr.154.

²⁴ I. Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p.195-6.

la Cernăuți și, prin Codrul Cosminului se va îndrepta spre Suceava²⁵. Incursiunea tătară-cazacă din anul 1650 va lovi, alături de Iași, Hotin, Dorohoi, Hârlău, Suceava și târgul Cernăuți²⁶. Cu acest prilej "au pierit și Murguleț Ștefan, la Cernăuți, pământean vestit între cure" ²⁷.

Așezat mai aproape de graniță, târgul avea să suporte în deceniile următoare numeroase asemenea devastări din partea polonilor, cazacilor, tătarilor și turcilor. La Cernăuți s-au adunat, în decembrie 1656, cetele de munteni, moldoveni și cazaci pentru a sprijini expediția lui Rakoczy al II-lea în Polonia²⁸. Într-un raport al ambasadurului Veneției, Francesco Michel, din 1675, se arată că, în drum spre Camenița, convoiul turcesc cu contribuția Moldovei este atacat de poloni. Bănuind că aceasta s-ar fi întâmplat cu consimțământul moldovenilor, turcii "ordona-seră devastarea și incendierea tuturor locurilor din jurul râului Prut, cu deosebire a orașelor Suceava și Cernăuți" ²⁹.

Din toamna anului 1685 se redeschide conflictul turco-polon, ostilitățile desfășurându-se pe teritoriul Moldovei. Prima campanie a regelui Sobieski, condusă de Iablonsky se sfârșește la vadul Prutului când, învinși, polonii se retrag spre Sneatin³⁰. În anul următor, Sobieski cu armata sa pătrunde în Moldova având de partea lui și sprijinul multor moldoveni care luptau ca joimiri: "așezat-au și-n ținutul Cernăuți în câteva locuri de-au făcut părcane, de au așezat oaste joimiri moldoveni și leși: în Vasileu, pe Nistru, drăgani; în Orășeni pe Zaharotchie cu leși; în Coțmani pe Dobravischie tij cu leși; în Bănila pe Turculeț cel Mare cu moldoveni, în târgu în Cernăuți pe Brănești; în Cuciur pe Turculeț cel Mic cu moldoveni. Și așa cuprinsese tot ținutul Cernăuți de-l ținea" ³¹. La 21 iunie 1687, Turculeț cel Mare este numit "rolunistru" și stăroste de Cernăuți³². Și la 1691 Sobieski încearcă ocuparea Moldovei dar Antioh Cantemir rezistă și, datorită frigului, polonii sunt nevoiți să se retragă. Abia prin pacea de la Carlowitz Polonia restituie Moldovei întregul ei teritoriu.

Anii care vor urma însă, nu vor aduce cu ei nimic bun pentru târgul din nordul Moldovei. La permanentele expediții și lupte între turci, moldoveni, poloni, cazaci și ruși se va adăuga acum și obligația întreținerii suedezilor lui Carol al XII-lea, refugiați aici după eșecul de la Poltava. Începutul secolului al XVIII-lea anunța, prin evenimente petrecute și pe teritoriul târgului Cernăuți, vremuri nesigure pentru Moldova. După ce, la 1713, turcii s-au așezat în cetatea Hotinului, în anul următor au inclus raialei și o bună parte a ținutului Cernăuți. Abia la 1719 Mihail Racoviță a izbutit să obțină restituirea satelor alipite raialei Hotinului. Necazurile însă, nu se vor sfârși aici.

Întinderea târgului Cernăuți. În cursul secolului al XV-lea, târgul era destul de mic ca întindere și populație. Datorită faptului că era punct de vamă și reședință de ținut, el luase totuși aspectul târgurilor din acea perioadă. Apărut în jurul vadului de trecere a Prutului, Cernăuții se vor ridica la început pe malul stâng al râului, extinzându-se apoi și pe cel drept. În cursul secolului al XVI-lea când hărțuicile de graniță devin mai dese și Prutul își mută albia mai spre nord, târgul se mută definitiv în dreapta râului³³. Teritoriul de peste Prut va fi pierdut de către

²⁵ M. Costin, *Opere*, Ediția P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 52.

²⁶ *Ibidem*, p. 132.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 176.

²⁹ *Suceava Documente*, p. 345-6, nr. 201.

³⁰ I. Nistor, *Logărele de la Lenjești și Șerăuți și "campaniile bucovinene" ale regelui Sobieski*, în *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 303.

³¹ I. Neculce, *Opere Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, Ediția G. Strempel, București, 1982, p. 328.

³² I. Nistor, *op. cit.*, p. 303.

³³ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 81.

cernăuțeni în împrejurări asupra cărora vom insista în continuare.

În timpul lui Ieremia Movilă, pe fânațele aparținând târgului Cernăuți au fost uciși doi poloni. Pentru a scăpa de dușegubină, târgoveții au declarat că acele fânețe nu sunt pe hotarul târgului ci pe acela al satelor Șirăuți și Rohozna. Ca urmare, polonii ucid trei oameni din Șirăuți și doi din Rohozna, iar fiul fostului staroste Cracalia este luat și închis la Camenița. Tatăl său îl va răscumpăra cu 300 de taleri³⁴. Pentru aceasta, Ieremia Movilă a dat lui Gavrilaş fost staroste și lui Constantin Cracalia stăpânirea acestor fânețe. La 1619, șoltzul, pârgarii și târgoveții din Cernăuți se plâng domnului de feciorii lui Cracalia care le-au luat "o bucată din hotarul târgului și niște poieni ce sunt peste Prut împotriva târgului"³⁵. Domnul cere staroștilor să se facă "cun vor afla mai cu dreptul"³⁶. La 1627, Miron Barnovschi confirmă stăpânirea fânațelor de către Gavrilaş Mateiaș, acum pârcălab de Hotin și Dimitrie Cracalia cel Bătrîn. Mai mult decât atât, Gavrilaş primește și un sat mic, Denisiuca și veniturile de pe fânațele din Jucica "căci acest sat mic a fost sub ascultarea orașului Cernăuți"³⁷. Moisa Movilă întărește și el ispisoacele de la Ieremia Movilă, Radu voievod și Miron Barnovschi³⁸. La 1632 Gavrilaş Mateiaș va cumpăra de la Lupul Prăjescul vistiernic și satul Jucica³⁹. Târgoveții reclamă însă în continuare aceste locuri, Denisiuca și fânațele. La judecată apar Isac, șoltzul din Cernăuți, Ionașco Ciuci, Pintelei, Ionașco Florescu, Alexa Părciu, Sârbu croitorul și "alți oameni buni și bătrâni", declarând că Denisiuca și fânațele țin de hotarul Cernăuților⁴⁰. Gavrilaş Mateiaș câștigă din nou. În timpul lui Vasile Lupu, la 1634, procesul se redeschide. Prin două documente emise la 13 octombrie, domnul întărește proprietățile lui Mateiaș, cerând lui Onciul, staroste de Cernăuți, să facă delimitarea hotarului Denisiucăi.⁴¹ În timpul lui Gheorghe Ștefan teritoriul în litigiu trece, pentru puțină vreme, în stăpânirea cernăuțenilor. La 1653 iulie 18, domnul întărește însă lui Iordachi, fost mare vistiernic, seliștea Denisiuca și poienile cu fân moștenite de la socrul său Gavrilaş Mateiaș. Târgoveții sunt "dați rămași" și cu aceasta Cernăuții pierd definitiv pământurile de peste Prut⁴².

Deși nu s-a păstrat nici o hotarnică a târgului Cernăuți, din documentele pe care le avem putem surprinde, dacă nu întinderea așezării, cel puțin vecinii ei. Astfel, spre răsărit, hotarul hotarul târgului se întindea și peste Horecea⁴³ unde, la începutul secolului al XVIII-lea, era o sihăstrie⁴⁴ transformată în schit prin străduința episcopului Antonie al Rădăuțului. Târgul se învecina cu Ostrița (mai târziu Chișcăuți) și cu Cozminul. Într-o hotarnică a Cozminului din 3 aprilie 1488 este amintită "baia Coziei", probabil o exploatare minieră⁴⁵ și de la baie "... la drumul mare ce vine de la Cernăuți"⁴⁶. La sud, târgul se învecina cu Mihalcea iar spre vest cu Mămăiești. Hotarnica din 1667 amintește de "șanțul din mijloc până unde se întinde hotarul Cernăuților"⁴⁷. Tot spre vest, orașul se învecina și cu Lențești⁴⁸. La nord de târg se afla Jucica, sat

³⁴ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. I, p. 172, nr. 81.

³⁵ *D/R*, XVII-IV, p. 308-9, nr. 380.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *DRH*, XIX, p. 228-9, nr. 175.

³⁸ *CDM*, Supliment I, p. 167, nr. 468.

³⁹ *DRH*, XXI, p. 31-2, nr. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, XXII, p. 296-8, nr. 266.

⁴¹ *Ibidem*, XXII, p. 306-8, nr. 272 și 273.

⁴² *CDM*, S. I, p. 235-6, nr. 716.

⁴³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, București, p. 415.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 408.

⁴⁵ Const. C. Giurescu, *Târguri sau orașe ...*, p. 183.

⁴⁶ *DRH*, III, p. 62-5, nr. 36.

⁴⁷ T. Bălan, *op. cit.*, vol. III, p. 35-7, nr. 26.

⁴⁸ I. Caproșu, *Documente moldovenești în arhive vieneze*, în "AIIA", X, 1973, p. 403-4.

care a fost sub ascultarea Cemăușilor dar care, cum am văzut mai sus, a ajuns în proprietatea lui Gavrilaş Mateiaș.

Dregătorii târgului. Târgurile moldovenești erau proprietatea domnului, care avea aici reprezentanți pe vomici sau pe ureadnici. Cemăușii țineau de Țara de Sus sau de vomicul Țării de Sus⁴⁹, adică de la Iași până la Hotin și de la Cemăuși până la Suceava⁵⁰. Atribuțiile vornicului însă, atât în orașul de reședință (Doroboiul) cât și în celelate, erau exercitate de către locțiitorul de vomic⁵¹. Conducerea târgului era practic realizată de un consiliu format dintr-un șoltuz (Schultheiss, prin filieră polonă szoltys), dregătorul principal și un număr (obișnuit 12) de pîrgari (Bürger, forma săseacă Purger). Ei reprezentau târgul în relațiile cu domnul și cu dregătorii ce îl administrau, păzeau hotarul târgului și în caz de nevoie, se judecau pentru restabilirea lui. În seama lor cădea și administrarea orașului, hotărnicirea proprietăților particulare din cuprinsul acestuia și autentificarea tranzacțiilor dintre târgoveți. Puteau judeca pricinile dintre locuitorii târgului pronunțând doar pedepse fizice și pecuniare⁵². Delictele flagrante erau judecate de către reprezentanții domniei. La 1599 Onciul, șoltuzul din Cemăuși, împreună cu cei 12 pîrgari care nu sunt numiți, semnează un act de vânzare și, pentru credință, atarnă pecetea orașului⁵³. La 1602 apare ca martor Eremia șoltuz cu 12 pîrgari⁵⁴. În 1610 șoltuz al Cernăușului este Dobruș⁵⁵. Fără să fie numit ca atare, șoltuz este, la 1625, Ionașco⁵⁶. Repetatele judecăți pentru seliștea Denisuca din hotarul târgului intrată în stăpânirea lui Gavrilaş Mateiaș (vezi mai sus), aduc în fața instanței, la 1630⁵⁷ și 1631⁵⁸, pe șoltuzul Isac și alți târgoveți. Înaintea lui Isac, tot la 1630, apar, ca martori într-un zapis de vânzare, Constantin biv șoltuz, Chiriac șoltuz, Vasile Slubaico, probabil primul pîrgar și pîrgarii Ion Bodnar, Gavril Hromi, Ștefan Pintilei, Dumitru fiul lui Pintilei și fratele său Gligoraș, Simion Rugină, Ștefan Veliha⁵⁹. Alexa Pârciu este șoltuz la 1642⁶⁰ iar la jumătatea secolului al XVII-lea apare în documente ca șoltuz Ion Robuleșco⁶¹. La 1662 semnează ca martor Grigore șoltuz⁶². Înainte de 1683 fusese șoltuz Arsenie Cozma iar din acest an apare Ion Miculeșco⁶³. Abia la 1718 mai apar într-un act de vânzare șoltuzul și pîrgarii Popa Ioan, Pavel Popa, Pavel șoltuz, Simion Smoc, Simion fiul Călugărului, Gheorghe biv șoltuz, Ion, ginerele căpitanului Constantin Hrom⁶⁴. Frecvent apar în documente "oameni buni și bătrâni"⁶⁵ care erau consultați în probleme ce priveau, în special, teritoriul orașului. Peste atribuțiile șoltuzului și pîrgarilor se suprapunea autoritatea starostelui de Cemăuși, care rezida în acest oraș. Actele erau scrise de șoltuz sau de un secretar⁶⁶. Uneori apare și pecetea târgului ce reprezenta, probabil o vită, cu inscripția

6

⁴⁹ M. Costin, *op.cit.*, p.216.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p.367.

⁵² Const. C. Giurescu, *Istoria romanilor*, vol. II, partea a 2-a, p.456.

⁵³ T. Bălan, *op.cit.*, I, p.128, nr.52.

⁵⁴ T. Codrescu, *Uricariul*, vol. XXIII, p.39-40.

⁵⁵ T. Bălan, *op.cit.*, II, p.70-71, nr.24.

⁵⁶ *Ibidem*, II, p.193-4, nr.96.

⁵⁷ CDM, S.I, p.167, nr.469.

⁵⁸ T. Bălan, *op.cit.*, II, p.100, nr.42.

⁵⁹ *Ibidem*, IV, p.91, nr.64.

⁶⁰ N. Iorga, *St. și doc.*, V, p.399.

⁶¹ *Ibidem*, V, p.120.

⁶² C. Andreescu, *Însemnări despre ținutul Cernăușilor*, în "Hrisovul", II, București, 1942, p.40.

⁶³ N. Iorga, *St. și doc.*, V, p.71.

⁶⁴ *Ibidem*, V, p.408.

⁶⁵ T. Bălan, *op.cit.*, II, p.70, nr.24.

⁶⁶ N. Iorga, *St. și doc.*, V, p.71.

"Târgul Cernăuți" în slavă⁶⁷. Ea se punea sau se atârna pe actele scrise și încheiate înaintea șoltuzului și consilierilor săi.

Vama de la Cernăuți. Constituirea drumurilor comerciale a făcut din Cernăuți un important punct de vamă în rețeaua comerțului moldovenesc. De altfel, nașterea și înflorirea târgului este strâns legată de noțiunea de vamă, chiar prima mențiune a Cernăuților fiind făcută în acest context⁶⁸. Cea mai mare parte a drumurilor comerciale din Polonia spre Dunăre, Țara Românească sau Transilvania avea ca punct obligatoriu de trecere târgul Cernăuți. Iorga observa existența a trei drumuri comerciale din Polonia către Marea Neagră, unul venind de la Liov spre Tețina "unde îndată se alcătuiește târgul Cernăuți", spre Siret și Suceava⁶⁹. Drumul moldovenesc, înspre Siret și Prut, venea din Camenița și Sneatin, trecea prin vadurile de la Cernăuți unde era și pod "umbilător" peste Prut și pe la Storojineț, Mihalcea, Vicov, Rădăuți, pe cursul Sucevei, ajungea în târg la Suceava⁷⁰. De la Cernăuți era și un drum care, prin Boian, Herța, Ibănești ajungea la Dorohoi⁷¹. Un alt drum de la Cernăuți mergea pe valea Derehluului pe la Cuciurul Mare, Stârcea, Hliboca, Bahrinești, având ca punct terminus Suceava. Era drumul numit "drumul Cernăuților" sau "drumul lăncului vodă"⁷². Un important drum era cel al Liovului care, de la Cracovia prin Liov trecea Nistrul prin vadul Mihălceni, în Galiția, spre Sneatin și apoi pe Prut mergea la Orășeni, Șipinți, unde era punct de vamă, Lujeni, Mămăiești, Lențești până la Cernăuți⁷³. Era numit și "marele drum al Sneatinului"⁷⁴ sau "drumul cel mare ce merge la Sneatin"⁷⁵. Nistrul se putea trece pe la Colodrubca și Mitcău și, prin Onut și Cernăuța se ajungea la Cernăuți. Lângă Onut, la Samușin, a fost și pod umbilător pentru trecerea Nistrului⁷⁶.

Taxele vamale de import, export și tranzit plătite de negustorii străini sunt, până la jumătatea secolului al XVI-lea, principala sursă de venituri a țării⁷⁷. Alături de Suceava, care avea și drept de depozit, vămile de margine s-au bucurat de o atenție deosebită din partea domnilor moldoveni. Între acestea, cele pentru Polonia de la Cernăuți și Hotin, au avut, cel puțin în secolul al XV-lea, un regim preferențial. Până la Alexandru cel Bun erau aplicate în târgurile și vadurile Moldovei patru sisteme vamale deosebite după regiune⁷⁸. Alexandru cel Bun le desființează instituind un sistem vamal unic. După sistemul tătăresc, vama era percepută pe cap de viță sau povară dar și pe valoarea curentă a mărfii în locurile de vâmuire⁷⁹. Primul document în care se vorbește despre organizarea vamală a Moldovei este tratatul comercial încheiat de Alexandru cel Bun cu liovenii⁸⁰. Centrele vamale sunt împărțite, după localitățile în care urma să se perceapă vama, în vămi de hotar, vămi de strajă, vămi de vad, vămi mari, mici și vămi locale⁸¹. Taxele diferă nu numai de la marfă la marfă ci și în funcție de calea comercială pe care tre-

⁶⁷ D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în "SCSI". IV (1956), fasc. 2, p. 5-6.

⁶⁸ Suceava. Documente, p. 85-89, nr. 6.

⁶⁹ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, *Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1925, p. 79.

⁷⁰ Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 24 și urm.; Al. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII-XVII*, Ediția I. Caproșu, București, 1989, p. 28-30; E. Emandi, M. Ceaușu, *Să nu dărmă, dacă nu știi să zidești*, Rădăuți-Iași, 1991, p. 34.

⁷¹ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 29.

⁷² T. Bălan, *op.cit.*, II, p. 65.

⁷³ E. Diaconescu, *op.cit.*, p. 24.

⁷⁴ T. Bălan, *Cetatea Hmelov, Cernăuți*, 1927, p. 23.

⁷⁵ Idem, *Doc. buc.*, III, p. 34.

⁷⁶ E. Diaconescu, *op.cit.*, p. 26.

⁷⁷ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 65.

⁷⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului...*, p. 85.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 86.

⁸⁰ Suceava. Documente, p. 85-89, nr. 6.

⁸¹ Al. Gonța, *op.cit.*, p. 66.

ceau negustorii. Cea mai avantajoasă cale, după taxele percepute pe mărfuri, era cea care ducea în Polonia fie pe la Cernăuți, fie pe la Hotin⁸². Scopul tratatului de la 1408 era deci acela de a se realiza intensificarea comerțului moldovean cu Polonia și în special cu Liovenii⁸³.

La Cernăuți tariful vamal era următorul: "... la descărcare în Suceava, de fiecare cal câte șase groși, iar în Siret de fiecare cal câte doi groși și în Cernăuți câte doi groși ...Iar în Cernăuți vama pentru un car nemțesc este de patru groși iar pentru un car armenesc șase groși, pentru o vită un gros, pentru zece porci un gros, pentru zece oi un gros, iar pentru un cal sau iapă câte doi groși, iar la trecători și pentru carele nemțești încărcate și pentru cele armeneste câte patru groși. Aceasta e vama Cernăuților. Iar în Cernăuți, carele să nu se scuture, ci neguțătorul să-și dea cuvântul său că nu are în carul lui marfă oprită: jderi, argint, ceară și cai buni de țară..."⁸⁴. Liovenii care luau pește de la Brăila, plăteau la Cernăuți numai vama pentru car⁸⁵.

Privilegiul dat de Alexandru cel Bun este înțeles la 18 martie 1434⁸⁶ de Ștefan al II-lea, fără nici o schimbare. Petru Aron repetă la 15 ianuarie 1456⁸⁷ privilegiile date de înaintașii săi, fără să specifice localitățile și vămile ce trebuiesc plătite. Hrisovul din 29 iunie 1456⁸⁸ prezintă unele modificări față de taxele precedente datorate probabil perfecționării mijloacelor de trecere a Prutului spre Polonia: "iar la trecători, fie pentru carele nemțești fie pentru cele armeneste câte patru groși dar numai când vor trece pe poduri umblătoare; iar când apa va fi înghețată sau când vor trece prin vad, atunci să nu dea nici un gros la trecătoare"⁸⁹. Textul este identic și în privilegiul acordat negustorilor din Liov de către Ștefan cel Mare, la 3 iulie 1460⁹⁰.

Așadar, la Cernăuți tariful vamal era mai complicat decât în alte părți. Unele produse erau supuse taxelor vamale într-un mod identic cu cele de la Siret. Altele, în special mărfurile de tranzit, erau taxate cu o sumă globală pentru car. Atunci când era cazul, se percepea o taxă de trecere a Prutului. Prin urmare, Cernăuții aveau o vamă de oraș, dar și una de vad.

Vămile erau încasate de dregători specializați - vameși. Conducerea și dreptul de control al serviciului vamal aparțineau însă starostelui de Cernăuți⁹¹. El era ajutat de marele căpitan de Coțmani și de Cernăuți care asigurau paza hotarului, de călărași, vameși, grămăticii de vamă⁹². Toți aceștia erau retribuiți în funcție de veniturile încasate de vamă. Și bănuim că acestea erau destul de consistente din moment ce, la 1662, se putea vorbi de "o curte a vameșilor", o construcție probabil impunătoare pentru acea vreme⁹³. Deși personaje importante, vameșii apar foarte rar în documente. La 1602 e pomenit Ilie, fost vameș de Cucuruz⁹⁴. Condrea, vameșul de Cernăuți la 1610⁹⁵, va ajunge mai târziu mare vameș la Suceava⁹⁶.

Târgul Cernăuți a apărut și s-a dezvoltat în jurul vadului de trecere a Prutului, la început

⁸² *Ibidem*, p. 67.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Suceava. Documente*, p. 88.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 91-95, nr. 8.

⁸⁷ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 777-8.

⁸⁸ *Suceava. Documente*, p. 109-115, nr. 18.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 114.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 119-125, nr. 21.

⁹¹ C. Andreescu, *op. cit.*, p. 18.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 40. Document prin care Gavril, feciorul Priscornici din târgul Cernăuți, vinde un loc de casă "care l-au avut lângă curtea vameșilor".

⁹⁴ T. Bălan, *Doc. buc.*, II, p. 57-8, nr. 17.

⁹⁵ *Uricariul*, XIX, p. 7.

⁹⁶ T. Bălan, *Doc. buc.*, p. 190-191, nr. 92.

pe malul stâng, iar din secolul al XVI-lea, datorită condițiilor naturale dar și hărțuierilor de la graniță se va muta definitiv în partea dreaptă a râului. Fiind așezat la intersecția principalelor drumuri comerciale care străbăteau Moldova din Polonia spre Dunăre, Țara Românească și Transilvania, târgul va deveni un punct obligatoriu de trecere în rețeaua comerțului moldovelesc. Existența vâmlor de vad și de oraș, care se bucurau de o atenție specială din partea domniei, vor face ca așezarea să prospere devenind una dintre cele mai importante din zonă, reședința ținutului cu același nume și scaun al starostelui de Cernăuți. Din secolul al XVII-lea, datorită situației interne a Moldovei dar și devastărilor pricinuite de poloni, turci, tătari, cazaci și ruși, târgul își va pierde din importanța pe care o cunoscuse altădată.

RĂPIREA BUCOVINEI DUPĂ SULZER*

Între scriitorii străini cari s-au îndeletnicit cu studiul trecutului nostru Franz Josef Sulzer ocupă un loc de frunte. Originar din Elveția, el servise în armata austriacă cu gradul de căpitan-auditor. Demisionând din armată, Sulzer trecu în Țara Românească, unde petrecu mai multă vreme la curtea lui Alexandru vodă Ipsilanti, ca să învețe pe tinerii boieri legile și filosofia și pentru a pregăti alcătuirea faimosului cod Ipsilanti. Și astfel trăi în țară la noi aproape 15 ani, până la moartea sa, întâmplată la Pitești în 1791.

În timpul petrecerii sale în Țara Românească, Sulzer care era un om erudit, avu prilejul să deprindă limba țării [1] și să cunoască mai deaproape datinile și obiceiurile poporului român. Din timpul serviciului în armata austriacă, Sulzer cunoștea bine și stările din Ardeal, unde petrecuse mai multă vreme în serviciul austriac, astfel că se găsea în fericita situație de a cunoaște din proprie experiență toate regiunile locuite de Români.

Dar el nu tratează și istoria "Daciei Superioare", adică a Ardealului, ci se restrânge la cercetarea și aprofundizarea "Istoriei Daciei Transalpine", adică a Munteniei, Moldovei și Basarabiei, căci așa se numea pe vremea sa tatarlăcul din Bugeac.

Autorul a împărțit *Istoria Daciei Transalpine* în două părți: una geografică și alta istorică. Partea geografică a apărut între anii 1781-1782 la Viena în trei volume și cuprinde așezarea geografică, structura arhitectonică, fauna și flora, precum și toate popoarele cari din timpurile cele mai vechi au hălăduit pe la noi, cu limba lor, cu datinele și obiceiurile lor, cu viața lor politică, socială, economică și culturală. Volumele acestea cuprind foarte multe știri privitoare la istoria Românilor și de aceea cartea și-a păstrat valoarea ci până în zilele noastre.

Partea a doua este cea istorică, în care Sulzer descrie în felul său pedant și conștiincios istoria țărilor noastre din vremea Dacilor până la 1780, când își încheie opera. Din nefericire partea aceasta istorică nu a văzut lumina tiparului, ci ea a rămas în manuscris și se păstrează în arhivele municipale din Brașov. Încă înainte de război Academia Română și-a procurat o copie

* Conferință rostită în Aula Universității <din Cernăuți> la 28 noiembrie 1932, publicată în "Junimea Literară", an XXI, iulie-decembrie 1932, nr. 7-12.

Personalitatea lui I. Nistor, istoric și om politic bucovinean, este restituită astăzi vieții științifice și publice, prin publicarea lucrărilor sale fundamentale. *Istoria Basarabiei* și *Istoria Bucovinei* au văzut lumina tiparului în 1991 la Editura Humanitas, iar îngrijitorul edițiilor, Stelian Neagoe și-a propus să continue cu publicarea sintezei de *Istoria României* (peste 2.600 de file). Vezi studiile bio-bibliografice ale lui Stelian Neagoe la *Istoria Basarabiei*, pag. V-XXXVII și *Istoria Bucovinei*, pag. V-XXXII.

Pe linia acestei repuneri în drepturi a operei marelui cărturar-istoric se înscrie și publicarea conferinței despre răpirea Bucovinei, rostită cu prilejul aniversării a 14 ani de la unirea Bucovinei cu România (28 noiembrie 1918). Ion I. Nistor introduce un consistent fragment din *Geschichte des transalpinischen Dakien* (*Istoria Daciei Transalpine*), Wien, 1781-1782, 3 volume (lucrare a cărei a doua parte, cea istorică, era inedită în 1932) de Franz Josef Sulzer, ofițer de justiție al armatei imperiale și istoric austriac, adversar al continuității daco-romane.

Textul pe care îl publicăm păstrează integral introducerea și notele lui Ion I. Nistor, plasate în subsolul paginii și numerotate cu cifre arabe simple. De asemenea, semnele de exclamare și de întrebare, aflate între paranteze rotunde aparțin tot marelui istoric bucovinean. Adăugăm, la rândul-ne, comentariile și notele pe care le-am socotit necesare pentru acest moment al istoriografiei noastre, puse între parantezele pătrate și plasate la sfârșitul textului.

Edităm textul după normele ortografiei actuale, păstrând unii termeni care asigură "culoarea" timpului, precum: cari (pentru care), adecă, temeiu, nîmică, conex (conexiune), colecțiuni, liberalitate, manuscris, ocupațiune, comisiune, pretențiuni, ocaziune, numele de popoare scrise cu majusculă.

după acest valoros manuscris și îl păstrează în colecțiile ei. Am avut ocazia să răsfoiesc acest manuscris, care din cauza lipsei de fonduri n-a putut fi editat până acum, și mi-am notat partea privitoare la domnia lui Grigore Vodă Ghica și răpirea Bucovinei.

Capitolul privitor la moartea tragică a lui Grigore Ghica [2] l-am publicat în studiul meu privitor la *Comemorarea lui Grigore Vodă Ghica*, apărută în "Codrul Cosminului", vol. IV-V. Capitolul privitor la răpirea Bucovinei îl reproducem în cele următoare.

Despre anexarea Bucovinei la Austria s-a scris foarte mult, avându-se în vedere bogatul material documentar, publicat de Eudoxiu Hurmuzaki în mai multe volume din colecțiunea de documente externe care-i poartă numele. Un raport contemporan asupra acestui act politic din pana unui istoric îl găsim în manuscrisul lui Sulzer. El este foarte interesant și confirmă aproape în toate cele ce știm despre acest tragic act de detruchiere a Moldovei.

În capitolul IV, paragraful 245, pagina 723 și următoarele găsim la Sulzer următoarea relațiune:

"Aici este locul să intercalăm povestirea despre răpirea și cesiunea acestei țărișoare, a Bucovinei, după cele ce au putut ajunge la cunoștiința mea. Voi face-o aceasta în puține cuvinte precum făgăduisem de altfel în partea dintâi a operei mele¹.

Începutul povestirii cade la 1773, și de aceea, ținând seama de ordinea cronologică a evenimentelor, pe care am observat-o în opera mea, ar fi trebuit să insist asupra ei încă atunci. Dar am avut în vedere că întreruperea povestirii la fiecare an, așa fi făcut-o în dauna clarității ei; de aceea mi-am rezervat-o să o tratez la sfârșit în conexul ei cauzal și așa o și fac. Dar mai întâi trebuie să trimit înainte o scriere din pana unui autor anonim², care întâmplător mi-a căzut în mână în Moldova, iar după ce îmi voi fi spus vederile mele fără înconjur asupra acestei scrieri și asupra acestei proceduri și anume cu aceeași liberalitate, care nu este atinsă de nici un gând lateral și care trebuie să fie îngăduită primului istoriograf al acestei țări - dar să nu fiu pizmit și acuzat de vanitate din cauza acestui titlu ! [3]

În această scriere se arată că motivele pentru care s-a făcut ocupațiunea Bucovinei erau:

1. Că colțul acesta de pământ moldovenesc aparținuse cândva Pocuției;
2. Că Austria avea nevoie de el pentru a putea obține o legătură cu Ardealul, și
3. Pentru a face cuceriri [4].

Acasta din urmă, zice autorul anonim, era motivul principal pentru care s-a procedat la ocuparea Bucovinei, câtă vreme celelalte două nu erau decât fictive - iar eu adaug: nu fără temei.

I.a început și anume în 1773, când M.S. Împăratul (Iosif II) venise în Ardeal, colonelul baron de Enzenberg fu trimis în Bucovina din ordin prea înalt, pentru a se orienta în țărișoara aceea și a o ridica în plan precum și pentru a raporta asupra configurației ei geografice, asupra stării locuitorilor, a moravurilor etc.etc.

Curând după aceea fură ridicate în plan și regiunile de la Dorna și Câmpulung, sub pretextul unor măsuri de ordin sanitar și cu învoirea lui Romianzoff [5]. Astfel se putea pătrunde până la Suceava. Apoi fu cartografiată regiunea dinspre Galița până la codrul numit Bucovina [6]. După aceea se trimiseră două comandamente de husari în Bucovina sub pretext de remonță; acestea staționară șapte luni de zile în două sate mizerabile fără să achiziționeze un singur cal. În cele din urmă intrară în Bucovina cinci batalioane și două regimente de husari, pentru a trage un cordon împotriva ciuinei, despre care în acea vreme nici nu se auzia și nici nu se simția nimic.

¹ Cf. *Die osterreichische oder Deutsch-Kaiserliche Moldau, jetzt Bukovina genannt* Partea I, paragraful 94, p.422 și urm.

² *Kurze Beschreibung von der Moldau und Walachei aus bewahrten Autoribus ausgezogen*, Varșovia 1774. Autorul este colonelul Seeger.

Sosiră deodată și nouă tunuri și Rușii rămaseră surprinși, văzând că Austriacii mobilizează opt (?) tunuri contra cumei. Curând după aceea s-au și înfipt pajurile și numai după ce toate măsurile acestea erau luate, se trecu la tratative, pe care ambii beligeranți, Rușii și Turcii, trebuiau să le accepte, căci ce nu poate face frica de o unitate militară de 100.000 de Austriaci?

Numai spre sfârșitul anului 1774 și anume după așezarea păcii cu Rușii (la Kuiciuc-Kainargi), se întruni o așa numită comisiune de delimitare, care era compusă din partea Austriacilor din general-feldmareșalul baron de Barco, maiorul de stat major Mieg, un secretar aulic de la cancelaria de stat și un interpret.

Delegații turcilor erau: Tahir-Aga, arhitect superior, Mola-Effendi, tâlcuitor de legi, jumătate cleric, jumătate mirean, Emir-Effendi, inginer și barectar sau stegar de ieniceri. Din partea raialei Hotinului erau de față: Divan-Effendi sau secretar al pașalei de acolo, Ali-pașa, ca șef de coloană și șase din cei mai vechi ieniceri și alți 20 cari arătau hotarele și așezările și cari însoțeau comisiunea de hotărmicire de la un loc la altul.

Din partea principelui Grigore Ghica lui atașați acestei comisiuni cumnatul acestuia, Lukaki della Rocca, boierul Balș și Cananău, ispravnicul Sucevei. Dar Lukaki n-a rămas până la sfârșit în comisiune, căci el se îmbolnăvi sau simulă o boală și se reîntoarse la Iași. Acolo l-am vizitat că pe unul care îmi era cunoscut din Brașov, ca pe un bărbat isteț, și-l găsii, ce-i drept sănătos, dar cu memoria slăbită și aproape copilărească. El lucra la Brașov la un dicționar în șase-șapte limbi, parte orientale, parte europene³. Ocupațiunea aceasta trebuie să fi grăbit decăderea bietului om, care se găsia și așa la o vârstă foarte înaintată și ajunsese în mintea copiilor.

Toate cheltuielile comisiunii le purta M.S. Împăratul. La dispoziția generalului Barco erau puși 30.000 pfunzi, pe lângă o mulțime de ceasomice de buzunar, cutiute cu bijuterii, inele, tabachere etc. etc. Generalul avea ordin din Viena, să nu cruțe nici o cheltuială, pentru că știa, că Turcii se lasă mai lesne convinși prin daruri, decât prin argumente, oricât de temeinice ar fi ele. Pentru delegații turci erau angajați bucătari speciali turci, cari găteau după gustul turcesc. Tahir-aga primi 4.000 pfunzi bani nunărași și diverse bijuterii. Pașa de la Hotin primi 600 pfunzi [7], dar cu toate acestea dânsul nu cedă din raiaua Hotinului nici o palmă de loc. Căci partea din raia ce fusese ocupată, fu restituită raialei în urma încăierărilor sângeroase ce izbucniră între ienicerii turci și trupele de ocupație austriece. În schimb Austria primi alte localități așezate mai jos de Siret pentru că prin cesiunea satelor ocupate din raia Turcii ar fi trebuit să înghețe de frig din lipsa lemnelor de foc. La stăruința Turcilor fu restituită Moldovei și Baia, care cu ocazia ocupațiunii a doua fusese cuprinsă în cordon.

După terminarea tratativelor urmă numai în 1777 [8] schimbul actelor de hotărmicire între ambele părți. La 2 Iulie și după șase zile la 8 Iulie s-a făcut cesiunea formală a acestei țărișoare cu o suprafață de 178 mile germane pătrate [9] (mila socotită la 10.000 picioare [10]) și cuprind aproape în întregime ținutul Cernăușilor și al Sucevei, ce sunt destul de mănoase, către Casa de Austria, sau mai bine către Galiția, căreia îi aparține.

Ceea ce este necesar să se știe despre geografia acestei fășii de pământ se poate afla în partea întâia a lucrării mele, precum și în hărțile anexate acolo. Tot acolo se găsesc însermate și schimbările de hotar cu ocazia ocupațiunii întâia și a doua.

Dacă Casa de Austria, sau dacă acest termen pare nepotrivit, regatul Ungariei [11] este în drept să ridice pretențiuni întemeiate asupra acestor două districte moldovenești, pare să fie o chestiune ridicată la timp nepotrivit, întrucât Poarta a cedat acest teritoriu din voie liberă; de aceea cu anevoie se va putea contesta dreptul cuiva de a cere de la altul ceea ce dorește, sau al liberei hotărâri a cuiva de a da sau ceda ceea ce-i place [12].

Din cauza aceasta cu n-aș fi atins deloc această chestiune, dacă ceea ce în scrierea ano-

³ Lucca della Rocca era dragoman englez și neapoletan. Dicționarul său era întocmit în șase limbi și anume: germană, arabă, turcă, italiană, franceză și elină.

rîmă, menționată mai sus, se induce ca motive pentru Austria de a revendica acest teritoriu, n-ar fi atât de superficial și așa de puțin fondat. De aceea eu nu mă pot reține de a nu arăta adevăratele drepturi ale regatului Ungariei sau Galiției asupra unei părți și mai mari din Moldova și a le pune într-o lumină și mai clară.

1. Că în mijlocul Bucovinei se găsește un monument de piatră cu stema contelui Potocki;

2. Că în fruntea districtului Cernăuți nu este un ispravnic, ca în fruntea celorlalte ținuturi ale Moldovei, ci un staroste [13] ca în Polonia, ceea ce se aduce ca dovadă că cel puțin ținutul Cernăuților a trebuit să aparțină cândva Poloniei;

3. Un boier vecin cu moșia de Sniatin a prezentat maiorului Mieg un brisov de la Ion Sobieski, prin care regele polon dăruise boierului sate și moșii în Bucovina, precum în genere se află în Bucovina mai multe acte de acest fel⁴.

Dacă secretarul curții imperiale a adus înaintea comisiei de hotărnicie numai dovezi de acest fel, fără teme și fără răsunset, atunci ar trebui să ezit de a da dreptate altui coconăș, chipeș și spilcuit, de același rang, care cu ocaziunea numirii lui Raicevich în postul de consul imperial în Țara Românească făcea aluzii și îmi dădea de cunoscut că este o chestiune cu mult mai grea de a aranja o problemă de stat, decât a scrie o carte de istorie.

Adecă cum, pentru a dovedi că Bucovina a aparținut cândva Poloniei sau Galiției [14], este necesar de a recurge la un document de la regele Sobieski?

Acel ce este numai cât de puțin orientat în istoria Moldovei trebuie să știe că Jan Sobieski în cursul domniei voievozilor Dumitrașcu Cantacuzino, Constantin Cantemir, George Duca și Antioh Cantemir, a ocupat nu numai Bucovina întreagă, ci încă și ținutul Neamț cu Cetatea Neamțului, regiuni cari au fost restituite Turcilor numai în baza tratatului de la Carlovăț, în schimbul Cameniței. Și ce dovedește o piatră cu stema lui Potocki în Bucovina? Nobilii poloni nu puteau să aibă moșii în Moldova, precum au astăzi anumiți Români moșii în Ardeal sau Ardeleni în Țara Românească, sau nemți în Ungaria? Iar dacă piatra de hotar se găsește în mijlocul Bucovinei, n-ar trebui să urmeze de acolo că numai jumătate din Bucovina a aparținut Galiției? Or, aceasta stă în vădită contradicție cu cele ce am arătat mai sus, că sub ocupațiunea polonă se găsea o bucată cu mult mai mare din Moldova, decât Bucovina.

Dovada dedusă din cuvântul staroste poate sta și mai puțin în picioare. Staroști se numiau în Moldova toți ispravnicii cari stăteau în fruntea ținuturilor de margine. Așa erau de pildă la Focșani sau Putna, la granița spre Muntenia, staroști și nu ispravnici. Termenul ispravnic este de origine mai nouă, fiindcă numai cu pușini ani în urmă ispravnicii din Moldova și Muntenia se numiau pârclăbi, un termen care acuma a trecut asupra vornicului sătesc (!) [15].

Staroste se numește în Moldova judecătorul negustorilor, care se menține la București și Craiova. Așa se explică că la graniță, unde se percepea vama sau se recepționau mărfurile, și unde izbucneau certuri între negustori, acolo ispravnicii și pârclăbi se numiau staroști (!) [16].

De aceea nu este admisibil de a deduce drepturi sau pretențiuni nici de la termenul staroste și nici de la piatra de hotar cu stema unui nobil sau magnat și nici numai de la actul de dănie de la regele Sobieski.

Cu un cuvânt, domnilor birocrați, cu mâinile pline de afaceri, dacă nu voiți să fiți mai puțin decât *l'homme d'affaires* după Helvetius, trebuie mai întâi să cetiți și apoi să scrieți. La

⁴ Documentul s-a păstrat în arhivele din Viena. Este datat: *lavoroviae die 20 Mensis Decembris 1691. Iohannes Tertius, Dei gratia Rex Poloniae etc.* - dăruiește lui Ștefan Ilolubofski, locotenentul cohorței de pașiri ai căpitanului Zaharoschi... "Bona seu Campos desertor in limitibus Moldaviae, supra fluvium Pruthi jacentia Piedecaritz nominata... jure ad vitalitio... usque ad ultimum suae vitae terminum". Documentul a fost prezentat lui Mieg de către "Juon Stiritzka capitan de Tirku Siretul". Cf. D. Wrenka, *Bukowina's Entstehen und Aufblühen*, p. 63.

moartea regelui Sobieski, republica poloneză a restituit formal regiunile acestea și de atunci voievozii Moldovei le stăpânesc în pace.

Trebuie să se arate, că în timpurile mai vechi Bucovina aparținea Pocuției și Galiției și că prin urmare republica polonă, care stăpâna aceste două provincii ca anexe, nu le putea ceda Porții pentru Camenița.

Or cât de pe scurt aș fi tratat eu istoria lui Ștefan cel Mare, care până la începutul secolului al XVI-lea a domnit în Moldova aproape absolut, precum și istoria urmașilor săi, totuși îmi place a crede că am descoperit în documentele moldovenești, fapte din anii 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1654, care nu erau cunoscute până atunci, și pe baza cărora se poate dovedi până la evidență, că cel mai mare principe al Moldovei, Ștefan, nu numai Suceava și Cemăuții, ci și Neamțul și întreaga regiune muntoasă până la hotarul Munteniei, le-a răpit pe nedrept de la Republica Polonă sau mai degrabă de la Regatul Ungarici, și că aceste state n-au renunțat niciodată la drepturile lor asupra întregii provincii, care aparținea Ungariei și Poloniei din timpurile cele mai vechi până la pacea de la Carlovăț⁵.

Iar dacă această renunțare formală ar sta în calea restituirii în ceca ce privește Polonia, din partea regatului Ungariei nu se va putea susține nici aceasta, fiindcă Ungaria a stăpânit ambele provincii Moldova-Muntenia [17], iar în timpurile mai vechi sub numele de Cumania, și că prin urmare le poate cuceri cu arma în mână oricând ar voi.

Când eram în Moldova se vorbea acolo că Austria, îndată după ocuparea Bucovinei, ar fi găsit sub un arbore, la un loc cunoscut mai de mult, un brisov ascuns în pământ în care se arată pe larg că Bucovina ar fi aparținut de mult părților ungurești din Polonia sau Galiția.

Dar din istoria aceasta a mea - așa cred - se pot scoate mai multe argumente pentru susținerea acestei probleme istorice, decât din zece hrisoave îngropate în pământ și din zece pietre de hotar. Să ne fie îngăduit și nouă, autorilor de cărți istorice, plăcerea, că noi, prin cărțile noastre, putem duce mai lesne la bun sfârșit anumite negociațiuni diplomatice, decât unii oameni de afaceri, încântați de sine, cu argumentele lor sunătoare, rotunzite cu compasul și cu plecăciunile lor șarmante.

La ocuparea Bucovinei n-a fost nevoie de multe lupte, cu toate că am aflat din izvor sigur că plebea turcească nu era tocmai dispusă la cesiunea Bucovinei, fiindcă o asemenea cesiune de teritoriu ajungea în contradicție cu prescripțiile Coranului, care oprește cesiunea oricărui pământ de pământ, fără ca acesta să fie stors prin puterea armelor. Dacă negociațiunile cu Poarta ar fi fost conduse de cineva mai iscusit, care să fi știut cum se negociază cu Turcii, atunci aceștia, cari erau foarte impresionați de succesul armelor rusești asupra Vidinului, ar fi renunțat mai curând din voie liberă la Valahia Apuseană (Oltenia). Dar se pare că curtea imperială nu înțina prea mult la aceasta. [18]

Dar cine știe dacă acestea nu sunt fantasmagorii ale unor capete deșarte; așa fiind cred că nu mai este nevoie să pierd vremea cu fleacuri de acestea. Continuând cu caracterizarea principelui Ghica, observ că Bucovina n-a fost alipită nici Galiției, nici Ardealului, ci administrată militarmente [19] de generalul de Enzenberg, cu personal militar, justiția fiind administrată de căpitani-auditori de district.

Așa încheie Sulzer povestirea sa asupra "răpirii" Bucovinei, un termen pe care îl întrebuințează el însuși. Astăzi - când crima politică de la 1775 a fost ispășită de cei ce o comiseseră atunci și când Bucovina în largul hotarelor ei a fost reîncorporată țării-mame, chestiunea răpirii Bucovinei a pierdut din actualitatea ei politică și națională. Ii a trecut în domeniul istoriei și acolo cunoașterea ei cât mai amănunțită nu poate decât să fie de interes pentru toți.

⁵ (Chisoavele din 1387, 1402, 1459, 1485, 1569 și 1654, sunt cunoscutele acte de vasalitate ale lui Petru Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare, Bogdan Lăpușneanu și Gheorghe Ștefan, prin ele se certifică că Polonia a exercitat anumite drepturi de suzeranitate asupra Moldovei și nimic mai mult).

Iar noi nu putem decât să cinstim memoria lui Fr.J.Sulzer, care ni-a lăsat amănunte așa de senzaționale asupra acelei răpiri.

Prezentare și note de Gheorghe Iuș

[1] Petru Maior, care l-a cunoscut pe Sulzer (împ de trei ani au locuit în același oraș - Reghin) scria: "În cât e pentru știința limbii românești... ruci odată nu-l auziu măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa românește, ci pururea vorbea cu mine au latinește, au italienește. Iară muiarea lui, ca o muiare sască, știu bine grăi românește. De unde am prepus că multe din cele ce au scris el pentru limba românească, de la muiarea sa le-au împrumutat" (Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, vol II, București, 1971, p.7).

[2] În legătură cu domnul Moldovei, un corespondent din Istanbul nora, la 19 noiembrie 1777: "districtul Bucovinei a fost principala cauză a asasinării principelui Ghica. Acest domn nu voia cu nici un preț să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei. Precum se vede, el se comporta ca un suveran independent" (Apud Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 14).

Desigur, nu pentru opoziția sa contra anexării Bucovinei l-au ucis otomanii, ci pentru consecințele ce decurgeau din aceasta. A.D. Xenopol scria: "Bucovina fu pierdută din pricina lui Ghica, care fiind devotat rușilor, făcea pe Poartă să asculte mult mai curând de insinuirile Austriei și de arătările ei de prietenie, decât de glasul adevărului ce știa din o gură compromisă. Ghica pieri din cauza Bucovinei, căci în mare parte, pentru a păstra întregimea pământului pe care era chemat a domni, el se apropie tot mai mult de ruși, și deveni uricios Porții care-l jertfi temerilor sale. Astfel, chiar dacă Ghica n-a pierit de mâna aceea ce a luat Bucovina, totuși pierderea <<cheiei Moldovei>> este strâns legată în amintirea poporului de sângele lui Ghica" (A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, vol. IX, 1927, p.165-166).

[3] Desigur că Sulzer n-a fost, totuși, "primul istoriograf" al Bucovinei; despre această parte de țară, considerată de Ion I. Nistor, "cel mai clasic pământ istoric al Moldovei", scriseseră cronicarii-istorici Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, ca și Dimitrie Cantemir.

[4] Corelând raptul teritorial din 1775 cu prima împărțire a Poloniei (1772), între Austria, Rusia și Prusia, pe de o parte și ținând cont de excepțională poziție strategică obținută de imperiali (care le-ar fi permis fie să secondeze planurile Rusiei împotriva Imperiului Otoman, fie să le contracareze, amenințând-o din flanc, la nevoie), pe de altă parte, suntem mai aproape de cauzele care au determinat "răpirea" Bucovinei.

Primele două motive pui de cauzistică medievală. Unul din pretexte era și "serviciul" făcut de Imperiali Porții, prin mijlocirea păcii între otomani și ruși. La 9 iunie 1773, împăratul Iosif al II-lea scria mamei sale, Maria Tereza: "dacă... s-ar putea obține colpul din Moldova care atinge Transilvania, Maramureșul și Pocuția, atunci s-ar face o ispravă utilă și de aceea îmi îngădui la ruga pe majestatea ta de a cere lui Kaunitz să ia în deliberare chestiunea aceasta" (Apud Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.9).

[5] Petru Alexeievici Rumianțev, feldmareșal, comandantul șef al armatei ruse, ce ocupa Moldova la acea dată (începând cu 1769).

[6] În momentul începerii tratativelor cu Imperiul Otoman în vederea cedării unui "culoar" de legătură cu Galipoli, autoritățile habsburgice cunoșteau foarte bine teritoriul vizat: între 1769-1773 contele Fabris alcătuisese "Harta specială a hotarelor Transilvaniei dinspre Moldova și Țara Românească" (hotarele cu Moldova erau descrise în 206 pagini), iar între 1773-1775 Bilschel și von Mieg alcătuiseră hărți ale Bucovinei (primul descrieseră ținutul în șase volume !). (Cf. Gheorghe David, 1775. *Răpirea Bucovinei*, în "Magazin Istoric", nr.3, 1992, p.25).

[7] Daruri consistente au primit și funcționarii creștini ai Porții. Astfel, Costache Moruzi, dragoman, a primit un dar ce s-a ridicat, conform listei de cheltuieli extraordinare și secrete a Curții imperiale, la 10.312 piaștri și 20 parale. Suma primită de către Tahir Aga, 38.000 florini, a fost depusă la o bancă din Lemberg. Feldmareșalul Rumianțev a primit 5.000 de galbeni și o tabacheră de aur, în urma cărora a dat "dovezi sigure asupra atitudinii sale favorabile". Reis-Effendi, vizirul Porții, a primit un pumnal încrustat în aur și nestemate. Cheltuielile făcute de Imperiu, pe lângă bogatele daruri în aur și nestemate, s-au ridicat la suma de 15.000 de piaștri (Apud Gh. David, *op.cit.*, p.27).

[8] "Convenția explicativă", care fixa noile granițe dintre Imperiul Otoman și Austria, a fost încheiată la 12 mai 1776, nu în 1777, cum arată Sulzer. Vezi în acest sens Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași, 1985, p.39.

[9] La așezarea definitivă a graniței pe teren, Austria a rămas în posesia a 278 localități, având o populație de aproximativ 75.000 de locuitori, din care 55.495 români și cu un areal de 10.441 km² (Apud Cornelia Bo-

dea, *Bucovina. Momente din drumul ei spre 1918*, în "Magazin Istoric", nr.12, 1993, p.8).

[10] Piciorul reprezenta a șasea parte dintr-un stânjen, fiind egal cu 0,316m, mărime apropiată de a măsurii latine pesu (picior)=0,296m. A fost folosit începând cu secolul al XVIII-lea, numai în Transilvania, unde mai purta și numele de urmă (Cf. Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p.70).

[11] Sulzer izează de un anacronism. Regatul Ungariei nu mai exista de aproape două secole și jumătate, dispărând de pe harta Europei în urma lăturirii decisive primite la Mohacs(1526) din partea armatelor otomane și a transformării unei mari părți a ei în pașalâc - 1541. După 1688, Ungaria este inclusă în Imperiul Habsburgic, fapt consfințit prin tratatul de pace de la Carlowitz(1699).

[12] Că Poarta ar fi cedat de bună voie acest teritoriu Casei Imperiale nu se poate susține. La 3 octombrie 1774, Franz Maria von Thugut, ambasadorul austriac la Constantinopol, informează Poarta că trupele imperiale "au intrat în Moldova, ocupând o porțiune din teritoriul acestei țări", asigurând însă de intenția de rezolvare prin bună înțelegere a "neînsemnatului diferend provocat de o și mai neînsemnată îndreptare a graniței la nordul Moldovei". La 18 martie 1775, în urma presiunilor, mituirilor și șantajului, același Thugut putea să raporteze cancelarului imperial, Kaunitz, că Poarta a acceptat să "cedeze prea înaltei Curți o bucată din Moldova" (Cf. Gh. David, *op. cit.*, p.27).

Unul din confidenții prințului rus Repnin declara că renunțarea la Bucovina, departe de a fi un sacrificiu pentru turci, era cu totul în avantajul lor deoarece tributul Moldovei rămânea același, iar poarta câștiga prin aceea că lăsa austrieilor grija de a interzice trupelor ruse înaintarea în Moldova. (Apud Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (Secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, p.215).

În ce privește rezistența românilor la "răpirea" Bucovinei sunt de remarcate memoriile trimise de domnul Grigore III Ghica Porții. Într-unul se scria că "locuitorii Moldovei cer cu insistență ca Poarta să-i apere contra unei pierderi așa de mari", precizându-se că "dacă sultanul, în poziția așteptării generale, nu îmbrățișează cauza provinciei al cărei suzeran este, moldovenii vor fi în situația de a nu ști ce altitudine să adopte... nefiind apărați de suzeranul lor, vor trebui să se adreseze unei alte puteri străine" (Cf. Anastasie Iordache, *Grigore III Ghica și răpirea Bucovinei*, în "RI", tom III, nr.1-2, 1992, p.128).

[13] Starostele făcea parte dintre dregătorii de ținut, rezidând în orașe și având între atribuțiile principale administrarea justiției, după indicațiile date de către domn și în limita prevederilor obiceiului pământului. A fost o anumită perioadă de timp în care staroștii din ținuturile de graniță au fost investiți cu puteri discreționare, mai ales când au trebuit să se ia măsuri pentru menținerea ordinii interne. În acest sens, la 1688 ca staroste de Puina era numit marele cronicar Miron Costin.

Staroștii din ținuturile de la granița Moldovei cu Polonia puteau judeca hoji și criminalii care fugeau din țară ori se reîntorceau. Competența lor judiciară a fost indicată în convenții special încheiate între Moldova și Regatul polon.

Ținuturile de graniță au continuat să fie conduse de staroști și după reforma lui Constantin Mavrocordat, care introducea o nouă dregătorie de ținut - isprăvnicia. Deși dregătoria starostiei era comună Țării Moldovei și Poloniei (vezi starostele de Camenița), aceasta n-a presupus apartenența regiunilor de graniță ale Țării Moldovei la Regatul polon. (Vezi Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova I. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971, p.307-308, 369).

[14] Bucovina nu a aparținut Poloniei, Galiției ori Pocuției, Sulzer "supralicitan" relațiile ce au existat între Țara Moldovei și Regatul polon de-a lungul evului mediu. Relațiile de suzeranitate-vasalitate între cele două părți au fost inițiate prin depunerea jurământului de vasalitate, la 26 septembrie 1387, de către domnul Țării Moldovei, Petru Mușat, Coroanei polone și nu au implicat niciodată o stăpânire efectivă a părții vasale.

Cucerirea Rusiei Roșii (Galiției) de către Polonia, la 1387, de la Regatul maghiar, a putut reprezenta, în mentalitatea timpului, și un transfer de pretenții asupra stăpânirii Țării Moldovei.

Într-o scrisoare din 10 decembrie 1773 colonelul imperial Seeger susținea că nord-estul Moldovei făcuse cândva parte din Pocuția poloneză, devenită de câteva luni austriacă, iar ofițerul de stat major Mieg, în raportul său din 23 decembrie 1773, arăta că o seamă de boieri moldoveni "mărturisiseră" (se pare, contra unor sume nu modice) că și ținutul Sucevei, pe lângă cei al Cernăuților, aparținuse cândva Poloniei. (Cf. Veniamin Ciobanu, *op. cit.*, p.27).

[15] Deși în timpul evului mediu a existat o permanentă confuzie de atribuții (și, uneori, și de termeni) între agenții puterii centrale - spre exemplu, pârăcălabii și staroștii puteau judeca procese dintre locuitorii orașelor, neținând seama de vomici sau de dregătorii aleși de obști -, în documentele secolului al XVIII-lea nu se întâlnește termenul de "vomic sătesc" utilizat de Sulzer și pus în legătură cu pârăcălabia. (Cf. N. Grigoraș, *op. cit.*, p.378).

[16] În mod obișnuit, dregătorii principali ai ținuturilor de graniță se numeau staroști, iar cei ai ținuturilor din interior pârăcălabi (de la mijlocul secolului al XVIII-lea ispravnici). Starostele avea atribuții fiscale, judecătorești (sunt menționați judecătorii starostești) și militare, deci nu putea fi numai judecător al negustorilor, cum arată Sulzer, Vezi și nota 13. (Cf. *Ibidem*, p.285, 306).

[17] Regatul maghiar nu a stăpânit niciodată Țara Moldovei sau Țara Românească. Au existat numai pre-

tenții de stăpânire, concretizate în întemeierea Episcopiei Cumaniei (apoi a Milcoviei), a Banatului de Severin, a Mărcii Moldovei, baze menite să asigure o stăpânire reală a spațiului extracarpatic, precum și relații de suzeranitate-vasalitate, stabilite între cele două țări române și Regatul maghiar.

Sub numele de Cumania trebuie să înțelegem numai o expresie teritorial-politică, nu și etnicul autohton, aflat în umbra celor ce dețineau puterea politică (Apud Ion Toderășcu, *Unitatea românească medievală*, București, 1988, p.56).

[18] În iunie 1773, Iosif al II-lea constata că anexarea Olteniei ar fi fost o povară (!) pentru Austria. Teritoriul fusese evaluat la cinci-șase milioane de florini, pe care împăratul se "zgârcise" să-i ofere. Nu e mai puțin adevărat că opoziția Prusiei și a Rusiei l-a făcut pe împărat să renunțe la acest proiect, ca și poziția strategică a Bucovinei, mai favorabilă scopurilor (declarată ori voalate) de cucerire pe care le promova. (Cf. Leonid Boicu, *op.cit.*, p.217). Colonelul Carol Enzenberg evalua nordul Moldovei la circa 21 milioane de florini. (Vezi Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, București, 1993, p.37).

[19] Până la 6 august 1786; apoi Bucovina este încorporată administrativ la Galiția, fiind condusă prin intermediul Cancelariei aulice unite boemo-austriece de la Viena.

ȚĂRĂNISMUL - VARIANTĂ A STÂNGII

După 1918, granițele etno-politice ale României au devenit în același timp și granițe ale unei noi unități economice naționale, în condițiile în care potențialul economic al Vechiului Regat era substanțial depășit. Totodată, din punctul de vedere al populației se constată o creștere, recensământul efectuat în anul 1930 consemnând o populație de 18.052.900 locuitori din care 54% o reprezenta populația activă.¹

Trebuie însă precizat faptul că aproximativ 78-80% din numărul total al locuitorilor era reprezentat de către lumea rurală.² De altfel, față de România antebelică, ponderea populației țărănești înregistrase chiar o ușoară creștere.³ De aici, imaginea-tip, cultivată cu obstinație de unii oameni politici, potrivit căroră, destinul României se identifica în mod aproape fatal cu acela al unei țări "eminamente agrare."⁴

Era, fără îndoială, o viziune pesimistă, rămasă tributară canoanelor secolului al XIX-lea, o viziune în care universul satului trebuia să fie neapărat bucolic iar locuitorii săi - o masă pitorească având un rol mai degrabă decorativ. O întreagă literatură a cultivat de altfel opoziția dintre sat și oraș, fixând coordonatele "fricii" originare a țăranului față de "Capitala care ucide" (ca să-l parafrăzăm pe Cezar Petrescu).⁵

În consecință, problema structurării lumii țăărănești în cadrele unor centre de decizie politică părea multora o utopie. Cu toate acestea, seismul socio-istoric reprezentat de către primul război mondial a impus o revizuire a analizelor și a "distribuției" politice.

O generație tânără care cunoscuse "botezul focului" în marile bătălii ale reîntregirii, o generație în marea ei majoritate provenind din lumea satelor se dorea mai activă politic și începea să respingă acel pasivism anistoric considerat uneori o calitate a românului.⁶

Fenomenul este propriu întregului spațiu european și unii publiciști ca de pildă Nichifor Crainic, nu ezitau să-l considere drept o "revoltă împotriva mașinismului tehnologizant dătător de pervertire morală."⁷ Ideea organizării politice a țăranimii cunoaște o răspândire importantă mai ales în cadrul tinerelor state din estul continentului nostru, ea identificându-se în mare măsură cu o legitimare în plan practic al triumfului principiului național.⁸

În ceea ce privește spațiul românesc, un C.Dobrescu-Argeș întemeiase încă din anul 1895 o "Partidă Țărănească", anihilată după numai patru ani de ostilitatea autorităților liberale și ulterior conservatoare.⁹

¹ *Enciclopedia României*, vol.III, București, 1939, p.133-134.

² Gh.Dobre, *Nivelul și structura economică a țării în anii 1918-1921*, în *Progresul economic al României, 1877-1977*, București, 1977, p.220.

³ *Enciclopedia României*, vol.III, București, 1939, p.45.

⁴ Ion Bulei, *Sistemul politic al României Moderne, Partidul Conservator*, București, 1987, passim.

⁵ Cezar Petrescu, *Calea Victoriei*, București, 1930, passim.

⁶ Lucian Blaga, *Elogiul satului românesc*, București, 1937, passim.

⁷ Nichifor Crainic tratează pe larg fenomenul în eseu *Puncte cardinale în haos*, București, 1936.

⁸ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor Național, Țărănist și Național-Țărănist*, Madrid, 1963, vol.II, p.39.

⁹ Ioan Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947) Studiu critic privind istoria P.N.Ț.*, București,

Acum, contextul istoric permitea impunerea unui punct de vedere nou, acela al țărânimii și inițiativa va veni în principal din partea reprezentanților intelectualității rurale (învățători, preoți) cu un orizont cultural și cu o experiență a războiului capabilă a le radicaliza principiile și în mod firesc, modul de acțiune.¹⁰

Totul convergea către aceasta: apelul Regalității în favoarea împrumutării acelor care munciau de -atâta vreme pământul țării; tendințele revoluționare din ce în ce mai acute care bulversau echilibrele interne ale statelor Europei (interesantă în acest sens aserțiunea lui Take Ionescu privind fenomenul "cascadei tronurilor") și nu în ultimul rând noul regim politic din Rusia, seducător inițial prin declarațiile sale oficiale vis á vis de defavorizării Europei.¹¹

Așa cum plastic și pertinent observa Nicolae Iorga problema înființării Partidului Țărănesc s-a pus într-un cadru nou, "izbind în mucavaua aurită a edificiului nostru politic, a năruit și pulverizat scoțând la iveală energii noi."¹²

Analizii vremii au avut suficient spirit de pătrundere pentru a realiza faptul că modificările mental-politice se conexasu cu aspecte economice evidente. Astfel, G. Ionescu-Sisești nota printre altele: "Fenomenul distrugerii marii proprietăți și lărgirea celei mici, a luat în orientul și centrul Europei un caracter cataclismatic tocmai din pricina anomaliilor pe care regimul agrar din această parte a lumii le înfățișa în raport cu situația normală."¹³

Fără îndoială, dorința emancipării sociale a țărânimii a fost o constantă a orientărilor tuturor diriguitorilor de după 1907, cu deosebirea că modul, ritmul și radicalitatea împlinirii acesteia erau gândite în variante diverse.¹⁴ Pentru prima dată însă, asistăm la o propunere politică programatică aparținând unor reprezentanți din chiar interiorul lumii satelor, buni cunoscători ai realităților acesteia.

Cadrele coordonatoare sunt în majoritatea lor reprezentanți ai micii burghezii, viitoarea "clasă de mijloc" atât de precar reprezentată totuși în vechea Românie.

Acest aspect nu trebuie considerat drept o ilustrare a incapacității politice creatoare a țărânimii. În fond, nu puteau exista pretenții de conceptualizare când marea majoritate a acesteia era analfabetă.

Interesează în primul rând subiectul revendicărilor politice și modul în care interesele acestei lumi sunt prezentate și impuse oficialităților.

Limbajul declarațiilor tânărului partid este unul curajos, pe alocuri stângaci -în ceea ce privește formulările tipologice, dar să nu oitem faptul că experiența sa politică era practic nulă. "Partidul țăărănesc este necesar, printre altele, ca mijloc de a feri țărănimea pe de o parte de bolșevism, pe de alta de soarta de zestre guvernamentală ce vor să-i păstreze partidele boierești."¹⁵ Ostilitatea sa împotriva formațiunilor politice aflate de mai multă vreme la guvernare era în fond, o reacție tipică raporturilor democratice dintre Opoziție și Putere.

Mai mult decât atât, așa cum observa unul dintre ideologii de marcă ai țărănismului - Virgil Madgearu, "în toate țările rurale, democrația își găsește expresia în partidele țărănești."¹⁶ Preocupările privind aprofundarea programatică a acestei democrații de sorginte rurală au fost numeroase, dar în ceea ce privește coerența argumentărilor puțini teoreticieni au putut oferi clare repere. Unii însă, constituie exemple notabile în acest sens.

¹⁰ Idem, *Din viața politică a României Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)*, București, 1975, p.76-79.

¹¹ Sterie Diamandi, *Galeria oamenilor politici*, București, 1991, p.70.

¹² "Neamul românesc", nr.126 din 17 iunie 1919.

¹³ G.Ionescu-Sisești, *Problema agrară și producțiunea*, București, 1925, p.5.

¹⁴ D.Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, 1975(vezi pe larg).

¹⁵ "Izbânda", nr.43 din 11 decembrie 1918.

¹⁶ V.Madgearu, *Doctrina țărănistă*, București, 1923, p.40-41.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Astfel, Constantin Stere -adevărat spirit enciclopedic, cu o experiență de viață impresionantă, considera că tipologia însăși a statului român trebuia să păstreze coordonatele ruralității nu într-un sens paseist, ci pornindu-se de la organizarea întregii gospodării naționale pe principiile societăților cooperative.¹⁷

Astfel, conchidea Constantin Stere se realiza o sinteză benefică între avantajele micii proprietăți și avantajele tehnice, accesibile inițial doar marii proprietăți.¹⁸ Deși admitea faptul că doctrina marxistă nu poate fi radiată din istoria gândirii umane, Constantin Stere o respingea totuși în cazul României, considerând-o incompatibilă cu realitățile noastre.

Teoretician al orientării socio-culturale poporaniste (pe care Ștefan Zeletin, de pildă, o considera utopică pentru România și inconsistentă sub aspectul argumentației)¹⁹ Constantin Stere gândea la o democrație în sens țăranesc, cu accente de stânga, radicale, dar înscriindu-se în sensul unei legalități compatibile cu democrația parlamentară.

Originalitatea lui Constantin Stere rezidă mai degrabă în disponibilitățile personalității sale intelectuale care a comprimat (în opinia lui Mihail Manoilescu) "drama întregii intelectualități basarabene: lupta între năzuința națională și cea socială."²⁰ Pentru Constantin Stere modelul democratic țăranesc pe care îl propunea avea evidente influențe narodniciste (ecouri ale experienței sale de fost supus al Imperiului țarist) și în consecință, în ciuda eforturilor sale de a-l asocia ideii naționale, o identificare totală nu s-a putut realiza niciodată.

Deși respins marxismul ca fundament ideologic al concepției sale, Constantin Stere a utilizat în chip paradoxal unele elemente ale acestei doctrine chiar prin intermediul schematizării sale de tip narodnic. Același Mihail Manoilescu observa că: "dacă socialul ar fi fost reprezentat prin narodnicismul sentimental, împăcarea lui cu naționalismul ar fi fost mai ușoară, pe când cu marxismul fără țară, împăcarea nu s-a putut face niciodată."²¹

Oarecum prea tranșant, punctul de vedere al lui Mihail Manoilescu reflectă într-o anumită măsură modul de receptare al concepției de "democrație țăranescă" profesată de Constantin Stere. Ideologii țăranismului au căutat să precizeze faptul că deși aflat pe pozițiile luptei de clasă Partidul țăranesc nu înțelege să-și exterminare adversarii ideologici, delimitându-se astfel net de tactica extremei stângi.

Se urmărea predominanța clasei țăranesti, celelalte clase sociale urmând a fi înglobate în "rândurile categoriilor productive și făcându-le astfel socialmente utile."²²

Viziunea adoptată era în fond, una organică, ideea unității națiunii identificându-se cu tema colaborării tuturor structurilor sociale în sens economic, dar și etic.²³

Tema justiției sociale nu presupunea (în cazul ideologilor țăranismului) o rezolvare de un radicalism absolut (ca la teoreticienii marxismului "extrem") nici schimbarea tipologiei societății (incluzând forma de guvernământ) ci se dorea o reformare graduală a unor mentalități politice mai ales, insistându-se asupra eliminării discrepanțelor financiare dintre clasele sociale.

Partidul țăranesc, nota o gazetă a vremii "nu urmărește distrugerea celorlalte clase, în afară de distrugerea oligarhiei ca clasă și a marilor proprietari ca clasă parazită."²⁴

Unul din fondatorii partidului țăranesc, învățătorul Ion Mihalache era convins că din punct de vedere istoric, clasele sociale nu vor dispărea niciodată și opina că lupta de clasă în vi-

¹⁷ Z.Ornea, *Viața lui Constantin Stere*, vol.I, București, 1989, p.437-438.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Ștefan Zeletin, *Burghezia română Originea și rolul ei istoric*, București, 1991, p.269.

²⁰ Mihail Manoilescu, *Tragica predestinare a geniului moldovenesc*, Iași, 1993, p.130.

²¹ *Ibidem*.

²² P.P.Suciu, *Pentru țăranism*, București, 1926, p.80-83.

²³ "Patria", nr.165 din 1 august 1920.

²⁴ "Vreme nouă", nr.15 din 5 mai 1919.
<https://biblioteca-digitala.ro> www.muzeul-moldova.ro

ziunea Partidului său viza stabilirea unui echilibru normal între clasele componente ale societății, înțelese ca organe naturale.²⁵

La rândul său, G. Bogdan-Duică scria: "Vrem un stat țărănesc ideal, clădit pe principiul echilibrului social dar nu rupând brusc echilibrul de azi, căci asta ar însemna revoluție și noi nu vrem revoluție, ci schimbarea treptată, pas cu pas²⁶. Credincios ideii apărării stabilității interne a României, Partidul Țărănesc și mai apoi cel național-țărănesc pleda împotriva folosirii violenței în scopul cuceririi puterii politice optând conceptual doar pentru "revoluțiile pașnice."²⁷ În acest sens, deși inițial adept al unei apropieri doctrinare față de socialism, țărănismul (sub influența evidentă a realităților crude din Rusia Sovietică) s-a delimitat net față de acesta.

Virgil Madgearu -de pildă, considera că rostul Partidului Țărănesc este în primul rând acela de a feri țărănimea "ca aceasta să nu mai fie un aluat în mâinile unei eventuale încercări de dictatură militară."²⁸ Interesant este faptul că înșiși țărăniștii fuseseră acuzați o vreme de influențe bolșevice și de intenții anarhice, vizând chiar destabilizarea internă a statului român. Epitetele ca "vânduți străinilor" sau "jidoviți" intrau la un moment dat în uzul curent al deteriorării unui mod de a dialoga cu adversarul politic.²⁹

Era de fapt, reflexul unor antipatii venite din partea celor aflați la guvernare (indiferent de titulatura lor politică) incapabili adesea să nuănteze afirmații sau acțiuni. Caracterul oficial, acceptarea legalității de manifestare, treceau aproape neobservate, în schimb unele accente mai radicale ale discursurilor programatice erau interpretate de către oficialități aproape catastrofic.

Fără îndoială că, victoria extremei-stângi în spațiul rus a determinat o obsesie și un automatism al respingerii însuși conceptului de "stânga" în general.

Liberalii în special, confrunțați cu erodarea firească a popularității oricărui partid aflat mai mult timp la guvernare (chiar dacă de numele său se leagă realizări politice de prestigiu) au reacționat dur la "noua alternativă" țărănistă.

Semnificative, în acest sens, au fost obstrucționările lor față de anteproiectul noii Constituții a României conceput de către Constantin Stere și reprezentând punctul de vedere al Partidului Țărănesc. Așa cum observa la vremea respectivă Grigore Gafencu, acest document era o remarcabilă încercare de a teoretiza în formule sociologice concepția țărănistă despre rolul muncii precum și armonizarea intereselor mișcării țărăniste cu cele ale muncitorimii, atât pe plan intern cât și internațional.³⁰

Sarcina de a clădi o nouă ordine mondială și socială se arăta în anteproiect, "revine claselor muncitoare care, după război, întruchipau interesele generale ale națiunii."³¹ Permanenta conexiune cu imaginea de stat național unitar român -constantă a doctrinarilor țărănismului, nu reprezenta (se pare) un argument suficient pentru oficialitățile vremii, înclinate mai degrabă să privească suspicios motivațiile și evoluția politică a Partidului Țărănesc.

Din punct de vedere tactic, deși radicalismul țărăniștilor va fi ulterior moderat de către influența "naționalilor" conduși de către Iuliu Maniu (cu care Partidul Țărănesc va fuziona în anul 1926) totuși, ideile-cheie, tipic de stânga privind protecția socială și asigurarea unei egalizări a șanselor cetățenilor se vor menține.

Astfel, problema șomajului, bunăoară, va reprezenta o preocupare importantă a doctri-

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ "Aurora", nr.26 din 23 noiembrie 1921.

²⁷ "Patria" nr.145 din 6 august 1919.

²⁸ "Țara nouă" nr.17 din 26 octombrie 1919.

²⁹ "Cuvântul Țărănimii", Cernăuți, din 16 mai 1926.

³⁰ "Revista Vremii", an II, nr.22 din 12 noiembrie 1922, p.8.

³¹ * * * *Anteproiect de Constituție întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc cu o expunere de motive de Constantin Stere*, București, 1922, p.27.
<https://biblioteca-digitala.ro>
www.muzeul-moldova.ro

narilor Partidului Național Țărănesc³² și chiar în condițiile dificile ale guvernării acestui partid (condiții influențate de efectele marii crize economice mondiale) s-a încercat ocrotirea lucrătorilor în sensul evitării pe cât posibil a deciziilor arbitrare ale patronilor privind concedierea acestora (Legea contractelor de muncă din 1929 este semnificativă în acest sens, ea fiind una dintre cele mai avansate și mai democratice măsuri de acest gen din Europa și chiar din lume).³³

Desigur, mișcările sociale ale deceniului al treilea au erodat popularitatea Partidului Național Țărănesc, dar chiar și numai prin legea contractelor de muncă, prin normalizarea raporturilor dintre patroni și muncitori se urmărea în fapt prevenirea tensiunilor sociale care, amplificate și influențate de diverse psihoze cu substrat ideologic ar fi condus în fond la periclitarea stabilității interne a statului român.

Ca o paranteză, între anii 1929-1931 bunăoară, au fost repartizați centrelor de șomaj și caselor sindicale (prin intermediul ministerului de resort) 34,1 milioane lei.³⁴

Făcând acest bilanț al primilor doi ani de guvernare național-țărănistă (desigur, cu unele exagerări inerente subiectivității politice) Virgil Madgearu (pe atunci -ministru al agriculturii și domeniilor) considera că principala realizare a guvernării rezida în "echilibrarea pe anul 1929 a bugetului, cu toate că se prevăzuse de economiștii opoziției un deficit de 4 până la 5 miliarde."³⁵ Referindu-se la dificultățile agriculturii românești în general, același doctrinar țărănist consemna: "Am făcut o reformă agrară radicală distribuind 6 milioane hectare pământ fără ca să luăm nici un fel de măsură pentru a procura capital ieftin și îndrumare agricolă gospodăriilor nou create care a doua zi trebuiau să se transforme în noi unități de producție. Am făcut această reformă într-un mediu creat de politica economică industrialistă a vechiului Regat, care a fost transpusă tale quale după război în viața României întregite, o politică în care prețurile fabricatelor consumate de populația rurală, deveneau din ce în ce mai sporite prin urcarea din ce în ce mai mult a tarifelor vamale."³⁶

Se surprind, fără îndoială, critici indirecte vizând guvernarea liberală, dar, pe alocuri, unele afirmații par prea tranșante: "Reforma agrară și votul universal sunt reforme ale războiului, nu ale P.N.L."³⁷

Pe ansamblu impactul politic reprezentat de către Partidul Național Țărănesc a fost receptat chiar și de către comuniști drept o expresie a unei veritabile democrații burgheze.

În acest sens (și avem aici în vedere anii ascensiunii fenomenului politic de "dreapta") reprezentanții minusculei Partid comunist din România au căutat să "graviteze" electoral către acesta, între anii 1935-1937 desfășurând larg lozinca: "Front popular în frunte cu P.N.Ț."³⁸ (Desigur, avem în vedere nu o unanimitate de păreri "pro"-țărăniste, dar curentul tactic impus comuniștilor era cel descris anterior).

Cu toate acestea, o reciprocitate nu a existat, doctrina național-țărănistă respingând în mod clar extremismele.

Așa cum arăta într-un interviu Alexandru Vaida-Voievod, fost prim-ministru al României, "am permis discuții și desfășurarea propagandei comuniste atâta timp cât s-a limitat la teorii. Când însă am văzut că se caută a se submina existența statului, prin experiențe care nu au

³² N.Ghiulea, *Organizarea statului*, București, 1935, p.191-193.

³³ Emilian Bold, *Consolidarea unității statale românești - măsuri legislative, economice, politice, sociale*, Iași, 1987 (pe larg).

³⁴ G.Strat, *Structura economică a societății românești de astăzi*, Craiova, 1931, p.76.

³⁵ V.Madgearu, *Doi ani de guvernare*, București, 1931, p.22.

³⁶ *Ibidem*, p.15.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ I. Pătrășcanu, *Texte social-politice (1921-1938)*, București, 1975, p. 265-270.

reușit nici măcar în țara vecină unde s-au născut, atunci am trebuit să intervenim drastic."³⁹

La rândul său, Iuliu Maniu, observa: "(...) Nu accept însă metodele comunismului, sunt contra nu numai a lor ci și a social-democrației căci eu sunt numai naționalist."

Dar, într-un sistem naționalist-democrat, pentru care militez eu, se poate colabora cu social-democrații și chiar cu comuniștii. Trebuie însă recunoscut că și în mișcarea legionară sunt elemente cinstite."⁴⁰

Ca o caracteristică a sa, țărănismul, de la radicalitatea originală a unor reprezentanți ca Ion Mihalache sau Constantin Stere continuând cu Constantin Garoflid⁴¹ și până la tipologia moderată reprezentată de Iuliu Maniu s-a distins prin cultul față de țară și ideea dinastică pe care le-a identificat cu apărarea principiului de suveranitate națională, fără a abdica totuși de la principiile sale doctrinare esențiale.

³⁹ "Dreptatea", din 23 februarie 1933.

⁴⁰ * * * *Istoria Partidului Național Țărănesc, documente*, București, 1994, p.187-188.

⁴¹ Constantin Garoflid, *Către agricultorii din România*, București, aprilie 1929.
<https://biblioteca-digitala.ro>

ÎNSEMNĂRI ARHEOLOGICE

Prezentăm cu acest prilej câteva descoperiri întâmplătoare din orașul Iași care prezintă importanță pentru cunoașterea secolelor II-III d.H.:

A. În timpul lucrărilor de construcție la blocurile de locuințe în cartierul Tătărași, în anul 1967, au fost descoperite două amfore romane.

a) Amforă întreagă (Pl.I/2), din pastă roz-gălbuie, cu suprafața zgrunțuroasă din cauza nisipului și particulelor minerale din compoziție (în. 62 cm; d.max. 27 cm). Corpul, de formă ovoidală, are la exterior dungi orizontale adâncite rămase din timpul lucrului la roată. Gâtul înalt și subțire (în. 25 cm) se lărgeste spre partea inferioară și are o trecere lină spre umerii amforei. Torțile (în. 22 cm; l.3,7 cm), străbătute de două șanțuri longitudinale formează un unghi drept la locul de prindere la gât, imediat sub buză. Marginea este puternic profilată spre exterior (gr. 1,8 cm; d.g. 5 cm). Amfora se termină printr-un mic suport (d. 5 cm).

b) Amforă cu partea superioară a gâtului lipsă, asemănătoare cu precedentă (Pl. I/1). Corpul ovoidal este alungit (în. 61,5 cm; d.gât 5 cm; în.t. 21,5 cm; lt. 2,8 cm; d. 5 cm).

Amforele de acest tip sunt datate în secolele II-III d.H.¹

B. Muzeul de Istorie a Moldovei a achiziționat în anul 1991 un denar descoperit tot în cartierul Tătărași². Moneda a fost emisă în timpul împăratului Marcus Aurelius, în anul 166 d.H..

Av. M ANTONINVS AVG ARM PARTH MAX

Capul laureat al împăratului spre dr.

Rv. TR P XX IMP IIII COS III VIC PAR

Victoria, spre dr., ține o palmetă și fixează pe un palmier un scut cu inscripția VIC PAR. Starea de conservare este foarte bună (diam. 18 mm; G. 3,00 g).

RIC³, III, nr.163, p.226. Inv. nr. 15208.

Din aceeași zonă ne-a fost semnalată descoperirea unui denar emisiune Antonius Pius⁴.

C. Cu prilejul unor lucrări de canalizare la Stadionul Tineretului situat în zona de sud-est a orașului Iași a fost descoperit un mormânt de înhumatie. Lucrătorii au recuperat inventarul mormântului și au anunțat Muzeul de Istorie a Moldovei. Sosiți la fața locului în afara celor semnalate odată cu predarea pieselor a putut fi recuperat parțial materialul osteologic, predat Centrului de Antropologie al Academiei Române și s-a constatat că scheletul înhumat la adâncimea de 0,60m fusese orientat pe direcția nord-sud. În spațiul neafectat de construcții unde lucrările au continuat nu au fost descoperite alte vestigii, astfel că am considerat că foarte probabil ne aflăm în situația unor morminte izolate. Din cauza modului în care au fost recoltate nu avem date referitoare la dispunerea materialelor pe lângă schelet.

Orientarea nord-sud este caracteristică sarmaților din regiunea stepelor Volgăi. Schimbarea orientării de la nord-est la nord-sud este constatată în complexele funerare sar-

¹ I.B.Zeesc, *Keramičeskaia tara Bospora*, în "MLA", 83, Moscova, 1960, p.118; pl.XXXVIII/94; S.Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec.II î.e.n.-III e.n.)* Iași, 1981, p.132, fig.31/6-7.

² Moneda a fost găsită de locuitorul Franz Căldăraru în curtea sa din str.Tătărași, nr.25.

³ RIC - H.Mattingly și E.A.Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol.III, Londra, 1984.

⁴ Semnalarea a fost făcută de colecționarul prof. G.Sunugiu.

matice începând de la sfârșitul secolului I și primele decenii ale secolului II d.H.⁵ Marea majoritate a mormintelor sarmatice din zona extracarpatică a României sunt orientate nord-sud (Dridu, Oltenița-Iordoc, Coada Lupului, Valea Mare, Căscioarele, Largu, Vaslui, Valea Lupului, Holboca, Probota etc.)⁶.

Inventarul mormântului era alcătuit din următoarele piese: un clopoțel de bronz, cinci mărgelile din pastă de sticlă, un fragment dintr-un bol de sticlă și un fragment din partea inferioară a unui vas de ceramică.

1. Clopoțelul de bronz (în. 3,9 cm; d. 3,9/2,5 cm; în.inel 1 cm; d.inel 0,4 cm), de formă conică, cu inel de prindere de formă hexagonală, este ornamentat, la partea superioară a suprafeței exterioare cu două linii circulare, incizate. În interior, veriga care lega limba de clopoțel este din fier. Starea de conservare a clopoțelului, acoperit de o patină nobilă, este relativ bună. Clopoțelul prezintă o ruptură din vechime, iar partea inferioară din cauza deformării a căpătat o formă elipsoidală (Pl.II/2). Inv. nr. 6384.

Clopoțelii de bronz de formă asemănătoare celui din mormântul de la Stadionul Tinerețului au fost găsiți atât în inventarul unor complexe funerare de pe teritoriul țării noastre la: Ștefănești⁷, Broscăuți⁸, Smeieni⁹, Ulmeni-Oltenița¹⁰, Largu¹¹, Târgșor¹² și mai ales în spațiul estic în zonele mai apropiate sau mai depărtate¹³.

Acești clopoțeli sunt atestați între piesele din inventarul ritualului de înmormântare din multe complexe funerare sarmatice alături de alte materiale ca greutate-amulete. Au fost găsiți de la unu la șase exemplare în același mormânt plasați de obicei în direcția coastelor și mâinii uneori și pe piept sau la picioare¹⁴.

Deși piesele sunt numeroase unele clasificări tipologice nu au fost succedate de încadrări în limite cronologice mai restrânse. Clopoțeli asemănători, mai timpurii decât cei piramidali, sunt datați la sfârșitul secolului I și începutul secolului II d.H.¹⁵.

2. Toate cele cinci mărgelile fac parte din grupa celor confecționate din pastă de sticlă, cu decor de "ochi" proeminenți. Inv. nr. 6385.

a) Mărgică, de formă cilindrică, (l. 2,1 cm; d.orificiu 0,7 cm), din pastă de sticlă alb-gălbuie, decorată cu șase proeminențe "ochi" de culoare albastru intens înconjurate de câte un cerc alb (Pl.II/6). Proeminențele sunt dispuse pe două șiruri către margini. Mărgelile asemănătoare se întâlnesc în necropolele sarmatice de la nordul Mării Negre.

În clasificarea făcută de cercetătoarea E.M.Alexeeva mărgica descrisă se încadrează în tipul 52 a, iar prin tehnica de lucru a ornamentului variantei "V" și se datează din secolul I d.H.

⁵ I.I.Gușcina, *O lokal'nyh osobennostjakh kul'tury naselenija Bel'bekskoj doliny Kryma v pervye veka n.e.*, în *Arheologičeskie issledovanija na iuge vostočnoj Evropy*, Moscova, 1982, p.24.

⁶ Gh.Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în "Pontica", 5, Constanța, 1972, p.139; idem, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIIIe Congrès International des sciences prehistoriques et protohistoriques*, I, Belgrad, 1971, p.276.

⁷ N.Zaharia, M.Petrescu-Dîmbovița, Em.Zaharia, *Așezări din Moldova De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p.281, pl.CXVIII/29.

⁸ Al.Păunescu, P.Șadurschi, V.Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, I, p.60.

⁹ Gh.Bichir, *op.cit.*, 1972, p.156.

¹⁰ Cea mai apropiată analogie la Ulmeni-Oltenița, în mormântul nr.3; S.Morintz, și B.Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Oltenița (1958-1967)*, în "SCIV" 19, 1968, 1, fig.14/2.

¹¹ I.T.Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului*, în "Materiale", III, p.305.

¹² Gh.Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din sec.III-IV e.n.*, București, 1965, p.27.

¹³ M.I.Vjazmitina, *Zoloto-Balkovskii mogil'nik*, Kiev, 1972, p.152-153.

¹⁴ I.I.Gușcina, *op.cit.*, p.24.

¹⁵ <https://biblioteca-digitala.ro>

până în prima jumătate a secolului II d.H.¹⁶.

b) Mărgică, de formă rotundă (L. 1,6 cm; d. 1,4 cm, d.orificiu 0,4 cm), confecționată din pastă de sticlă albastru închis, ornamentată cu șapte "ochi" proeminenți de culoare albastră înconjurați de câte un cerc alb (Pl. II/3). A fost acoperită cu foiță de aur. Starea de conservare mediocră. Poate fi încadrată în tipul 55, varianta "V" cu descoperiri din secolele I-II d.H.¹⁷.

c) Mărgică din pastă de sticlă albastră (L. 1,6 cm; d. 1,6 cm; d.orificiu 0,6 cm), de formă rotundă, ornamentată cu "ochi" reliefați de culoare albastru închis înconjurați de două cercuri albe (Pl. II/1). Din cele nouă proeminențe se păstrează șase. Aparține tipului 75 și se datează în secolele I-II d.H.¹⁸.

d) Mărgică, din pastă de sticlă albastră, de formă rotundă (L. 1,6 cm; d. 1,7 cm; d.orificiu 0,6 cm), decorată cu proeminențe "ochiuri" de culoare verde-smarald, înconjurate de câte două cercuri albe (Pl. II/4). Din cei nouă "ochi" s-au păstrat cinci. A fost acoperită cu foiță de aur.

e) Mărgică asemănătoare cu precedenta (L. 1,5 cm; d. 1,6 cm; d.orificiu 0,6 cm). Se păstrează numai patru proeminențe (Pl. II/7).

Mărgelile din pastă de sticlă, cu decor de "ochi" proeminenți au fost descoperite în spațiul pruto-nistrian¹⁹ și în nordul Mării Negre²⁰. La Holboca, Ciocani și Târgșor s-au găsit mărgelile acoperite cu foiță de aur²¹. Mărgelile mari se aflau de abicea în mijlocul colierului sau erau folosite ca amulete.

3. Un mic fragment de bol (*phiala*), din pastă de sticlă albastră cu decor în relief de "coaste" (L. 2,8 cm; l. 2,5 cm; gr. 0,4 cm). Fondul este albastru închis cu benzi de linii albe și albastru deschis-marmorat, imită piatra semi-prețioasă (Pl. II/5). Este forma de vas răspândită între recipientele confecționate din sticlă translucidă simplă²², cât și cele din sticlă policromă. Cele mai multe sunt datate în secolul I d.H.²³. Inv. nr. 6386.

4. Partea inferioară cu fundul inelar a unui vas mic, posibil castronaș, confecționat din pastă cărămie, având la exterior urme de angobă roșie (în. 2,2 cm; d.max. 8,6 cm; d. 4,2 cm). Marginea fragmentului a fost netezită în vechime și are un orificiu (d. 0,2 cm) probabil pentru a fi atârnat. La exterior are un decor de linii incizate (Pl. II/8). Inv. nr. 6387.

Această descoperire a unui mormânt sarmatic nu este surprinzătoare în această zonă a Moldovei²⁴ sau pe teritoriul orașului Iași și în împrejurimi - Valea Lupului²⁵, Probota²⁶,

¹⁶ E.M. Alexeeva, *Antičinye busy Severnogo Pričernomor'ja*, în "Arheologija SSSR", Moscova, 1975, p. 54 și 64, fig. 6 v, pl. 16/81.

¹⁷ *Ibidem*, p. 65, pl. 16/18.

¹⁸ *Ibidem*, p. 67, pl. 14/27.

¹⁹ V.I. Grosu, *Hronologija pamjatnikov sarmatskoi kul'tury Dnestrovsko-Prut'skogo mejdureč'i'ja*, Chișinău, 1990, fig. 11/7.

²⁰ E.M. Alexeeva, *op. cit.*, p. 55, M.I. Viazmitina, *op. cit.*, p. 140.

²¹ Gh. Bichir, *op. cit.*, 1972.

²² E.M. Alexeeva, *Iugo-vostočinoja čiasť nekropolja Gorgippija*, în "Gorgippija", II, Krasnodar, 1982, p. 26, fig. 12/3; p. 74-75, fig. 42; J. Koltes, *Catalogue des collections archéologiques de Besançon, VII. La verrerie gallo romaine*, Paris, 1982, p. 16, nr. 11, pl. L.

²³ M. Bucovăla, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1968, p. 37, fig. 28; D.B. Harden, H. Hellenkemper, K. Painter, D. Whitehouse, *Glass of the Caesars*, Milano, 1987, p. 51, fig. 27.

²⁴ I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, în "Arh. Mold.", II-III, 1964, p. 311-328; Gh. Bichir, *op. cit.*, "Peuce", 5, p. 130; idem, *op. cit.*, în *Actes du VIIIe Congrès*, p. 280-281.

²⁵ D. Marin, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului*, în "AȘUI", 1955, 1-2; idem, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în "Materiale", III, 1957, p. 174.

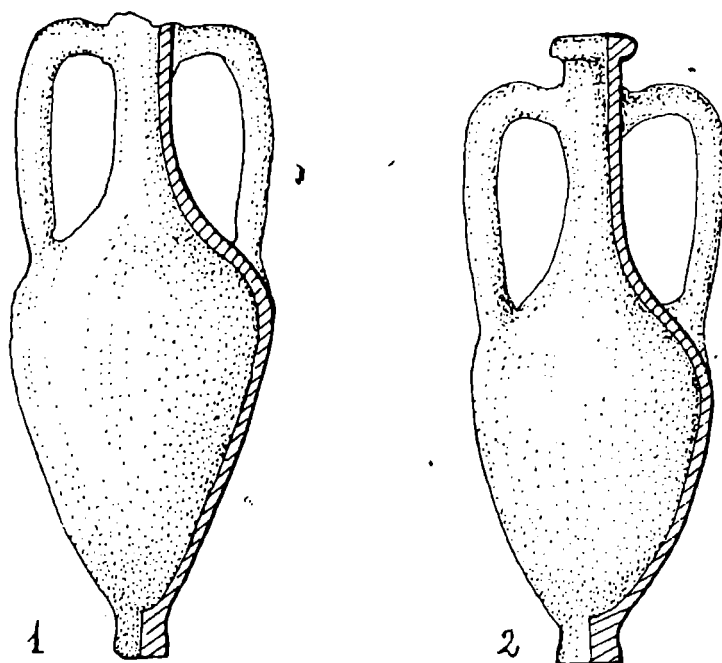
²⁶ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 147.

Dumbrava²⁷, Holboca²⁸.

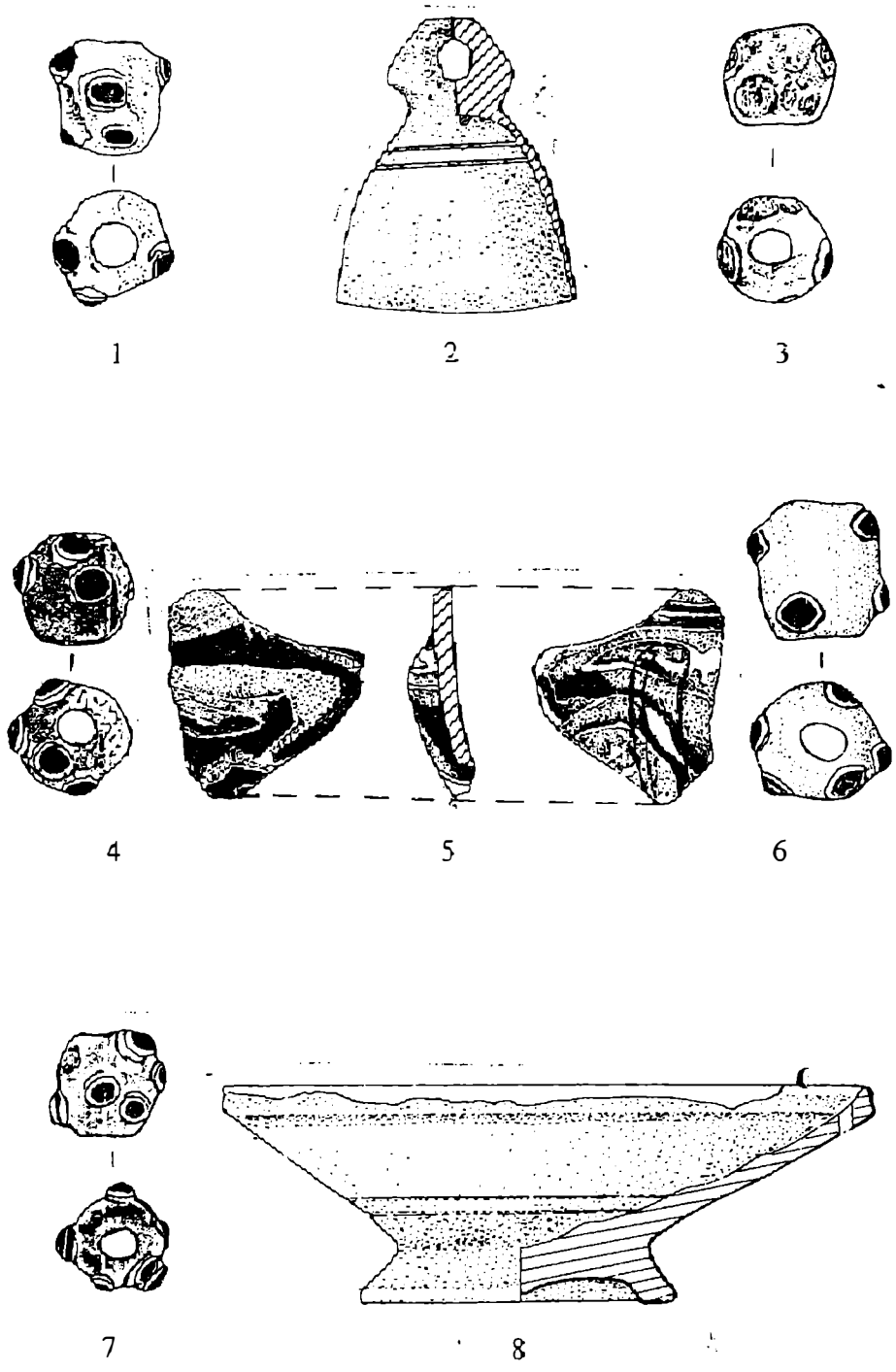
Mormântul semnalat, parte a unui posibil complex, considerăm că se înscrie prin încadrarea cronologică a pieselor din inventarul funerar într-o etapă timpurie a prezenței sarmatice pe teritoriul Moldovei plasată în ultimile decenii ale secolului I și primele decenii ale secolului II d.H..

²⁷ S.Sanie, Ș.Sanie, *Cercetările arheologice de la Dumbrava (com.Ciurea, jud.Iași)*, în "CI", IV, 1973, p.91; idem, *Semnificația unui mic complex arheologic din așezarea dacică de la Dumbrava (com.Ciurea, jud.Iași)*, în "CI", XIV-XV, 1983-1984, p.134.

²⁸ *Santierul arheologic Valea Jijiei*, în "SCIV", III, 1952, p.107.
<https://biblioteca-digitala.ro> www.muzeul.md

Pl. I Amfore romane descoperite în cartierul Tătărași.

Pl. II Materiale descoperite din inventarul mormântului sarmatic descoperit la Stadionul Tineretului din Iași: mărgele (1, 3, 4, 6, 7); fragment bol sticlă (5); fragment vas ceramic (8).

EVOLUȚIA OCOLULUI DOMNESC AL ORAȘULUI IAȘI

Problema ocoalelor târgurilor moldovenești s-a bucurat de o tratare destul de consistentă în istoriografia privitoare la evul nostru de mijloc, înregistrându-se câștiguri quasi-definitive, mai ales în plan teoretic. Începând cu Gh.Popovici, care inaugura această temă în ultimii ani ai veacului trecut, contribuții însemnate au adus Aurel Sava, V.Lungu, C.Cihodaru, D.Ciurea, Const.C.Giurescu, H.H.Stahl și N.Grigoraș¹. Cu toate acestea, subiectul este departe de a fi epuizat. Un pas înainte spre limpezirea aspectelor neclarificate încă poate fi făcut prin reverificarea tuturor ipotezelor formulate pe cazuri concrete, abordând, sistematic, toate târgurile Moldovei medievale. Acest lucru voi încerca să-l fac în continuare, pentru ocolul târgului Iașilor.

După cum a observat Nicolae Grigoraș², curtea domnească din Iași este prima care apare în documente, la 8 octombrie 1434, deși nu era printre cele mai vechi. Ea trebuie să fi fost construită înaintea acestei date, dacă avem în vedere episodul din 1415, al aducerii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou, pe care Alexandru cel Bun "împreună cu boierii săi și cu tot poporul", le-au întâmpinat la hotarul de răsărit al târgului Iașilor, în locul numit ulterior (în amintirea acestui eveniment), Poiana Vlădicăi³. Existența unei curți domnești în Iași la acea dată ar fi o bună explicație pentru alegerea locului întâmpinării prețiosului cortegiu.

La rigoare, putem considera că, cel puțin din anul 1434, curtea din Iași avea un vornic (ureadnic) și un ocol de sate care erau administrate de către acesta. Dregătorii respectivi nu apar, însă, în documente, decât după ce Iașii au devenit principala reședință a domniei și când funcțiile autorităților locale sunt deja alterate. C.Cihodaru enumeră șapte asemenea vornici de târgul Iași⁴. În documentele parcurse am întâlnit și alte mențiuni, astfel încât lista vornicilor conține acum 25 de nume ale acestor dregători⁵.

Este greu de stabilit cum s-a format ocolul târgului Iașilor și care era componența acestuia în perioada mai veche. M.Costăchescu nota că "istoricul satelor înglobate în ocoalele("ho-

¹ Gh.Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele iugaiene*, în "CvL", an XXV(1890-91), nr.12, p.1009-1023; A.Sava, *Târguri, ocoale domnești și vornici în Moldova*, în "Buletinul Științific, al Academiei R.P.R.", tom.IV(1952), nr.1-2, p.71-97; V.Lungu, *Ținuturile Moldovei până la 1711 și administrarea lor*, extras din "CI", vol.XVII(1943), 40p.; C.Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P.Constantinescu-Iași*, București, 1965, p.268-273; Const.C.Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, capitolul *Hotarul și ocolul târgului*, p.139-150, precum și considerațiile făcute în cuprinsul cărții pentru fiecare localitate în parte; același autor semnalează lucrarea lui H.H.Stahl, *"Ocoalele domnești" vechi nucleu feudale anterioare domniei autohtone a Moldovei*, 1959, 79 p.dactilo, care nu mi-a fost accesibilă (apud Const.C.Giurescu, *op.cit.* p.141, nota 4); N.Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, capitolul *"Dominium eminens" și domeniul domnesc(public)*, p.14-41; dar lucrarea de bază pentru această temă este cea a lui D.Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova(sec.XIV-XVIII)*, în "AILAI", II(1965), în special subcapitolul IV, *Ocoalele domnești*, p.194-208 și anexa ce cuprinde listele satelor care compuneau ocoalele târgurilor moldovenești, p.223-235.

² N.Grigoraș, *op.cit.*, p.20, documentul (orig.slav) este publicat în *DRH*, vol.I, nr.134. Singura excepție ar putea fi considerată mențiunea din cel mai vechi document moldovenesc cunoscut, din 1 mai 1384, a curții mamei lui Petru voievod, din "villa Horleganoia", *Ibidem*, nr.1.

³ Vezi doc.din *DRH*, I, nr.15, datat în mod eronat <1402-1407>.

⁴ *Istoria orașului Iași*, vol.I, Iași, 1980, p.198-199.

⁵ Lista va fi publicată, alături de alte liste de dregători ai târgurilor moldovenești, în numărul viitor al acestei publicații.

tarele") târgurilor este întunecat, chiar prin aceasta"⁶. De îndată ce domniile încep să facă danii din aceste domenii (sfârșitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea) așezările respective apar în actele de proprietate, urmărirea evoluției lor fiind astfel posibilă, în măsura în care documentele respective s-au păstrat. Cu alte cuvinte — într-o formulare ușor paradoxală — despre satele de ocol aflăm abia în momentul în care ele își pierd statutul amintit. Acest fapt impune utilizarea *metodei regresive*, pentru cercetarea lor, metodă care presupune, în primul rând prudență în aprecieri și posibilități limitate în construirea ipotezelor.

Pentru câteva orașe, cum sunt Vasluiul⁷, Bârladul⁸ și Târgul Frumos⁹, se cunoaște existența așa numitului "uric al târgului" dat de Ștefan cel Mare, cu ocazia reorganizării lor, în care sunt precizate hotarele orașenești și satele care compun ocoalele curților respective, fiind, prin aceasta, documente excepțional de însemnate pentru problema care ne interesează. Gh. Ghibănescu a făcut legătura între ctitorirea bisericilor de târguri de către marele voievod și acordarea "hrisovului moșiei"¹⁰. Deși cunoaștem lucrările efectuate de Ștefan voievod la curtea domnească din Iași, precum și înălțarea bisericii Sf. Nicolae Domnesc din mijlocul târgului, în 1492 (dovezi sigure ale interesului marelui domn pentru acest centru urban), un "uric al moșiei" orașului Iași, chiar de va fi existat, nu s-a păstrat.

Termenul de ocol, indicând un grup de sate domnești atașate la un târg, cetate sau curte, nu apare în documentele originale până în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹¹. În cadrul ocolului, moșia fiecărui sat își păstra individualitatea sa teritorială, satele de ocol nefăcând trup comun cu hotarul târgului¹².

D. Ciurea, în anexa studiului pe care l-am citat¹³, menționează pe cele mai multe dintre satele care au făcut parte din ocolul târgului Iași. Pornind de la acest instrument de lucru, am verificat fiecare mențiune, operând mici corecții, acolo unde a fost cazul. A rezultat o listă îmbogățită cu unele mențiuni necunoscute anterior, despre satele Tomeștii, Petreștii, Mihăileștii, Morenii și Dăianii.

C. Cihodaru în *Istoria orașului Iași*, amintește, de asemenea, câteva sate despre care consideră că au făcut parte din ocolul târgului. Pe baza datelor avute la îndemână în momentul de față unele din aceste exemple pot fi repuse în discuție aducându-se chiar anumite rectificări la ceea ce se cunoștea până în prezent. Astfel, satul Lălești (Posadnici)¹⁴, dăruit la 1432, de către Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, nu este amintit niciodată că ar fi făcut parte din ocolul târgului Iașilor, deși s-au păstrat un număr relativ mare de documente ale acestei proprietăți. Afirmatia respectivă a fost făcută în virtutea teoriei că posadnicul este un dregător răspunzător de suburbiile târgului, ca în spațiul rusesc, ipoteză greu verificabilă în cazul orașelor moldovenești, în speță a Iașilor. La fel de greu de susținut mi se pare și presupunerea că satele Vorovești și Mânzești aparțineau ocolului târgului Iași atunci când au fost făcute danie pentru prima oară¹⁵, pentru că documentele nu precizează nimic în acest sens, după cum vom vedea în pagi-

⁶ "Ioan Neculce", fasc. IV, 1924, p. 3.

⁷ Pentru Vaslui, vezi DRH, III, nr. 96 (trad.), 1491 octombrie 15.

⁸ Pentru Bârlad, *Ibidem*, nr. 150, 1495, ian. 6.

⁹ Existența uricului Târgului Frumos este doar menționată într-un act de la 1650 publicat de N. Iorga, în *Studii și documente*, p. 80 și 89.

¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XIV, p. X; apud D. Ciurea, *op. cit.* p. 196.

¹¹ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 194-195.

¹² Emil I. Emandi, *Observații de geografie istorică privind ocolul și orașul Suceava*, în "Suceava"-Anuarul Muzeului Județean", nr. 4, 1977, p. 127.

¹³ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 229-30. Din păcate autorul nu face și trimiterea la sursă; o listă mai sumară a publicat și Const. C. Giurescu, doi ani mai târziu, *op. cit.*, p. 248.

¹⁴ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 71 (pentru teoria despre posadnici vezi p. 56).

¹⁵ *Ibidem*, p. 71 și 166.

nile următoare.

În bibliografia problemei s-au conturat două concepții privind originea ocoalelor domnești. Const. C. Giurescu le atribuie o origine prestatală, aceste grupări de sate fiind considerate rămășițe ale unor formațiuni teritoriale anterioare descălecatului. Autorul avansează chiar ideea unui voievodat al Iașilor, care ar fi cuprins și viitorul ținut al Cărligăturii¹⁶, ipoteză plauzibilă, dar greu de susținut în actualul stadiu al cercetărilor.

Cealaltă direcție este inițiată de D. Ciurea, în a cărei opinie ocoalele sunt ulterioare întemeierii Țării Moldovei, crearea lor datorându-se în exclusivitate inițiativei domnești¹⁷.

Pentru ocolul târgului Iași am putut stabili că unele sate, precum Lețcanii, Popricanii și Făureștii, au aparținut acestuia doar incidental, pentru scurtă vreme. În cazul satelor: Voroveștii, Piscanii, Folfăieștii, Ciurbeștii, Mihăileștii, Mânzăteștii și Tomeștii¹⁸, documentele ne oferă probe sau sugestii despre situația lor de dinaintea integrării în acest ocol domnesc.

Foarte interesant este documentul care menționează pentru prima dată curtea din târgul Iașilor (1434). Iată conținutul său: "Ștefan al II-lea voievod dă acestor adevărați Giurgiu și Ion un sat la obârșia Săratei (în Basarabia), unde este jude Fătu și Ilie, să le fie lor *judecia* uric și sub uric să nu se dea nimănui. Și alt *judecător* să nu aibă, ci să țină numai de curtea noastră din Iași. De asemenea, să fie și copiilor lor și fraților lor și nepoților lor și strănepoților lor și întregului lor neam în veci și neclintit. Iar hotarul să fie după hotarul vechi". N. Grigoraș pune problema dacă acest sat poate fi socotit ca aparținător de ocolul târgului Iași. Explicația corectă o dă C. Cihodaru, care arată că obligațiile față de curtea din Iași se referă nu la sat, ci la beneficiari, în calitatea lor de *curteni*, subordonați steagului condus de marele vătaf al ținutului Iașilor, căpetenia tuturor curtenilor din unitatea administrativă respectivă. V. Lungu remarcă faptul că aceasta este cea mai veche mențiune a *instituției judeciei* în documentele moldovenești¹⁹.

"Judecătorii" de la Iași reprezintă un termen generic pentru diverse categorii de dregători din acest oraș, care aveau asemenea însărcinări în ținut (permanente sau delegate). Într-un document emis de Petru II voievod, prin care întărea mănăstirii Probota niște sate într-un hotar, peste Prut, se specifică: "la aceste mai sus scrise sate să nu se amestece *judecătorii de la Iași*, nici globnicii, nici pripășarii și nici un dregător să nu ia nici un fel de dări și să nu-i judece pe acești oameni în nici un loc, ci să-i judece însuși egumenul de la Probota sau dregătorii lor, iar alt *judecător* să nu aibă"²⁰.

Majoritatea ocoalelor de târguri s-au destrămat spre mijlocul secolului al XVII-lea, cu excepția Iașilor, Botoșanilor și Vasluiului, unde aceste structuri s-au conservat parțial, până în veacul al XVIII-lea. I. Caproșu, în lucrarea *O istorie a Moldovei prin relații de credit* (Iași, 1989), oferă, pentru prima dată, o analiză a *mecanismului financiar*, care a stat la baza destrămării ocoalelor domnești. Într-o epocă de maximă presiune financiară din partea Porții, domnii recurg la vânzarea satelor de ocol ca ultimă soluție pentru procurarea rapidă de lichidități necesare a-

¹⁶ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁷ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 197.

¹⁸ Vezi paginile următoare. Pentru Tomești semnificativ mi se pare a fi documentul din 1598-99, *DIR*, XVI-IV, p. 185 (or. sl.), prin care Rusu vinde partea lui, ce se va alege, din partea lui Păcurar, din acest sat, mențiune, cred, anterioară apartenenței sale la ocolul târgului Iași, după cum vom vedea în continuare.

¹⁹ 1434 oct. 8, *DRH*, I, nr. 134 (orig. slav); Al. Gonța, în *Indice la DIR*, identifică pe unul dintre personaje cu Giurgiu *Atoc*, p. 96; N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 20; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 68; V. Lungu, *op. cit.*, p. 2. În original "ЖУДЕЦЯІА". Autorul remarcă faptul că judele n-are echivalent slavonesc, în textul slavon, pentru judecători folosindu-se un alt termen (ЖУДЕЦІ). În 1523 mart. 23 este atestat un sat *Ivireni* "peste Prut, la obârșia Săratei", dar nu pot a avea cu siguranță că acest sat se suprapune teritorial judeciei lui Fătu și Ilie, (CDM, S.I, nr. 79, rez.).

²⁰ 1448 aprilie 5, *DRH*, I, nr. 278 (orig. slav); același ocol de sate, ("Ripiceni și cuturile sale") îl mai întâlnim și la nr. 174, 243 și 264, din volumul *Oracol*, însă fără menționarea judecătorilor de la Iași.

chitării datoriilor către Poartă²¹.

Despre soarta ulterioară a satelor care au **ținut de ocolul târgului Iași** putem observa că *un mare număr dintre ele trec în posesia mănăstirilor, în special a celor închinat la Sfântul Mormânt de la Ierusalim*. Astfel, dacă Ivoeștii și Văleșanii sunt făcute danie la Sf. Ilie de lângă Suceava (neînchinată), între posesiunile Galatei întâlnim satele: Petreștii, Voroveștii, Mihăileștii, Mânzăteștii și Fălfoieștii. Altele, precum, Ezerenii, Găurenii și chiar Făureștii (incidental) sunt donate mănăstirii de călugărițe de la Socola. În Chiperești au stăpânit mănăstirile Agapia, Golia și Bârnova, iar în Moreni, Bârnova²².

În ce privește obligațiile specifice ale satelor de ocol față de curtea din Iași, informația este foarte săracă. Câte ceva mai aflăm din unele acte de scuteală, prin care aceste sate, fiind donate, sunt ușurate de anumite sarcini. Într-un asemenea hrisov, satele Ezereni și Socola sunt scutite (la 1685) de dajdie, zloți, lei, taleri, galbeni, orți, seu, piei, fân, lemne, cărbuni, nuiele, lucru la curtea domnească și la iaz, podvodă și alte dări câte le dau cei din ocolul târgului Iași, precum și de ialoviță, sulgiu, unt, miere, cai de jold, braniște, iliș, chile, cai împărătești, cai de olac și cai mezelgiești și oameni de șeici, dând numai o dată pe an bir²³. Date asemănătoare avem și despre satul Hlincea "ascultător de scaunul târgului Iași", care, după închinarea sa la Arghirocastro este iertat de "dajnie mare și mică, de zloți, lei, galbeni, orți, iliș, sulgiu, de vaci și de oi, de seu, piei, ceară, miere, unt, camănă mare și mică, camănă cojocărească, lucru de braniște, de coasă la ceair, de cărat fân și lemne, de iaz, de gheață, jold, podvodă și cai de olac"²⁴.

Este dificil de stabilit pentru fiecare din aceste obligații, care erau specificate satelor de ocol și care aveau un caracter mai larg, fiind impuse tuturor satelor.

În ciuda acestor obligații, mă îndoiesc de faptul că satele de ocol ar fi fost alcătuite numai din *țărani aserviți* așa cum presupune Const. C. Giurescu²⁵.

Satele din ocolul târgului Iași care au făcut parte din ținutul Cârligăturii. Cele mai multe dintre reședințele ținuturilor Moldovei din Evul de mijloc (cel puțin de la vest de Prut) dețineau o poziție foarte asimetrică în cadrul formațiunilor administrative respective, având chiar hotarul târgului în contact direct cu hotarul unui ținut vecin, precum și numeroase sate din ocolul târgului (curții) amplasate în acel ținut.

În cazul Iașilor, numeroase sate de ocol aparțin, teritorial, ținutului Cârligătura. Acestea au fost și cele dintâi care au părăsit ocolul târgului, prin donații.

Începutul îl face Alexandru Lăpușneanu în prima domnie (1552-1561) când, rezidând la Suceava, face danie mănăstirii Sf. Ilie din apropiere, ctitoria lui Ștefan cel Mare, la 17 martie 1554, "un sat pe Bahlui, anume Ivoeștii și cu moară în Bahlui, și cu alt sat în Cârligătură, anume Văleșanii, care aceste amândouă sate au fost ascultătoare de ocolul curților noastre din Iași"²⁶. Pe această bază subscriu păreri lui Gh. Pungă care consideră dania de mai sus ca fiind o dovadă concludentă a faptului că în primii ani de domnie, Lăpușneanu nu intenționa să facă din Iași principala reședință a țării²⁷.

²¹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 32; I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relații de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 102-105.

²² Pentru această evoluție vezi paginile următoare.

²³ 1685 mai 20, CDM, IV, nr. 908.

²⁴ 1660 mai 7, *Ibidem*, III, nr. 535.

²⁵ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 148.

²⁶ DIR, XVI-II, p. 50-53 (orig. slav.).

²⁷ Gh. Pungă, *Cu privire la organizarea administrativă a Țării Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea*, în "AȘUI", seria Istorie, 1990, p. 32. Derutant este actul din 2 febr. 1614 (DIR, XVII-III, p. 159, cop. slavă) prin care "toți nepoții lui Nicoară" vând câte un sfert de sat din Mădărași și din Văleșani, amândouă la Cârligătura.

Același domn dăruise călugărițelor de la mănăstirea Socola satul *Ezerenii*, cu marele iaz de acolo și cu loc de moară, precum și satul *Găurenii*, cu loc de moară în Galata și cu iazuri și cu locuri de mori în Socola. Știm acest lucru dintr-un dres de întăritură pe care l-a dat Petru Șchiopu voievod întrucât, așa cum menționează documentul, "privilegiile de la Alexandru voievod le-au pierdut în zilele lui Ion vodă, când au prădat turcii și tătarii toată țara"²⁸. Abia într-un act de la Antioh Cantemir voievod, din 1696, aflăm că aceste două așezări au aparținut ocolului târgului Iași²⁹. Un document din 1713 ne arată că satul Ezereni trecuse de la Cârligătura la ținutul Iași³⁰.

Este adevărat că Lăpușneanu, dăruind aceste patru sate din ocolul târgului, nu se gândea că va fi nevoit cândva să mute la Iași reședința principală a domniei, dar trebuie remarcat faptul că nici după ce a făcut acest important pas nu a simțit nevoia să realipească satele donate la ocolul târgului, prin răscumpărare sau prin schimburi cu alte sate.

La 15 septembrie 1583, Petru Șchiopu întărea ctitoriei sale, mănăstirea Galata, un mare număr de sate, dintre care cele mai multe au fost, mai înainte, sate domnești, de la ocoalele diferitelor târguri. Între acestea este menționat și satul Petrești, din ținutul Cârligăturii, "sub bucovină, cu poieni buni de fâneață și cu locuri de prisăci, în dial, la fântână, care sat Petrești a fost drept domnesc, ascultător de ocolul Iașilor"³¹.

Se cuvine remarcat faptul că, deși cele mai multe informații despre danii din ocolul târgului Iași provin din documente emise de Petru Șchiopu, adesea acestea sunt doar confirmări, unele din satele respective fiind donate anterior de Alexandru Lăpușneanu sau Iancu Sasul, după cum vom vedea.

La 1654 este amintit satul *Ciurbești*, din ocolul târgului Iași. Așezarea este însă mult mai veche, numele său legându-se, probabil, de acela al lui Ciurbă, boier de sfat între 1420 și 1436. Deci satul pare a nu fi făcut parte dintru început din ocolul domnesc al târgului³².

Ceva mai complicat este cazul *Voroveștilor*, de la Cârligătură, care, la 1456, făcea parte din intinsul domeniu al protopopului Ion, iar apoi al fiului acestuia, Giurgiu grămatic. La 1520 Episcopia de Rădăuți stăpânea o prisacă și o grădină în hotarul acestui sat, având hotarnica (consemnată detaliat) "până la gardul țarinei". Însă, pe la 1530, nepoții Marușcăi vând trei părți din satul Vorovești "ce le-au avut mătușa lor din drese de împărțeață" de la Ștefan cel Mare, lui Mihiu, portar de Suceava, pentru 300 zloți tătarești. Tot Mihiu cumpără și prisaca (cu grădină) a episcopiei de Rădăuți, din același sat, drept 300 zloți, avute de episcop tot din dres de la Ștefan voievod. Nu știm cum a ajuns acest sat în posesia lui Petru Șchiopu, care dăruiește satul "Voroveștii cu vii, din ținutul Cârligătura" ctitoriei sale, mănăstirea Galata, la 25 februarie 1577³³.

Apoi, pe neașteptate, actele menționează că acest sat a fost drept domnesc (1579), din o-

²⁸ DIR, XVII-III, p.211-213(orig.slav)..

²⁹ 1696 sept.18, CDM, IV, nr.1862(orig.); documentul dă și o hotarnică foarte amănunțită.

³⁰ Ibidem, vol.V, nr.1167(orig.).

³¹ DIR, XVI-III, p.232(trad.rom); vezi și *Catastihul de bucate al mănăstirii Galata*, din 25 nov.1588, publicat în același volum, p.409.

³² 1654 mart.22, CDM, III, nr.61; Pentru Ciurbea, boier de sfat, vezi DRH, I, p.446(indice); pentru această legătură vezi Ibidem, vol.II, nr.157, doc.din 15 febr.1469(cop.germ.), unde apare o *Ciorbina*, și comentariul autorului volumului, de la p.234, nota 2. În hotarnica domeniul m-rii Dobrovăț, din 7.oct.1503, este menționată "movila cea mare a Ciurbeștilor", Ibidem, vol.III, nr.295(or.sl.). Alte mențiuni privind apartenența satului la ocolul târgului Iași în CDM, vol.III, nr.433(1659 aug.2); nr.498(1660 mart.1); *Moldova din epoca feudalismului*, V, p.286-287 (1670, iunie 24); CDM, III, nr.1975(1670 iul.24; același doc.); Ibidem, vol.IV, nr.161(1677 mai 3).

³³ 1456 febr.18, DRH, II, nr.56(or.sl.); 1456 iunie 30, nr.61; 1520 oct.6, DIR, XVI-I, p.172-4(cop.sl.); 1520 oct.8, p.174-6; 1530-35 mai 2, p.323(rez.rom.); 1577 febr.25, P.Mihailovici, în "CI", an VIII-IX(1932-33), nr.3, p.11(orig.sl.).

colul târgului Iași (1629, 1631, 1633)³⁴.

Între actele de întăritură ale mănăstirii, se intercalează, fără legătură, alte documente. Astfel, la 17 ian.1597, Ieremia Movilă dă carte cneaghinei Comana să fie tare și puternică a se așeza la satul Vorovești, în ținutul Cârligăturii, însă în partea unde a ținut Mihul hatmanul³⁵.

Același domn(1595-1606), răscumpără "vile de la Vorovești, care aparținuseră domniei"³⁶. În timp ce unele documente vorbesc despre caracterul etnic eterogen al sătenilor din Vorovești, ca urmare a unui act de slobozenie "prin care domnul dă voie să fie colonizați aici oameni din alte țări, rus sau leah sau ungar sau valah, sau fie orice limbă vor fi"³⁷, un act din 1636 consemnează o pricină dintre fiii lui Fetion, care părăsc pe fiii lui Zota negustor, pentru a opta parte dintr-a patra parte din satul Vorovești, ținutul Cârligătura³⁸. Modul în care este divizată proprietatea arată o continuitate a stăpânirii razeșești în satul respectiv.

Toate acestea nu pot fi înțelese decât dacă presupunem că numai o parte a satului Vorovești a făcut parte din ocolul târgului Iași, sau că acest sat a avut două trupuri de moșie alăturate, pe care proprietatea a evoluat în paralel.

Tot sat domnesc au fost și *Mihăileștii*, cu mori în Bahlui, la ținutul Cârligăturii, care apare, în actul din 1579, învecinat cu Voroveștii³⁹. Nu este făcută precizarea că a aparținut de ocolul târgului Iași, însă acest lucru este foarte probabil, având în vedere faptul că aceasta era curtea domnească din imediata sa apropiere. În indicele DRH(vol.III,p.580) se identifică acest sat cu Drăgușenii, ("unde a fost Dragoș"), sat care făcuse parte, în vremea lui Alexandru cel Bun, din întinsul domeniu al lui Stoian procelnic⁴⁰.

Din același ocol al târgului Iași se poate să fi făcut parte, pentru foarte scurtă vreme, *Mânjeștii* și săliștea *Văcoteștii*, de la Cârligătură, pe care Iliș Rareș le înapoia, printr-un ispisoc din 13 martie 1550, Anghelinei, fata Mânjăi paharnic, pentru că "aceste sate au fost drepte ocini ale tatălui său(...) și s-au fost luat de la stăpânirea lui"⁴¹.

Ca sat de ocol este amintit și Hlincea, menționat de mai multe ori în această calitate, dar care, în opinia noastră, s-a format pe hotarul târgului Iași, dinspre ținutul Cârligăturai, fără însă a face niciodată parte din Cârligătura⁴². Atestările sunt dintr-o epocă în care noțiunile de "ocol" și de "hotar" încep să se confunde.

Satele de ocol care au făcut parte din ținutul Iașilor. La vest de orașul Iași se află satul *Lețcani*, despre care Ieremia Movilă voievod scria, în septembrie 1603, lui Radu ureadnic din târgul Iașului, că s-a milostivit și iarăși a dat satul lui Boul vistier. "Pentru aceea, dacă vei vedea această carte, tu să cauți să-i dai Șatul în mâini și ceea ce-i vei fi luat tot să i se întorcă"⁴³. Faptul că satul este scos de sub autoritatea ureadnicului de Iași ne arată că el a făcut parte, pentru o scurtă perioadă, din ocolul acestui târg. Anterior, în 1516, satul intra în posesia lui Cozma Șarpe postelnicul(un strămoș al lui Boul vistier) care îl cumpără de la mici proprieta-

³⁴ 1579 febr.4, DIR, XVI-III, p.104(trad.rom); 1629 nov.17, CDM, II, nr.528; 1631 sept.3, nr.697; 1633 aug.25, DRH, XXI, nr.348(orig.sl.).

³⁵ DIR, XVI-IV, p.155(orig.sl.).

³⁶ "Ioan Neculce", 1923, p.116.

³⁷ DIR, XVII-V, p.198-9(or.sl.); *Ibidem*, p.249(or.sl.).

³⁸ DRH, XXI, nr.249(orig.sl.), 1 dec.1632.

³⁹ 1579 febr.4, DIR, XVI-III, p.104(trad.rom).

⁴⁰ DRH, III, nr.80.

⁴¹ DIR, XVI, vol.I, p.590(rez.rom).

⁴² 1608 aug.27, D.Ciurea, *op.cit.*, p.229; 1626 ian.17, DRH, XIX, nr.9; 1626, CDM, II, nr.274(rez.după copie); 1660 mai 7, satul Hlincea "ascultător de scaunul târgului Iași", *Ibidem*, III, nr.535(cop.)1660 mai 11, satul Hlincea "fost domnesc ascultător de ocolul cetății(...) de scaun Iași", în N.Grigoraș, *op.cit.*, p.21.

⁴³ DIR, XVII-I, p.115(orig.slav). www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro
<https://biblioteca-digitala.ro>

ri⁴⁴.

C.Cihodaru citează un document din 4 februarie 1579 de la Petru Șchiopu, care înzestra ctitoria sa, mănăstirea Galata, cu un iaz din hotarul târgului, amenajat de Mihai pârcălabul, dând, în schimb, acestuia satul *Mânzăteștii, din ocolul Iașilor*⁴⁵. În realitate documentul citat nu conține această precizare pentru așezarea respectivă.

La 1602 satul "Mârzești, ce se numesc Fântănele", era, încă, sub stăpânirea feciorilor lui Veisa. Un alt act, de la Radu Mihnea voievod, din 1624, prin care acesta donează satul mănăstirii Sf.Sava, care era metoh la Ierusalim, arătând că Mârzeștii "dinainte vreme au fost a lui Orăș, ce-au fost hatman, și după aceea au căzut de-au fost drept domnesc"⁴⁶, fiind anexat, probabil temporar, la ocolul târgului Iași. Un Văscan Orăș, fost hatman, este semnalat în documente între 1601 febr.3 și 1607 iul.,¹⁷⁴⁷.

Moise Movilă dăruia, în 1633, lui Dumitru Leca, vornic de gloată, satul *Piscanii*, "pre moșia domniei meale, iară mai denainte vreme au fost ascultând de ocolul Iașilor. Acest sat este dat pentru că au slujit domniei mele și țării la Țarigrad; alta și pentru că *au dat patru cai, biciu-luiți drept 200 de galbeni, pentru treaba țării*"⁴⁸.

Acești Piscani, care au aparținut ocolului Iașilor, sunt cei de pe Prut, din fața Braniștei, așa cum îi localizează D.Ciurea⁴⁹, deși un alt document, din 1638, semnalează Piscanii (Pițcanii) care sunt "în ținutul Eșilor, între Moimești și între hotarul târgului Iașilor". Chiar dacă, după o hotarnică detaliată, documentul precizează că, pentru hotarul de miazăzi al acestui sat, că "s-au pus tot stâlpii și semne și de către hotarul târgului Eșilor, din toate părțile, merge tot cu hotarul Eșilor"⁵⁰. Se pare că acest al doilea Piscani nu a făcut parte din ocolul târgului. Așezarea a făcut parte multă vreme (două secole) din ocinile neamului *Moimescu* (vezi și satul învecinat, Moimești, atestat la 1472), mergând pe trei bătrâni, după cum ne arată chiar documentul citat. În actele ulterioare satul nu mai apare ca domnesc. La 1702, este amintit un act al lui Constantin Duca voievod prin care acesta întărea mănăstirii de la Copou "stăpânirea peste satul Piscani, din ocolul târgului Iași"⁵¹.

Tot în timpul domniei lui Moise Movilă (1630-31; 1633-34) părăsesc ocolul Iașilor și satul *Făureștii*, prin dania făcută lui Dumitrașco Buhuș, pentru credincioasă slujbă. Cunoaștem acest lucru dintr-un document datat 23 iulie 1692, prin care Constantin Cantemir întărea lui Manolachi Ruset (grec), fost mare sluger, staroste de Putna, stăpânirea peste satul *Făurești, de pe Bahlui, la ocolul târgului Iași*, pe care-l avea drept zestre de la socrul său, Dumitru Buhuș. Acesta din urmă îl dobândise de la Moise Movilă, după cum se precizează în continuare⁵².

Același document consemna că jumătate din satul Făurești fusese dăruit de Constantin Cantemir vodă finului său de cununie, lui Ion Costin, fost serdar, însă văzând dresese lui Manolachi Ruset i l-a înapoiat acestuia. Un alt act, din 9 iunie 1696, arată că o bucată de loc din Făurești au ținut-o și călugărițele de la mănăstirea Socola, fiind dăruită de doamna lui Eustratie Dabija voievod (1661-65), crezând că este loc domnesc, însă din drese de la alți domni de mai înainte s-a văzut că satul a fost a lui Dumitrașcu Buhuș, socrul lui Manolachi Ruset, dăruit de

⁴⁴ *Ibidem*, XVI-I, p.102-3 (orig.slav).

⁴⁵ *Ibidem*, XVI-III, p.104 (trad.rom.); C.Cihodaru, *op.cit.*, p.166 (la pagina 66 autorul pune, din greșeală, donația pe seama lui Petru Rareș).

⁴⁶ 1602 mai 20, *Ibidem*, XVI-I, p.46 (rez.rom.); 1624 iulie 9, XVII-V, p.295.

⁴⁷ N.Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec.XIV-XVII)*, în "AILAI", VIII (1971), p.406.

⁴⁸ *DRH*, XXI, nr.342 (orig.rom.).

⁴⁹ D.Ciurea, *op.cit.*, p.230 (anexă).

⁵⁰ Arh.St.Iași, CCCXII/32; Numele satului vine, probabil, de la Radu Pisc, boier de sfat al lui Ștefan cel Mare. Pentru acest personaj vezi Șt.S.Gorovei, *Inrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în "ALIL", tom XXIX (1973), p.116.

⁵¹ *CDM*, V, nr.141 (copie).

⁵² *Ibidem*, IV, nr.1492 (cop.).

Moise Movilă vodă, pentru slujbă dreaptă și pentru 200 ughi de aur cheltuiți de acesta pentru țară, când a venit oastea turcească⁵³.

Acea parte de sat a fost răsluită cu ocazia hotărnicirii satelor Ezăreni și Găureni ale mănăstirii Socola, când s-a luat, din greșeală și jumătate din hotarul Făureștilor, în timp ce Manolachi Ruset mare postelnic lipsea din țară⁵⁴.

Ștefan Tomșa al II-lea(1611-15;1621-23) dăruise mănăstirii Golia din târgul Iași(care era metoh al sfintei mare lavre Vatoped, de la Muntele Athos),"satul Tomeștii, ce-au fost drept domnesc și se află în ocolul târgului Eșii, cu loc de prisăci și cu mori în gura Bahluiului"⁵⁵.

Letopisețul anonim al Moldovei(slavonesc), menționează *Chipereștii* în legătură cu ultimul război fratricid dintre fiii lui Alexandru cel Bun. Această a patra ciocnire a avut loc la 8 martie 1436⁵⁶.

Până în veacul al XVII-lea nu mai avem nici o știre despre această așezare. Actele care proiectează o lumină indirectă asupra satului sunt produse de disputa dintre mănăstirea Agapia și Dumitrache Chiriță-Paleologul postelnicul pentru niște vaduri de mori și locuri de prisăci aflate pe moșia acestuia. Faptul că documentele nu se referă la starea juridică a satului, în întregul său, ne face să credem, că în tot acest interval *Chipereștii* au fost sat domnesc⁵⁷. Apartenența sa anterioară la ocolul Iașilor este exprimată în câteva documente de după anul 1635⁵⁸.

La 5 aprilie 1603, Ieremia Movilă întărea mănăstirii Agapia, între altele, un loc de moară în Jijia, mai jos de gura Bahluiului, numit *vadul Prundului*⁵⁹. Însă danii din acest sat domnesc fuseseră făcute și anterior, întrucât același document *întărea* călugărilor o prisacă, tot din hotarul Chipereștilor, lângă vadul morii, pe care au cumpărat-o ei de la Ion aprodul, iar actul din 8 iunie 1659 amintește și diresa mai vechi pentru locul de moară amintit, date de Aron vodă Tiranul(1591-92;1592-95) și de Mihai Viteazul(mai-sept.1600).

Câțiva ani mai târziu, Constantin Movilă vodă face danie lui Dumitrache Chiriță postelnicul și cneaghinei acestuia, Marica(frîca panului Gheorghe, pârclab de Hotin și mătușă a domnului) același loc de moară de la vărsarea Bahluiului în Jijia, care este în hotarul satului Pipereshii "ca să-și facă sieși moară, ce mai înainte vreme a fost dat loc de moară de răposatul părintele domniei mele, Ieremia voievod, lui Necanul, fost mitropolit(ajuns apoi egumen la mănăstirea Agapia) și a fost făcut acolo moară ce a înecat hotarul satului Piperi și Tomești cu acel iaz, întru aceea părintele domniei mele, dacă a văzut că se calcă hotarul celor două sate, a trimis pe Radu ureadnicul, care a tăiat acel mal și a stat acea moară trei luni"⁶⁰. Alt act, din 16 august, același an, consemnează clar că *Radu era ureadnic de Iași*. Faptul că el își exercita autoritatea în Chiperești este o dovadă sigură a apartenenței acestuia la ocolul târgului Iașilor. Documentul mai arată că iezătura a fost tăiată întrucât "a văzut că strică hotarul celor două sa-

⁵³ *Ibidem*, nr.1820(cop.).

⁵⁴ 1696 sept.18, *Ibidem*, nr.1862(orig.). Pentru Făurești vezi și trimiterile lui N.Stoicescu din *Repertoriul localităților și monumentelor medievale din Moldova*; Iulian Marinescu, *Extrase din condica moșiilor lui Teodor Rosetti-Solescu*, II, documente basarabene, fâlcieni, putnene etc., în "BCI", VII(1928), p.5-13(Condică de zapisele moșiei Făureștilor, 1583-1799; *Ibidem*, VIII, p.87; N.Iorga, *Studii și doc.*, XVI, p.389-91. Vezi și satul Faurii(?).

⁵⁵ Știm acest lucru din privilegiul de întăritură dat de Radu Mihnea voievod, la vâleat 7134(1624-25); pentru pomenirea sa și a familiei sale. Vezi "Ion Neculce", fasc.5, 1925, p.34-35. Vezi și Th.Codrescu, *Uricariul*, I, ediția a II-a, 1871, p.370. Vezi și N.Baran și Al.Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul Tomeștilor*, în "AȘUI", sect.III, Istorie, tom X(1964), p.141-47.

⁵⁶ *Croniclele slavo-române din sec.XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p.15.

⁵⁷ Vezi doc.din 1607 mai 3, *DIR*, XVII-II, p.103(or.sl.).

⁵⁸ 1635 april 8, Gh.Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II/1, p.94-95(copie târzie); 1636 april 7, *CDM*, II, nr.1149(copie).

⁵⁹ *DIR*, XVII-I, p.81(trad.rom)..

⁶⁰ 1609 april 6, în "AB", 2/1930, p.212-146(pengament slavo-rom).
<https://biblioteca-digitala.ro>

te și a venit pâră. Amândouă satele erau domnești, din ocolul târgului Iași. De la cine a venit pâră pentru inundarea moșilor lor de către iazul acestei mori? Mai aflu că "dresurile făcute de Eremia vodă lui Necanul mitropolit pe acea moară, au rămas la dânsul. De aceea acele diresse să nu fie cu credință"⁶¹.

Cearta dintre mănăstirile Agapia și Golia începe după ce Marica "Chirițoiaia", face danie satul Chiperești celei din urmă. La 1620 Gașpar vodă întărește uric mănăstirii Golia jumătate din satul Movileni din ținutul Iașilor și vadul de moară de la Chiperești, dându-le "la bolnița făcută la mănăstire pentru săracii calici".

Moise Movilă *întărea*, la 5 aprilie 1631, aceleiași mănăstiri, care era metoh la Vatoped de la Sfântul Munte, satul Piperești din ținutul Iași, cu loc de moară, danie de la *Chiriță postelnic*, care-l avea danie de la Constantin Movilă voievod (1607-1611)⁶². Probabil acesta din urmă este momentul în care satul Chiperești părăsește ocolul târgului Iași (actul anterior sugera că vadul de moară ar fi cumpăratură de la m-reă Agapia).

Judecata lui Vasile Lupu voievod, care din 1635, a stabilit că "acel loc de moară și aceea prisacă, pe nedrept s-au luat de la mănăstirea Agapia, iar cei de la Golia au rămas de toată legea țării". Călugării agapieni au pus ferăe la visterie⁶³.

Același domn, în 1633, *întărea* mănăstirii Bârnova "satele Moreni și Chiperești, din ocolul târgului Iași, dăruite de Bamovschi voievod, mai întâi lui Costin postelnicul, căruia i-a dat în schimb satul Vârbova, din ținutul Soroca, dăruindu-le pe acestea ctitoriei sale din codrii Iașilor"⁶⁴.

Mai departe disputa este tot între Agapia și Golia. Dacă în 1645 satul se afla în posesia călugărilor de la Golia⁶⁵, la scurtă vreme Gheorghe Ștefan voievod a făcut dreptate mănăstirii Agapia, zidită de unchiul său, Gavril hatmanul⁶⁶.

Gheorghe Duca, mai neutru, dă voie mănăstirii Golia să-și facă moară mai jos de morile agăpienilor "pe hotarul Chipereștilor sau pe loc domnesc"⁶⁷ încercând astfel să împace ambele părți.

Dar conflictul nu se sfârșește prin acest compromis, căci la 28 iunie 1662, Eustratie Dabija, constatând că morile mai noi ale m-rii Golia îneacă "vadul cel bătrân și de demult" al Agapiei și socotind cu tot sfatul, a trimis un om domnesc "să aibă a tăia morile golăenilor"⁶⁸, după vechea cutumă care reglementa acest gen de pricini.

Există o mică problemă în legătură cu localizarea satului Chiperești din evul mediu. Documentele îl arată mereu ca fiind așezat la vărsarea Bahluiului în Jijia; or, tocmai acest reper, care părea atât de sigur, a suferit o modificare în timp, cursul actual al Jijiei fiind mutat cam cu doi kilometri mai la vest decât în vremea fiilor lui Alexandru cel Bun. Harta comunei Țuțora din *Repertoriul arheologic al județului Iași* consemnează o gârlă numită *Jijioara seacă*, care pare să fi fost vechea albie a Jijiei⁶⁹.

S-a întins ocolul târgului Iașilor și peste Prut, așa cum se pare că s-a întâmplat cu cel al Hușilor? În afară de exemplul satelor amplasate pe amândouă malurile Prutului, precum Fâlfoeștii, Dăenii și Morenii, un istoric de la Chișinău, I.G. Chirtoagă, propune cazul *Cetirenilor*,

⁶¹ 1609 aug. 16, *DIR*, XVII-II, p. 241-3 (orig. slavon).

⁶² 1620 april 12, *CDM*, I, nr. 368 (trad. 1727); vezi și *Uricariul*, VI, p. 198; 1631 april 5, *CDM*, II, nr. 652 (copie).

⁶³ 1635 aprilie, *Ispisoace*, II/1, p. 94-95 (copie târzie).

⁶⁴ 1645 aug. 24, *CDM*, II, nr. 1149 (cop.).

⁶⁵ *Ispisoace*, II/2, p. 85.

⁶⁶ 1654 febr. 22, *CDM*, III, nr. 54 (copie ment); 1659 iun. 8, nr. 201 (orig) nr. 522 (copie), 1660 april 21.

⁶⁷ 1659 iun. 8, *Ibidem*, nr. 411 (cop.).

⁶⁸ *Ispisoace*, III/1, p. 215.

⁶⁹ Vasile Chirica și Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1985, vol. II, p. 438.

sat lângă care se afla o stație de poștă de pe importantul drum care mergea spre Orhei, pe valea Bâcului. Atestarea "dării curtenești" plătită de unul dintre strănepoții lui Ion Cîmpoieșu din Cetițeni nu poate constitui un argument pentru a include acest sat în ocolul târgului Iași, mai ales că, la sfârșitul secolului al XVII-lea acest ocol era aproape dezintegrat⁷⁰.

Pentru scurtă vreme se pare că au făcut parte din ocolul Iașilor și *Popricanii*, sat învecinat cu hotarul târgului și ai cărui vechi proprietari pot fi urmăriți până la începutul veacului al XV-lea. Dacă despre marele iaz care a dat numele satului Ezereni documentele nu menționează nimic deosebit, despre *Heleșteul de la Popricani* s-au păstrat câteva relatări interesante.

Astfel, la 11 decembrie 1656, Gheorghe Ștefan voievod dă lui "Iordachie (Cantacuzino) ce-au fost vistiernic, ca să aibă a ține satul dumisale, Popricanii, cu hăleșteu și cu tot vinitul, numai cât va istovi Moșco jidovul de vânat hăleșteul și dacă se va dezvăra să se ia tot ce ar hi bucateli domniei mele acolo și să le mute la alt loc, iară dumnealui să-și ție satul, căci iaste dumisale dreaptă cumpărătură și destul l-am ținut domnia mea pre sama noastră, cu asupreală, căci se întâmplase vremile cu scârbă iară i-am făcut asupreală"⁷¹.

În 1658 iezerul fusese reamenajat de Iordache (Cantacuzino), marele paharnic(grec), când se pune problema tăierii lui în urma plângerii lui Prăjescu postelnicul, pentru că "i-au fost înecând apa acelui heleșteu hotarele a câteva sate ale lui, a Țipăleștilor și a Blândeștilor și a Lieștilor și Ionășeștii". În cele din urmă, părțile cad la învoială, înțelegându-se să împartă atât veniturile cât și cheltuielile legate de heleșteu. Iazul avea să fie "vânat" în posturi, iar peștele să fie scos la vânzare, venitul urmând să fie împărțit între cei doi⁷².

Pe lângă dimensiunile apreciabile ale heleșteului de pe Jijia, relevate de acest document, mai putem nota faptul că satele din zonă aveau hotarele pe vale, urmând cursul Jijiei, de vreme ce erau inundabile. Obiceiul nescris al iazurilor cerea evitarea construirii acestora la hotarul dintre moșii, pentru a nu isca neînțelegeri privind exploatarea lor.

Ocolul morilor Târgului Iași. Cazul Iașilor nu este singuratic, ocoale de mori domnești fiind semnalate și pentru morile târgului Șcheia, de pe Siret(1569)⁷³ precum și pentru morile de la Stănilești⁷⁴, de pe Prut, lângă Huși. Este posibil ca și morile covurluiene să fi avut un astfel de ocol, însă neatestat documentar, deocamdată.

Adesea acestea nu erau simple mori, ci gospodării complexe, care includeau și povarne, sladnițe pentru pregătirea alcoolului și a berii, poate și prisăci, grădini ș.a.⁷⁵. Locuitorii satelor de ocol aveau obligația de a asigura buna funcționare a instalațiilor amintite, făcând reparațiile necesare, îngrijind iazurile de unde venea apa, refăcând iezăturile la viituri și reconstruind morile în cazul când erau distruse de războaie sau calamități(inundații, incendii)⁷⁶.

În nici un document nu se precizează unde erau amplasate aceste mori, dar C.Cihodaru le-a localizat în satul Chiperești, la vărsarea Bahluiului în Jijia⁷⁷. Este, într-adevăr, confluența cu cel mai mare debit de apă din zonă (utilizată și în secolul al XVIII-lea) de fabrica de postav de aici iar așezarea lor exact pe limita dintre hotarul târgului și satele de ocol (pe cursul actual al Jijiei), justifică și numele de "morile Iașilor". Localizarea este susținută și de

⁷⁰ I.G.Chirtoagă, *Pagini din istoria unor locuri memorabile*, în "RIM", 2/1990, mai ales p.59-61.

⁷¹ *Ispisoace*, III/1, p.91-92.Despre vechimea satului Popricani vezi DRH, II, nr.206.

⁷² *Ibidem*, p.99-101.

⁷³ Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p.147.

⁷⁴ D.Ciurea, *op.cit.*, p.201; pentru morile Corvuiului vezi M.Costăchescu, *Doc.mold.înainte de Ștefan cel Mare*, II, 681-683(1435 sept.1).

⁷⁵ C.Cihodaru, *op.cit.*, p.61-62.

⁷⁶ Const.C.Giurescu, *op.cit.*, p.147(vezi și p.248).

⁷⁷ C.Cihodaru, *op.cit.*, p.171.

modul în care sunt dispuse satele de ocol în legătură cu punctul amintit, după cum vom vedea în continuare.

Ștefan Olteanu și Constantin Șerban semnalează un document din 8 aprilie 1548, care a fost emis de Iliăș Rareș de la "Morile Iașilor"⁷⁸. Este semnificativ că acestea erau în funcțiune înainte ca Iași să devină capitala Moldovei și deci înainte de a fi un oraș aglomerat, cu necesități sporite. Este ciudat că în secolul al XVII-lea morile Iașilor sunt desființate, ocolul lor destrămându-se.

Primele sate ce au fost "ascultătoare către morile Iașilor" apar într-un document din 15 septembrie 1583, prin care Petru Șchiopu voievod, le face danie ctitoriei sale de la Galata, sunt *Mândzăștii* și *Fâlfoeștii*⁷⁹. Despre primul, actul precizează că a fost făcut danie mănăstirii de Iancu Vodă Sasul (1579-1582). Pe amândouă le regăsim apoi întărite în câteva rânduri aceleiași mănăstiri, amintindu-se că sunt "pe pârăul Jijiei, în ocolul Iași". Această din urmă precizare este de domeniul trecutului, întrucât actul precizează, mai jos, că nici *vornicii de târg* și nici alți slujitori nu au voie să intre în satele respective. Fâlfoeștii par să fie un sat foarte vechi, întrucât la 20 august 1462, în documentul referitor la satele urmașilor lui Stoian procelnicul, se amintește că satul Ungheni este mai jos de *Fâlfoe*, pe Jijia⁸⁰.

Satul *Moreni* este amintit ca fiind "din ocolul târgului Iași", alături de Chiperești, la 7 aprilie 1636, când amândouă satele sunt întărite mănăstirii Bârnova, de către Vasile Lupu. Un alt document din 9 august 1671, arată că Morenii au fost mai înainte "ascultător de morile din Iași", arătându-i-se și hotarele. În 1701 este întărit mănăstirii Cetățuia "satul Moreni, pe apa Prutului, cu bălți de pește, cu braniște până la Jijia și cu țarină de cealaltă parte a Prutului"⁸¹. Chiar numele satului sugerează că ocupația de bază, sau cea inițială, a satului a fost mărșitul.

Documentul din 1671, citat mai sus, arată că "satul *Dăianii* (de pe Prut) s-a unit cu satul domnesc Morenii, cu care fusese și mai înainte la un loc, ascultător de morile din Iași". Dăienii și-au pierdut statutul de sat de ocol cu mult înainte de această mențiune, întrucât, la 6 octombrie 1640, Toderășco mare vornic de Țara de Jos și Iorgachi mare vistier, îl dăruiau prietenului lor Andoca (zlătarul). Primii doi sunt greci, "din seminția lui *Dumitrachi Chiriță* (Paleologul) postelnic", cel care primise Dăienii de la Simion Movilă voievod. Deci, satul părăsise ocolul Iașilor în intervalul 1606-1607 în care se încadrează această scurtă domnie. Andoca vinde partea sa din această moșie lui Eustratie, al treilea logofăt (fost clucer) și soției acestuia, Cârștina, (1648) împreună cu 30 de vecini. Eustratie și soția sa dăruiesc satul mănăstirii Cetățuia, în 1671, iar în 1679, tot ei închină același sat Dăianii, de la Prut, mănăstirii Bisericieni⁸².

În concluzie putem afirma că ocolul târgului Iași a cuprins în jur se 18 sate. Dintre acestea șase au aparținut ținutului Cârligăturii: Ivoeștii, Văleșanii, Ezerenii, Găurenii, Petreștii și Voroveștii, iar celelalte erau situate în ținutul Iașilor, precum Lețcanii(?), Mânzeștii, Piscanii, Făureștii, Tomeștii, Ciurbeștii(?), câteva fiind grupate, temporar, în ceea ce a fost *ocolul morilor Iașilor*: Chipereștii, Morenii, Dăianii, Fâlfoeștii și Mândzăștii. Aproape toate satele enumerate se hotărâneau pe una din laturi, cu întinsul *hotar al târgului* Iași, formând deci un ocol compact și nu unul răsfrat. Au existat și sate vecine cu orașul Iași, precum Icușenii, Moimeștii,

⁷⁸ Vezi *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, 1969, p. 79 și urm.; documentul este publicat în *DIR*, XVI-I, p. 574.

⁷⁹ 1583 sept. 15, *DIR*, XVI-III, p. 232-3 (orig. slav.); 1956 ian. 18, *Ibidem*, IV, p. 135-6 (trad. rom.).

⁸⁰ *DRH*, II, nr. 106 (orig. slav.).

⁸¹ *CDM*, II, nr. 1149 (cop.); *Ibidem*, III, nr. 2102 (cop.); *Ibidem*, IV, p. 12 (cop. prescurtată), 22 iunie 1701.

⁸² 1640 oct. 6, *CDM*, II, nr. 1459 (rez.); 1640 dec. 8, nr. 1466 (rez.); 1644 mart. 29, nr. 1712 (cop.); 1648 oct. 31, nr. 2053; 1648-49 (nov.-ian) 28, nr. 2054 (regist. larg); 1649 febr. 22, nr. 2061 (rez.); 1671 aug. 9, *Ibidem*, vol. III, nr. 2102 (cop.); 1679 ian. 29, *Ibidem*, nr. 336 (rez.).
<https://biblioteca-digitala.ro>, www.muzeul-moldova.ro

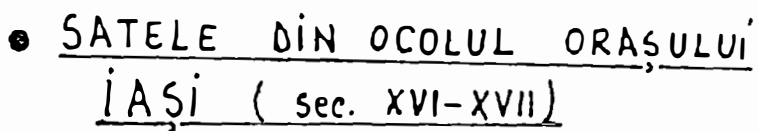
Oceanii care, în ciuda poziției lor, nu au făcut parte din ocolul acestuia. Prin satele sale de pe Prut, ale căror moșii se întindeau pe amândouă malurile, ocolul Iașilor depășea acest râu spre răsărit, cu câte o jumătate de moșie, până la culmea dealurilor.

Contrar opiniei că despre aceste sate nu avem informații decât după ce ele părăsesc ocolul domnesc din care făceau parte, putem constata că există date despre situația anterioară includerii lor în proprietatea domnească, din veacul al XV-lea și chiar din cel următor. Se poate astfel observa că satele respective nu au aparținut ocolului domnesc dintru început și nu au intrat în același timp în acesta, după cum nici nu l-au părăsit concomitent. Unele, pe care le-am numit, au făcut parte cu totul incidental din ocolul Iașilor, pentru perioade foarte scurte. Despre altele, precum Mânjeștii, Văcoteștii și Mihăileștii, deși erau sate *domnești* din imediata apropiere a orașului Iași, nu putem decât presupune că au aparținut acestui ocol domnesc, deoarece nici un document nu ne oferă mărturia *directă* a acestui fapt. Despre satele care au părăsit ocolul Iașilor am arătat că pe cele mai multe le regăsim ulterior în proprietatea mănăstirilor concentrate în regiunea Iașilor, care au fost închinat la *locuri sfinte*.

Trebuie remarcat și faptul că ocolul orașului Iași se hotărânicește cu cel al târgului Țuțora, cu întinsa braniște domnească a Bohotinului și cu codrii Iașilor, toate acestea făcând parte, cel puțin la început, din *proprietatea domnească*.

Pe teritoriul ținutului Iași au existat și alte sate domnești, care nu ascultau de curtea domnească aflată în acest oraș: Bivolarii, Rânghileștii, Dobrăcinii, așezări aflate la hotarul cu ținutul Dorohoiului, au făcut parte din ocolul târgului Ștefănești. Despre alte sate domnești, precum Căneștii, sau Rujinții și Golenii⁸³, situate în diverse zone ale ținutului, nu putem afirma că au făcut parte din ocolul Iașilor, statutul lor rămânând, deocamdată, incert. Nu ne-am ocupat nici de acele sate care sunt amintite documentar ca "sate din *ocolul* târgului Iașilor", dar care s-au format, de fapt, pe *hotarul* acestui oraș, mențiunile respective aparținând unei epoci în care noțiunile de hotar și ocol încep să se confunde. Despre hotarul târgului Iași ne propunem însă o cercetare specială, unde problema semnalată mai sus își va avea, sperăm, locul cuvenit.

⁸³ D.R. A. XVI-III, nr. 95, p. 76-7; *Ibidem*, nr. 65, p. 49-50; G.D.M. S.I., p. 99, nr. 229.
<https://biblioteca-digitala.ro>

NOTĂ LA UN PROCES CARE A DURAT O JUMĂTATE DE SECOL:
"LOCUL BISERICII BANU"

O bună parte a documentelor bisericii Banu, publicate de părintele Paul Mihail în 1987¹, stau mărturie a unui proces desfășurat de-a lungul a cincizeci de ani, având ca părți Eforia municipală și Epitropia lăcașului, pentru terenul din strada Lăpușneanu, teritoriu de drept al bisericii și, înainte vreme, cimitir patronat de aceasta. Câteva acte au văzut lumina tiparului prin grija neobosită a preotului C. Bobulescu², care le-a adunat într-un articol unde pleda pentru evlavia celui considerat de majoritatea criticilor literari ca trubadur al iubirii profane, logofătul Costachi Conachi. Un dosar de la Arhivele Statului Iași adaugă noi amănunte la desfășurarea luptei surde dintre diriguitorii târgului și "un altar cu blazon" (G.M. Cantacuzino), conflict în care se implică, deseori acoperind rolul principal, marele logofăt "cavaler(ul) Crucii Sfântului Vladimir la grumazi, mădulari la Comitetul Reglementului în București la 1828 și 1829"³.

Motivul principal al obstinației sale în a păstra lăcașul, așa cum se angajase prin promisiunile făcute Mitropoliei, nu trebuie căutat mai departe de intențiile obișnuite ale unui ins doritor să-și perpetueze memoria. A făcut-o în scris, folosind, precum Ienăchiță Văcărescu, slova la valoarea ei publică, a încercat apoi să-și construiască monument politic în jurul persoanei. Neliniștile dinaintea morții și le-a potolit mizând pe o dublă genealogie: una simbolică, anunțată de dispozițiile-i religioase, și alta de sânge, pe jumătate contrafăcută.

Argumentele noastre pornesc de la textul primei părți a testamentului său, unde este invocată biografia individuală pentru a servi memoriei unui întreg neam, pe cale de a se răscumpara în fața lui Dumnezeu: "Am socotit de neapărată me datorii a face și îndeplini neagiunsul părinților miei întru cele sufletești, căci pentru ce alta decât pentru un sfârșit ca acesta mi-au dăruit Dumnezeu înlesnirile di a aduna atâta nămol de averi? Și pentru ce alta decât pentru atâta mi-au dăruit o singură fiică din trupul meu, pe Ecaterina (zisă Cocuța), care fiică, după pravoslavnică creștere ce-au avut, nu mai puțin și după îndemnare de inimă ce ari, negreșit văzând că în patrie sa nu să vede nemica public sau în parte pomenitoriu neamului Conăchesc, nu numai părere de rău nu va avea de cele ce în gios am a rândoi, dar încă mai vârtos să va bucura crezând ca o bună creștină că și sufletul iai și al urmașilor iai au a fi împărtășiți și pomeniți."⁴ Nu a avut un băiat care să-i poarte numele și a încercat "să falsifice" descendența adăugându-i beizadelei Nicolae Vogoride, primul soț al Cocuței, numele lui și transferând aceluiași capital simbolic al omului politic: încrederea și cinstea, pe care "nebunul risipitor"⁵ s-a grăbit să le

¹ Paul Mihail, *Contribuții documentare la istoria orașului Iași*, în "AIIAI", XXIV, 1987, I, p.415-478 și 1987/2, II, p.469-533.

² *Poetul Costache Conachi ca epitrop al bisericii Banu din Iași*, în "Spicuitor în ogor vecin", I, 1-3, 1920, p.35-45.

³ Gh.T.Kirileanu, *Testamentul și pomelnicul marelui logofăt C. Conachi*, în "CvL", XLII, 1908, 12, p.614.

⁴ *Ibidem*, p.617. V. și G. Sion, *Suvenire despre poetul Conachi*, în "Revista contemporană", I, 1873, 1, p.14-29; N. Vogoride-Konaki, *Schițe din viața logofătului Konaki*, în "CvL", XX, 1886, p.791-798; idem, *Prefață la Costache Konaki, Poesii, alcătuiți și tălmăciri*, ediția II, Iași, 1888.

⁵ C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, ed. Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, p.160-161.

piardă odată cu averea socrului său. Marea speranță și-a pus-o în legatul simbolic, despre care testamentul sigur mărturisea; până la noi însă, nu a ajuns decât enumerarea averii moștenite și agonisite, preambul al actelor ctitoricești însemnate, pesemne, în partea dispărută. Din documentele păstrate postum se poate încheia motivația atitudinii pioase a marelui logofăt, completând astfel o lacună biografică nemeritată.

Când i s-a oferit Epitropia bisericii Banu, ultima asupra căreia s-a revărsat grija lui Conachi, de către Meletie, pe atunci episcop de Roman (1832), boierul nu a ezitat să accepte, deși recunoștea dificultățile prin care trecea vechiul lăcaș și intuia problemele ce urmau să fie cumva soluționate. Aici se afla înmormântat Manolachi Conachi, fost vornic de Țara de Jos, tatăl poetului⁶, Gheorgheș Conachi și, din 1827, sora mai mare a poetului, Ecaterina, soția lui Ioniță Sturza de la Oboroceni. Ultimei, cât a trăit, i-a acordat un asemenea respect încât, pentru că se opunea căsătoriei cu Zmaranda, văduva agăi Petrache Negri și fiică a spătarului Manolachi Donici din Chișinău, Conachi a acceptat să amâne însoțirea până după moartea ei. Și aceasta din urmă, Zulnia poeziei dulcele semnă de marele boier, a fost îngropată la Banu, la 13 octombrie 1831⁷. Alți membri ai familiei sunt îngropați în capitală și nu ne îndoim că, pentru poet ca și pentru boier, locul pe care se ridica orașul nu merita să-și schimbe topografia, ci trebuia păstrat neatins din considerație față de liniștea veșnică la care au dreptul muritorii. Biserica Sfântului Spiridon adăpostește trupul unui unchi al său, Constantin, mort la 1 mai 1803, iar osemintele altei surori, Theodosăica (Ileana), căsătorită cu poetul Alecu Beldiman, se odihnesc la Tâlpărlari.⁸ Pentru Conăchești, Iașii reprezintă o uriașă gropniță de familie. În oferta făcută de Meletie, apropiat al lui Manolache Conachi, ba, printr-o ciudată întorsătură a sorții, chiar și datornic lui, au cântărit mult atitudinea pioasă a boierului și râvna sa ctitoricească⁹. Alături de el a fost rânduit epitrop și logofătul Constantin Canano. Din momentul în care Meletie, prim epitrop, cedează ingerințelor Eforiei, doritoare să facă o piață publică pe locul ce aparținea bisericii (*y compris* zona afectată cimitirului), se declanșează procesul ale cărei documente întregitoare le înfățișăm mai jos. Din desfășurarea lui, din considerarea tuturor datelor care îl atesta pe marele logofăt și cavalier ca om cu deplină statură morală și respectuos față de Dumnezeu și de cuvântul dat, se desprinde cu claritate, întreaga personalitate a lui Conachi, prea conștient de menirea lui pământească.

Litigiul nu a putut fi rezolvat pe loc, deși Conachi a sperat că disputa se va stinge odată cu înfățișarea probelor evidente, crezând poate că modelul de civilizație pe care-l vedea plămădit de teutoni și susținut de limba germană¹⁰, validat de tulburările mijlocului de veac, va triumfa și la Dunăre și, prin intermediul lui, vor fi curmate abuzurile. Scrisoarea din 5 februarie 1841, adresată mitropolitului Veniamin Costachi, vărul său matern, este o mostră de enervare picurată în scris. Atât de apăsătoare ajunsese situația bisericii și atât de nerușinat amestecul felon al lui Meletie, încât Conachi amenința cu mutarea osemintelor familiei sale în cimitirul romano-catolic, unde rămășițele ar fi fost ferite de năpasta urbanizării¹¹. Violentul limbaj a făcut ca misiva să fie frecvent citată în proces ca probă a stării insuportabile în care se afla lăcașul. Tot acum, logofătul cere mitropolitului să se dea Epitropiei alte "obrază pe care poporării vor alege între dâșii"¹², solicitare ce revine în corespondența dintre cei doi, chiar dacă

⁶ Cf. *Pomelnicul Conăcheștilor*, în Gh. T. Kirileanu, *op.cit.*, p.612; vornicul a murit la 17 martie 1803.

⁷ *Ibidem*, loc.cit.

⁸ *Ibidem*, loc.cit.

⁹ C. Bobulescu, *op.cit.*, p.43, doc.1.

¹⁰ Cf. *Scrisoarea lui Conachi către Mitropolitul Veniamin despre învățăturile din Moldova în Poesii...*, p.336. V. și C.Buse, *Pe marginea unui manuscris a lui Costache Conachi*, în "RA", X, 1967, 2, p.225 (*Privire politicească a Evropii toate din anul 1825*).

¹¹ P. Mihail, *op.cit.*, II, p.491-492.

¹² *Ibidem*, p.492.
https://biblioteca-digitala.ro

Veniamin, după ce îi dă satisfacție logofătului prin îndepărtarea lui Meletie, încearcă să o facă uitată. Nu știm motivul pentru care o asemenea propunere îl stânjenea pe mitropolit; poate că avea propriul candidat. Cert este că poetul dispunea de un argument fără cusur: ca să înzestreze monumentul cu acareturi aducătoare de venit, îi trebuia "un tovarăș alergător întru cele ce au a să face zidiri și altili"¹³. În fine, se face alegerea, iar vrednic urmaș îi va fi căminarul Filip Scorțăscu, trăitor în mijlocul mahalalei Pavețoaiei, între "calici" și probabil filantrop recunoscut de către membrii breslei săracilor, care patrona biserica¹⁴. În cele din urmă s-a văzut că noul episcop, ales în prejma verii lui 1841¹⁵, știa să se achite de îndatoriri și, după dispariția modelului său etic - poetul Conachi, s-a transformat într-un clironom fără portofoliu, moștenitor și împlinitor al diatei simbolice.

Correspondența care circula între Departamentul din Lăuntru, al Lucrărilor Publice, Secretariatul de Stat și Sfatul Cărmuitor, Costache Conachi și Veniamin în tot cursul anului 1841, poate fi încheată din actele risipite la C. Bobulescu și Paul Mihail. Lor le adăugăm, pentru acea vreme și pentru deceniul următor, documentele găsite de noi în Arhivele Statului din Iași, fond *Secretariatul de Stat*, dosar 922/1841-1855. Bunăoară, primul enumeră punctele scrisorii din 5 februarie 1841, trimisă lui Veniamin, apoi reprodusă Departamentului din Lăuntru și retransmisă Sfatului Cărmuitor. Așa cum se aranjaseră lucrurile, exista deja un plan al dugherilor înlocuit de arhitectul orașului, M. Niciman¹⁶, se aprobase folosirea exclusivă, de către biserică, a teritoriului disputat, cu condiția ridicării dughenilor în termen de doi ani. Ceea ce mai rămânea de rezolvat era chestiunea epitropului ales de poporeni.

Chiar și în stadiul avansat al lucrărilor de amenajare au existat piedici, în bună parte independente de epitropi. Devizul era finalizat, Mihai Sturza încuviințase construcția caselor (f. 3-4), însă foarte curând promisiunile sunt uitate și locul iarăși uzurpat de Eforie. Al doilea document oferă și prima referință la testamentul lui Costache Conachi, pe care Filip Scorțăscu, personaj principal al dramei, l-a cunoscut în amănunt. El amintește de dania făcută "cu mărginiri de blăstămuri", ca și de silita expropriere a terenului, inutil răscumpărată prin plata unui bezmăn anual de 100 de galbeni (f. 5). Domnul Grigore Ghica dispune redeschiderea cazului și, în consecință, Sfatul Domnesc va cere Departamentelor din Lăuntru și al Averilor Publice înfățișarea cu actele doveditoare (f. 5-7, 16.04.1851; 30.04.1851). Departamentul din Lăuntru și cel al Lucrărilor Publice remit Sfatului Cărmuitor rapoartele cerute (f. 8, 9), pe care aici le găsim în pozițiile 3 și 4. Este adusă în discuție întemeierea juridică a exproprierii: articolele 73 și 74 din Regulamentul Organic (greșit citate în alte acte), al căror text rezumat este consemnat în f. 9¹⁷.

Al cincilea act este publicat și de părintele Mihail¹⁸ și se referă la hotărârea Divanului Obștesc privitoare la dreptul Eforiei de a dispune de acel loc (f. 13), decizie următoare unei jalbe a căminarului Scorțăscu către domn, dată la 3 mai 1852¹⁹. Însă epitropul nu pierde prilejul de a ataca sentința Divanului și redactează o altă jalbă două zile mai târziu, la 9 iunie 1852 (f. 16, actul al șaselea), contestând deciziile atât în fond, cât și în formă. Insistențele recursuri ale căminarului determină trimiterea vel logofătului Costache Sturza într-o anchetă definitivă a

¹³ C. Bobulescu, *op. cit.*, p. 43-44, doc. 2.

¹⁴ V. și Gh. Ghibănescu, *Breasla mișeilor și locul calicilor din Iași*, în "Ioan Neculce", fasc. 4, 1924, p. 81-111 și P. Mihail, *op. cit.*, I, p. 418-419.

¹⁵ C. Bobulescu, *op. cit.*, p. 45, doc. 5; Conachi încă mai solicita alegerea epitropului.

¹⁶ P. Mihail, *op. cit.*, II, p. 492-493.

¹⁷ Păstrarea unei distanțe, cu rol de protecție, între monumentul arhitectonic și orice altă construcție reprezintă un principiu elementar de igienă a locului. Atunci era piesă în proces, iar astăzi constatăm că nu mai are deloc valoare normativă (vezi cazurile bisericilor Trei Ierarhi, Sfinții Împărați Constantin și Elena, Sfântul Lazăr, al mănăstirii Barnovschi).

¹⁸ *Analele Parlamentare ale României*, XVII, 1852, II, București, 1915, p. 110-111, doc. 79; editat și de P. Mihail, *op. cit.*, II, p. 524.

¹⁹ *Ibidem*, p. 522-524.
<https://biblioteca-digitala.ro>

cazului, iar raportul este redactat la 3 mai 1853 (f.19-21v., actul al șaptelea). Documentul include și un periphrasis al scrisorilor și actelor de care dispunea epitropul; câteva dintre ele se conservă doar în acest rezumat. Sfatul Administrativ Extraordinar, se menționează în "Jurnalul" încheiat la 19 mai 1853, nu-și arogă competențe pentru rezolvarea litigiului (f.23) și înaintează raportul lui Costache Sturza Divanului Obștesc. Hotărârea acestuia din urmă dă câștig de cauză Epitropiei (5.07.1853) și, practic, procesul urma să se încheie aici (actul al optulea). Însă Catinca, doi ani mai târziu, nu împlinește dorințele tatălui ei și-l obligă pe Scorțâscu să apeleze, în lipsa altor posibilități, la autoritatea armatei de ocupație, doar-doar o va întoarce pe Cocuța la bunele purtări față de Epitropie²⁰. Disputa a continuat de-a lungul întregii jumătăți de veac XIX și i-a amestecat pe A.D. Xenopol, ca avocat al statului, întreaga familie Mârzescu, descendenți ai unuia din preoții lăcașului din timpul ultimilor ani ai lui Conachi și mulți alții²¹.

Revenind la testament, să adăugăm că, în afară de blestemuri, mai știm că logofătul s-a îngrijit de daniile făcute la două biserici din Iași (vezi raportul lui C. Sturza): Prapadoamna și Curelari, unde s-a mai zidit câte ceva tot în numele binefăcătorului. Locul aflat în litigiu fusese umplut, după 1841, de barăci și Departamentul Lucrărilor Publice, când a aprobat Eforiei dărâmarea lor cu ajutorul arestaților (f.28 v.), a motivat invocând pericolul de foc, ca, în raportul din 4 iulie 1851, să alăture o altă explicație a interesului pentru terenul în cauză: vinderea lui și cumpărarea "unui otel de vil ocolit de o piață îndemănată" (f.9). Un alt punct înspre care s-au dirijat atacurile autorităților municipale este reprezentat de încasarea regulată, fără vreun refuz, a embaticului anual. Întâmplător, pe o filă a dosarului, între f.30 și 31, este notat echivalentul sutei de galbeni, la cursul anului 1853, 2240 de lei, 23 de parale și 1 ban, un leu fiind egal cu șapte parale, adică patruzeci și nouă de bani.

Cât de multe ambiții, promisiuni nerespectate, datorii morale neîmplinite transpar din dosarele procesului se observă și la o privire superficială. Filip Scorțâscu, de exemplu, ajunsese să-i dușmănească pe toți adversarii proprietății de drept a bisericii, astfel încât Mihai Sturza, care nu ținuse cont de doleanțele răposatului logofăt și de jalbele ulterioare ale căminarului, nu are numele amintit nicăieri, iar, pentru a-l desemna, se folosește o expresie metonimică ("procatohul Înălțimii Voastre") echivalentă cu *damnatio memoriae*. Să nu fie aceasta încă un reflex al felului în care s-a impus "discipolilor morali" logofătul Conachi, el însuși un caustic și un nestăpânit? Iată, însă, că nu se ținea cont de conduită în cazurile care implicau datoria sfântă de a lăsa ceva nepieritor în urmă.

1. 1841, martie 14. Referat adresat Sfatului Administrativ de către Departamentul din Lăuntru în pricina locului reclamat de logofătul Costache Conachi, și alcătuit în urma intervenției mitropolitului Veniamin Costache.

F. 1

Doclad la Sfat
Secția al 3-le
No 5236
1841 mart(ie) 14

Înalt Preosfințitul Mitropolit, prin adresul de supt no.338, încunostiințând pi

²⁰ Scrisoarea către aghiotantul imperial și comisarul pentru Principate, baronul de Budberg, în C. Bobulescu, *op.cit.*, p.41-42.

²¹ P. Mihail, *op.cit.*, II, p.522-530. www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro
<https://biblioteca-digitala.ro>

Dipart(ament) că d(umnealui) logofătul Costachi Conachi îndemnat de evlavie și o-săbite priincioasă plecări ce hrănești pentru besărica cu hramul Tuturor Svinților numită Banul, unde răpousatele neamuri a(le) dum(nea)lui sint îngropati, prin scrisoare către Preosfinție Sa din 5 fevr(uarie) au făgăduit și s-au îndatorat în doi ani a faci dugheni pi locul di piste uliță a acei bisărici, undi astăzi să găsaște o casă țanută în chirie de d(umnealui) post(elnicul) Costachi Racoviță, zăcând că să îndatorești a faci asămine dugheni în folosul bisăricii și pentru ca acestu loc, împreună cu ograda bisăricii pominite, esti pomăzuit pentru înființare de piață, deși Dipartamentul, prin al său doclad către Obșteasca Obicinuită Adunare, acum în urmă au arătat că nu ar fi trebuitori, însă aceasta au zis-o numai acum deodată. Apoi Inalt Preosfinția Sa în privire însămnatii pagube ce s-ar pricinui bisăricii, când din așa împregiurări s-ar împiedeca pi log(o)f(ătul) Conache de la împlinire făgaduinții

F. 1v. ce au dat a faci dughene, mai ales ca această bisărică, precum de obștie ar fi știut, să găsaști foarti strâmtorită, în întâmpinare cheltuielilor ei și numai cu un așa prilej ar pute să s(e) înlesnească, au mijlocit ca să s(e) scoată cu totul și pentru totdeauna pominitul loc împreună cu ograda bisăricii din catigoriia pomăzuirii pentru piață, lăsându-să slobod spre facire dughenilor di către d(umnealui) log(o)f(ătul) Conache. Asămine dar mijlocire a Inalt Preosfinției Sale, Departamentul o supune cunoștință Sfatului spre hotărâre și dezlegare urmării.

Cantacuzin vel log(o)f(a)t

2. 1851, aprilie 15. Jalba căminarului Filip Scorțăscu, episcopul bisericii Banu, către domnul Moldovei, Grigore Ghica, în chestiunea retrocedării locului transformat în piață publică.

F. 5 Preînălțate Doamne,

Intre puțânile ce ari bisărica episcopivșată de către gios iscălitul, cu hramul Duminicii Tuturor Sfinților, numită Banu, din capitalia Eșii, acel mai însămnat loc esti unu loc din Ulița Mari di la deal de casăle dumisali spataru(lui) Mihălachi Cantacuzin. Acest loc, fostul domn procatoșul Înălțimii Voastre, după sângură a sa voiață împotriva tuturor legilor și formilor, au regularisât a să lua pentru piață cu închipuire de a să da bisăricii, suptu numi de dispăgubiri pentru vechime(e), câte una sută galbeni pe anu. O așa regularisări fiind pricinuitoare de o sâmtătoare și dărâmatoare păgubire pentru bisărică, Epitropiia de îndată au reclamat și în urmă iarăș(i) au adaos mai multe reclamații cerându îndreptare. Dar acolo unde gios iscălitul așteptam doritul rezultat potrivit legilor, acum lăaturalnic m-am pliroforisât că Sfatul Orășienesc între prop(r)ietățile sale, cari el au proectat a să vinde de veci, au însămnat și însuș(i) locul pomenit. Apoi fiindcă acestu loc esti dreaptă propieta a bisăricii, dănuir de către ctitor cu mărginiri de blăstămuri a nu să înștrăina nici odinioară, și Orășănescul Sfatu nu ari nici un fel de titlu legiuit asupra lui, eu dar, ca episcop acesții bisărici, primăsc îndrăzneală a mă adresa către Înălțimea Voastră, rugându-vă întru tot supus plecat, să binevoiți a lua în priviri legiuitile drep(tă)ți ce au a-

ceastă bisărică, și cu milostiviri să dați a Voastră Înaltă poruncă unde să cuvine pentru a să opri o asămine nedreaptă întreprindere a Sfatului Orășăenesc și a să înapoi locul în desăvârșăta dispoziția bisăricii, aceea ce sângură esti dreaptă prop(r)ietare după ctitoriceștile acturi de dănuire ce păstrează.

1851 apreli 15

A Înălțămii Voastră
prea plecat(ă)

slugă

F(ilip) Scorțăscu cămin(ar)

3. 1851, iulie 23. Referatul înaintat Sfatului Administrativ de către Departamentul din Lăuntru în legătură cu motivele ocupării locului revendicat de Epitropia bisericii Banu.

F. 8 Referat Sfatului a (1) Departamentului din Lăuntru
 Secsieu I-a
 No 16 561
 1851 iuli(e) 23 zile

Secretariatul Statului, pe temeiul închierii făcută de Sfat cu adresa no.1194 din 30 april(ie) anul corent, mijlocind a să împărți și temeiurile după care s-ar fi luat în stăpânirea Sfatului Orășienesc a(l) capitaliei locul bisericii Banului din prijma casălor d(umnealu) și spat(a)r(ului) Mihălachi Cantacuzin, Depart(amentul) are cinste a comunica Sfatului Cărmuitor că la anul (1)846, simțindu-să multă trebuință de a să înființa două pieți publice spre a sluji de toată înlesnirea orășanilor, una s-au chibzuit pe locul propus, pentru care în temeiul art(icolului) LXXI, secsieu IIIa, anexa liter(a) H din Regulamentul Organic, prin anafora cu no. 3089, cerându-i încuviințarea fostului domn, cu mijlocire a să plăti bisericii câte 100 galbeni ca embatic anual din Casa Eforicească, aceeaș(i) anafora la 15 februar(ie) 1846 au câștigat Înaltă Întărire, de când până acum locul să dispozază de către Sfatul Orășienesc, și tot el urmează regulat și cu plata embaticului către Epitropia bisericii, precum din raportul cu no. 1226 să ia încredințari, și cu toate că d(umnealui) căminar(ul)

F. 8 v. Filip Scorțăscu ca epitrop s-au încercat în mai multe rânduri a disființa asămine dispoziție, însă precât din acte să vede, niciuna din propunerile d(umnealui) nu i s-au considerat în priivirea neapărăteii trebuinți pentru înființarea de piață, și mai vârtos că embaticul regulat a să plăti s-au fost chibzuit după prețurile politice atuncea încă mai folositori.

Aceste fii(n)d lucrurile în cazul de față, rămâne ca Cărmuitorul Sfat să regulezi aceea ce va găsi de cuviință asupra cerirei ce din nou au adresat d(umnealui) căminar(ul) Scorțăscu.

(SS) Indescifrabil

de Stat în legătură cu motivele ocupării locului revendicat de Epitropia bisericii Banu.

F. 9 Departamentul Lucrărilor Publice al Prințipatului Moldaviei
Secția III-a
No 2637
Anul 1851 luna iuni(c)·(sic) 4
Iașii

Onorabilului Secretariat de Stat,

Pe temeiul mijlocirii onorabilului Secretariat prin adresa no. 1195 de a i să împărtăși știință dispre titlurile cu care Sfatul Orășienesc al capitaliei disposază astăzi de locul aflător în fața bisericii Banului și proiectează vânzarea lui împreună cu alte proprietăți a(le) sale, fiindcă din actele trădate Depart(amentului) acestuia (la) înființarea sa, nu s-au putut căpăta (cu)venita lămurire, apoi asemenea știință s-a cerut de la Sfatul Municipal prin ofiția no.2133 și din din împărtășirea lui no. 933 urmată acestia, se ie încredințare că acest loc s-au trădat în despoziția Eforiei pentru a sluji de piață publică după domneasca hotărâre cuprinsă în poronca Depart(amentului) din Lăuntru din 18 februar(ie) 1846, no. 3515, pe temeiul art(icolului) 73, secția 3a din Reglementul Organic, care rostește:

"Mănăstirile, bisericile care după a lor sfințire și formă zidirei trebuie să înfățișeze o privală măreață, și mai ales acele ce nu sânt cu zid încungiurate, trebuie să se descurce de toate bojdeucele, acele care nu numai ascund a lor privală, dar încă și prin apropierea lor pun în

F. 9 v. primejdie pe aceste lăcașuri dumnezești; drept aceia, domnul împreună cu Obșteasca Adunare vor hotărî care din acele mănăstiri și biserici pot sluji de piață, și totodată se va face și închipuire pentru despăgubirea acelor ce au făcut binale de piatră sau cărămidă cu embaticuri de veci",cu îndatorire ca Eforia să plătească anual embatic de una sută galbeni din capitalul eforicesc, care embatic în tot anul de atunci s-au și răspuns fără rășluire. În adăogire, ce de vreme ce Eforia orașului au plătit și plătește încă anual embatic către biserică, apoi s-au socotit în drit a trece acel loc împreună cu alte proprietăți a(le) sale pentru cumpărarea unui otel de vil ocolit de o piață îndemânatică, fiind pentru biserică tot aceeași de va fi piață chiar pe acel loc ori aiurea, căci interesul ei este a-și ave embaticul anual vecinic asigurat, iar pentru Eforie fiind o povară zădarnică de a purta un asemenea împovărător embatic pentru un loc care nici până astăzi (nu) este regulat în piață, și prin urmare după starea în care până acum se află, nici Casei Eforicești (nu) slujește de folos, nici politiei de înfrumusețare.

Cantacuzin

5. 1852, iunie 7. Hotărârea Divanului Obștesc în pricina locului uzurpat de Eforie.

Divanul Obștesc au primit jalba Epitropii bisăricii numită Banu, cu Inaltul Vostru apostil, prin cari ceri di a i să înapoi un locu al bisăricii ci cu nedreptate i s-ar fi luat de Eforiea Orașului pentru înființare de piață, și luându-o în dibatație au avut în privire lucrările de mai înainte făcute di Sfatul Cărmuitoriu și Dipartamentul din Iăuntru, și cu majoritate glasurilor au găsit că prințipul ecspropiației fiind rostit prin art(icolele) LXXIII și LXXIV, anexa liter(a) H din Organicescul Reglement, luare de cătră Eforie a acestui loc să vedi a fi după lucrările hotărâtoare di mai înainte, în privire nivoi(i) ci să sâmță în înființare de pieță. După asămine împregiurări, Divanul nu găsaști de cuvîință a să lua acel loc îndărăpt di la Eforie, iar încât să atinge de prețul

F. 13v. bezmănului, să va aplice articurile țitate mai sus.

Pentru cari cu tot răspectul să aduce la cunoștința Înălțămii Voastre spre ce disăvârșită hotărâre.

A(le) Înălțămii Voastre

Plecate slugi

I. Suțu, N. Mavrocordat, C. Ghica, G. Cuza, I. Rosăt, A. Donici, A. Catargiu ș. a.

No 54

1852, iunie 7 zile

6. 1852, iunie 9. Jalba căminarului Filip Scorțăscu adresată lui Grigore Alexandru Ghica, domnul Moldovei, prin care se cere casarea hotărârii luate de Divanul Obștesc.

F. 16

Preaînălțate Doamne,

În pricina locului bisăricii Banu, care fără nici un titlu legiuitu să dispozază de cătră Eforiia orașăniască, după jalobile Epitropii aceștii bisărici pe care Înălțămia Voastră a și binevoit a o îndrăpta Obștescului Divan, acel Divan au intrat în deliberație, dar a(l) lui majorita(r) număr de optu, între care esti onorabilul Sfat asupra căruia au urmat tânguire, prin înscrierea ce au făcut, deși țintează articuleri șaptizăci și trei și șaptizăci și cinci, secșiia al 3^{le}, anexa litera H din Reglementu, însă, ca să învăluiască adivărul, tace textul acelor artic(ole), cari esti tocmai în sprijinire dreptăților bisăricii, căci prin artic(olul) 73, să pozvolesți a să disființa numai bojdeucile sau bărâtcile aceli cari prin apropierea lor ar astupa privala bisăricilor, și aceea la bisăricile aceli ce nu vor fi cu zădu încungiurător, iar în pricina de față urmează cu totul împrotivă, pentru că casa ce au fostu pe locul pominit și s-au dărâmat de cătră Eforii nu au putut împiedica privala bisăricii, fiindu locul în depărtari piste drum de Ulița Mari, pe lângă casăle dum(nea)lui spatar Mihălachi Cantacuzin, și bisărica încă dinspre uliță esti încungiurată cu zădu, mai vârtos că cuprindirea acestui articol de mai înainte s-au și îndeplinit. Pentru că Obșteasca Adunare de mai înainte, împreună cu domnul, au hotărât pentru piață obștaști locul a patru măn(ăs)tiri, anumi arătati prin încheierea sa din patru februarie a anului 1841, prin urmare în puterea aceluiaș(i) artic(ol), nici esti competentă Eforiia a mai ocupa alte locuri de piață fără iarăș(i) asămine formalita, cu încuviințări de cătră Obșteasca Adunare și întărire(a) domnului. Si iarăș(i) artic(olul) 75 pentru locurile ce s-au regularisât a slujă de piață publică legiuești ca Eforiia să să învoiască

F.16v. cu prop(r)ietarii prin buna lor priimire, iar pentru locul pominit, nici au gândit Eforiia a să învoi, ba nici măcar au fostu întrebată Epitropiia, ci numai după sângura vroința ocârmuirii din ace vremi s-au luat, și cu totul împotriva rostirii acelu paragraf, cari ari înțelegirea sa întru plată de o învoire slobodă între prop(r)ietar și Eforiia, iar nu arbitrală precum au urmat întru aceasta. Pe lângă aceste(a), Divanul prin aceeași închieri zăce că ar fi lucrări hotărâtoare de mai înainte în ace(a)stă pricină, fără a vroi să le rostească anumi ce fel de lucrări, pentru cari Epitropiia să găsăști sălită a lămuri și întru aceasta că chiar lucrările de mai înainte sântu sprijinite dreptăților bisăricii, căci dacă Eforiia sau Departamentul din Lăuntru sau și sfatul au întins vreun fel de întreprinderi împotriva dreptății și a bunii cuviinții, acele fără îndoială nu pot ave nici un temei. Iar cât din parte disființatei Obștești Adunări, cari au avut puteri legiuitoare, nu numai nu esti vreo închieri pentru luare locului pominit a(l) bisăricii, ce mai ales esti închieri hotărâtoare de la anul 1841, luna marti(e) 8, din della aflătoare la Arhiva Statului de la fila 303, din povodul docladului însuș(i) a(l) șefului Departamentului din Lăuntru din ace vremi ca să nu iai acel loc, ci să rămăe slobod locul în dispozițiia bisăricii, fiindcă nu este trebuitoriu. Deci Epitropiia chemată de a sa datorie și pătrunsă de dureri a privi stăruințele sale de atâția ani zădarnice, aceli mai ales care sântu numai și numai pentru sprijiniri dreptăților unui dum(ne)zăesc lăcaș, iar nicicum pentru vreun interes personal, îndrăznești a năzui iarăș(i) la iubiri de dreptăți și milostivire Înălțămii Voastre, și vă roagă plecat să binevoiți pe de o parte, a lua în privire vederatile dreptăți a(le) bisăricii, iar pe de altă parte, a considera cu Înalta Voastră înțălepciune ca în tratațiia acestui predmet de cătră Obșteascu Divan, deși s-ar păre un fel de majorita a numărului de optu ce au iscălit închierea, dar în adivăr majoritaoa trebui a să cunoaște în favorul bisăricii, pentru că din acei optu scoțându-să patru, adică măduările Sfatului, care ca pârâți pentru nepotrivitele lucrări ce de mai înainte au întinsu în pricina din contra Reglementului,

F.17 nu au putut decât a-ș(i) sprijini însăș(i) lucrările lor, aceli de mai înainte, rămân fără asămine catigorie numai patru, cari sântu mai puțini decât numărul de șasă a minoritali, ce nu s-au unit cu ace închieri pentru că au cunoscut o abătută din dreptăți și din buna cuviință. Și după niște așa împregiurari, pentru a nu să învălui cu mai multă prelungire dreptățile acestui dum(ne)zăesc lăcaș, să vă milostiviți a poronci hotărâtori de a i să înapoi dreptu locul său ctitoricesc, pentru care prin actile dănuitorilor să și cuprindu înfricoșați blăstămuri asupra acelor ce ar unelti în orice chip înstrăinare lui, și în care razămă tot prilejul la întâmpinare neapăratilor cheltue pentru Sfintele slujbi.

A Înălțămii Voastre

Pre plecatu și

supusă

slugă

F(ilip) Scorțascu m.p.

1852

iunii 9 zăle

Ghica, domnul Moldovei, în pricina locului uzurpat de Eforia oraşului. Actul enumeră etapele cercetării şi dovezile aduse de fiecare dintre părţile implicate.

F. 19

Preînălţate Doamne,

După verbala însărcinare ce Înălţimea Voastră aţi binevoit a pune asupra-mi, de a intra în voroavă cu epitropul bisăricei numită a Banului, d(umnealui) căm(ina)r Filip Scorţăscu, şi a chibzui mijlocul dispăgubirei cuvenită aceştii bisăricei pentru locul ei ctitoricesc ce s-au luat de către Eforia oraşănească, care loc este în prijma bisăricei piste drum de Uliţa Mare, pe lângă casale d(umnealui) spat(a)r(ului) Mihalachi Cantacuzin, eu am chemat la mine pe căm(ina)r(ul) Scorţăscu, dar totodată am găsat de trebuinţă a face cercetare şi a mă lămuri cu toată scumpătatea despre împregiurări, şi precum din acte şi din osăbite dovezi înfăţoşate de d(umnealui) epitropul am docloşat adevărul, primesc îndrăzneală a supune I(nălţimii) V(oastre) următoarele:

- a. La anul 1841, Departamentul, prin proiectul ce au făcut pentru locurile ce să socot potrivite a slujă de piaţă publice aice în capitalie, care proiect au fost dat în deliberaţia foastei Obşteştii Obicinuitei Adunări, au însămnat între altile şi locul pomenit a(l) bisăricei Banului, dar în acelaş(i) anu, mai înainte de a face Adunarea vreo hotărâtoare închiere întru aceasta, tot Depart(amentul) prin referatul său au supus Adunării că acel loc nu este trebuitori, după care au şi rămas de atuncea slobod în dispoziţia bisăricei prop(r)ietare.
- b. Cătră sfârşatul anului 1845, iarăş(i) s-au cerut acel loc pentru piaţă publică, şi la fevr(uarie) a anului 1846, după o sângură

F. 19v. Anafora a Dip(a)r(tamentului), încuviinţată de către procatohul I(nălţimii) V(oastre) fără învoirea bisăricei prop(r)ietare, s-au regularisât a să lua locul cu plată anuală de una sută galbini, supt nume de bezmân, din veniturile eforiceşti, în urmarea căria regularisări s-au şi dărâmat de către Eforie casa ce să găsa pe acel loc, cu toate heiurile ei.

v. Epitropia bisăricei nu au contenit a reclama întru aceasta prin a(le) sale jalobi cătră domnul din ace vreme, procatohul I(nălţimii) V(oastre), nu mai puțin şi mitropolitul de atuncea au făcut multă stăruinţă pentru îndreptarea acestui lucru, dar toate au fost în zădar, şi regularisărea însămnată mai sus ş(i)-au avut lucrarea ei cu ţinerea locului de către Eforie, însă acei hotărâţi una sută galbini pe anu Epitropia niciodată n-au vrut a-i priimi, decât numai slujătorii bisăricei au urmat a-i lua, după năumita nevoie în care să găsa, pentru că nu din lipsa celor neapărat trebuincioasă să se închidă cu totul bisărica, cu încetarea dumnezeiştilor slujbi într-însa.

g. În sfârşat, în această fericită epohă a ocârmuirii I(nălţimii) V(oastre), după din nou reclemaţii a Epitropii bisăricei, binevoind I(nălţimea) V(oastră) a recomandui această pricină în deliberaţia Divanului At-hoc (sic), majoritatea aceluia, încheiată numai de opt mădulari, prin închierea sa din 3 iunie a anului 1852, pe care I(nălţimea) V(oastră) aţi binevoit a o încuviinţa, zice că nu găsaşte de cuviinţă a să lua îndărăpt acest loc de la Eforie, răzămându-să ea pe articurile 73 şi 74 din Reglement, secşia al 13^{le}, anexa lit(era) H, adăugând că încât să atinga de preţul bezmănului, să se aplice însuşi aceşti ţitaţi articole, şi

d. Asupra acestii închiere a majoritatii Divanului At-hoc(sic), Epitropia bisăricei

s-au tânguit prin osăbită jalobă către I(nălțimea) V(oastră), arătând între altele, că articurile din Reglement pomenite mai sus, pe care să razămă ace închiere, nu sânt nicicum potrivite a să aplica în acest caz, fiindcă ele cuprind numai despre bojdeucile care ar ascunde privala bisăricilor, și aceasta încă la bisăricile ce nu ar fi cu zăd încungiuurate, iar casa ce au fost pe locul pominit și s-au dărâmat de către Eforie nu au putut nicicum a împiedeca privala bisăricei, fiind locul în depărtare de la bisărică piste drum de Ulița Mare, pe lângă casăle d(umnealui) spat(a)r(ului) Mihalachi Cantacuzin, și bisărica încă despre uliță este încungiu-

F. 20 rată cu zid, precum despre această arătare a Epitropii că este adevărată ne-am încredințat și însuși gios iscălitul acum după luarea aminte ce am făcut pe de o parte, la cuprinsul ȋtatelor articule din Reglement, iar pe de altă parte, la poziția locului.

Această până aice încât să atinge de dreptățile ce are bisărica asupra locului pomenit, despre care asămine dreptăți și chiar însuși I(nălțimea) V(oastră) v-ați lămurit în sfârșit, precum despre aceasta ați binevoit verbal a arăta gios iscălitul, iar apoi din osăbitele dovezi ce mi-au înfătoșat epitropul bisăricei, căm(ina)r(ul) Filip Scorțăscu, m-am lămurit încă că răp(o)s(atul) lo(g)of(ăt) Costachi Conachi, prin mai multe a(le) sale înscrisuri, s-au îndatorit a zidi asupra locului pomenit binale de un însămnat venit, în folosul bisăricei, având răp(o)s(atul) pregătite pe formă și planul unor asămine binale și sânet de cheltuială ce trebue să facă cu zidirea lor, însă tocmai când au fost pusu în lucrare adunarea de material pentru începerea lucrului, către sfârșătul anului 1845, s-au văzut împiedecare, cerându-să atunce locul pentru piață publică. Răp(o)s(atul) s-au luptat îndestul prin adresație către ocărmuirea de atuncea pentru a înlătura o asămine stavilă, care îl opri de la împlinirea dorinței sufletului său în săvârșarea unei binefaceri plăcute lui D(umne)zeu, dar au fost în zadar, și nu târziu dupa aceea, moartea săcerându-l dintre cei vii, au contenit tot fe-liul de înaintări în predmetul zidirii binalilor, despre care aceste, pentru mai deplină încă încredințare și a însuși I(nălțimii) V(oastre), eu priimesc îndrăzneala a însămnna aice mai gios anume dovezile ce mi s-au înfătoșat, adică:

1^{iu}. Din 5 fevr(uarie) a anului 1841, originala scrisoare a răp(o)s(atului) log(o)-f(ăt) Conachi către fostul în ace vreme mitropolit, Veniamin, prin care să îndatoreș-te a face dughene pe pomenitul loc, în folosul bisăricii.

2^{le}. Din 6 april 1844 sub no.195, originala scrisoare a fostului atuncea mitropolit, Meletie, către răp(o)s(atul) log(o)f(ăt) Conachi și d(umnealui) căm(ina)r Filip Scorțăscu, găsându-să atuncea amândoi epitropi bisăricei Banului, prin care între altele să face aducere aminte răp(o)s(atului) Conachi despre făgăduința sa cuprinsă în scrisoarea

F. 20v. de mai sus, și răp(o)s(atul), supt a sa iscalitură, însămnnează mai gios pe ace scrisoare a mitropolitului Meletie că, încât să atinge de aceasta, rămâne ca în vreme să o facă punire la cale către împlinirea făgăduinței și a îndatorirei sale.

3^{le}. Din 2 dechem(vrie) 1845, în copie încredințată, jaloba răp(o)s(atului) log(o)-f(ăt) Conachi către domnul din ace vreme, prin care să tânguește asupra poruncii ce i-ar fi dat a să lua locul pomenit spre întrebuințare de piață publică, cu care asămine urmare împiedecându-să de la zidirea binalelor pe acel loc, ar rămâne minciunos către D(umne)zeu, și mijlocești răp(o)s(atul) prin ace jalobă ca să se lasă slobod locul spre a pute face pe dânsul cuvenitile zidiri, arătând că întârziere întru aceasta nu

au urmat din a sa voință, ce pe de-o parte, din slăbiciunea și boala sa, iar pe de alta, pentru că s-au zăbăvit cu osăbitile zidiri ce au făcut la alte dou bisărici, anume Prapadoamna Paraschiva și Culărari (sic), și că tocma când au pus în lucrare și începirea adunării materialului pentru săvârșirea binalilor bisăricei Banului, după a sa îndatorire, să vedî oprit.

4^{le}. Din 18 dechem(vrie) 1845, orighinala scrisoari a răp(o)s(atului) log(o)f(at) Conachi către d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu arătând paraponi pentru că nu au priimit nici un răspuns de s-au dat domnului jaloba însemnată mai sus, pe care au fost încredințat-o căm(ina)r(ului) Scorțăscu la Țăgănești și scriindu-i ca să grăbască a vorovi cu arhitectorul, care văzând locul, să spoe mărimea dughenilor ce să pot face, și ca să pue cale pentru piatră, pentru var, pentru lemne de făcut cărămida, pentru chereste, năsăp i proci, zăcând răp(o)s(atul) că pentru toate aceste sângur va da bani și înlesnire, dar căutarea trebue să fie din partea căm(ina)r(ului) Scorțăscu.

5^{le}. Din 25 dechem(vrie) 1845, altă scrisoare a răp(o)s(atului) log(o)f(ăt) Conachi către d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu, zăcând că tot n-au luat nici un răspuns de ceea ce s-ar fi făcut după jaloba ținută mai sus, lucru care-l așteaptă cu nerăbdare, și cerând să-i dei o deplină știință și despre aceasta, și despre cele ce au vorovit amândoi pentru a să face cu arhitectul orașului planul și smetul materia(lu)lui ce trebuesc pentru zidirea binalilor și în ce

F. 21 loc s-au găsat lut bun de a să face cărămida supt Galata.

6^{le}. Fără vele(a)t, altă scrisoare a răp(o)s(atului) Conachi către d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu, prin care, răspunzându-i la cele ce nu au fost scrise căm(ina)r(ul) Scorțăscu, îi zice ca să stăruiască la mitropolitul că doar va înlesni mai în grabă săvârșirea cerșută, și că până atuncea să cheme pe calfă să măsoare locul pentru dughene la uliță cu puțin loc din dos, iar mai în fund, hanul de priimit în gazdă, să arate calfii și măsura cărămizii ca să facă tahmăn de materialul ce trebue, pentru ca, când va eși dizlegare, aceste toate să fie gata ca să pue în lucrare.

7^{le}. Din 4 mart(ie) 1846, supt iscălitura arhitectului din ace vreme a(l) orașului, planul binalilor hotărâte a să face de către răp(o)s(atul) log(o)f(ăt) Conachi pe locul pomenit, în dosul căruie plan, supt iscălitura aceluiaș(i) arhitect, este și smetul de cheltuiala trebuincioasă la zădirea unor asămîne binal, care cuprinde suma de 375.097 lei.

Așadar, fiindcă o asămîne îndatorire a răp(o)s(atului) log(o)f(ăt) Conachi pentru zidirea binalilor pe locul bisăricei, care răposatul după împiedecările ce i s-au făcut și pripirea morții nu au apucat a o aduce în săvârșare, urmează după legi a trece la urmașii săi, către care d(umnealui) căm(ina)r(ul) Scorțăscu mi-au arătat că s-au și adresarisat în mai multe rînduri cu particulare verbală cerire, și că are neapărat a porni și pe formă pretenție asupra-li, când într-alt chip nu i-ar pleca la ceea ce legile îi supun, eu, după niște așa împregiurări, luând în priivi(re) însemnătoriul folos, piste zăci mii galbeni, ce nădăjdueste bisărica de la această pretenție, fiindcă de așa preț s-au hotărât a să face binalile de către răp(o)s(atul) log(o)f(ăt) după smetul însemnat mai sus, m-am oprit de la vreo mai departe tratație pentru locul pomenit, asupra căruia bisărica pretinde zidirea binalilor, și socoțînța me, pe care prin aceasta îndrăznescu a o supune Înălțimei Voastre, este ca să se lasă acel loc slobod în dispoziția bisăricei, ca un drept lucru ctitoricesc a(l) ei, care mai ales este și mărginit cu înfricoșate blăstămuri prin actele ctitoricești a nu să înstrăina nici într-un fel de întâmplare, și că pentru

F. 21 v. trebuința orașului, să va pute găsi vreun loc aiurea, iar ce desăvârșat hotărâre rămâne la Înalta Voastră înțelepciune.

A Înălțimei Voastre

plecat(ă)

slugă

C(oastache) Sturza

vel log(o)f(ă)t

1853 maiu 3

8. 1853, iulie 5. Hotărârea Divanului Obștesc de a înapoia locul Epitropiei bisericii Banu.

Preînălțate Doamne,

Pe lângă adresa Secritariatului de Stat cu no. 1492, Divanul, primind anafora Dipartam(ne)t(ului) din Lăuntru atingătoare de locul bisăricii numită Banul, și luându-o în deliberație, în unanimitate au încuviințat pi temeiul dovezilor cuprinsă în țitata anafora, cari până acum n-au fost cunoscute Divanului, ca locul să să întoarcă zăsăi bisărici, și dar această lucrari, Divanul, cu tot răspectul, o aduce la cunoștința Înălțimii Voastre spre ce disăvârșit hotărâri.

A(le) Înălțimii Voastre

plecat slugi

N.Suțu, C.Sturza, V.Ghica, A.Cantacuzino, D.Gane, D.Miclescu,
D. Mavroeni, G. Crupenschi ș.a.

No. 41

1853 iulie 5 zile

CASA ANASTASIE PANU (I)

Numele străzii Anastasie Panu este dat de imobilul în care a locuit omul politic român, Anastasie Panu (1810-1867), cunoscut simpatizant și sprijinitor al unirii Principatelor Române.

Primele știri despre imobilul respectiv le aflăm dintr-o mărturie hotarnică (anexa 1), din 1856 octombrie 10, efectuată la cererea lui Panaite Panu, tatăl lui Anastasie, "pentru măsurătoarea locului din Iași, la ulița Sf.Vineri", prilej cu care sunt înfățișate documente ale casei din anul 1832, când Hariton Alcaz vinde o dugheană cu pivniță și locul ei, lui Panaite Panu și din anul 1841 iunie 6, când Teodor Dorneanu vinde aceluiași Panaite Panu, "un loc stîngen în ulița Sf.Vineri". În luna noiembrie a aceluiași an, 1856, Panaite Panu, împreună cu soția sa, Elencu Panu, născută Miclescu donează casele din strada Sf.Vineri, fiului Anastasie Panu, întocmind actele legale la Judecătoria ținutului Iași, secția I-a, autentificate sub nr.639/1856. (anexa nr.2)

În anul 1861 august 21 (anexa 3), Anastasie Panu, într-o cerere înaintată Tribunalului Iași, s.III-a, roagă să se facă o "prețaluire" a locului și caselor sale din ulița Sf.Vineri.Referatul Biroului 4 (anexa4), conține descrierea casei, evaluată la suma de 3930 galbeni, afară de loc, valoarea casei și a locului la un loc, fiind de 6017 galbeni, după cum reiese din garanția lui Anastasie Panu din luna august, anul 1861 (anexa 5).

Dintr-o declarație din anul 1865 august 27 a monahiei Agafia Panu, sora lui Anastasie Panu, reiese că, în continuare, imobilul aparținea lui Anastasie Panu, "după înscrisul ce păstrez asupra caselor părintești, din strada Sf.Vineri, trecute fratelui meu Nastasache Panu cu îndatorirea de a-mi da 500 galbeni".Oricum, în anul 1867 ianuarie, după decesul lui Anastasie Panu, într-un proces verbal încheiat de Tribunalul Iași, s.III-a, se menționează că imobilul din ulița Sf.Vineri a fost închiriat Școlii publice din Iași, de către s.I-a (Corpul portăreilor Trib.Iași).

N.A.Bogdan în Monografia orașului Iași (ediția II,1913, f.266 verso), în legătură cu imobilul respectiv, aduce următoarea clarificare: "la sfîrșitul anului 1865, Gimnaziul Alexandru-cel-Bun s-a mutat în casele lui Anastasie Panu, din strada Sf.Vineri".

ANEXA nr.1

1856 octombrie 10, Iași

La cererea postelnicului Panaite Panu, de a i se face măsurătoarea unui loc din Iași, la ulița Sfânta Vineri, cu binale clătite pe el, candidatul P.Cardăș, al Judecătoriei Iași, secția I-a, a pășit la fața locului, în prezența post.Panaite Panu și a megieșilor Teodor Dorneanu, epitropul casei răposatului Petrachi Stoian și Epitropia averii Sf.Mormânt, prin vechilul Iancu Neculaiu.Panaite Panu a înfățișat documentele acestei proprietăți:

1. zapisul din 1832 septembrie, prin care Hariton Alcaz "i-a vândut o dughiană cu pivniță și locul ei, alături cu casele dumisale,

2. o învoială a lui Teodor Dorneanu din 1841 iunie 6, pentru un stînjien loc".

S-a început măsurătoarea "din marginea stîlpului de piatră, despărțitor locului caselor lui T.Dorneanu, de aceste a postelnicului și am mers spre apus partea despre miază-noapte, alături cu ulița mergătoare spre Sf.Vineri, până în zăplazul locului caselor răposatului V.V.Stoian până unde s-au împlinit 20 stînjieni și 7 palme; de acolo s-au întors măsura spre miazăzi, partea despre apus, alături cu zăplazul locului caselor răposatului Stoian, până în locul bisericii numită Barnovschi, închinată Sf.Mormânt, până unde s-au împlinit 15 stînjieni, 4 palme, de acolo s-au întors măsura spre răsărit, partea despre miazăzi, alături cu locul numitei biserici, până în marginea zidirii binalelor d-sale Teodor Dorneanu, până unde s-au împlinit 19 stînjieni, 4 palme, 4 palmace, de acolo s-a întors măsura spre miază-noapte, partea despre răsărit, alături cu locul binalelor.Teodor Dorneanu, până la locul de unde întîi s-a început măsura și până unde s-au împlinit 15 stînjieni și 4 palme.Deoarece nu s-a ivit nici o contestație din partea megieșilor s-a încheiat această măsurătoare.

Urmează legalizarea Jud.ținutului Iași, secția I-a.¹

ANEXA nr.2

1856 noiembrie 26, Iași

ACT ÎN VIAȚĂ

Prin acest act sînt supt iscălit de noi dăruim casele noastre cu tot locul lor, aflătoare aicea în Iași pe ulița Sf.Vineri, prea iubitului nostru fiu vornic Anastasachi Panu, fiindcă cu ajutorul lui D-zeu am regulat pe toate fiicele noastre prin împărțirea averii ce am putut aduna la căsătoria lor, precum și 2 fiice călugărițe, Agafia și Eforacsia, de asemenea am regulat chipul viețuirii lor potrivit cu poziția, deci de astăzi înainte numitul nostru fiu va rămâne deplin și pașnic proprietar, din neam în neam, pe suscitatele case și pe toate lucrurile și pe tot locul lor, întocmai după cuprinderea hotarniciei înființate de către Jud.țin.Iași, secția I, sub nr.639 - 1856.XI.26.

Iscălit, Panaite Panu

Elencu Panu născută Miclescu²

¹ Bul. Oficial nr.103 din 23 decembrie 1856, fila 420.

² Bul. Oficial nr.103 d.420.

ANEXA nr.4

1861 august 21

PRETALUIREA

Subiscăliții experți însărcinați de mai marele staroste a orașului Iași pentru prețaluirea caselor lui Anastasie Panu "aflătoare pe ulița mergătoare spre sf. Vineri, după luare aminte sunt:

1. o bina în 2 rînduri, cu pereții de cărămidă, pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă; în rîndul de jos 6 odăi, un etac și antret la mijloc "unde este și poarta".

În rîndul de sus 5 odăi "un etăcel", un salon, un antret mare și 4 reterezi, 2 în rîndul de sus și 2 în rîndul de jos, la față balcon cu grilaj de fier, la rîndul de sus și dedesuptul binalei pivniță de piatră.

2. În ogradă 2 odăi, păreții de cărămidă, pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă.

3. grajd șură și hambar de scînduri, acoperite cu șindrilă.

4. O fîntînă zidită cu piatră.

5. O grădiniță cu pomi roditori.

6. Împrejurul ogrăzii zaplaz de scînduri.

Se prețaluiește la suma de 3930 galbeni afară de loc.³

ANEXA nr.5

1861 august - zile

GARANTIE

Anastasie Panu garantează că "fondosul caselor mele cu locul lor veșnic aflătoare aice în capitalie, la ulița "Sfintei Vineri", prețluită la suma de 6017 galbeni 18 lei, 50 parale.

Va putea împrumuta din "depozitu" orice sumă (sau de la particulari), garanția o va depune la locul cuvenit, "adică la acia la cătră care ași vroi a garanta, pe lângă un înscris iscălit de mine, arătător pentru ce obiect a servi".

Se menționează în referatul pe verso: "Dl Panu nu este casătorit" (1861 aug.31)⁴

³ Arh.St.Iași, Tribunalul Iași, secția III-a, Tr.1779 op.2025, dos.1865/1861, f.3-3 v.

⁴ Tr.1779, op.I.2028, dosar 1865, f.189
<https://biblioteca-digitala.ro> www.damc.ro / www.muzeul-moldova.ro

21. August

W-5214

21. ~~Argomenti~~
Dere su l'era D'opra l'illure D'proprietate

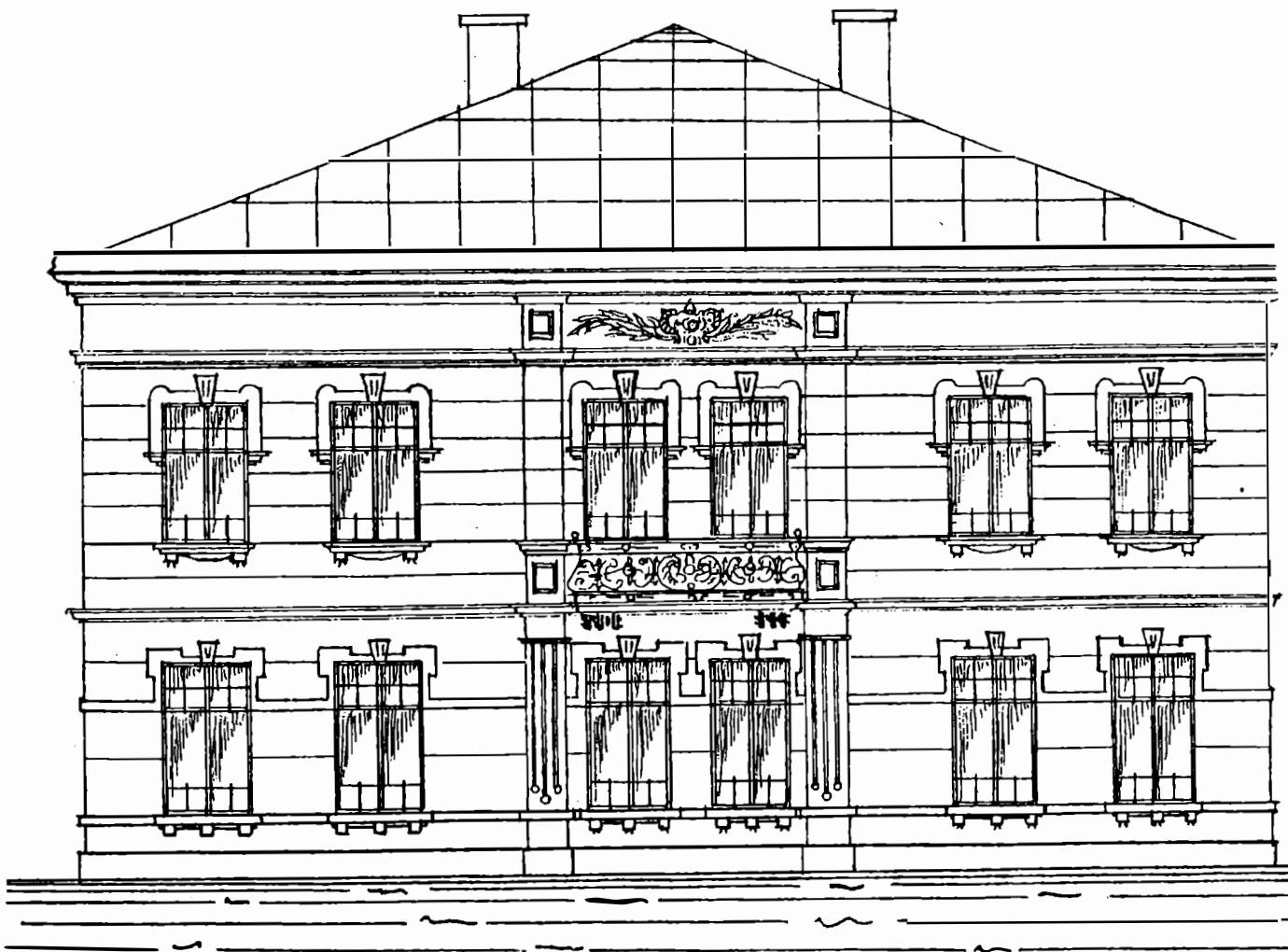
2

Onopate bindus topi
dis topi at topi Supia I

poč: Na s. Dinebovostu a općona potpora
opć. trije nastale me se ake sin Sofi

P. J. J.

Augst. 21 1861

FAȚADA LA STRADĂ

Fațada imobilului lui Anastasie Panu în anul 1912.
(Arh. St. Iași, Primăria municipiului Iași, dos. 431/15)

SCULPTORUL RAFFAELLO ROMANELLI ȘI ORAȘUL IAȘI

Sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea se înscriu în istoria artelor plastice românești printr-o entuziastă și susținută inițiativă particulară de a înălța, prin subscripție, personalităților reprezentative ale culturii noastre, busturi și monumente publice.

Seria marilor realizări cu rost comemorativ se deschidea la Iași prin statuile lui Ștefan cel Mare (1882, creația sculptorului francez Emmanuel Frémiet), Miron Costin (1888, realizată de sculptorul Vladimir Hegel) și Gheorghe Asachi (1898, opera în marmură a sculptorului Ion Georgescu), serie continuată la început de veac cu statuia poetului Vasile Alecsandri (1905, realizată de Vladimir Hegel) și prin monumentele statuare, glorificând faptele domnitorului Al.I.Cuza și a colaboratorului său Mihail Kogălniceanu, creații ale sculptorului florentin Raffaello Romanelli.

Poate nici o epocă nu a fost atât de prielnică înălțării de monumente istorice ca începutul de secol al XX-lea, când lumea părea că profită de răgazul ce i se oferea, înainte de a fi angajată în tragica experiență a primului război mondial și nu o dată, monumentele au prilejuit confruntări dintre cele mai semnificative pentru evoluția spiritului public.

Monumentul lui Mihai Viteazul din fața Universității bucureștene n-a putut fi inaugurat decât sub presiunea opiniei publice, guvernul temându-se de complicații externe. După aproape trei secole, eroul de la Turda continuă să îngrijoreze Cancelaria aulică, mereu temătoare ca fermentul dezagregării să nu pătrundă în Imperiu. Dar inițiativa care a generat cele mai aprige controverse și care definește spiritul contradictoriu al epocii se leagă de numele lui Alexandru Ioan Cuza, Domnitorul Unirii și al reformelor, ignorat cu obstinație de oficialități, sub cuvânt că ar incomoda dinastia.

Puternicul curent de opinie s-a creat după apariția lucrării istoricului A.D.Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, la sfârșitul anului 1902, când se reînvia propunerea înălțării la Iași a unui monument în amintirea domnitorului¹. Apelul lansat de președintele Comitetului de înălțare a statuii, Grigore Ghica-Deleni către ieșeni, către întreaga populație a țării, pentru susținerea "acestui proiect al gratitudinii naționale", a provocat o limpezire de atitudini, reverberată în presa timpului în numeroase articole. Unele exprimau ostilitatea fățișă a liberalilor aflați la putere, în frunte cu Dimitrie Al.Sturza, altele redau atitudinea de reținere din partea conservatorilor, spre a nu atinge anumite susceptibilități dinastice, dar marea lor majoritate relevau adeziunea la proiectul enunțat, prin deschiderea listelor de subscripție, prin organizarea de serbări populare și conferințe (pentru sporirea fondurilor necesare înălțării statuii) în cele mai îndepărtate colțuri ale țării, în Transilvania și la Paris, în rândurile studențimii române.

Spre a distra atenția opiniei publice, adversarii domnitorului repun în circulație subit numele lui Mihail Kogălniceanu, elogiindu-i meritele. Viclenie inutilă. Destoinicul colaborator al lui Al.I.Cuza își "asumase responsabilitatea tuturor faptelor bune și rele", săvârșite în scurtul răstimp cât a fost prim ministru. Numele său rămânea indisolubil legat de cel al domnitorului, nu numai în ochii adversarilor, ci și în inimile foștilor clăcași, cărora le restituise demnitatea și

¹ Al.Zub, *Posteritatea lui Cuza Vodă, în viața Cuza Vodă jubileu*, Iași, 1973, p.581-629.
<https://biblioteca-digitala.ro>

drepturile legitime². Asocierea celor două nume devenea cât se poate de firească. Ca atare, ziarul "Observatorul" propunea "ca odată cu statuia lui Cuza să se ridice o statuie și celui mai apropiat colaborator al domnitorului", lansând un apel către întreaga țară pentru susținerea proiectului.

După lungi dispute, ideea de a ridica o statuie Domnitorului Unirii era acceptată în principiu de oficialități. S-au ivit însă curioase obiecții în legătură cu locul de amplasare a statuii. "Guvernul liberal - nota Xenopol - văzând că n-a putut împiedeca facerea monumentului, se hotărî să lovească în alt chip amintirea lui Cuza Vodă, anume împiedicând așezarea lui în Piața Unirii, piața centrală a orașului, legată prin numele ei și prin tradiție, de amintirea celui mai mare act al domniei lui Cuza, unirea efectivă și reală a țărilor române".

O furtunoasă polemică avea să angajeze numeroase condeie încă doi ani, fiind susținută efectiv de studențimea universitară, în frunte cu Nicolae Iorga, A.D. Xenopol, A.C. Cuza, determinând oficialitățile să dea satisfacție în cele din urmă opiniei protestatare.

Lansat în 1903, proiectul menit să glorifice personalitatea domnitorului A.I. Cuza și să-i fixeze valoric locul în istoria României, se încheia în 1912. În dimineața zilei de 25 mai, Iașul înveșmântat în haină de sărbătoare, găzduind numeroși deputați și peste 6000 de țărani, veniți din toate părțile locuite de români, se împodobește cu încă un monument de aleasă valoare³.

Voievodul, care părăsise țara umilit și înfrânt în 1866, se reîntorcea în veșmânt de bronz, călcând maiestuos pe soclul dur, înconjurat de miniștrii și sfetnicii săi: Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, generalul Emilian Florescu și dr. Nicolae Crețulescu. Sculptorul italian Raffaello Romanelli, aflat în Iași, își aducea contribuția la finalizarea lucrării.

Solicitat de Consiliul municipal pentru a-și exprima opinia în legătură cu locul unde avea să fie amplasată statuia, Raffaello Romanelli, după ce studiasse străzile orașului, fațadele caselor din jur și înălțimea lor, optează pentru Piața Unirii.

Monumentul statuar relevă o temeinică cunoaștere a anatomiei umane, formele sunt modelate cu precizie și sensibilitate, artistul îmbinând echilibrul cu mobilitatea gestului, a atitudinii, detaliu semnificativ cu simplitatea și măreția ideii. Calitățile de portretist ale creatorului sunt dublate de preocuparea sa pentru înțelegerea semnificațiilor adânci ale evenimentelor istorice prezentate, după cum ne-o mărturisea însuși artistul într-o scrisoare adresată lui A.D. Xenopol: "Pentru monumentul național care va fi ridicat la Iași, mă documentez mereu, considerându-l una din acele lucrări, de care un artist își leagă numele pentru posteritate. Îi cunosc viața și voi căuta să realizez ceva demn de el". Elementele concrete, direct aluzive la evenimente, întreaga recuzită a sculptorului italian, conturează concepția sa artistică. Soclul masiv de granit este împodobit cu cununi de lauri și inscripții. Lucrarea este semnată, incizată lateral dreapta, pe plintă, cu litere majuscule: Romanelli Raffaello, Firenze și datată pe latura posterioară: 1910.

Enciclopedia italiană de științe, literă și artă îl înscrie pe Raffaello Romanelli în categoria marilor personalități europene din secolul al XIX-lea⁴. S-a născut la Florența, la 13 mai 1856 și a murit la 2 aprilie 1928. Studiile și le-a făcut la Academia de arte frumoase din Florența și Roma, completându-și educația artistică în atelierul tatălui său, sculptorul Pasquale Romanelli (1812-1887). După 1880, câștigă numeroase concursuri internaționale, bucurându-se de deosebite aprecieri. Forța talentului său apare pregnantă în opere de factură realistă, realizând portrete bust, monumente statuare, basoreliefuri, decorații. Numeroasele creații de valoare împodobesc orașele Italiei, Europei, Americii. Iată câteva: monumentul regelui Alberti din Roma, monumentul lui Garibaldi din Siena, statuile lui Donatello și Benvenuto Cellini din Florența,

² Ibidem, p.583.

³ A.D. Xenopol, *Statuia lui Cuza Vodă*, în "Arhiva", nr.1, 1908, p.331-336.

⁴ *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere et Arte*, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1936,

monumentul prințului Demidoff din Kiev, monumentul lui William Pen din Philadelphia etc...

Într-o carieră de 50 de ani, Raffaello a realizat peste 300 de lucrări. Dintre acestea, 40 se află în România. Între anii 1902-1913, artistul lucra la noi în țară, executând portrete bust familiei regale, ansamblul de sculptură în marmură de la Castelul Peleş, statuia Domnitorului Al.I. Cuza din Craiova (o variantă a celei de la Iași), monumentul eroilor sanitari din București, statuia soldatului-erou Tudorică Dorobanțu din Turnu Măgurele și alte valoroase monumente din colecțiile bucureștene. A realizat de asemeni portrete bust și statui funerare amplasate în cimitirul Bellu.

Statuia lui Mihail Kogălniceanu reprezintă cealaltă creație a sculptorului florentin. Ea împodobește fațada Universității ieșene, fiind inaugurată la 28 octombrie 1911, în cadrul serbărilor jubiliare a prestigioasei instituții moldave⁵.

Marele om politic este prezentat în picioare, în mâna dreaptă ținând un sul înfășurat, într-o atitudine dinamică: el își exprimă cu energie și forță de convingere crezurile și idealurile. Stilul oratoric, declamator, domină concepția monumentului, fiind identic ca reprezentare plastică cu imaginea lui Mihail Kogălniceanu din grupul statuar ce împodobește monumentul domnitorului Cuza, exprimând patosul epocii sale eroice, voința de afirmare în lume a unui întreg popor. Lucrarea este semnată, incizată lateral dreapta, pe plintă, cu litere majuscule: Romanelli Raffaello, Firenze și datată 1911.

Socul masiv din granit este decorat cu inscripții și două basoreliefuri, diferite ca factură stilistică. Unul este intitulat "Împroprietărea țăranilor de la 1864" și îl înfățișează pe Mihail Kogălniceanu în mijlocul clăcașilor săi. Concepția realistă este subliniată prin numeroase elemente concrete, direct aluzive la evenimentele prezentate, prin dinamica compoziției, o compoziție deschisă, construită pe diagonală, prin alternanțe de structuri. Celălalt basorelief ne înfățișează ceremonia inaugurării Universității ieșene: momentul solemn al citirii ordonanței și conferirii de către Domn a documentului de fundare a Universității, profesorilor Petre Suci, Ion Strat și Octav Teodori.⁶ Lucrarea se înscrie în coordonatele neoclasicismului prin echilibrul formelor, prin modelarea volumelor, prin sobrietatea de atitudine a personajelor. Basorelieful nu este semnat, dar aparține lui Vladimir Hegel. În favoarea acestei atribuiri pledează numeroase adrese și corespondența purtată de Rectorul Universității ieșene cu sculptorul Hegel⁷, cât și anunțul apărut în ziarul *Opinia*, VII, 1910, nr. 989, p. 3, care "aduce la cunoștiința opiniei publice că a fost adus basorelieful reprezentând inaugurarea Universității ieșene de Vladimir Hegel pentru soclul statuii lui Mihail Kogălniceanu". Documentele din arhiva Universității ieșene vorbesc de o comandă anterioară făcută de sculptorul Hegel de a executa un basorelief de mari dimensiuni pe aceeași temă, menit să decoreze frontonul Universității. Din lipsă de fonduri, lucrarea își va reduce considerabil dimensiunile, urmând să decoreze una din laturile soclului lui Mihail Kogălniceanu. Astfel se explică modificarea paternității statuii în posteritate, disputată între Vladimir Hegel și Raffaello Romanelli. Încă în 1911, anul inaugurării statuii, lucrarea este atribuită lui Hegel, atribuire semnalată în paginile revistei "Arta română", editată de A.D. Atanasiu, directorul Școlii de arte frumoase din Iași. Doi ani mai târziu, în 1913, autorul monografiei *Orașul Iași* - N.A. Bogdan o menționa ca o lucrare realizată de sculptorul Hegel. George Oprescu în *Sculptura românească*, București, 1965, analizând creația lui Hegel, atribuie statuia lui Mihail Kogălniceanu din Iași aceluiași artist, fără a mai cita numeroasele articole apărute până în zilele noastre, care dădeau aceeași atribuire. Dar inadvertența apărută se explică și prin faptul că personalitatea lui Mihail Kogălniceanu a reprezentat o preocupare constantă în

⁵ "Opinia", VII, 1910, nr. 957, 3 martie, p. 3 și "Evenimentul", XIX, 1911, nr. 173, 20 sept., p. 2.

⁶ Dimitrie Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași (1860-1960)*, București, 1960, vol. I, p. 112.

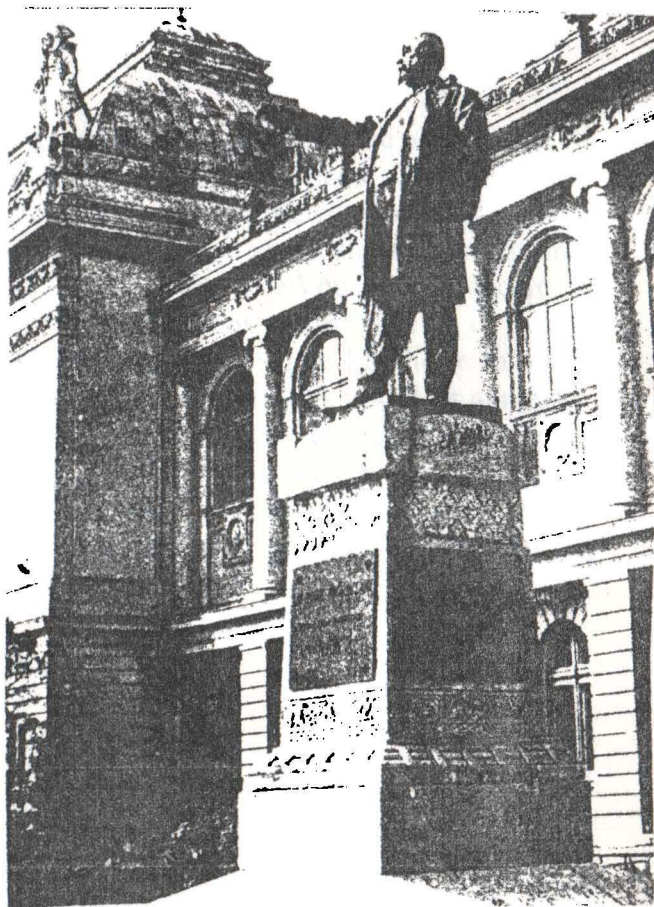
⁷ Arh. St. Iași, fond Universitatea Al. I. Cuza, dosarul nr. 12, 1909-1910.
<https://biblioteca-digitala.ro>

creația lui Vladimir Hegel.

Artistul l-a cunoscut personal pe Mihail Kogălniceanu în 1886 la Constanța, unde se retrăsese însingurat, amărât de nepăsarea egoistă a tinerelor generații. Mai liber decât la București, ilustrul om politic îi va poza lui Hegel, realizând în acea perioadă o mască în gips și un bust în marmură, ambele aflate la Galeria Națională. În 1883, Hegel realiza un bust lui Mihail Kogălniceanu care se inaugura în parcul municipiului Galați, din inițiativa și pe cheltuiala lui V.A.Urechia. O variantă a acestuia va fi așezată în cavoul familiei Kogălniceanu din cimitirul Eternitatea din Iași. În 1896 se dezvelea la Bacău un bust al lui Mihail Kogălniceanu, realizat de același artist, iar în 1913, se inaugura la Dorohoi o lucrare similară. Toate aceste argumente explică schimbarea paternității statuii lui Mihail Kogălniceanu din Iași, concepută și realizată de Raffaello Romanelli. Cele două monumente statuare, realizate la Iași de sculptorul Raffaello Romanelli se adaugă bogatului patrimoniu artistic existent la noi în țară, diversificându-l prin frumusețea și valoarea lor.

Statuia lui Al. I. Cuza

Statuia lui Mihail Kogălniceanu

DOUĂ SCRISORI IEȘENE DIN 1859
(Dimitrie Xenopol și Paul Burguet)

În *Istoria ideilor mele*, A.D.Xenopol menționează relațiile pe care tatăl său, Dimitrie Xenopol, le-a avut cu doi francezi stabiliți atunci la Iași: "În timpul ce învățam la Athanasiade, niște francezi zidiseră o moară cu aburi în Păcurari, lângă barieră și tatăl meu făcuse cunoștință inginerului François Gaildry și a unui asociat al său, Paul Burguet"¹. Despre acest Burguet, se știe că încă din iulie 1858 se adresase Căimăcămiei Moldovei, făcându-i cunoscută intenția sa de "a introduce în orașul Iași fabricarea pâinii prin procedee mecanice, care se folosesc în Franța și mai ales în orașul Paris" și cerând "un privilegiu exclusiv de fabricare a pâinii în orașul Iași prin procedee mecanice pe timp de 15 ani"². În 1860-1862, fabrica lui Burguet e atestată "ca acționînd pe aburi"³.

Două scrisori de la Dimitrie Xenopol către Burguet aduc unele informații referitoare la întemeietorul celei dintâi brutării mecanice din Moldova, completând, în același timp, știrile despre tatăl marelui istoric. Amândouă scrisorile au fost aflate printre hârtiile rămase din arhiva lui Artur Gorovei, împărțită între Biblioteca Academiei Române și Arhivele Statului din Iași.

Iată textul și traducerea acestor scrisori.

1.

Mon très-cher Monsieur,

Mr Pierre vint hier me donner carte blanche de votre part d' en finir avec notre Toma. Je le fis venir avec sa femme et moi et ma femme, nous les avons à grande peine décidés de vendre leur maison. Le dernier prix c'est 300# plus prétendent-ils pouvoir enlever les vieilles planches et la porte-cochère, qui s'y trouvent. Un *zdelké* ou quasi-contrat sera préliminairement dressé et légalisé par la Judicature, en attendant la légalisation formelle. Vous leur avancerez - c'est-à-dire vous m'avancerez - la somme de 200# qui figureront comme arrhes et que j'emploierai pour composer avec ses créanciers. Me fondant sur pouvoir que Mr Pierre m'a donné⁴ de votre part, Monsieur, je viens d'expédier Toma chez ses créanciers, pour leur annoncer ma décision de composer avec eux. Comme cette affaire est très sérieuse et dans laquelle je ne m'engage que pour vous rendre un bon office, je vous prie de vouloir bien de me répondre si les stipulations sus-mentionnées vous conviennent ou non, afin que je sache à quoi m'en tenir.

Je serais heureux de pouvoir rendre service à celui que j'aime, estime et honore sincèrement.

Salut de respect et de dévouement,

D.Xénopol

Jassy, le 13 Juillet 1859

Prea-iubitul meu domn,

DI Pierre mi-a dat ieri puteri depline din partea Dvs ca să termin cu Toma al nostru.

¹ I.E.Torouțiu, *Studii și documente literare*, IV, București, 1933, p.373-374.

² *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 și 1864. Contribuții*, București, 1963, p.221; v. și *Istoria orașului Iași*, I, Iași, 1980, p.500.

³ *Ibidem*.

⁴ Prima pagină terminându-se aici, sub ultimele cuvinte se află indicația *vertatur !*.
<https://biblioteca-digitala.ro>

L-am făcut să vină cu soția sa, iar eu și soția mea i-am convins cu mare greutate să-și vândă casa. Ultimul preț este de 300 de galbeni, în plus ei pretind să-și poartă ridica vechile podele și poarta mare existente acolo. Mai întâi va fi alcătuită o *zdelcă* (un fel de contract) și va fi legalizată de Judecătoria, așteptând legalizarea formală. Dvs le veți avansa - adică îmi veți avansa mie - suma de 200 de galbeni, care vor figura ca arvună și pe care-i voi folosi pentru a discuta cu creditorii săi. Bazându-mă pe împuternicirea pe care Dl Pierre mi-a dat-o din partea Dvs, Domnule, tocmai l-am trimis pe Toma la creditorii săi pentru a le anunța hotărârea mea de a discuta cu ei. Cum această afacere este foarte serioasă iar eu nu m-am angajat în ea decât ca să vă fac un bun serviciu, vă rog să binevoiți să-mi răspundeți dacă stipulațiunile menționate mai sus vă convin sau nu, ca să știu cum să continui.

Aș fi fericit să pot face un serviciu aceluia pe care îl iubesc, îl stimez și-l onorez sincer.

Vă salut cu respect și devotament,

D.Xenopol

Iași, 13 iulie 1859

2.

Mon cher Monsieur Burguet,

Je vous envoie le brouillon de l'acte de vente, c'est la formule presque générale dont les moldaves se servent en fait de vente. Vous pouvez y ajouter ou en retrancher ce que vous jugerez convenable. Vous aurez la bonté de me renvoyer cette pièce quand vous l'aurez examiné et corrigé, pour me mettre à même d'en finir au plutôt possible.

Tout à vous,

D.Xénopol

Jassy, le 6 Août 1859

Iubite Domnule Burguet,

Vă trimit ciorna actului de vânzare. Este formula aproape generală de care se servesc moldovenii în materie de vânzări. Puteți adăuga sau tăia ceea ce veți crede potrivit. Veți avea bunătatea să-mi înapoiați această hârtie după ce o veți fi examinat și corectat, ca să termin cât mai degrabă posibil.

Al Dvs,

D.Xenopol

Iași, 6 august 1859

*

Prima scrisoare are următoarea adresă: "Monsieur Burguet, Directeur de la boulangerie mécanique, chez lui"; a doua: "Monsieur Monsieur Burguet, à la boulangerie mécanique".

Ar fi, fără îndoială, interesant de cunoscut mai multe amănunte despre acest francez căruia Dimitrie Xenopol îi arăta sentimente atât de adânci. Numele lui Francois Gaildry nu apare în aceste scrisori, în schimb este menționat un alt colaborator al lui Burguet, "Monsieur Pierre". E de observat că numele corect al corespondentului și prietenului lui Dimitrie Xenopol este *Burguet*, așa cum apare și în scrisori și în *Istoria ideilor mele*, și nu Bourquet⁵.

Scrisorile acestea completează șirul acelor deja cunoscute, de la Dimitrie Xenopol, și despre care N.Iorga spunea că "sînt o uimitoare și mișcătoare revelație", întrucât în ele "tatăl marelui istoric apare ca un spirit foarte luminat, ca un om cu talent la scris și ca un perfect cunoscător, până în cele mai fine nuanțe, și al limbii franceze, în care-și redactează recomandările, și al celei germane, cu care o învrâstează"⁶.

⁵ Cum a fost transcris în lucrările citate *supra*, n. 2.

⁶ N.Iorga (recenzie la I.E.Torouțiu, op.cit.) în "RII", 4-6/1924, p.176.
<https://biblioteca-digitala.ro>

BIBLIOTECA
ARTUR GOROVEI
FOLIO 100

Monsieur Monsieur Burguet

Le vers m'a mis la breuille
de l'acte de vente, c'est la
formule presque générale
les notaires se servent en
fait de vente, vous pouvez
y ajouter ou en retrancher
ce que vous jugerez convenir
vous aurez la bonté de me
renvoyer cette pièce quand
vous l'aurez examinée &
corrigée pour me remettre
à même d'en finir avec
le tout possible

Tout à vous
D. Xenopol

Paris le 6 août
1859

Scrisoarea trimisă de Dimitrie Xenopol lui Paul Burguet
la 6 august 1859

Monsieur

Monsieur Burguet

à Boulangerie
ménagère

NICOLAE TONITZA, STUDENT LA MÜNCHEN

Cu prilejul unui stagiu de specializare în probleme de istoria artei și de muzeologie generală, efectuat în capitala Bavariei, autorul acestei comunicări și-a propus să studieze, printre altele, raporturile reale de filiație dintre creațiile pictorilor münchenezi și cele ale pictorilor români care au studiat cu aceștia. Pe lângă vizitele în muzee și în depozitele acestora, care au fost cele mai relevante, deoarece ne-au pus în contact nemijlocit cu operele urmărite de noi, am întreprins cercetări și în cabinetele lor de documentare, în Biblioteca și fototeca Institutului central pentru istoria artei, precum și la Direcția colecțiilor de stat bavareze, al cărei sistem informațional funcționează impecabil și de unde am aflat - spre regretul nostru - că în evidențele acestuia nu figurează nici o lucrare executată de vreun pictor român format la München. Atât cercetările noastre cât și discuțiile purtate cu specialiștii acestor instituții ne-au permis să reconsiderăm sau să fixăm cu mai multă exactitate locul fiecărui maestru münchenez în ansamblul artistic al epocii și să stabilim interesante analogii sau incongruențe între creațiile lor și creațiile pictorilor români care au studiat la München. Nu rareori am ajuns, cu asemenea prilejuri, la constatări menite să corijeze unele afirmații eronate, care s-au făcut (și se mai fac încă), în bibliografia de specialitate, cu privire la profesorii pictorilor români din München și, în general, la influența școlii müncheneze asupra artelor plastice românești, în special asupra picturii din Moldova secolului al XIX-lea și din primele decenii ale secolului nostru.

Despre Gheorghe Panaiteanu Bardasare, bunăoară, istoricii români afirmă că a studiat pictura la Academia bavareză de arte frumoase, între anii 1840 - 1858, cu profesorii Wilhelm von Kaulbach (1805-1874) și Richard Lauchert (1823-1868)¹. Informația asupra celui dintâi este corectă, dar asupra celui din urmă nu, deoarece despre acesta aflăm că nu avea decât 17 ani la data sosirii lui Panaiteanu în München și că a frecventat cursurile aceleiași academii între anii 1839 - 1845, fiind, așadar, colegul compatriotului nostru și nu profesorul său. După desăvârșirea studiilor la Paris și după o îndelungată călătorie prin Anglia și Rusia, Richard Lauchert va ajunge, într-adevăr, profesor, dar nu la München, ci la Academia regală din Berlin, unde îl va avea ca elev, între anii 1866-1868, pe Emanoil Bardasare, nepotul primului director al Pinacotecii și Școlii ieșene de bele-arte².

Asemenea inadvertențe sunt lesne detectabile prin confruntarea datelor biografice ale măștrilor münchenezi cu cele ale pictorilor români formați la școala lor și devin cu mult mai numeroase, mai evidente și mai semnificative imediat ce se procedează la o examinare comparativă a creațiilor celor dintâi și ale celor din urmă. Astfel, dacă despre pictura lui Gheorghe Panaiteanu Bardasare, de pildă, se poate afirma că descinde nemijlocit - ca manieră stilistică și tehnică, dar numai parțial și ca preocupări tematice - din creația profesorului său, Wilhelm von Kaulbach, nu același lucru se poate afirma și despre operele celorlalți pictori români în raport cu creațiile măștrilor münchenezi care le-au fost profesori.

Iată numai câteva exemple: Emanoil Bardasare a studiat pictura la München, între anii 1871 - 1875, cu profesorul Karl von Piloty (1826-1886), iar C.D. Stahi, între 1871 - 1878, cu Hermann Anschütz (1802-1880) și Wilhelm von Dietz (1839-1907), dar creațiile lor sunt foarte

¹ Eugen Pohonțu, *Începuturile vieții artistice moderne în Moldova*, București, 1967, p.59 și 85.

² Claudiu Paradais și Maria Paradais, *Gheorghe Panaiteanu Bardasare, student la München*, în "CI" (serie nouă), nr. XII - XIII, Iași, 1981-1982, p.42-43.
<https://biblioteca-digitala.ro> cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro

vag înrudite cu ale acestora și izbitor de apropiate ca atmosferă cromatică, viziune compozițională și factură tehnică - de peisaje și portretele lui Johann Georg von Dillis (1759-1841) și ale lui Franz von Defregger (1835-1921), care nu le-au fost profesori, dar i-au influențat din afara școlii propriu-zise, prin creațiile lor. La fel s-a întâmplat și cu Octav Băncilă, care a urmat cursurile de pictură ale faimoasei Academii bavareze, între anii 1894 - 1898, sub îndrumarea profesorului de origine greacă Nikolaus Gysis (1842-1901), dar care a fost puternic influențat, mai ales în portretistica sa din tinerețe, de creația lui Wilhelm Leibl (1844-1900), unul dintre înnoitorii artei müncheneze spre sfârșitul veacului trecut, a cărui artă se distinge prin vădite accente realiste, fără a se desprinde însă, total, de umbrele dense ale academismului.

În general, istoricii noștri de artă circumscriu - pe nedrept, considerăm noi - influența specifică a școlii artistice müncheneze asupra artelor plastice românești doar la etapa academistă, extinzând în plus, dar fără temei, efectele negative ale acestei etape și asupra unor pictori români care au studiat la München cu profesori desprinși de academism, secesioniști sau chiar avangardiști.

Despre Ștefan Luchian, bunăoară, se afirmă că a studiat pictura la München, din octombrie 1889 până în iunie 1890, cu profesorul Ludwig von Herterich (1856-1932), apreciat ca "bun desenator, dar uscat academist" și că "nereușind să se împace cu arta academistă profesată atât la școala bucureșteană, cât și la cea müncheneză", a plecat să-și desăvârșească studiile la Paris, "centrul mișcărilor artistice novatoare de pe atunci"³.

În realitate, judecat după propriile sale creații, examinate de noi în *Colecțiile de stat bavareze*, dar și după cele mai recente exegeze ale specialiștilor germani⁴, Ludwig Herterich ne apare ca un pictor secesionist, care nu mai are nimic comun cu academismul. Dimpotrivă, el a practicat o artă liberă, plein-air-istă, cu tușe largi și spontane, viguroase și aspre uneori, care îl definesc, mai curând, ca pe un pictor realist cu tendințe expresioniste. Asemenea incongruențe își au obârșia în ignorarea faptului că spre sfârșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru, când descind la München, pentru perioade mai scurte sau mai lungi, pictori ca Luchian, Vermont, Băncilă, Iser, Obedeianu, Vorel, Steriadi, Bunescu, Tonitza, Negoșanu, Tarasov ș.a., atmosfera clasicizantă a venerabilei "Atene germane" își pierduse considerabil din seninătatea de odinioară. Împotriva normelor academiste, incompatibile cu avântul și fantezia creatoare, se produc în această perioadă - nu numai la München, ci și în alte centre ale Germaniei - mișcări violente care pun întreaga artă clasică într-o succesivă și ireductibilă contradicție cu simbolismul, secesionismul și abstracționismul, cu grupările avangardiste "Jugendstil", "Der Blaue Reiter" și "Die Brücke", toate la un loc pregătind apariția expresionismului, curent cu antecedente în țările nordice și cu rezonanțe universale atât în artele plastice, cât și în literatură, muzică și teatru⁵.

În toiul unor asemenea convulsii spirituale, fără precedent în istoria artei germane, își face apariția la München tânărul Nicolae Tonitza, care frecventase timp de cinci ani cursurile de pictură ale Școlii de bele-arte din Iași, la clasele profesorilor academiști Gheorghe Popovici și Emanoil Bardasare, ajungând mai târziu la concluzia - mărturisită într-un interviu - că a pierdut cinci ani din viață, "învățând să lustruiească hârtia cu estompa, după ghipsuri antice, iar la natura vie să transpună pe pânză aceiași carnație de clisă rancedă a aceluiași model murdar și borșos: o țigancă nenorocită, recrutată de directorul școlii din nu știu care mahala suspectă și pe

³ Vasile Drăguț, *Luchian*, București, 1962, p.13; Dan Grigorescu, *Pictura în prima jumătate a secolului al XX-lea*, în vol. *Pictura românească în imagini*, București, 1976, p.223.

⁴ Wolfgang Johannes Bekh, *Die Münchner Maler*, Imgau Verlag Pfaffenhofen / Ilm, 1974, p.214.

⁵ Claudiu Paradais și Maria Paradais, *120 de ani de la înființarea Pinacotecii Naționale și a Școlii de arte frumoase din Iași*, în "CI" (serie nouă), nr.XL-Iași, 1980, p.217.
<https://biblioteca-digitala.ro>

care o schingiuiuau penibil în atelier, silind-o să ia poze clasice de Afrodită⁶.

Descinderea, oarecum precipitată, a lui Tonitza la München, în toamna anului 1907, anul zguduitorilor răcoale țărănești din România, a fost, pe bună dreptate, pusă în legătură cu atitudinea sa protestatară față de sângeroasele represii la care erau supuși țărani noștri. Acuzat de solidarizare cu "instigatorii la nesubordonare și revoltă", el se vede silit să se retragă din examenul de absolvență și să părăsească țara, pentru a-și continua studiile în capitala Bavariei, ajutat fiind în acest sens de un unchi din Bârlad, Ion C.Saulea, cumnatul mamei sale.

Ajuns la München, împreună cu Dimitrie Pavlu și Constantin Bacalu, colegii săi ieșeni, acuzați ca și el de "instigațiune, nesubordonare și revoltă", Tonitza se înscrie la Academia regală de arte frumoase, susținând examenul de admitere în atelierul pictorului Hugo von Habermann (1849-1929), care avea reputația celui mai exigent profesor din acest oraș⁷. Că la Școala de bele-arte din Iași nu-și pierduse vremea în zadar, așa cum crezuse el, o probează, printre altele, însăși reușita sa la acest examen cu un profesor atât de sever, aristocrat cu titlu de baron, suprasolicitat de o clientelă pretențioasă din așa-zisa "lume bună".

Originar din vechea localitate bavareză Dillingen, unde s-a născut la 15 iunie 1849, Habermann s-a format în cadrul aceleiași academii müncheneze, cu profesorul Carl Theodor von Piloty, devenind apoi el însuși profesor al acesteia⁸.

În creația sa, pictorul a pornit de la o fază evident academistă, dar nu total lipsită de virtuți picturale și de o oarecare profunzime în sondarea psihologică a personajelor, în tratarea cu gravitate a acestora. Reprezentative pentru această etapă sunt *Portretul doamnei von Torri* (*Bildnis der Frau von Torri*), două portrete ale fratelui său (*Bildnis des Bruders des Künstlers* și *Der Bruder des Künstlers*), un portret de monah (*Der Mönch*) și altul de femeie (*Damenbildnis*), în care umbrele sunt înrudite mai curând cu clarobscurul maestrilor niederlandezi din secolele XVII-XVIII, decât cu cele bituminoase ale academismului german.

Evoluția spre altceva, spre secesiune, spre un simbolism cu accente realiste, este evidentă într-o lucrare intitulată *Portret de femeie* (*Weibliches Bildnis*), în care umbrele, deși mai persistă, sunt totuși mult mai labile, iar formele mai puțin încremenite, mai pline de viață, mai dinamice.

Total diferită este cea de a treia fază din creația lui Habermann, ale cărei repere temporale sunt revelator marcate de un *Nud feminin culcat* (*Liegender weiblicher Akt*) și de un portret al soției sale (*Bildnis der Gattin des Künstlers*), primul datat în 1907, anul sosirii lui Tonitza la München, iar al doilea în 1928, penultimul an din viața maestrului. Este faza celor mai valoroase creații ale pictorului caracterizată printr-o generoasă deschidere a paletii către lumină, către un decorativism cvasifovist, cu o cromatică dispusă în pete mari de culoare, scăldate adeseori de ocuri calde și sensibile.

Examinând pictura lui Habermann din această etapă, în comparație cu creația lui Tonitza, în general, se pot stabili unele raporturi de filiație stilistică, de la maestru la elev, însă aproape întotdeauna constatăm că la pictorul nostru atmosfera cromatică este mai lirică, mai profundă, mai învăluitoare decât la profesorul său münchenez.

În unele peisaje dobrogene, bunăoară, Tonitza dispune culorile în suprafețe mari, decorative, adeseori geometrizzante, amintindu-ne întrucâtva de tabloul lui Habermann intitulat *Peisaj cu vaci* (*Landschaft mit Kühen*), după cum unele din portretele sale și, mai cu seamă, dintre nuduri ne duc cu gândul la *Portretul soției artistului* și, în mod cu totul vădit la faimoasele nuduri ale maestrului german (*Weibliches Bildnis*, *Liegender Modellakt*, *Weiblicher Akt* etc.).

⁶ Petru Comarnescu, *Sufletul ademenit și redat, apoi, de culoare. De vorbă cu d-l N.N.Tonitza*, în "Rampa", anul XII, nr.2762, din 10 ianuarie 1927.

⁷ Petru Comarnescu, *N.N.Tonitza*, București, 1962, p.72.

⁸ Wolfgang Johannes Bekh, *op. cit.*, p.208.
<https://biblioteca-digitala.ro> / www.muzeul-moldova.ro

Istoricii de artă germani îl situează pe Habermann printre partizanii de seamă ai secesionismului, alături de principalii fondatori ai acestuia - Bruno Piglhein (1848-1894), Ludwig Dill (1848-1940), Lovis Corinth (1858-1925), Fritz von Uhde (1848-1911) ș.a. - și apreciază că "din mâna sa au ieșit cele mai bune portrete feminine de la răsăntia veacurilor"⁹, iar Petru Comarnescu, întrebându-se ce anume a învățat pictorul român de la maestrul său münchenez, își răspundea fără ezitare că în primul rând "a deprins de la el arta de a construi nuduri cu o carnație vie și caldă și de a portretiza femeia"¹⁰.

Tonitza însuși recunoștea, într-un interviu acordat unui critic, în 1939, că asupra formării personalității sale artistice o înrăurire puternică au exercitat Velasquez, Tizian și Habermann, iar dintre români Luchian.¹¹ În privința artei de a colora, Petru Comarnescu se îndoia, însă, că Tonitza "ar fi învățat mai mult de la Habermann decât de la Popovici", deoarece nici unul nici altul nu erau "adeptii coloritului puternic, viu, ingenios"¹¹.

Că Habermann era un profesor exigent și riguros, bun desenator, dar limitat colorist, rezultă nu numai din propria sa creație, ci și dintr-o mărturisire de mai târziu a lui Tonitza, care sublinia că "ucenicia de pictor în Germania era aspră, cu tehnica ei calculată, cu concepția ei plastică din care fantezia cromatică este, dacă nu amendată, în cazul cel mai fericit, abia suportată"¹². Și totuși constatarea nu l-a împiedicat să declare, peste ani, că "De-abia la München și-a dat seama de ceea ce înseamnă o școală organizată și spornică", deși convingerea sa dintotdeauna era că "pictorul trebuie să pornească de la acordul cromatic. Sau să plece de unde o pofti - dar să ajungă tot aici", pentru că "pictura este în primă și ultimă analiză culoare..."¹³.

Cu privire la sejurul münchenez al lui Tonitza, au rămas mărturii din care rezultă că în vara anului 1908 el ieșea la peisaj prin împrejurimile Münchenului sau pe la Dachau, o localitate din apropierea acestuia, în care artistul a locuit o vreme; că se interesa intens de cultura germană, în general, de literatura și filosofia acestei țări, că scria versuri și proză, că a încercat să traducă în românește din opera lui Goethe¹⁴, că vizita cu asiduitate muzeele și expozițiile müncheneze și că el însuși a participat, pentru prima dată în cariera sa artistică, la o asemenea expoziție "organizată de *Kunstverein* în onoarea lui Menzel", primind cu acest prilej laude care "erau cât pe ce să-i sucească mintea"¹⁵.

Din același an datează, de asemenea, primele sale desene satirice, publicate în paginile revistei "Furnica", editată la București de G. Ranetti și N.D. Țăranu, precum și primul său articol teoretic, intitulat *Importanța criticii de artă*, apărut în numerele 5 - 6 din mai-iunie 1908 ale revistei "Arta română", editată de A.D. Atanasiu la Iași. Atât desenele, cât și articolul marchează debutul unei prodigioase activități în câmpul graficii satirice, pe de o parte, și al scrisului, pe de alta, ambele categorii de preocupări făcând din Tonitza un veritabil Daumier al românilor și, respectiv, unul dintre cei mai avizați critici și teoreticieni ai artelor noastre plastice.

Din articolul menționat, scris în aprilie 1908, aflăm că, abia sosit la München, el a început să viziteze, "cu foarte mare luare aminte, orice expoziție de pictură", ajungând, în cele din urmă, la constatarea - "care i-a înălțat sufletul" - că "românii au mai mult bun gust decât nemții". Și totuși, se întreba el, "de ce la noi arta nu are un avânt atât de puternic ca la München? De

⁹ *Ibidem*, p.208 și 211.

¹⁰ Petru Comarnescu, *N.N. Tonitza*, p.79.

¹¹ *Ibidem*, p.79 - 80.

¹² Apud Barbu Brezianu, *Anii de tinerețe ai lui N.N. Tonitza*, în "SCIA", nr. 3 - 4/1957, p.191. A se vedea și N.N. Tonitza, *Cronica plastică*, în "Universul literar", nr.7, din 14 februarie 1926.

¹³ Petru Comarnescu, *op.cit.*, nota 6.

¹⁴ Barbu Brezianu, *op.cit. și loc.cit.*, nota 12.

¹⁵ Petru Comarnescu, *op.cit.*, nota 6. Nu știm cu ce prilej a fost organizată această expoziție "în onoarea lui Menzel" și nici pentru ce lucrări a fost lăudat Tonitza atunci. Adolph Friedrich Menzel, pictor, gravor și litograf german, a trăit între anii 1815 - 1905.

ce artiștii noștri nu au încurajarea morală și considerația pe care o au cei din Germania?" Răspunsul la asemenea întrebări era văzut în faptul că "pe piețele Germaniei se desfac atâtea reviste, atâtea volume, atâtea broșuri de critică de artă"; că există acolo "o pleiadă întreagă de critici competenți" care constituie "linia de legătură între opera de artă și public", linie fără de care nu este posibilă pregătirea marelui public pentru receptarea fenomenului artistic și, implicit, pentru înțelegerea și prețuirea creatorilor de artă, pe câtă vreme "Dărilor de seamă, ce se fac prin foile noastre zilnice, asupra expozițiilor de pictură, reprezentațiilor teatrale, concertelor, operelor literare, etc. nu sunt altceva decât niște scandaloase reclame sau, dimpotrivă, mici răutăți ale unor suflete pitice, defăimări scârboase, ieșite la iveală sub eticheta de ... *cronici artistice*".

După opinia lui Tonitza, noua revistă înființată și editată de A.D. Atanasiu "nu trebuie nici să atace, nici să laude, ci să învețe mulțimea", asumându-și rolul de "interpret al artistului și al operei sale pe lângă public", pentru a înlesni "celui din urmă puțința de a pricepe și aprecia pe cel dintâi".

El era, de asemenea, convins de necesitatea polemicilor în căutarea și aflarea adevărului, dar numai atunci când acestea sunt cinstite și bine susținute de critici "cu pricepere și fără patimă". În final, autorul își exprimă speranța că "timida revistă *Arta română* va ajunge un organ de publicitate, care să poată rivaliza cu cele mai de seamă reviste de artă din apus".

Aserțiunile lui Tonitza, referitoare la carențele bunului gust al publicului și al pictorilor germani, înserate în articolul mai sus citat, se întâlnesc, oarecum, cu opiniile - exprimate în exact aceeași perioadă - ale lui A.D. Xenopol, care, în drum spre Paris a poposit la München în primele zile ale anului 1908 și a vizitat *Expoziția de pictură a școlii secesioniste*, "deschisă peste drum de gliptotecă, în palatul cel minunat în formă de templu antic, în stil corintic, din piața regală a orașului". După ce ne asigură că "s-a silit pe cât se poate să se desfacă de orice idei preconceptuate și să judece lucrările cu nepărtinire", marele nostru istoric afirma că ceea ce a văzut acolo "nu era pictură, ci mai curând o parodie a devăratei arte"; că în tablourile cu nuduri de femei - "care nu au rațiunea de a fi pictate decât numai atunci când sunt frumoase" - au fost alese "tipurile cele mai urâte, mai deformate și mai dezgustătoare (...), de un realism neestetice"; că în unele tablouri "e beție de culori", iar în altele "coloritul este aruncat cu pământul", încât produce "efectul unei mângâlituri nedumerite"; că "în afară de portrete, care sunt îndeobște minunate", toate celelalte tablouri i s-au părut greșite ca concepții și ca execuții (...), produceri pe care noi, cei deprinși cu formele frumoase și încântătoare ale picturii clasice, nu le mai putem gusta (...).

În rezumat - conchidea Xenopol - pictorii secesioniști produc lucruri frumoase, dar numai în portret, acolo unde se țin de natură și unde nu pot face altfel decât să urmeze tradiția clasică. Acolo însă unde vor să inoveze cu orice preț, unde pictura nu mai curge din subconștientul sănătos al inspirației artistice, ci din concepția vroită și cugetată pentru a lovi mințile prin noutatea lucrului, acolo ei apucă pe cale greșită, și aceasta trebuie să se întâmple, de îndată ce pictorii nu și-au dat seama că: *lucrul pentru a fi original, se cere nu numai să fie nou, ci trebuie ca acest nou să fie numai decât și frumos*"¹⁶.

Ultimile afirmații demonstrează convingător că, în aprecierea expoziției vizitate, ilustrul istoric nu a izbutit "să se desfacă de orice idei preconceptuate" și tocmai în acest fapt trebuie văzută explicația inapetenței sale pentru pictura secesionistă...

Oare explicația aceasta să fie valabilă și în cazul lui Nicolae Tonitza? Dacă ne gândim că el fusese educat la Iași în spiritul canoanelor academiste, în cultul pentru perfecțiunea opere-lor clasice; că făcuse și o călătorie în Italia, țara celor mai grandioase creații ale clasicismului, suntem ispițiți să răspundem afirmativ la chestiune ... Totuși, câteva constatări incontestabile

¹⁶ A.D. Xenopol, *Expoziția de pictură din München a Școlii secesioniste*, în "Arta română", anul I, nr. 1 - 2 din ianuarie-februarie 1908, Iași, p. 4 - 6. www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro
<https://biblioteca-digitala.ro>

ne împiedică s-o facem și iată de ce:

- Tonitza și-a exprimat adeseori și cu o mare vehemență dezacordul față de învățământul academist ieșean și față de operele clasicizante create conform canoanelor acestuia;
- profesorul său münchenez, pentru atelierul cărui a optat în mod deliberat, era un secesionist, care nu numai că se afla în fruntea răzvrătiților împotriva artei oficiale, alături de Fritz von Uhde și Franz von Stuck, dar a fost, împreună cu ei, și unul dintre fondatorii *Societății împotriva Asociației artiștilor din München* (Gegenverein zur Künstlergenossenschaft), *Societate* al cărei scop era de "a ridica nivelul expozițiilor de artă, prin încurajarea cunoașterii impresionismului francez și promovarea schimburilor internaționale"¹⁷;
- dacă pictura secesionistă, în general, și cea a maestrului său direct i-ar fi repugnat, ca lui Xenopol, de pildă, nu credem că Tonitza l-ar fi menționat pe Hugo von Habermann printre artiștii care au exercitat o puternică înfrăurire asupra sa.

Că aceste considerații sunt întemeiate, rezultă, de altfel, la modul cel mai convingător, dintr-o foarte succintă cronică plastică, scrisă de el mai târziu, pe când se afla în Franța, asupra *Salonului artelor decorative*, organizat la Paris, în toamna anului 1910, Salon la care, alături de artiștii francezi, au participat și mulți pictori münchenezi: Hugo von Habermann, Fritz von Uhde, Albert von Keller, Franz von Stuck, Leo Putz, Frantz von Lenbach ș.a. După opinia sa, cu acest prilej, "frânțuții au fost bătuți pe târâmul artelor decorative moderne de către münchenezi", iar înfrângerea lor este "cu atât mai cumplită", cu cât "frânțuții n-au avut până acum decât numai cuvinte batjocoritoare pentru sârguitorul și înțeleptul popor de peste Rin. Salonul de toamnă din anul acesta va fi de tristă memorie pentru frânțuți, mai mult poate decât campania de la 1870..."¹⁸. Expoziția, comparată, considera categoric Tonitza, e clară: pe de o parte, cădere; de altă parte, renaștere!"¹⁹.

Asemenea opinii sunt, într-adevăr, revelatoare pentru demonstrarea interesului și prețuirii pe care pictorul nostru le manifesta față de arta secesionistă müncheneză, dar ele sunt, totodată, și extrem de surprinzătoare, deoarece maestrul său de la München, astăzi nume modeste sau obscure în propria lor istorie artistică, s-au confruntat, la Salonul discutat, cu pictori care au devenit celebri ale artei europene, ca Raoul Dufy, Suzanne Valadon, Maurice Vlaminck, Edouard Vuillard ș.a., considerați însă, de el, atunci, "obscuri imitatori ai lui Matisse".

În perspectiva unor asemenea opinii, se naște, firește, întrebarea: de ce a părăsit, totuși, Nicolae Tonitza Münchenul, numai după trei semestre de studii, dacă avea o părere atât de bună despre Academia de aici, despre profesorii ei și despre pictura müncheneză din perioada respectivă, în general? Răspunsul la această întrebare implică analize mai complexe și un plus de informații pe care încă nu le avem. Să nu uităm că el nici la Paris nu și-a încheiat studiile la vreo academie și să ne mulțumim, deocamdată, cu una din propriile sale mărturisiri, potrivit căreia abia mai târziu s-a lămurit că, de fapt, "sufletul său avea nevoie de altceva și anume, de înțelegerea și simpatia omului"²⁰.

¹⁷ Dan Grigorescu, *Istoria unei generații pierdute. expresioniștii*, București, 1980, p.35 .

¹⁸ Este vorba de războiul franco-prusian în care Franța a fost învinsă.

¹⁹ Nicolae Tonitza, *Cronici Paris - Expoziția de artă decorativă Salonul de toamnă*, oct.1910, în "Arta română", anul III, nr.9 din noiembrie 1910, Iași, p. 162.

²⁰ Petru Comanescu, *op.cit.*, nota 6 www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro
<https://biblioteca-digitala.ro>

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVITOARE LA ISTORICUL ȘI ACTIVITATEA MUZEULUI MUNICIPAL DIN I A Ș I (1920 - 1930)

La Iași, "orașul care vorbește prin sine însuși despre trecutul său și al neamului", lua ființă în răstimpul cuprins între cele două războaie mondiale o societate istorico - arheologică cunoscută sub numele de *Muzeul Municipal din Iași*¹.

În statutele societății înființată în octombrie 1920, prin decizia Primăriei Iașilor se sublinia că o primă îndatorire a acesteia era de a întemeia "un muzeu care să cuprindă obiecte vechi de artă sau cu însemnătate istorico - arheologică, lespezi de morminte cu inscripțiuni, busturi și picturi, stampe, hărți vechi, mobilier de epocă, o colecție arheologică provenind din săpăturile de la Cucuteni, veșminte, monede, documente"².

Fondatorii societății, "o mână de oameni îndrăgostiți de comorile istorice legate de trecutul Iașilor", ei înșiși cărturari, pasionați cercetători, autori a numeroase studii și cercetări istorice cu referință la trecutul neamului românesc și în mod special al Iașilor, pătrunzându-se de necesitatea unor înnoiri culturale, au ridicat prestigiul societății încadrând muzeul într-o largă mișcare culturală.

Faptul că inițiatorii săi au dovedit un înalt simț al înțelegerii și un spirit creator în probleme legate de organizarea și funcționarea muzeului se datorește în foarte mare măsură concepției potrivit căreia considerau muzeul "o instituție destinată publicului, pentru delectarea și instruirea acestuia având menirea de a studia, conserva și analiza prin diferite mijloace, dar, în primul rând de a expune obiecte de valoare culturală"³.

Întru realizarea acestui nobil deziderat, Primăria Iașilor încredința tinerei societăți culturale tot ce ea avea mai de preț ca: obiecte de artă, hărți istorice, documente, picturi și recunoscând totodată că "nu e ușor a deștepta atenția pentru cultul trecutului în vremurile de după război și într-un oraș ca Iași, așa de greu încercat"⁴.

Instalat în cursul anului 1920 într-un imobil impropriu și insalubru (aripa zidită a clădirii Externatului Secundar de fete), construcție restaurată pe cheltuiala Societății Invalizilor de război și aflată în curtea mănăstirii Golia, alături de clădirea Arhivelor Statului, datorită lipsei mijloacelor necesare ființării, muzeul nu a reușit să-și deschidă porțile publicului vizitator; nu s-a putut deci realiza, așa cum aveau s-o constate înșiși creatorii săi, "conform cerințelor culturale moderne".

Deși s-au făcut repetate și serioase demersuri pentru ca muzeul "să-și aibă locul său propriu, frumos și impunător ca stil", deoarece, "răzlețitele săli de cabinet, de pinacotecă și arheologie trebuiau centralizate într-un muzeu care să fie podoaba Iașilor"⁵, și care, prin urmare să devină accesibil marelui public, toate aceste firești deziderate n-au putut depăși faza proiectelor.

În pofida multor greutăți, inerente oricărui început, distinsul colectiv științific al muzeului, constituit în mare parte din remarcabili cercetători ai Arhivelor Statului care s-au impus

¹ "Ioan Neculce", an I, fasc.1.

² Arh.St.Iași, fond Muzeul Municipal, dos.1/1926, f.1.

³ Statutele Societății Muzeului Municipal Iași.

⁴ "Ioan Neculce", an I, fasc.2, 1922, p.352.

⁵ Idem, an I, fasc.1, 1921.

atenției și prețuirii prin activitatea desfășurată, precum: Gheorghe Ghibănescu, Sever Zotta sau N.A. Bogdan - pentru a nu cita decât doar câteva nume - care s-au preocupat îndeaproape atât de organizarea muzeului ca instituție cultural - științifică cât și de sporirea colecțiilor sale de cărți, obiecte și documente.

Patrimoniul muzeului, inițial constituit doar din ceea ce s-a putut recupera din vechile colecții ale Academiei Mihăilene, ale Cabinetului de Istorie Naturală de pe lângă Societatea de Medici și Naturaliști la care se adaugă donațiile succesive ale Primăriei, avea cu vremea să cuprindă o serie de valori de importanță națională, de o reală valoare științifică.

Este momentul să consemnăm aici dispozițiile Primăriei din cursul anului 1922 privitoare la cedarea către Muzeul Municipal din Iași a bogatei și valoroasei colecții de cărți, documente, obiecte istorice și piese de artă aparținând Muzeului Virgil Hălăceanu, aflat într-o încăpere insalubră situată în turnul Mănăstirii Golia din Iași ; întreaga donație reprezenta un valoros capital de 100000 lei, așa cum bine observase N.A.Bogdan care s-a ocupat în mod personal cu evidența și catalogarea acestora.

Dintr-o studiere amănunțită a fondului de documente al Muzeului Municipal din Iași, aflat în păstrare la Arhivele Statului, constatăm că numeroase obiecte și documente provenite din achiziții dar mai cu seamă din donații, au intrat, de-a lungul anilor, în patrimoniul acestei prestigioase instituții.

Pe lângă muzeu, conform prevederilor statutare, Comitetul de conducere a Societății a depus repetate și susținute eforturi pentru organizarea unei biblioteci, ca secție de sine stătătoare a muzeului, și care trebuia să cuprindă în ideea fondatorilor "tot ce s-a publicat de la Căzaniile lui Varlaam, din 1641 până azi ca biserică, cronică, teatru, științe, litere, artă etc"⁶.

Și dacă, la început, tot Primăria Urbei a pus la dispoziția publicului, pentru studiu, propria-i bibliotecă ce însuma aproximativ 2732 volume, pe parcurs, paralel cu eforturile întreprinse pentru dotarea cu mobilier adecvat în scopul conservării, și în același timp la îndemâna publicului cititor, s-a desfășurat o neîntreruptă activitate privind sporirea patrimoniului, a colecțiilor de cărți rare și documente. Acest lucru se poate observa și din hotărârile adoptate cu prilejul eficientelor ședințe de lucru în care un accent deosebit s-a pus pe alocarea unor fonduri substanțiale la capitolul achiziții.

În spiritul acestor preocupări majore se înscrie și o adresă a Comitetului de conducere a Muzeului, înaintată Rectorului Universității din Iași, cu rugămintea de a i se acorda, prin Comitetul Bibliotecii Universitare, "câte un exemplar din toate tipăriturile"⁷, specificându-se că prin aceasta "se face un îndoit serviciu publicului cititor".

Un exemplu îl oferă în aceeași direcție librăria Kupermann care, la 27 iunie 1921, va pune la dispoziția muzeului, "pentru a se începe organizarea bibliotecii ca o secție a Muzeului Municipal, 450 de volume cărți vechi tipărite în Iași, acte vechi precum și hărți cu valoare istorică"⁸.

Una din direcțiile fundamentale ale activității Muzeului Municipal Iași a constituit-o conservarea și valorificarea în plan cultural educativ, prin publicații, a documentelor aflate în patrimoniul său - latură care a imprimat, de altfel, o pecete hotărătoare a activității pe plan științific.

Un pas hotărător pe acest drum l-a constituit preluarea de către muzeu, în păstrare definitivă, a vechii arhive a Eforiei orășenești, care se degrada în subsolul Primăriei, pentru a sluji la studiile ce se vor face asupra Iașilor⁹.

⁶ Idem, an I, fasc.2, 1922, p.377.

⁷ Idem, p.378.

⁸ Statutele Societății Muzeului Municipal Iași.

⁹ Ibidem, Biblioteca-digitala.ro

www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro

Pentru instalarea arhivei s-a dispus alocarea, din fondurile Primăriei a unor însemnate sume bănești necesare atât procurării de mobilier adecvat cât și pentru sporirea colecțiilor prin achiziții. De asemenea, în acești ani s-a depus un volum uriaș de muncă pentru catalogarea celor cinci mii de documente (începând cu anul 1427, din care 3.028 au fost inventariate iar 2363 de dosare aparținând Primăriei, începând cu anul 1832 au fost integrate în colecțiile deosebit de valoroase ale muzeului).

Arhiva - așa cum o demonstrează cu generozitate prestigioasa publicație a Societății , *Buletinul Muzeului Municipal " Ioan Neculce"* - avea să constituie pentru cercetătorii muzeului "un valoros material de studiu a tot ceea ce a însemnat viața municipală a fostei capitale a Moldovei", dar, până a se ajunge acolo a fost necesară o muncă colosală privind evidența și catalogarea acestora.

S-a hotărât, de comun acord, ca documentele să fie înregistrate în condici speciale, pe opisuri și în plicuri, după donațiuni și achiziții. De asemenea, s-a convenit să fie respectată ordinea cronologică a documentelor, pe fișe special întocmite și pe secții pentru a putea fi consultate cu ușurință de publicul interesat.

În scopul asigurării unei evidențe clare și la zi a patrimoniului, activitatea de catalogare și fișare se continuă pe măsură ce noi oferte și donații se adaugă sporind astfel zestrea muzeului.

Menționăm aici, pentru a ilustra valoarea istorico - documentară, Donația *Lucia Octav Ierbiceanu*, cuprinzând un număr de 45 documente datând între anii 1540 și 1861 ; arhiva de acte familiale *I. Grigoriu Havas* ; arhiva de acte vechi ale clironomului *Nicolae Drosu* din Iași, foarte bogată în acte istorice, dintre care 5 pergamente. Foarte valoroase sunt documentele provenite de la *Smaranda Macri* - directoarea fostei *Școale Centrale de fete din Iași*.

Un număr de 26 de documente provin de la Victor Vrabie, pensionar din Iași, acte care privesc persoana lui Mitică Rosetti cumnatul domnitorului Alexandru Ioan Cuza.

În cursul anului 1922, după mai multe demersuri, au fost aduse la muzeu, "în păstrare definitivă lada cu documente istorice ale breslei calicilor"¹⁰.

S-a ajuns astfel, la un moment dat, ca valoarea actelor istorice intrate în patrimoniul muzeului să depășească suma de cincizeci mii lei și s-au primit în același timp, numeroase asigurări că "mulți ieșeni sunt dispuși a da obolul lor de îndată ce muzeul va fi deschis publicului"¹¹.

La începutul anului 1925 s-a adus la cunoștința Comitetului Muzeului Municipal Iași faptul că Dan Bădărău, aflat la Paris, "ar putea strânge pentru Muzeul Municipal mai multe obiecte , fotografii și scrisori da la Colonia Franceză care a stat în Iași în timpul războiului, dacă ar avea o scrisoare de recomandare din partea acestui Comitet".

Și, pentru ca nu cumva "să se aștearnă colbul pe vechile arhive și spre a le face totodată să vorbească despre ceea ce ele cuprind mai cu seamă", revista Muzeului Municipal "*Ioan Neculce*" va publica "date și acte cu referință la locuri, la lucruri și așezăminte vechi și apoi la persoane care au ilustrat viața Iașilor cu puternica lor personalitate"¹².

Însuși titlul revistei avea să devină curând un simbol pentru țara întreagă. În interesul de a se extinde acțiunea culturală declanșată de organizarea muzeului și pentru a grupa un mai mare număr de cărturari în jurul "*Buletinului*", în colectivul de redacție a acestuia au fost cooptați, cu titlul de membri corespondenți, cărturari inimoși, unii dintre ei fiind și profesori de istorie la unele școli din Iași precum: V. Petrovianu, C. Stamboliu, A.B. Brandia, C. Praja, Emil Diaconescu și alții.

¹⁰ "Ioan Neculce", an I, fasc.2, 1922, p.367-368.

¹¹ Idem, an I, fasc.1, 1921.

¹² Ibidem.

La 26 martie 1921, Comitetul Muzeului Municipal aprobă oferta făcută de Societatea Anonimă "Lumina Moldovei" (editură-librărie-tipografie-legatorie) care funcționa în marele hotel "Bejan" din Iași, pentru tipărirea primului număr din "Buletin".

În fondul de documente al Muzeului Municipal Iași se păstrează o factură remisă lui N.A.Bogdan, casierul muzeului de către L.M.Sadoveanu, din partea tipografiei "Lumina Moldovei" pentru 1000 exemplare din "Buletin"¹³.

Întrucât una din îndatoririle Societății, stabilită prin dispoziții de ordin statutar era aceea de a întreține schimburi de publicații cu alte instituții culturale, în cursul anului 1923, Comitetul Muzeului a dispus redactarea unei adrese, în 500 exemplare, "ce se vor trimite tuturor oficialităților din țară (prefecturilor de județe, primăriilor și personalităților cunoscute ca fiind dornice a se interesa de mișcarea istorico-culturală a Muzeului prin "Buletinul" său istorico-arheologic".

Un alt aspect ce nu a fost nicicând ignorat de fondatorii "Buletinului" privește "procurarea materialului istoric care necesita cheltuieli mari de deplasare în diferitele zone ale țării". Astfel, în scopul depistării de monumente și inscripții, au fost organizate excursii în Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banat - excursii care să ofere, odată cu cunoașterea pământului românesc și posibilități de a consemna și valorifica informațiile obținute direct din teren.

Pentru a facilita numeroasele deplasări de studiu, Comitetul Muzeului Municipal Iași a înaintat la data de 12 iulie 1926, o adresă Ministerului Transporturilor și Telecomunicațiilor, solicitând eliberarea, pentru personalul de specialitate al Muzeului Municipal, de "abonamente clasa I-a pe toate liniile ferate din țară"¹⁴.

Acestor demersuri inteligente le datorăm faptul că adeseori, în coloanele "Buletinului" sunt inserate impresii deosebit de valoroase din timpul acestor excursii de studiu. Menționăm aici și excursia efectuată de profesorul Gheorghe Ghibănescu, împreună cu un grup de profesori și elevi, în părțile Ardealului și Banatului, vizitând în cursul anului 1923 orașele: Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Orăștie, Deva, Hunedoara și Caransebeș¹⁵.

Cu prilejul acestor excursii s-a procedat nu numai la cunoașterea unor monumente însemnate ci s-au putut face și o serie de observații realiste "deoarece piesele muzeelor din Sibiu, Blaj și Deva rețin în mod deosebit atenția pentru studiu"¹⁶.

Colectivul Muzeului Municipal Iași a organizat o susținută activitate pentru cunoașterea muzeelor țării publicând lucrarea semnată de Coriolan Petranu, intitulată *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* - considerată a fi "extrem de interesantă pentru cunoașterea muzeelor din Transilvania".

Valoarea studiilor publicate a adus revistei un real prestigiu, fiind tot mai mult solicitată de diverse instituții și persoane particulare din cele mai diferite zone ale țării.

Astfel, la 17 ianuarie 1924, Muzeul Limbii Române din Cluj, solicita a fi trimise pe adresa sa "toate numerele apărute ale prețioasei reviste, aceasta în schimbul revistei sale cunoscută sub titlul de "Dacoromania"¹⁷.

Răspunzând cu promptitudine unei astfel de solicitări, la data de 13 februarie 1923, N.A.Bogdan, președintele Comitetului, face cunoscut prefectului de Roman că "în urma dorinței arătate de a înzestra unele biblioteci ale cursului secundar urban și rural cu reviste, se trimite un număr de 10 exemplare"¹⁸.

¹³ Arh.St.Iași, fond Muzeul Municipal, dos.3/1924.

¹⁴ *Ibidem*, dos.2/1923, f.21.

¹⁵ "Ioan Neculce", fasc.3, 1923.

¹⁶ *Idem*, fasc.4, 1924.

¹⁷ Arh.St.Iași, fond Muzeul Municipal, dos.3, f.4.

¹⁸ *Ibidem*, dos.2/1923, f.2

Din fondul de documente păstrat, deținem informația că până la 30 decembrie 1925, revista avea asigurat un număr de 75 abonați, număr ce va spori cu fiecare an, cu toate greutatea ce s-au ivit în tipărirea ei, mai ales "acum când tiparul este foarte scump și se simte tot mai mult nevoia de o majorare a subvenției din partea Primăriei"¹⁹.

La data de 7 august 1923 "luând în vedere scumpirea hârtiei și a mâinii de lucru, Comitetul Muzeului Municipal, a hotărât "pentru a nu se înceta apariția publicației, ca numărul colilor de tipar să se condiționeze cu mijloacele bănești de care s-ar putea dispune, fie printr-o desfacere mai mare de abonamente, fie printr-o spornică donație, fie chiar și prin credite extraordinare ce s-ar putea acorda de către actuala administrație comunală în urma unor noi și energice intervenții"²⁰.

În ședința de lucru din decembrie 1930 se face cunoscut că "zăbava pusă în apariția volumului al 9-lea din Buletinul Muzeului Municipal "Ioan Neculce", se datorează și greutăților prin care trece tipografia "Viața Românească", cu rotația intermitentă a lucrărilor, cu reducerea salariilor și cu lipsurile sale generale care au adus apoi cu sine închiderea atelierelor și lichidarea societății"²¹. Așa se explică faptul că a doua parte din volumul al 9-lea al "Buletinului", s-a tipărit prin contribuția benevolă a cercului ieșenilor aflați în București.

Apariția revistei ca și prodigioasă activitate științifică a Muzeului Municipal Iași, a constituit un îndemn și o pildă, deoarece cu numeroase și considerabile sacrificii au fost "scoase din uitare" mărturii de mare însemnătate istorică pentru români.

¹⁹ *Ibidem*, fila 1. •

²⁰ *Ibidem*,
<https://biblioteca-digitala.ro>

PETREA IRINCIUC

NOI MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE DESCENDENȚII FAMILIEI AL.I.CUZA

Informațiilor privitoare la genealogia familiei Cuza, consemnate în istoriografia românească, li se adaugă o mărturie documentară ce a parvenit de curând în patrimoniul Muzeului memorial "A.I.Cuza" de la Ruginoasa.

Este vorba de o "declarație" olografă, autenticată și prin semnăturile a doi martori, prezentată în copie xerox, făcută de Fabius Laiter, rezident la Clamort-Franța, în ianuarie 1994.¹

Dăm mai jos textul acestui document care, prin coroborare cu alte surse documentare, poate servi la o mai bună cunoaștere a descendenților domnitorului Al.I.Cuza.

"Je soussigne Fabius Laiter en jouissance de la plénitude de toutes mes facultes declare ce qui suit:

Je suis né à Ruginoasa en Roumanie en Février 1879.J'ai toujours su par les déclarations formelles de ma mère Iliana Cojocariu, que jé suis fils du Prince Dimitri Couza , qui vivait au château des Couza à Dombrovitz, commune de Rouginoasa, et non le fils de Lupu ou Lupul qui a vécu maritalement avec elle.

J'ai du reste été, pendant mon enfance, l'objet d'attentions spéciales de la part du Prince Dimitri Couza. Je devais selon sa volonté être élevé dans son château avec mon frère aîné Ion et ma soeur Iliana (en francais Jean et Hélène) qui s'y trouvaient déjà, quand la mort prématurée du Prince a empêché cette volonté d'être mise à exécution. Pendant toute ma vie en Roumanie j'ai ignoré que ma filiation avait été reconnu d'une façon formelle par le Prince.

En 1927 ou 1928 environ j'ai reçu à Clarmont, lieu de ma résidence à cette époque, la visite d'un roumain qui me dit avoir à me faire d'importantes déclarations. Cet homme faisait à ce moment en France un stage d'études de droit et son père était notaire à Piatra ou Piatra Neamțu (ou aux environs).

Dans l'étude de son père il avait pu voir le testament du Prince Dimitri Couza.J'ai appris par lui qu'à sa mort (aux environs de 1885) le Prince avait légué tous ses biens à ses trois enfants naturels qu'il avait eus avec ma mère Iliana Cojocariu, à savoir mon frère Ion, ma soeur Iliana (déjà nommés) et moi même.

L'usufruit de cet héritage restait à sa mère adoptive veuve du Prince Alexandre Ion Couza. Pour favoriser son petit fils préféré Ion, qui demerait au château à la mort du prince, la Domnita Hélène Couza avait gardé secret le testament de son fils jusqu' à sa mort. Celle-ci étant survenue, les biens laissés par le Prince Dimitri Couza revenaient donc à ses trois enfants naturels Ion, Iliana et moi même. Iliana était morte vers l'âge de quatorze ans et pour hériter de la totalité des biens Ion fit établir (toujours d'après les déclarations du fils du notaire) un faux acte me déclarant disparu ou décédé.

¹ Mulțumim și pe această cale doamnei Hélène Laiter care, îndeplinindu-și o datorie morală față de tatăl său, Fabius Laiter, a donat acest document muzeului nostru. <https://biblioteca-digitala.ro> muzeul-moldova.ro

Ce roumain me donna par écrit le nom et l'adresse de son père, notaire chargé de l'exécution du testament. J'ai malheureusement oublié et égaré ce nom et cette adresse. Il me dit que pour faire valoir mes droits je devais aller en Roumanie et poursuivre mon frère aîné Ion, qui m'avait fait porter disparu ou décédé.

Ces poursuites auraient nécessité une somme assez considérable que je ne possédais pas à cette époque, et j'ai remis à plus tard la possibilité de faire valoir mes droits. Les circonstances et ma situation durant ces dernières années ne m'ont pas permises d'entamer cette action. Actuellement me sentant pres de la fin de ma vie, j'ai tenu à déclarer devant témoins ce qui précède afin de donner à mes enfants la possibilité de faire valoir leurs droits matériels et moraux.

Je déclare d'une façon formelle revenu digne pour moi-même et mes enfants tous les droits et avantages qui leur ont été confirmés par la volonté de mon père, clairement exprimée dans son testament, et je désire qu'il soit procédé sans retard à l'introduction d'une action devant les tribunaux compétents pour leur permettre d'entrer en possession de la part d'héritage revenant de droit et dont j'ai été frustré, et pour eux de porter le nom auquel ils ont droit.

Cette action doit prévoir la possibilité de rechercher la culpabilité de mon frère Ion et de tiers, coupables par une manœuvre frauduleuse et un faux de m'avoir fait porter disparu ou décédé au moment où l'héritage de mon père Dimitri Couza aurait dû être normalement partagé entre mon frère et moi.

Je laisse par ailleurs, à mes enfants un récit détaillé et circonstancié des événements qui ont eu lieu dans ma jeunesse et jusqu'à mon arrivée en France, ainsi que les noms de personnes m'ayant connu en Roumanie et en France, de façon à leur faciliter les démarches qu'ils entreprendront selon ma volonté et de concert avec moi, aussi bien de mon vivant qu'après ma mort. Je précise dès maintenant:

1) que la date officielle de ma naissance (15 Février 1879) portée sur mon état-civil, n'est peut-être pas la date réelle de ma naissance. L'absence de registres officiels à Ruginoasa à cette époque, ou la négligence de ma mère me laissent un doute à ce sujet.

2) Le nom que je porte n'est pas un nom de famille, mais un surnom donné par des Allemands à un de mes frères utérins nommé Lupu qui travaillait pour eux en qualité de conducteur dans une exploitation forestière. Ces derniers l'appelaient "Leiter" (conducteur ou chef en Allemand). Ce nom fut adopté ensuite par les autres enfants de ma mère et par ma mère elle-même Iliana Cojocariu, qui se faisait appeler sur la fin de sa vie Iliana Leiter. En arrivant en France en 1909 et à la suite de diverses transcriptions mon nom s'est francisé en Laiter."

Ecrit dans ma dictée en pleine possession de mes facultés et approuve

le dix janvier 1944

SS. Fabius Laiter

Je, soussigné Vincent, 55 rue Emmanuel Sarty à Clamart, notifie avoir vu monsieur Laiter dicté et signer cette déclaration,
janvier 1944

L.S. indesciffrable

Je soussigné Gaston de Luneley..., 71 Quai D'Orsay à Paris, notifie avoir vu Monsieur Laiter dicté et signer cette déclaration, 10 janvier 1944.

Iată traducerea acestei declarații-testament:

"Eu subsemnatul Fabius Laiter, bucurându-mă de plenitudinea tuturor facultăților declar ceea ce urmează: Sunt născut la Ruginoasa, în România, în februarie 1879. Am știut dintotdeauna din declarațiile formale ale mamei mele Iliana Cojocariu, că sunt fiul prințului Dimitrie Cuza, care a trăit la castelul lui Alexandru Ioan Cuza, la Dumbrăvița, comuna Ruginoasa și că nu sunt fiul lui Lupu sau Lupul, care a trăit căsătorit cu ea. În rest am fost în timpul copilăriei mele, obiectul atențiilor speciale din partea prințului Dimitrie Cuza. Trebuia, după voința sa, să fiu crescut în castelul său împreună cu fratele meu mai mare, Ion și cu sora mea Iliana, care se aflau deja acolo, când moartea prematură a prințului a împiedicat acest plan de a fi pus în aplicare.

În timpul întregii mele vieți petrecute în România, n-am știut faptul că filiația mea fusese recunoscută într-un mod formal de către prinț.

În 1927 sau 1928, am primit la Clamort, locul reședinței mele în acel timp, vizita unui român care mi-a spus că are să-mi facă o importantă declarație. Acest om făcea în acel moment în Franța un stagiul de studii în drept și tatăl său era notar la Piatra sau Piatra Neamț (sau în împrejurimi).

În dosarele tatălui său, el a putut să vadă Testamentul prințului Dimitrie Cuza. Am știut prin el că la moartea sa survenită în 1885 sau 1888, prințul lăsase moștenire toate bunurile sale celor trei copii naturali ai săi pe care i-a avut cu Iliana Cojocariu, așa cum se știe: fratele meu Ion, surorii mele Iliana și mie însumi. Uzufructul acestei moșteniri rămânea mamei sale adoptive, văduva prințului Alexandru Ioan Cuza.

Pentru a favoriza pe micuțul ei preferat, Ion, care rămânea în castel la moartea prințului, domnița Elena Cuza, a păstrat secretul testamentului fiului său până la moartea acestuia. Aceasta survenind, bunurile lăsate de prințul Dimitrie Cuza, reveneau deci celor trei copii ai săi naturali: Ion, Iliana și eu însumi. Iliana murise la vârsta de 14 ani, iar pentru a moșteni totalitatea bunurilor înscrise în testament, Ion a făcut un fals în acte (așa cum a declarat însuși fiul notarului), declarându-mă dispărut sau mort.

Acest român mi-a dat în scris numele și adresa tatălui său, notar însărcinat cu executarea testamentului. Din nenorocire am uitat și am pierdut acest nume și această adresă. El mi-a spus că pentru ca drepturile mele să devină valabile, trebuie să merg în România și să-l urmăresc pe fratele meu mai mare, Ion, care m-a dat dispărut sau decedat. Aceste demersuri însă, necesitau o sumă considerabilă de bani pe care eu nu-i posedam în acel timp și am amânat pentru mai târziu posibilitatea de a intra în drepturile mele. Împrejurările, precum și situația în care m-am găsit în ultimii ani, nu mi-au permis să mă ating de această problemă.

Actualmente, simțindu-mă aproape de sfârșitul vieții mele, am ținut să declar în fața martorilor ceea ce urmează, pentru a da copiilor mei posibilitatea de a-și obține drepturile lor materiale și morale.

Declar într-un mod formal că vreau să revendic pentru mine însumi cât și pentru copiii mei toate drepturile și avantajele care le-au fost conferite prin voința tatălui meu, atât de clar exprimate în testamentul său și doresc să se procedeze fără întârziere la introducerea unei acțiuni înaintate tribunalelor competente pentru a le permite să intre în posesiunea unei părți din moștenirea ce le revine de drept și de care eu am fost frustrat și pentru ca ei să poarte numele la care au dreptul.

Această acțiune trebuie să prevadă posibilitatea de a regăsi culpabilitatea fratelui meu Ion și a altora ce se fac vinovați de o manevră frauduloasă și de un fals în a mă declara mort sau dispărut într-un moment în care moștenirea tatălui meu Dimitrie Cuza ar fi trebuit să fie împărțită între fratele meu și mine.

Las de altfel copiilor mei o descriere detaliată a împrejurimilor și a evenimentelor care au avut loc din tinerețea mea și până la sosirea mea în Franța, ca și numele persoanelor care

m-au cunoscut în România și în Franța, pentru ca să le faciliteze demersurile ce le vor întreprinde după voința mea și față de mine, atât în timpul vieții mele cât și după moartea mea. Precizez astfel:

1) Că data oficială a nașterii mele (15 februarie 1879), aflată pe actul meu de stare civilă, nu este, poate, data reală a nașterii mele. Absența registrelor de stare civilă la Ruginoasa în acest timp sau neglijența mamei mele, îmi lasă o îndoială cu privire la acest subiect.

2) Numele pe care-l port , nu este nume de familie, ci o poreclă dată de nemți unuia din frații mei, numiți Lupu și care lucrau pentru ei în calitate de conductor într-o exploatare forestieră. Pe acesta din urmă îl numeau "Leiter" (conductor sau șef în germană). Acest nume fu adoptat apoi și de către alți copii ai mamei mele și chiar de către mama mea însăși, Iliana Cojocariu, care s-a numit spre sfârșitul vieții sale Iliana Leiter.

La sosirea mea în Franța, în 1909, și în urma diverselor transcrieri, numele meu s-a francizat în "Laiter".

Scris după dictarea mea în plină posesiune a facultăților și în cunoștință,

10 ianuarie 1944

L.S.Fabius Laiter

Eu subsemnatul Vincent, 55 rue Emmmanuel Sarty-Clarmont, notific că am văzut că domnul Laiter, a dictat și a semnat această declarație, ianuarie 1944,

L.S. indescifrabil

Eu subsemnatul Gaston de Luneley 71 Quai D'Orsay a 9 Paris notific că am văzut că domnul Laiter a dictat singur această declarație, 10 ianuarie 1944.

L.S. Indescifrabil

CONTRIBUȚII LA BIOGRAFIA UNUI PAȘOPTIST BUCOVINEAN MIRON CIUPERCOVICI

Istoria Bucovinei secolului al XIX-lea numără printre personalitățile sale de seamă și pe cea a lui Miron Ciupercovici, preot luptător, apărător incisiv, neșovăitor și temut al drepturilor neamului său.

Documentele prezente în arhiva Muzeului de istorie a Moldovei conțin prețioase informații referitoare la cel pe care câmpulungenii îl găseau vrednic a le reprezenta interesele în Parlamentul vienez de la 1848. Sunt scrisori adresate de deputatul bucovinean prietenilor săi din Câmpulung Moldovenesc și Fundul Moldovei, al căror conținut inedit sprijină încercarea noastră de elaborare a unei scurte schițe biografice. Expediate din Viena și Cernăuți și datate 1848 și 1861¹, ele întregesc imaginea evenimentelor desfășurate în cele două mari orașe în perioada arătată. Cum era și firesc au fost consultate principalele lucrări consacrate istoriei Bucovinei, semnalând îndeosebi contribuția cunoscutului istoric Teodor Bălan care a surprins tangențial și rolul acestei personalități în cadrul evenimentelor ce au avut loc în Imperiul austriac la mijlocul secolului al XIX-lea.

Din izvoarele păstrate, cunoaștem că această familie românească a purtat inițial numele de Ciupărcă (Ciupercă)²; ea făcea parte din cele 93 de familii care trăiau la 1774 în satul Fundul Moldovei, ocolul Câmpulung.³ Acest nume a fost transcris într-o variantă sârbă, ca și alte nume românești, ca urmare a politicii de deznaționalizare promovată de austrieci în Bucovina înstrăinată.⁴ Se știe, de altfel, că după 1789, când biserica ortodoxă din Bucovina a fost scoasă de sub jurisdicția Mitropoliei Moldovei și trecută sub controlul Mitropoliei sârbești de la Karlovitz, un rol important în rutenizarea și sârbizarea onomasticii românești l-a avut Daniil Vlahovici care a ocupat acest scaun episcopal.⁵

Nume ca cele ale diaconului Miron Ciupercă, ale preoților Neculai Ciupercovici, Alexei Ciupercovici, Gheorghe Ciupercovici, ale diaconului Miron Ciupercovici și mai târziu episcopului Arcadie Ciupercovici demonstrează că această familie de vechi preoți de țară a știut să apere și să păstreze prin blândețe, credință și dârzenie cultura și tradiția neamului românesc.⁶

Primul membru al acestei familii despre care avem informații este Miron Ciupercă; în finalul unui act din 29 iulie 1779, el consemna: "am scris zăpisul cu zîsa lui Toader Bălan".⁷ La 1810 îl regăsim, dar cu numele sârbizat de Miron Ciupercovici, în fruntea țăranilor din Bu-

¹ Depozitul Muzeului de Istorie a Moldovei, nr.de inventar 7857; *ibidem*, nr.inventar 7861; *ibidem*, nr.7860; (vezi anexe).

² Teodor Bălan, *Noui documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p.40.

³ Hurmuzachi-Iorga, *Documente cu privire la istoria românilor*, București, 1891, p.219; Pentru acest nume de familie vezi și Gh.Sion, *Arhondologia Moldovei*, 1977, p.318.

⁴ Teodor Bălan, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p.2; Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei*, București, 1993, p.44; Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p.49.

⁵ Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915, p. ; Nicolae Ciachir, *op cit.*, p.44.

⁶ Vezi calendarul "Glasul Bucovinei", 1938, p.5; Mihai Iacobescu și Ioan Zugrav, *Documente ale revoluției de la 1848 din Bucovina*, în "Anuarul Muzeului județean Suceava", IX, 1982, p.409; Teodor Bălan, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, passim; Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina*, București, 1916, p.161; Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, 1993, p.384 (sunt cuprinse aici și importante referiri biografice).

⁷ Teodor Bălan, *Noui documente cîmpulungene*, Cernăuți, 1929, p.40.

covina austriacă, luând apărarea răzvrătiților din Șarul, Păltiniș și Dorna, din Moldova, aflați în conflict cu boierul C. Balș, care tocmai cumpărase aceste moșii.⁸ Divanul din Iași a trimis armată împotriva sătenilor, care conduși de preoții lor "s-au ridicat cu topoare și ciomege asupra trimișilor." Diaconul Miron Ciupercovici împreună cu țăranul Gligore Toderovici au înaintat o plângere Agenției austriece din Iași, prin care cerea ca țăranii din satele domene să fie apărați. Conflictul a continuat și în anul următor, când locuitorii din Șarul, Dorna și Păltiniș au înaintat Divanului o jalbă redactată de Miron Ciupercovici în care se susținea că ei sunt răzeși fiind deci scutiți de boieresc și de dări și că pe boierul Balș nu l-ar recunoaște de stăpân satelor acestora.⁹ Într-un raport întocmit de șeful Domeniului, Horvath, la 13 martie 1817, diaconul Miron Ciupercovici și fratele său, Neculai Ciupercovici, erau considerați instigatori "pentru că se plâng în numele a toată grămada Câmpulungului" de nedreptățile săvârșite de unii funcționari.¹⁰ Dintr-un document, care s-a aflat în colecția lui Teodor Bălan, aflăm că diaconul Miron Ciupercă "îngreoiet de bătrânețe" își făcea testamentul la 12 octombrie 1824.¹¹ Prin acest act el lăsa moștenire fiului său adoptiv, având același nume, o casă cu pivniță, un hambar, un grajd, șuri cu toate acareturile, livezile din jurul casei și moșia de pe Valea Caselor, cu boi, cai, o moară și odoare.¹² Așadar, deputatul care a activat cu atâta energie în favoarea românilor bucovineni a fost fiul adoptiv al diaconului.

Din nefericire, pentru o lungă perioadă legată mai cu seamă de tinerețea sa izvoarele păstrează tăcere. Este însă de presupus că tatăl adoptiv s-a îngrijit de educația sa, trimițându-l la școli, poate chiar la seminarul ortodox din Cernăuți, din moment ce și acest Miron Ciupercovici este atestat de documente cu numele de diacon.¹³

Un act de vânzare emis la 1840, în localitatea Fundul Moldovei, este autentificat de "Miron Ciupercovici, vornic"¹⁴, demnitate greu de dobândit într-o vreme când ierarhiile se cucereau pe calea spinoasă a vredniciei îndelung probate. Numele lui apare tot mai des, alături de altor vrednici câmpulungeni, în memoriile din ce în ce mai numeroase adresate autorităților imperiale.¹⁵ Documentele-protest din anii 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, purtând toate semnătura lui Miron Ciupercovici, sunt adevărate rechizitorii asupra abuzurilor săvârșite de reprezentanții autorităților austriece împotriva populației românești din ținutul abuziv ocupat la 1775. Faptul că aceste proteste au dus la declanșarea unor anchete, este drept, rămase fără un rezultat imediat, asupra cunoscutelor "nelegiuiiri" săvârșite de mandatarul din Dorna, Peter Strohmaier, ne îndreptățesc să credem că numele lui Miron Ciupercovici era cunoscut autorităților din capitala Imperiului, și chiar Împăratului, și temut de cei ce guvernau Bucovina. Locuitorii din Dorna și Câmpulung își puseseră mare nădejde în cel pe care-l trimiseseră să le apere drepturile, de vreme ce, la încercarea Prefecturii și a Domeniului de a-i convinge să renunțe a se adresa autorităților ierarhice, răspundeau: "Nu vom renunța niciodată la drepturile

⁸ Idem, *Din istoria Câmpulungului Moldovenesc*, p.130-133.

⁹ *Ibidem*, p.132.

¹⁰ *Ibidem*, p.208-209.

¹¹ *Ibidem*, p.102.

¹² *Ibidem*, p.102.

¹³ *Ibidem*, p.265.

¹⁴ Teodor Bălan, *op.cit.*, p.116. Din alte documente reiese că el a deținut această dregătorie mai mult timp.

¹⁵ T.V.Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p.419-421; 1848 la români. O istorie în date și mărturii, Ediție Cornelia Bodea, București, 1982, p.615-621; Teodor Bălan, *op.cit.*, p.314-322. În memoriul adresat împăratului la 10 iulie 1843, Miron Ciupercovici, descriind calvarul bucovinenilor arestați, între care se afla și fratele său Dumitru Ciupercovici, arăta: "Ce se întâmplă în Bucovina este nemaipomenit". Aici nu numai că se fură avutul oamenilor, dar sînt chiar schingiuiți de niște "funcționari lipsiți de Dumnezeu și de conștiință". Ca urmare s-a deschis o anchetă împotriva mandatului Strohmayer, pe care diaconul îl caracteriza ca pe "o bestie de om" și "un vîrtej de om".

noastre aceasta cu atât mai mult cu cât am trimis la Viena pe Miron Ciupercovici să aducă răspunsul împăratului."¹⁶

Anul 1848 aducea schimbări profunde în viața Europei cuprinsă de flăcările revoluției. La 13 martie 1848, se declanșa revoluția la Viena. Guvernul Metternich este înlăturat. Împăratul Ferdinand I promite o nouă constituție. Revoluția se amplifică. La Cernăuți, inima Bucovinei, are loc o mare adunare populară. În majoritatea localităților din Bucovina reprezentanții vechiului regim sunt îndepărtați din funcție. În cadrul acțiunilor revoluționare din provincia românească inclusă Imperiului la 1774 țărănimea se afirma prin lupta ei energică, ca principala forță socială. Încep alegerile în noul Parlament vienez. Ocolul Câmpulungului și regiunea Humorului, care trebuiau să aleagă un singur deputat, încredințează această cinste lui Miron Ciupercovici. Tânăr, energic, priceput mânător al condeiului și cunoscător de limbă germană, el se va dovedi cu prisosință un vrednic apărător al drepturilor neamului său. Prezent la adunarea populară națională de la Cernăuți de la 20 mai 1848, este posibil să fi făcut parte din acel comitet condus de Eudoxiu Hurmuzachi ce va elabora, în iunie 1848, "Petiția țării- cea mai adevărată expresie a opiniei publice și a conglăsuitoarelor dorinți ale națiunii." Aceasta pentru că alesul câmpulungenilor se afla la 17 iunie 1848 la Cernăuți, de unde urma să plece, apoi, la Viena. Informația o găsim într-o scrisoare datată 19 iunie 1848, Cernăuți, aflată în arhiva Muzeului de Istorie Iași.¹⁷ Epistola, un document original purtând semnătura lui Miron Ciupercovici, conține în același timp date importante privind numele, naționalitatea și orientarea politică a deputaților aleși de câteva din localitățile Bucovinei; "... di la Rădăuți este ales un om mai vrednic, moldovan, și știe și carte ... Di la Goian este iară un rus cari știe și moldovenește și să vede om cuminte ...". Dârzul bucovinean află nemulțumit că Suceava "un târg așa vechi" ... "în loc să aleagă un om vrednic de a te putea sfătui și puni la cale cu dânsul" alesese "... un deputat di la Hotna cari nici de o treabă nu este și nu va fi. Un rus neîntălegător, prost, cari păsăruia ști tocma, tocma pe gustul leșilor." Cuvintele aspre la adresa deputatului de Suceava nu erau pornite neapărat din necazul că vechiul ținut românesc își alesese un reprezentant al unei etnii minoritare să-i apere drepturile și libertățile seculare ci, mai cu seamă, pentru că acesta avea să fie împotriva unuia din primele puncte ale *Petiției țării* și anume separarea Bucovinei de Galiția și constituirea ei "ca țară autonomă". Și aflăm în continuarea scrisorii că propaganda autorităților de la Lemberg și Viena se întetise "ca să poată îndupleca pre deputații bucovineni ca să ție cu Galiția să fie tot o țară". Miron Ciupercovici continua hotărât: "deci noi aceasta cât putem vom apăra și nu ne vom primi cu țara leșască că nici înaintea împăratului măcar ce să fie. Ci ne vom ține cum am vorbit." Bănuiala alesului din Câmpulung că Ivan Delenciuc, deputat de Suceava, "se încurcă cu galițienii" și nu sprijină lupta pentru autonomia Bucovinei, trădând dorința majorității se va dovedi reală. El era nevoit să scrie sucevenilor, de la Viena, să trimită vorbă reprezentantului lor "ca să stea la cuvânt cu ceilalți deputați". Epistola din 19 iunie 1848 ne ajută să aflăm amănunte despre discuțiile avute de Vasile Știrbu, Ilie Niculiță și Miron Ciupercovici cu Kriihauptman-ul Izăcescu, care le făgădui "că va scrie să să îngăduie asupririle cătră noroade." Deputatul de la Fundul Moldovei îi îndemna pe cei cărora li se adresa "a noștri prea iubiți prietini și frați" să se bucure de aerul de libertate ce le era îngăduit de acele vremuri și "să nu lasă oamenii cu ceva înșalați ... și să să dei de știre la toți să nu fie proști, că acu ești slobod a vorbi toati ce este drept ... și să nu să teamă de nimene, numai de Dumnezeu"¹⁸. În acele zile cât și-a îngăduit a sta la Cernăuți în așteptarea alegerii deputatului cernăuțenilor (21 iunie 1848) Miron Ciupercovici trebuie să se fi întâlnit în mai multe rânduri cu frații Hurmuzachi, profesorul Calinciuc și cu ceilalți revoluționari bucovineni, sfătuindu-se

¹⁶ Teodor Bălan, *op.cit.*, p.266.

¹⁷ Vezi nota nr.1.

¹⁸ 1848 la români ..., p.608-613. Pe de altă parte, așa cum am constatat deja, deputatul din Fundul Moldovei era un adept al luptei purtate prin memorii

în legătură cu cele ce aveau de făcut pe timpul șederii lor la Viena, și asupra importanțelor evenimente ce urmau a se desfășura în capitala imperiului. În aceste zile, când la Cernăuți căpăta forma finală "Petiția țării", erau prezenți în capitala Bucovinei M.Kogălniceanu, Al.I.Cuza, Costache Negri, Zaharia Moldovanu ș.a., ce organizau Comitetul revoluționar moldovean. De această prezență putem lega redactarea finalului programului bucovinean în care împăratul era informat "asupra multiplelor raporturi sociale și comerciale ce există între Bucovina și țările Moldova și Țara Românească vecine și consangene cu noi, raporturi care exercită înrăurită puternică asupra industriei și comerțului întregii monarhii austriece." Dar, din spatele acestor motive de ordin economic răzbate, fără îndoială, ideea unității românești.¹⁹ De aceea, și poate și datorită unor declarații deschise, Miron Ciupercovici, Mihail Bodnărescu și Anton Kral erau acuzați de unii deputați ai Bucovinei că doreau nu numai despărțirea de Galiția, ci chiar unirea ei cu Moldova.²⁰ Nevoia să "dezmință" aceste "acuzații false" prin declarații publice sau manifeste explicative, cei trei nu făceau decât să țină seama de primejdia unor astfel de învinuiri într-un moment când Imperiul austriac era, încă, o puternică forță militară și politică a timpului. Dar, asemenea tuturor românilor din imperiu, nici românii bucovineni nu erau străini de hotărârile Adunării din 3/15 mai - 5/7 mai, de conținutul "Petițiunii naționale" și de ceea ce se strigase pe Câmpia Blajului.²¹

La 28 iunie 1848, Miron Ciupercovici se afla la Viena. Într-o scrisoare pe care acesta o adresa preotului Georgie Ciupercovici, profesorului Teutul, părintelui Dașchievici și altor câmpulungeni, la 2 iulie 1848²², se găsesc prețioase informații referitoare la situația critică în care se afla Imperiul austriac: "Maestatea sa împăratul nostru Ferdinand se află în Tirol la Inzbruc ... Croația cu Țara Ungurească au ceva nepace ... La Italia și pre aiurea, precum și la Bohemia, la Prag, este mai în toate zilele vărsare de sînge mare, și aicea este mare frică cum că va intra rusul, și nu să știi ce va fi, că vierenii sînt toți înarmați groaznic ...". În așteptarea deschiderii Reichstag-ului, stă de vorbă cu deputații vienezi "care s-au bucurat că am mărs la dînșii și am ținut și noi sfat cu dînșii" și-i asigură pe ai săi că "petiția care s-au făcut la Humor s-au prefăcut; puncturile toate acelea au rămas numai mai cu înfrumusețare ca să dea la tipar, de carele în scurtă vreme, după ce vom scoate-o di la tipar, vom trimite și domniilor voastre ca să vedeți și să știți ce rugăm de la împăratul." La 18 august, înainta acest virulent memoriu Ministerului de Interne al Imperiului. Aici sunt arătate numeroasele și gravele abuzuri săvârșite de mandatarul Strohmayer, prezicând că "numai firea blajină a populației românești și îndemnuri ale preoțimii noastre au făcut ca până acum țărani nu s-au răzbunat crunt împotriva acestui mizerabil"²³.

Ales deputat în Parlamentul liberal de la Viena, el se adresa acestui forum, la 20 septembrie 1848: "... țin de sfînta mea datorie să-mi ridic glasul pentru patria mea, ocolul Câmpulungului Moldovenesc din Bucovina, și să fiu în fața reprezentanților împărăției austriece interpretul fidel al dreptelor plîngeri ale conaționalilor mei îndreptate împotriva asupririlor brutale ce le îndură din partea organelor politice și administrative." Priceput mînuitor al condeiului, într-un stil plăcut, cursiv, dar ferm, înfierează nedreptățile și abuzurile săvârșite împotriva neamului său ce este îndreptățit a-și stăpîni pămînturile în virtutea aceluia drept natural pe care-l posedă națiile "asupra pămîntului din care a răsărit". Continuând: "... atunci acesta este dreptul neamului nostru care împins pe piscurile munților de la graniță de-abia vede lucind soarele în

¹⁹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.97.

²⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Suceava (1388-1918)*, vol.I, București, 1989, întocmit de Vasile Gh.Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ion Caproșu și Gavril Irimescu, p.670-672.

²¹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p.98.

²² *Ibidem*, p.322-330; 1848 la români, I, p.615-618.

²³ Teodor Bălan, *op.cit.*, p.314-322. În documente sunt descrise toate avaturile bucovinenilor din ultimul deceniu.

văile sale și arareori ovăzul cocându-se....Strămoșii noștri și noi înșine am stăpânit pământurile noastre și am exercitat nestingheriți toate drepturile ce decurg din această proprietate. Aceste drepturi au fost recunoscute de autorități și de abia în anul 1836 și-au permis funcționarii învecinatului Domeniu din Câmpulung, încălcări ilegale în proprietatea noastră... Întâi am fost socotiți drept supușii Domeniului Câmpulung, ceea ce n-am fost niciodată, iar Domeniul drept stăpân. Ni s-au confiscat pădurile, ni s-au alungat turmele și tăietorii de lemne, s-au devastat pădurile noastre pentru Domeniul menționat și în folosul funcționarilor lui. Ni s-au confiscat puștile, din care pricină turmele noastre, nefiind apărute, au fost sfâșiate de animale sălbatice. Ni s-au luat drepturile,arendându-se morăritul și crâșmăritul."Acest lung rechizitoriu continuă, încheindu-se astfel: "Îndeosebi, trebuie să cerem ca să se dispună retrocedarea drepturilor noastre moștenite din vechime, anularea jurisdicției Domeniului și a supunerii noastre sub puterea acestuia. Să se restabilească vechea autonomie a ocolului Câmpulung, după cum ea existase pe timpul stăpânirii turcești". Memoriul este semnat: Miron Ciupercovici, deputat în parlamentul austriac, Ilie Niculiță, delegat și Vasile Știrbu, delegat. Prezentarea lui în limba germană, ne îngăduie să bănuim și calitățile oratorice ale preotului bucovinean. Urmarea acestui memoriu a fost instituirea unei comisii întrunite la Câmpulung, în ziua de 16 noiembrie 1848²⁴, printre reprezentanții câmpulungenilor numărându-se și Miron Ciupercovici.

În 1849, însă, speranțele câmpulungenilor, și a tuturor revoluționarilor erau spulberate. Vreme de 11 ani se va reinstaura absolutismul. Țăranii din Bucovina continuă seria memoriilor la fel de hotărâți în a-și recăștiga drepturile pierdute. Sunt reînnoite vechile cereri și trimise împăratului; la 25 aprilie 1853, 26 iulie 1855, 5 decembrie 1855, ianuarie 1857.²⁵ În redactarea lor un rol deosebit revenindu-i, iarăși, neobositului Miron Ciupercovici.²⁶

Anul 1861 aducea speranța în inimile mâhnite ale țăranimii bucovinene. Era anul alegerilor pentru dieta Bucovinei. Eudoxiu Hurmuzachi era ales deputat al Câmpulungului.²⁷ În această calitate redacta, după spusele lui Th. Bălan și dădea publicității la Viena, cartea: "*Strigătul după ajutor al Comunelor ocolului Câmpulungului Moldovenesc din Bucovina*". Fără a pune întru totul la îndoială faptul că "limba elegantă și extrem de precisă" a memoriului către împărat aparținea lui Eudoxiu Hurmuzachi, credem că și preotul bucovinean care semna, împreună cu Ilie Niculiță și acest document, și care timp de peste 20 de ani scrisese un număr destul de mare de astfel de plângeri -martor în procesele deschise de câmpulungeni în apărarea drepturilor strămoșești- trebuie să-și fi cizelat vorba și condeiul, fiind, în parte, autorul petiției pe care o semna. Faptul că nu mai era ales deputat nu trebuie explicat prin scăderea încrederii pe care i-o acordau conaționali săi ci, datorită faptului că, legând soluționarea problemei câmpulungene de numele celei mai mari personalități din Bucovina acelor vremuri, se spera rezolvarea ei odată pentru totdeauna. Un alt document aflat în arhiva Muzeului de Istorie-Iași, datat 3 mai 1861, ni-l arată pe Miron Ciupercovici prezent, la acea dată, la Viena, înaintând "petițiile una la împăratul pe 80 di coali di hârtie, două la doi miniștri care de trii luni lucră la dănsăli". Este vorba, binenteles, de memoriul "Noth-und Hilferuf der Gemeiden des Moldauisch Campulunger Okols in der Bukovina", care, tipărit, va avea 93 de pagini, fără a număra cele 41 de documente ce-l vor însoți.²⁸ Scrisoarea autografă adresată prietenilor câmpulungeni, nepublicată până astăzi, conține prețioase informații de interes privat pe care am crezut de cuviință a le face cunoscute.²⁹ Ele ajută, alături de alte amănunte, la conturarea unei imagini reale asupra ceea ce

²⁴ *Ibidem*, p.272.

²⁵ *Ibidem*, p.274.

²⁶ *Ibidem*, p.275.

²⁷ Teodor Bălan, *op. cit.*, p.275.

²⁸ *Ibidem*, p.275-277. Interesant este și unul din cele trei citate aflate la începutul cărții: "Țăran sărac, țără săracă; țără săracă, rege sărac".

²⁹ *Ibidem*, p.276-277.

a însemnat, fără exagerare, sacrificarea interesului personal în favoarea celui obștesc. Aflat de ani de zile pe drumurile Cernăuților sau Vienei, Miron Ciupercovici scrie alor săi: "Hristos a înviat ... prietini și frate Gheorghiu", arătându-le că "am rupt două părechi di ciuboti călcând bolovanii pin Cernăuți. Cheltuiala tari mi s-au î(m)puținat, că numai 150 K mi-au rămas di drum la Viena" și necăjit, că nu putuse să se bucure asemenea celorlalți creștini, de sfintele sărbători ale Paștelui, alături de ai săi, fiind nevoit a fi mareu plecat. El îi îndeamnă, prin cuvinte, în spatele cărora se poate ghici, fără dificultate, o notă muștrătoare: "Vă poftesc ca să vă adunați la un cuvânt cu toții din Fundul Moldovei, Sadova, Câmpulung și să faciți vro 200 K. să-mi trimițiți că doară nu mi-ți lăsa di batjocură prin țări străini." Era pe drept cuvânt supărat pentru că "vornicul din Pojorâta au strâns banii di la sat dar îi țin la dânsul." Și hotărât, le spune, aminându-le fără îndoială o veche înțelegere: "Și să dați ajutori și acasă cu bani și alți ci vor fi di lipsă că puteți judeca că aveți inimă di creștini și di preteni cât mă jertfesc eu pentru toți". Dojenitor, continuă: "Și mi să prăpădește gospodăria și-m sărăcesc copiii, și-m(i) străc sănătatea și viața, cari alții nu o fac aceasta ci șed și caută di trebuințili salii. Ba încă vorbesc bârfeli asupra mea". Și semnează, pe drept cuvânt, "Miron Ciupercovici al Dumniilor voastre jerfitori." Într-un *post-scriptum* adresat credinciosului său prieten, vornicul Gheorghiu, îl vedem îngrijorat de soarta soției sale, rămasă să se descurce cu treburile gospodăriei și mai ales îl intuim cu mare grijă pentru educația, probabil, a unicului său băiat, Afanasie, poate și el înclinat a urma tradiția familiei, din moment ce scria: "Pi băietu, pi Afanasi să nu-l smintească di la școală".

Aflat la Viena, la 15 mai 1861³⁰, el expedia o nouă epistolă cu aceeași destinație, arătând că a ajuns cu întârziere deoarece s-a îmbolnăvit de picioare și cu "mare greu m-am tras la Doboreanu di l-am rugat să ne scoată audiențe la împăratu și la miniștri ..." Scrisoarea nu este semnată, de aceea fixarea paternității documentului a necesitat din partea noastră un atent studiu. Decisiv în a-i atribui lui Miron Ciupercovici documentul din 15 mai 1861 a fost regăsirea aici a unor informații care le reiau pe cele din scrisoarea prezentată anterior și datată Cernăuți, 3 mai 1861. Astfel, aflăm că la 9 mai ajunsese la Viena, dar neputându-se deplasa nici măcar cu trăsura, "că-i doi lei pi ceas", este nevoit să se înscrie în audiență prin intermediari. Cu sănătatea zdruncinată, ajuns probabil la capătul puterilor, adăuga exasperat: "Tari rău năcăjesc îmi vini să pun capu pi o peatră și cu alta să-l zdrobesc, că nu știu pentru a mele păcati sau un blăstăm părintesc au picat asupra me ca să-m(i) petrec viața me întru așe fel di lucrări ba și sănătatea să-m(i) prepădesc." Îngrijorat, iarăși, pentru soarta gospodăriei sale adaugă: "... și mi să pustiești casa și gospodăria că amu au fost vremi di primăvară și voi fi răma(s) făr di arătură și semănătură apoi cu ci voi aștepta iama atunce toți vor zici că am șezut prin Cernăuți și pin Viena și am mâncat și am băut dară necazurile și supărările meli nu vreu a li pricepi ...". Temându-se probabil că scrisoarea din 3 mai să nu fi ajuns la destinatar, reia rugămintea de a i se trimite banii necesari: "eu în răvașul ci v-am trimis din Cernăuți am fost scris doao suti di lei." Fără îndoială că prezența lui Miron Ciupercovici în Viena la acea dată trebuie legată de tipărirea atunci, pe 93 de pagini, a memoriului pe care-l semna împreună cu Ilie Niculiță³¹. "Am să dau petiția la tipărit să să tipărească măcar vro trîi suti să împărtășc în Raistag și pi la miniștri că cu gvilaguri cu tot esti la vro șasăzeci di coali di hârtie ...". Ar fi dorit să treacă pe acasă câteva zile" Și nu m-au lăsat Hormozăcheștii nici di cum au șezut lângă spati până ne-am suit în diligenții...". O frumoasă prietenie trebuie să-l fi legat pe preotul bucovinean de membrii familiei Hurmuzachi de-a lungul a mai bine de 20 de ani de colaborare în lupta pentru apărarea drepturilor și libertăților populației românești aflate sub dominație străină.

Memoriul înaintat în 1861 era urmat de două rapoarte "nemicitoare" ale Direcției de finanțe din Lemberg. Ele au fost înaintate împăratului care după un studiu amănunțit da urmă-

³⁰ Ibidem.

³¹ Teodor Bălan, op.cit., p. 277-279. www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro
<https://biblioteca-digitala.ro>

toarea rezoluție, la 9 octombrie 1862; Comisia de litigiu se respinge, dar se numește în schimb o comisie mixtă pentru tratarea prin bună înțelegere a conflictului.³² Comunele câmpulungene au fost reprezentate prin Eudoxiu Hurmuzachi, Miron Ciupercovici, Gheorghe Gheorghiu, Gheorghe Rusu, Ioan Cocinschi și Silverius Schapierer³³. Deschizându-și lucrările la 17 iulie 1863, comisia încheia după aproape un secol, prima învoială, cu Dorna și Pojorâta, în 6 septembrie 1867, învoiala cu Ciocănești, iar în 1869, printre altele se rezolva și cea a locuitorilor din Fundul Moldovei -prezența lui Miron Ciupercovici din partea bucovinenilor reprezentând o garanție a rezolvării conflictului în favoarea celor nedreptățiți.³⁴ Iată, că, după ani de zile petrecuți pe drumurile Cernăuților sau Vienei, acest adevărat Inochentie Micu Klain al bucovinenilor vedea dreptatea și liniștea așternându-se peste pământurile ocolului Câmpulung.

Învoiala încheiată cu austriecii la 9 septembrie 1865 aducea câmpulungenilor 7141 iugăre și 1261 stânjeni pătrați de teren.³⁵ Remarcând meritele lui Eudoxiu Hurmuzachi în tranșarea acestui conflict în favoarea câmpulungenilor, T.Bălan remarca: "Nu-l vom uita nici pe curajosul întru toate, dîrzul chiar, Miron Ciupercovici de la Fundul Moldovei care n-a precupețit nimic pentru a contribui la izbăvirea fraților săi obidiți și nedreptățiți. A înfruntat împreună cu câțiva consăteni ai săi riscurile unei călătorii clandestine la Viena, numai pentru a aduce alinare câmpulungenilor săi oprimați de o stăpânire hrăpăreață și răuvoitoare³⁶.

Din nefericire, nu cunoaștem data morții sale, dar ni-l închipuim petrecându-și ultimii ani ai vieții lângă familia sa, îngrijindu-se de gospodărie și văzându-și feciorul continuând tradiția familiei și făcându-se preot. Asemenea unei întregi generații de preoți bucovineni, familia Ciupercovici a știut a-și împlini cu cinste dubla menire: de a mijloci cu o mână harul și mântuirea, iar cu alta de a alina durerile neamului, mângâindu-l și îmbărbătându-l. Urnașii lui Miron Ciupercovici vor avea bucuria să vadă pământul bucovinean reîntregind teritoriul României la 1918.

³² *Ibidem*, p.279.

³³ *Ibidem*, p.280.

³⁴ *Ibidem*, p.?.

³⁵ *Ibidem*, p.281.

³⁶ *Ibidem*, p.289.
<https://biblioteca-digitala.ro>

Cemăuți, 19 iunie 1848.

Которъ авторъ "Свѣдѣній" Писателя въ
Средн.

1889 22-11-12 11:00 a.m.

ка каа и д'наста.
Ед мѣзъ въ Дону Пощево Канцеліи,
и Кортваре въ твѣра на Бигна,
тѣмъ баца твѣра на у. аки волеури да
Дона на порнѣя пошлѣ да мѣзъ на се
мазу,
Ала въ Дону тѣмъ аки оу а ма бредни
Шоко ова мѣзъ въ Керен.

Дана Бог і сар дот оу со, Дант пін и
 мовдовену, а се буз, а и мово,
 Каран и мін

Дана вимину, а алаі сааа. Дант пар
 та, вимину, а алаі сааа. Дант пар
 и, Дант дот оу со, Дант пін и
 ра то вимину и алаі сааа. Дант пар
 ба вимину и алаі сааа. Дант пар
 и алаі сааа. Дант пар

Дана Козма і сар дот оу со, Дант пін и
 вимину, а се буз, а и мово,
 и алаі сааа. Дант пар
 алаі сааа. Дант пар

Кн Дот оу со, Дант пін и
 и алаі сааа. Дант пар
 вимину, а се буз, а и мово,
 и алаі сааа. Дант пар
 алаі сааа. Дант пар
 вимину, а се буз, а и мово,
 и алаі сааа. Дант пар
 алаі сааа. Дант пар
 вимину, а се буз, а и мово,
 и алаі сааа. Дант пар
 алаі сааа. Дант пар

www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro

[illegible]

O MĂRTURIE DOCUMENTARĂ DESPRE ÎNVĂȚĂMÂNTUL FARMACEUTIC DIN MOLDOVA

Activitatea farmaceutică din Moldova și Țara Românească, în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, a cunoscut efectele pozitive ale aplicării reformelor pe tărâmul organizării asistenței medicale și sanitare. Mișcarea progresistă iluministă a favorizat aplicarea în practică atât a reformelor sanitare din partea statului, cât și a inițiativelor medicilor iluminați¹.

În ansamblul reformelor medico-sanitare din Moldova și Țara Românească în secolul al XVIII-lea se încadrau și importante preocupări ale autorităților privind înființarea unor farmacii, aprovizionarea lor cu medicamente, controlul officinelor și stabilirea normelor activității farmaceutice, precum și formarea cadrelor necesare².

Până la Regulamentul Organic, fiecare farmacie era orânduită prin dispozițiile hrisoavelor timpului și numai Regulamentul Organic a reglementat, în mod general, regimul farmaciilor din Moldova și Țara Românească³.

În Moldova, sub Regulamentul Organic exista un comitet al sănătății la Iași, compus din ministrul de interne, ministrul de război (hatmanul), inspectorul carantinelor și protomedicul, ce avea în grijă să privegherea spițeriilor. Exista, de asemenea, o comisie a "doftorilor" compusă din protomedic, 4 alți doctori și un doctor "moșitor". Această comisie dădea dreptul de liberă practică a spițeriei în țară. Nimeni nu putea dirija o spițerie, fără a avea o diplomă⁴.

Pe plan european, exigențele impuse de medicină și de dezvoltarea științelor farmaceutice au determinat oficialitățile să se intereseze mai mult de pregătirea profesională a farmaciștilor.

Deși în cursul secolului al XVIII-lea dominau formele tradiționale de pregătire profesională, adică în cadrul farmaciei, sub îndrumarea unui magistru, către sfârșitul secolului asistăm la apariția unor forme extrauniversitare de învățământ farmaceutic, precum și la introducerea unor prelegeri, în special de chimie, pentru farmaciști, chiar la unele universități⁵.

Succesele fundamentale ale științelor naturale experimentale, în secolul al XIX-lea, au dat un puternic impuls dezvoltării farmaceuticii. Descoperirile înregistrate pe tărâmul chimiei și al fiziologiei au permis așezarea științelor farmaceutice pe o bază solidă, care le-a oferit largi perspective pentru viitor.

Schimbările survenite, în urma valorificării succeselor chimiei în farmaceutică, s-au oglindit atât în învățământul farmaceutic, cât și în farmacopeele apărute în cursul acestui secol⁶. Pregătirea profesională a farmaciștilor, în cursul secolului al XIX-lea, a trecut, pe plan european, prin transformări fundamentale. Tendința generală a învățământului farmaceutic viza depășirea definitivă a formelor vechi ale pregătirii farmaciștilor și dobândirea unui caracter superior universitar.

¹ S. Izsak, *Farmacia de-a lungul secolelor*, București, 1979, p. 216.

² *Ibidem*.

³ *Farmaciști și farmacii, Droguști și drogherii*, București, 1924, p. 8.

⁴ *Ibidem*, p. 9.

⁵ *Istoria medicinei universale*, București, 1970, p. 632.

⁶ S. Izsak, *op. cit.*, p. 226.

Perfecționarea învățământului farmaceutic, apropierea acestuia de nivelul universitar a conferit profesiei o mai mare greutate științifică și socială.

Înființarea institutelor superioare de învățământ farmaceutic și tendința de a le îngloba în cadrul universităților a fost un fenomen general în mai toate țările din Europa secolului al XIX-lea, deși conferirea gradului de "facultate" s-a lăsat așteptată, în cele mai multe cazuri, până după primul război mondial⁷.

Printre primele țări din Europa, unde învățământul farmaceutic a fost pus pe baze organizatorice trainice, în concordanță cu exigențele științifice, impuse de etapele evolutive ale dezvoltării profesiei de farmacist, a fost Franța, unde în 1803, a luat ființă, la Paris "Ecole de Pharmacie" concomitent cu școlile similare de la Montpellier și Strassbourg⁸.

În Austria, învățământul farmaceutic superior se desfășurase, la început, doar în cadrul Universităților din Viena, Pesta, Praga și Cracovia, pentru ca apoi, după 1853 și Universitățile din Graz, Innsbruck și Lemberg să devină centre ale pregătirii superioare a farmaciștilor⁹. De altfel, către sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, farmacia austriacă a jucat un rol considerabil în viața farmaceutică din țara noastră, numeroși farmaciști din Transilvania, care s-au așezat apoi în Moldova și Țara Românească, formându-se la școala de farmacie austriacă¹⁰.

Aceeași tendință a dezvoltării învățământului farmaceutic spre forme organizatorice superioare a avut loc și în Germania, unde etapele de trecere au reflectat și mai puternic persistența formelor tradiționale¹¹.

Același lucru se întâmplă și în Țările române, unde unele documente existente demonstrează persistența acestor forme tradiționale ale învățământului farmaceutic până la mijlocul secolului al XIX-lea și poate chiar mai târziu. Astfel, din arhiva farmaciei "La Coroana" din Iași, ale cărei începuturi merg până în primul pătrar al secolului al XIX-lea¹², se păstrează o diplomă a unui anume Andrei Iassinsky, de fapt un fel de certificat de atestare în arta farmaceutică, eliberat la 1 mai 1857, în orașul Huși¹³.

Diploma se prezintă sub forma unui document din hârtie având o pecete de ceară roșie, ambele aflându-se într-o stare de conservare bună. Textul actului¹⁴, alcătuit în limba latină începe cu cunoscuta formulă "Lectoris salutem" (sănătate cititorului), caracteristică multor acte de acest gen din epoca respectivă, adresându-se "universis et singulis" (tuturor și fiecăruia din cei interesați), fie că sunt doctori în medicină, fie că sunt licențiați în disciplina farmaceutică. În continuare se arată că adolescentul Andrei Iassinsky, născut la 1 ianuarie 1840, a dat examen în fața lui Adalbert Wotsch, după ce în timpul prescripției învățăturii "s-a instruit cu seriozitate și conștiinciozitate, arătând zel și asiduitate și demonstrând în același timp probitate" (vezi anexa).

Se adevărește de asemenea că în ziua de 1 mai 1857, el a fost riguros examinat în domeniul "aparaturii farmaceutice, a cunoașterii, colectării și conservării plantelor uzuale, a preparării medicamentelor simple și complexe, precum și a expedierii tuturor medicamentelor".

⁷ *Istoria medicinei universale*, p.636.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p.633.

¹¹ *Ibidem*, p.636. În Prusia femeile au fost admise în învățământul farmaceutic superior abia în 1898, mai târziu decât în România, unde primele studente au absolvit în 1892.

¹² P.Cazacu și I.Constantinescu-Frunză, *Material documentar pentru rezolvirea chestiunii farmaciilor în România*, București, 1916, p.364.

¹³ Documentul se află, în momentul de față, în patrimoniul "Muzeului farmaciei" din Cluj.

¹⁴ Cf. textul diplomei în limba latină și traducerea în anexa.

Ultima frază din acest act precizează că în urma faptului că Andrei Iassinsky "a demonstrat, după tradiție, a sa instruire și măiestrie" este recunoscut, în mod legal, "coleg în arta farmaceutică" și poate să-și exercite profesiunea sa oriunde vrea.

Dedesupt se precizează data și locul examenului susținut și a atestatului obținut: "Huși, în Principatul Moldovei în ziua de 1 mai 1857". Sub această ultimă mențiune se descifrează fără greutate două semnături: Dr. Madejewsky "Physicus" și Adalbert Wotsch, cu mențiunea prescurtată "Magist. Pharm."

Între aceste două semnături, pe act este imprimat sigiliul fizicului ținutului Fălciu¹⁵, instituție sanitară specifică Moldovei pentru perioada respectivă¹⁶. Având forma ovală, sigiliul prezintă, așa cum se obișnuia, în partea superioară a câmpului, rezervată prezentării heraldice, două elemente: însemnul dregătoriei și reprezentarea simbolică a ținutului. Astfel, în partea centrală a câmpului, pe o terasă verde, este reprezentat zeul Esculap, cu barbă, redat în picioare și privit din față, ținând în mâna stângă un toiag pe care este încolăcit un șarpe. De lângă toiag răsar un trunchi retezat și tot acolo se înalță un arbore a cărui coroană bogată acoperă întreaga reprezentare¹⁷. Mâna dreaptă a zeului se sprijină pe un scut de formă dreptunghiulară timbrat cu o cunună de lauri. Pe scut este reprezentată stema ținutului Fălciu¹⁸ (o bovină trecând spre stânga pe o terasă verde). Imaginea este incompletă datorită impresiunii defectuoase a ștampilei sau datorită unei presiuni ulterioare.

Textul legendei din partea de jos a sigiliului, scris pe două rânduri cu caractere chirilice indică denumirea instituției și a ținutului: *Физическаго Чина Фалчу* (fizicul ținutului Fălciu) (vezi anexa2).

În ceea ce privește persoanele ce au luat parte la desfășurarea examenului din ziua de 1 mai 1857, la Huși, iată ce se poate spune despre cele trei nume proprii înscrise pe diplomă:

Andrei Iassinsky, născut la 1 ianuarie 1840, după ce obține în țară, la Huși, la vârsta de 17 ani, diploma prezentată mai sus își va continua studiile farmaceutice în străinătate, luându-și doctoratul în 1862, la München¹⁹. Căsătorit apoi cu Octavia Plohn²⁰, fiica doctorului Eduard Plohn, medic primar al orașului Iași, cu diplomă obținută la Breslau, în 1835²¹, Andrei Iassinsky va deveni din 1868, cel de-al cincilea diriginte, după Iosif Leiter, Anton Abrahamfi, Dimitrie Orosz și Gustav Schiller²², al farmaciei înființate prin hrisovul dat de Ioan Sandu Sturza, la 7 februarie 1823²³. Această calitate a lui Iassinsky reiese, în mod firesc, din faptul că Gustav Schiller, precedentul proprietar și diriginte vinde, în 1868, farmacia, Octaviei Iassinsky, nefarmacist, iar pe actul de vânzare este înscris și consimțământul soțului acesteia, Andrei Iassinsky²⁴. Ori, este binecunoscut faptul că în afară de orice alte forme legale, orice farmacie trebuia să fie condusă de un farmacist calificat, fie că era însuși proprietarul sau concesionarul farmaciei, fie că era doar un angajat provizoriu²⁵. În cazul de față acea persoană calificată nu putea fi decât Andrei Iassinsky. Se pare, de altfel, că el nu a exercitat decât scurtă vreme această calita-

¹⁵ M. Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p. 219.

¹⁶ Idem, *Sigilii ale unor instituții sanitare din Moldova*, în "AIIAI", XIX, Iași, 1982, p. 553.

¹⁷ *Ibidem*, p. 554. Cei doi arbori semnifică succesiunea vieții, cel retezat reprezentând moartea, cel verde, dezvoltarea, deci continuitatea vieții însoțind imaginea zeului, simbol al forței binefăcătoare a naturii..

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ V. Gomoiu, Gh. Gomoiu și M.V. Gomoiu, *Repertor de medici, farmaciști, veterinari (personal sanitar) din ținuturile românești, înainte de 1872*, vol. I, București, 1938, p. 204.

²⁰ P. Cazacu și I. Constantinescu-Frunză, *op. cit.*, p. 71.

²¹ V. Gomoiu ș.a., *op. cit.*, p. 216.

²² P. Cazacu ș.a., *op. cit.*, p. 71.

²³ *Ibidem*, p. 28.

²⁴ Arh. St. Iași, Trib. Iași, secția III, Transcrieri, nr. 111/1868.

²⁵ *Istoria medicinei universale*, p. 637. www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro

te, dat fiind faptul că, în 1875, farmacia va fi din nou vândută de "Octavia Kapsisska, fosta soție a Dlui. Andrei Iassinsky", celui care o ținea, deja, în arendă²⁶.

Theofil Madejewsky, cu studii în străinătate, și-a luat doctoratul la München, în 1852, an în care, venind în țară, a obținut și dreptul de liberă practică²⁷. Din prezentul act rezultă că, în 1857, numele lui Theofil Madejewsky, însoțit de termenul de "Physicus", adică "fizic", se leagă de una dintre instituțiile specifice Moldovei -fizicatul- desemnând, desigur, persoana care, la acea dată, ocupa funcția de fizic al ținutului Fălciu. Fizicul, adică medicul districtual al cărui rol este bine delimitat în cadrul sistemului instituțional al principatului Moldovei, avea în sarcina sa, pe lângă alte obligații și pe aceea de control al spitalelor și farmaciilor din ținutul respectiv²⁸. Probabil că în acest cadru apare și ca membru al comisiilor de examinare și atestare, ca în cazul de față. De altfel, activitatea lui Th. Madejewsky va mai fi legată de acest ținut încă mulți ani după această dată. În 1864 apare ca medic primar tot la Fălciu, unde va funcționa până în 1869²⁹. Adalbert Wotsch sau, cum mai apare în alte publicații, Albert Vosch³⁰ sau Albert Votsch³¹, licențiat în farmacie ("artis pharmaceuticae magistro") și spîter în orașul Huși ("pharmacopola civitatis Huschiensis"), cu diplomă obținută la München, în 1851³², este proprietar, între 1851-1875, al spîteriei "Providența", din acest oraș, fondată de Andreas Alt, în 1835³³. Probabil în spîteria aceasta și-a făcut Andrei Iassinsky ucenicia la sfârșitul căreia a fost examinat obținând diploma în discuție. De fapt, examenul susținut, precum și atestatul obținut aduc foarte bine aminte de examenele ucenicilor și calfelor și de certificatele date de către stărostiile breslelor din epocile anterioare.

Totuși, astfel de diplome erau recunoscute în țară ca valabile și se știe că pe baza lor se dădea posesorilor acestora învoirea de a exercita oriunde "întreaga artă farmaceutică".

De altfel, la această dată, în alte state din Europa pregătirea superioară a farmaciștilor, care a trecut prin diferite etape, de la cea preuniversitară la aceea propriu-zis universitară, a dus la desființarea vechii funcții pe care o avuseseră în acest domeniu laboratoarele unor farmacii particulare sau așa-zisele institute de învățământ, de asemenea cu caracter particular³⁴.

Diploma lui Andrei Iassinsky face parte, desigur, dintre ultimele acte de acest fel, deoarece chiar anul emiterii acesteia, anul 1857, reprezintă data de început a învățământului farmaceutic superior românesc, când are loc înființarea Școlii Naționale de Medicină și Farmacie, cu durata învățământului farmaceutic de 5 ani.

În 1869, odată cu înființarea Facultății de Medicină din București, învățământul farmaceutic românesc va cunoaște o nouă etapă, marcată de înființarea, ca o anexă a acesteia, a Școlii Superioare de Farmacie din București, dezvoltată din fosta secție de farmacie a Școlii Naționale de Medicină și Farmacie³⁵.

A N E X A

Lecturis salutem

Taenore praesentium universis et singulis quibus interest praecipue vero omnibus Medicinae Doctoribus Pharmacopolis invigilantibus, vel eis praepositis nec non artis pharmaceuti-

²⁶ Arh. St. Iași, Trib. Iași, secția a III-a, Autentificări de acte, nr. 220/8 mai 1875.

²⁷ V. Gomoiu ș.a., *op. cit.*, p. 257.

²⁸ M. Dogaru, *Sigilii*, în "AIIAI", p. 553.

²⁹ V. Gomoiu ș.a., *op. cit.*, p. 257.

³⁰ P. Cazacu ș.a., *op. cit.*, p. 9.

³¹ V. Gomoiu ș.a., *op. cit.*, p. 460.

³² V. Gomoiu ș.a., *Adaos* la vol. I din *Repertoriu de medici, farmaciști și veterinari din ținuturile românești înainte de 1870*, București, 1941, p. 218.

³³ P. Cazacu ș.a., *op. cit.*, p. 99.

³⁴ S. Izsak, *op. cit.*, p. 227.

³⁵ *Istoria medicinei universale*, p. 637. <https://biblioteca-digitala.ro> www.cimec.ro / www.muzeul-moldova.ro

cae magistris notum testatumque facimus quod ingenuus adolescens Andreas Iassinski Romano-Catholicus die prima Januarii 1840 natus, producto testimonio a Domino Adalberto Wotsch artis pharmaceuticae magistro et pharmacopola civitatis Huschiensis quem ad modum apud illum per tempus praescriptum severe ac sedulo incubuit et praeter diligentiam et assiduitatem etiam morum probitatem demonstravit, examen a Phisico Huschiensis in diem 1 Maji 1857 assignatum subiit, in quo nos infra scripti eundem Andream Iassinski de aparatu pharmaceutico, de cognitione, collectione, conservatione plantarum usualium, de medicamentorum simplicium et compositorum praeparatione, conservatione omniumque medicaminum expeditione rigoze exavinavimus.

Quapropter quum tiro Andreas Iassinski rite sese instructum et expertum demonstrasset, eundem legitimum artis pharmaceuticae sodalem agnovimus et qua talem ubivis artem suam exercere posse voluimus.

Husch in Principatu Moldaviae die prima Maji anno millesimo octingentesimo quinquagesimo septimo.

Dr. Madejewski
Physicus

Adalbert Wotsch
magist Pharm

Traducere:

Sănătate cititorului

Cu stimă celor prezenți și fiecăruia în parte, în mod deosebit tuturor doctorilor în medicină și farmaciștilor care veghează mereu, fie și acelor licențiați (termenul latin "magister" este folosit aici cu înțelesul de "licențiat") din fruntea disciplinei farmaceutice, le facem cunoscut și le mărturisim că distinsul tânăr Andreas Iassinski, romano-catolic, născut în prima zi a lui Ianuarie 1840, fiindu-ne înfățișată dovada de către domnul Wotch, licențiat în disciplina farmaciei și farmacistul târgului Huși, în ce mod s-a îndeletnicit să-l instruiască pe el, serios și cu îngrijire, în timp, (candidatul) a dovedit în afară de sârguință și perseverență, chiar onestitatea moravurilor sale; a trecut examenul în fața "phisicului" la Huși, în ziua de 1 mai 1857; noi subscrișii de mai jos, am avizat cu rigurozitate despre el, despre același Andreas Iassinski, cu privire la pregătirea lui farmaceutică, la cunoașterea, colecționarea, păstrarea plantelor uzuale, la prepararea medicamentelor simple și compuse și la expediția tuturor medicamentelor.

De aceea, după ce tânărul Andreas Iassinski a dovedit că s-a instruit și s-a versat după obicei, l-am cunoscut a fi același coleg desăvârșit în disciplina farmaciei; de aceea am voit (i-am dat posibilitatea) să-și exercite oriunde o astfel de artă.

Huși, în Principatul Moldovei, în ziua de 1 mai 1857

Doctor Madejewski
Fizic

Adalbert Wotsch
licențiat în farmacie

Servat presentium universis et singulis illis.
his autem precipue rebus omnibus Medicina Doctoribus, Pharmaceu-
tycistis, et ad prescribendum, nec non actus pharmaceutice magistros notum habet magis facimus
quod exigimus, quibus nos, Theodorus Saurius, Hermannus, Catholus de prima Camera etc. nostri, potentes
habemus, et de primis Medicis, Medicis actus pharmaceutice, magistro et pharmaceuta, civitate Medunensi
per nos mittimus, quos iura per tempus prescribimus, etiam nos, etiam mittimus ad primum Collegium illorum
Universitatis, ab omni magistro, pharmaceuta, decessimus, ut omni a Camera Universitatis in anno M. DCC. LXV. actus nos
domi, actus, in quo per nos, quod, actus, Universitatis, facimus, et quod, pharmaceutice, de regimine,
actibus, universitatis, plantationis, notationis, de officio, notationis, et quod, actus, et quod, actus, et quod, actus,
domi, universitatis, in actibus, universitatis, actibus, actibus, actibus, actibus, actibus, actibus, actibus,

Empyretes genus in *Centurus* characteris non est constitutione et operum in me morum,
tandem *Hydromedusae* etiam in *Hydromedusae* etiam in *Hydromedusae* etiam in *Hydromedusae*
per reductionem.

Illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Հ. Մանուկյան 1907/8

Charles H. Nash

ANEXA NR. 2

ANEXA NR. 1: Diploma - atestat a lui Andreas Iassinsky

ANEXA NR. 2: Sigiliul fizicatelui ținutului Fălciu aplicat
pe diploma lui Andreas Iassinsky

O TRADUCERE INEDITĂ A LUCRĂRII "ISTORIA CREAȚIUNII NATURALE" DE ERNST HAECKEL

În 1910, Grigore T. Popa, elev în clasa a VII-a la Liceul Național din Iași, își petrecea vacanța de vară în satul natal Surănești de pe meleagurile vasluiene, citind cartea *Istoria creațiunii naturale* de Ernst Haeckel. Impresionat de lectura acesteia, tânărul decide să o traducă în limba română, solicitând avizul autorului. Între cei doi se înfiripă o legătură epistolară ce va conduce la realizarea traducerii proiectate, întreprindere interesantă sub aspectul determinării evoluției științifice și filosofice a tânărului ce avea să devină un nume în știința medicală românească.

În momentul în care Gr. T. Popa își îndrepta atenția către lucrarea *Istoria creațiunii naturale*, în lumea științifică europeană, Ernst Haeckel (1834-1919) avea deja un nume consolidat. Profesor titular al catedrei de zoologie de la universitatea din Iena din 1862, inițiator al renumitului *Phyletisches Museum* din acest centru universitar, autor al unor valoroase lucrări între care *Morfologia generală a organismelor*, *Antropologia sau istoria dezvoltării omului*, *Enigmele universului*, *Minunile vieții*, Ernst Haeckel a contribuit la îmbogățirea și popularizarea darwinismului. În 1866, scrie *Generelle Morphologie der Organismen* în care "face prima încercare de expunere sistematică a teoriei evoluționiste, ridicând pe bazele ei biologia monistă"¹, iar între 1894-1896, *Systematische Phylogenie* lucrare de mare amploare, formulând legea biogenetică (Legea Hackel-Müller), după care ontogenia repetă filogenia. În 1868, reluând încercările filogenetice din *Morfologia generală*, sub forma a 24 de lecții prezentate într-o manieră accesibilă unui public larg, Ernst Haeckel editează *Istoria creațiunii naturale* (*Naturrelichte Schöpfungsgeschichte*).

Așa cum relatează ilustrul său elev dr. N. Leon, profesor la Universitatea din Iași, această lucrare a avut un larg ecou în cercurile științifice europene.² Epoca noastră - scria Haeckel în încheierea lucrării sale - care va fi avut gloria să fundamenteze științific cel mai strălucit rezultat al înțelepciunii omenesci, doctrina genealogică, va fi celebrată de secolele viitoare pentru că a inaugurat pentru progresul omenirii o eră nouă și productivă, caracterizată de trîmful liberei cercetări asupra dominării autoritare, prin nobila ei misiune și puternica influență asupra filosofiei moniste."³

Lucrarea a circulat în mai multe ediții în limba germană și în numeroase traduceri: în 1871 - polonă, 1872 - daneză, 1873 - sârbă, 1876 - engleză, 1877 - olandeză, 1878 - spaniolă, 1902 italiană. Până în 1910 apăruse a XI-a ediție în limba germană. În 1879 se edita a VII-a ediție germană, ediție revăzută și adăugită de autor, în consens cu progresele înregistrate de știința biologică de la prima apariție a lucrării. După această versiune, Ch. Letourneau realizează traducerea franceză care, în 1908, era la a III-a ediție. Apărută la Paris în Editura Schleicher Frères, cuprinzând 600 pagini, acesta este volumul pe care l-a citit și tradus Gr. T. Popa.

Apropierea tânărului elev de această lucrare de pură factură științifică i-a fost înlesnită

¹ N. Leon, *Monismul, religia celor puțini*, București, 1910, p.15.

² *Ibidem*, p.18.

³ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr. 8944, manuscrisul traducerii lucrării *Istoria creațiunii naturale* de E. Haeckel, p.458.

de ambianța de emulație spirituală promovată la Liceul Național din Iași care, prin iluștrii săi profesori, continua la începutul secolului XX tradiția Academiei Mihăilene. În același timp, "o infuzie binefăcătoare de spirit înalt" se transmitea cu consecvență de la Universitatea ieșeană către acest liceu care "își menținea caracterul de școală clădită pe tendințe științifice"⁴. De altfel, în 1908, cursuri reale nu existau în Iași decât la Liceul Național, unde veneau și elevii de la Liceul internat și Seminarul pedagogic universitar⁵. "Toate teoriile mari și toate descoperirile principale ale științelor naturale au găsit răsunet deosebit în această școală"⁶ spunea chiar Gr. T. Popa. Așa cum el însuși povestea, un obicei salutar, introdus în procesul de învățământ al acestui liceu de dr. Cihac, permanentiza și în perioada școlarității sale (1903-1911) vizitele elevilor la Muzeul de științe naturale⁷. Pe lângă conferințele de "perfecționare a minții", susținute în amfiteatrul liceului, care înlesneau contactul elevilor cu cele mai noi descoperiri ale științei și filozofiei contemporane, un rol deosebit în instrucția lor îl avea admiterea celor din clasele a VII-a și a VIII-a ca "audienți" în diferitele laboratoare ale Universității⁸. Se facilita astfel elevilor apropierea intimă de lumea cercetării științifice, de mințile luminate aflate atunci în slujba învățământului ieșean.

În 1909, lumea științifică europeană aniversa 100 de ani de la apariția *Filosofiei zoologice* a lui Lamark, 100 de ani de la nașterea lui Darwin și 75 ani de la nașterea lui Haeckel, evenimente care nu au rămas fără ecou în cercurile intelectuale ieșene. Tot acum, în 1909 și 1910, profesorul ieșean N. Leon publica în editura "Lumen", într-o colecție de popularizare a marilor opere științifice universale, lucrările *Moniste* și *Monismul, religia celor puțini*, în care aducea aprecieri operei științifice a savantului german Ernst Haeckel.⁹

Într-o asemenea atmosferă intelectuală este lesne de înțeles că "un tânăr de pastă aleasă și doritor a se instrui" - așa cum îl caracterizează profesorul Paul Bujor pe Gr. T. Popa într-o scrisoare ce i-o adresa în 1943¹⁰ - a fost interesat și a putut pătrunde sensurile lucrării lui E. Haeckel. "O încredere fanatică, aproape mistică în puterea cărții - mărturisește peste ani Gr. T. Popa - mă făcea să mă sforțez mereu către lumina înțelegerii și să încerc înlăturarea piedicilor care mi se așezau în cale"¹¹. Cu prilejul centenarului Liceului Național, evocând atmosfera de emulație spirituală din această școală, Gr.T.Popa releva entuziasmul pentru lucrarea lui Haeckel, eforturile presupuse de realizarea traducerii, publicând și două din scrisorile primite de la savantul german.¹²

Astăzi, traducerea realizată de Gr.T.Popa, rămasă în manuscris, se găsește în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași¹³, împreună cu două dintre scrisorile primite din partea lui Ernst Haeckel. Prima, datând din 21 iulie 1910, în limba germană¹⁴, a fost publicată de Gr.T.Popa cu ocazia amintită. Probabil că cea de a doua scrisoare publicată de Gr.T.Popa

⁴ Gr.T.Popa, *Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani. 1835- 1935, Iași, 1936*, p.477.

⁵ C.I.Andriescu, *Istoria Liceului Național în De la Academia Mihăileană...*, p.210.

⁶ Gr.T.Popa, *loc. cit.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ N.Leon, *Moniste*, București, 1909; idem, *Monismul religia celor puțini*, București, 1910.

¹⁰ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr. 8958/3, scrisoarea lui Paul Bujor către Gr.T.Popa din 4 iunie 1943. Vezi Anexa.

¹¹ Gr.T.Popa, *Evoluția unui om, evoluția unei științe. Un fel de curriculum vitae*, în "Revista științelor medicale", nr.11-12, noiembrie 1942, p. 2.

¹² Gr.T.Popa, *Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană...*, p.477.

¹³ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr.8944.

¹⁴ *Ibidem*, inventar nr.8958/1,2.

s-a pierdut, sau a rămas în posesia familiei, în patrimoniul Muzeului de Istorie păstrându-se doar un fragment din plicul cu antetul *Phyletisches Museum*. O altă mărturie epistolară, inedită, datând din 19 septembrie 1910, este o carte poștală cu textul în limba franceză, prin care savantul german îi comunica traducătorului date referitoare la ultima ediție germană a lucrării sale.¹⁵ Probabil că, din scrupulozitate științifică, tânărul traducător intenționa, așa cum de altfel a și făcut, să aducă versiunii românești realizată după a VIII-a ediție germană (1879), corespunzătoare celei de a III-a ediții franceze, îmbunătățirile și adăugirile autorului, cuprinse în cea de a X-a ediție germană (1909).

Manuscrisul traducerii, aflat în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, însumează 458 de pagini (foi volante, 15/20 cm.). Acuratețea ecriturii, înserarea în pagină a unor spații libere cu indicația "planșa nr..." sau "se va copia exact după textul francez", dovedesc că ambițiosul traducător intenționa să-și tipărească opera. Compararea textului francez, din ediția amintită, cu manuscrisul traducerii probează fidelitatea față de originalul folosit, ca și introducerea adăugirilor autorului din ediția germană. În manuscrisul traducerii, prefața la a VII-a ediție germană, ca și în versiunea franceză folosită de traducător, nu este terminată. În schimb, în afară de cele 458 pagini de text, manuscrisul mai cuprinde traducerea prefaței celei de a XI-a ediții germane realizată direct după textul original (11 file numerotate, fila 1 lipsă). Inexactitățile și stângăciile, de altfel recunoscute de autorul traducerii, sunt scuzabile și inerente lipsei sale de experiență în domeniul științific respectiv, abordat însă cu o îndrăzneală laudabilă.

Desigur, realizarea acestei traduceri reprezintă în sine un act de cultură, cu atât mai valoros, cu cât lucrarea lui Ernst Haeckel nu a circulat până acum în limba română. Interesant este și faptul că această întreprindere nu a rămas fără urmări în evoluția ca om de știință a tânărului Gr.T.Popa. În 1942, când acesta își deschidea cursul ca profesor titular al catedrei de anatomie patologică de la Facultatea de medicină din București cu lecția inaugurală "Evoluția unui om, evoluția unei științe. Un fel de curriculum vitae", menționa ca salutar în conturarea personalității sale "ațâțătorul stimul pe care-l primisem din cartea pomenită a lui Ernst Haeckel.... Pentru mine - spunea el cu acest prilej - imaginea strălucită a scopurilor finale a fost schițată de către E. Hackel, care mi-a desfășurat în câmpul ideii spectacolul înșiruirii de forme vii. Dorința de a înțelege mecanismele vieții a fost atât de puternică, încât au fost întunecate toate celelalte condiții nefavorabile în care lucram și m-a făcut să înving toate oboselile și nemulțumirile".¹⁶

În momentul când declara acestea, Gr.T.Popa era absolvent al Facultății de medicină din Iași, fost bursier al Fundației Rockefeller din New York, unde studiasă cu renumiții Frank Lillie, Charles Herrick, Carl Moor și B. Willie, doctor în medicină și chirurgie din 1920. Fusesse profesor la Facultatea de medicină din Iași, demonstrator la cursul de embriologie la Universitatea din Chicago, Research Fellow și demonstrator la Institutul de anatomie al Universității din Cambridge. Autor a numeroase studii de specialitate, fusesse prezent ca delegat al Universității din Iași la diferite evenimente științifice, congrese, festivități organizate de instituții de învățământ superior din Europa. Membru al Asociației anatomistilor din Franța (1929), al Societății de științe din București (1928) și apoi președinte al secției de științe naturale (1934-1940), la 25 mai 1936 era ales membru corespondent al Academiei Române, secția științifică.¹⁷

Impresionat de drumul parcurs de fostul său elev, profesorul Paul Bujor îi mărturisea: "...te consider ca cel mai distins dintre profesorii din generația d-tale din țara noastră și chiar dintre mulți din profesorii din generația dinaintea d-tale".¹⁸

Păstrate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, manuscrisul traducerii și docu-

¹⁵ *Ibidem*, inventar nr.8958/3.

¹⁶ Gr.T.Popa, *Evoluția unui om ...*, loc.cit.

¹⁷ *Idem*, *Memoriu de titluri și lucrări*, Iași, 1940.

¹⁸ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr.8958/3 (vezi anexa).
<https://biblioteca-digitala.ro>

mentele epistolare menționate constituie astăzi mărturie grăitoare asupra evoluției unei cunoscute personalități a vieții medicale românești, ca și asupra ambianței cultural științifice ieșene de la începutul secolului XX.

ANEXA

Iași, 4 iunie 1943

Dragă D-le Popa,

Am citit admirabila D-tale broșură "Evoluția unui om și evoluția unei științe" de când mi-ai dat-o și mă gândeam mereu, încă înainte de a primi cartea D-tale poștală din 30 aprilie, să-ți scriu.

Azi, citind a doua oară pagini din această broșură, mă simt împins să-ți arăt marea plăcere ce mi-au făcut citindu-le și acum. Pe lângă plăcere mi-au făcut însă și o surpriză. Zic surpriză pentru că o parte din fazele evoluției d-tale nu o cunoșteam. Știam că în ultimii ani, înainte de începerea războiului de azi, în fiecare vacanță mare, te duceai în Anglia pentru a trăi zile plăcute de studiu în Universitățile de acolo. Mai știam că ai studiat și în Statele Unite ca bursier al Fundației Rockefeller, dar nu știam contactul strâns ce ai avut cu cei doi mari profesori Frank R. Lillie de la Universitatea din Chicago și Woods-Hofe unde ai lucrat un an și Regretatul Sir Gafton Smith de la Universitatea din Londra, unde ai lucrat doi ani, ambii academicieni în țările lor. Nu știam de asemenea și faptul de mare importanță pentru formarea d-tale ca om de știință și anume că Fundația Rockefeller ți-a înlesnit călătoriile de vizitare a celor șaptesprezece din cele mai renumite centre universitare din Statele Unite și din Europa, citate în broșură, unde ai putut cunoaște atâtea mari oameni, cum îi caracterizezi așa de just "cei mai de seamă reprezentanți ai științei mondiale, personalități cărmuitoare ale culturii contemporane, fără poză, fără mister cu atitudinile cele mai naturale și mai nesilite datorită cărora autoritatea lor în loc să scadă, crește".

Mă mișcă foarte mult aflând acum admirația și sentimentele d-tale de dragoste și recunoștință ce văd că păstrezi cu atâta sfințenie mai ales celor trei profesori care te-au impresionat mai mult. Frank R. Lille, Sir Gafton Eliot-Smith și dragul și mult regretatul nostru I. Cantacuzino, acel "strălucit model de om complex, clocotitor de influență binefăcătoare" cum îl caracterizezi atât de bine, cărora le ești dator formarea D-tale ca om de știință, ca adevărat profesor, formator de elevi, cărmuitor de școale și cetățean.

Și cu atât mai mult mă mișcă, când mă gândesc la fostul meu profesor Carl Vogt, de la Universitatea din Geneva, care împreună cu alt mare naturalist, Th. Huxley, au fost cei doi mari pionieri ai darwinismului. Lui îi datoresc formarea mea ca om de știință, ca profesor, ca formator de elevi, ca cetățean. El mi-a fost un adevărat părinte sufletesc, îndulcindu-mi chiar din când în când amărăciunile vieții mele de student sărac.

Și profesorul Vogt aprecia mult folosul mare pentru tinerii naturaliști de a vizita centrele mari științifice, ajutându-mi chiar să lucrez în două centre științifice renumite pe atunci în Germania: în laboratorul de anatomie umană și comparată al profesorului R. Wiedersheim din Freiburg în Brisgau și în laboratorul de embriologie al profesorului Oscar Hertwig din Berlin unde am avut ocazia să ascult și câteva lecțiuni și conferințe ale marelui patologist R. Virchow.

Aș avea multe de spus despre fostul meu prof. C. Vogt cu care am fost în corespondență și după plecarea mea din Geneva (la finele anului 1891) și până la moartea lui (1898), dar văd că mă depărtez mult de motivul acestei scrisori de dorința de a-ți arăta marea mea plăcere

ce mi-a făcut citirea broșurii D-tale care, incidental, mi-a răscolit vechi amintiri plăcute.

Din broșura D-tale am aflat cum un tânăr - bine înțeles de pastă aleasă și doritor de a se instrui - a reușit să-și facă o cultură superioară, în adevăr temeinică.

Acum îmi explic mai bine gândirea D-tale ingenioasă și activitatea D-tale valoroasă și ca profesor și ca cetățean. Fără nici o urmă de compliment, ți-o mărturisesc sincer: te consider ca cel mai distins dintre profesorii din generația d-tale din țara noastră și chiar dintre mulți din profesorii din generațiile dinaintea D-tale. Și această mărturisire o fac acum întemeiat pe ceea ce cunosc până acum din gândirea d-tale științifică și socială față de a celorlalți profesori. Ce pot să-ți mai zic altă ceva decât să trăiești și mereu să evoluezi din ce în ce mai progresiv ca să fii mereu pildă vie pentru elevii D-tale și pentru tinerii oameni de știință. Broșura D-tale e un model în genul subiectului ce tratezi. Ea probează cunoștinți temeinice, variate și o maturitate de gândire ce se impune. Socot că ea trebuie să fie pe larg răspândită în lumea studenților și a tinerilor oameni de știință cărora le poate servi ca un luminos și temeinic îndreptar de emulație, de activitate științifică, în special și de viață în general. În vârtejul atâtor răutăți omenești sfâșietoare de azi, dacă n-ar mai fi frumusețea unei zile de primăvară și frumusețea unei vieți de muncă și de distincție ca a D-tale, nu știu, zău, dacă viața omenească ar mai merita trăită.

Și acum închei cu o judecată trasă din viața omului și anume: câteodată o împiedicare în îndeplinirea unei dorinți e spre binele omului. Așa, D-ta spui în broșură că, după ce ai isprăvit liceul, ai venit la mine cu gândul și dorința de a face științe naturale, stimulat fiind de citirea "Istoriei creațiunii naturale" a marelui naturalist Ernst Haeckel. Eu te-am sfătuit să te înscrii la Facultatea de medicină pentru care, după cât văd din broșură, atunci aveai o aversiune aproape organică. Te-am sfătuit să te înscrii la Facultatea de medicină, unde ca student sărac puteai căpăta o bursă. Ai dar dreptate când spui că Haeckel, Bujor și sărăcia te-au determinat să îmbrățișezi o carieră care nu-ți plăcea. Acum cu tot regretul că nu te-am avut elev mai mult al meu decât al altor profesori, văd că făcând medicina a fost spre binele D-tale, pentru că fiind medicinist, ai avut minunata ocazie de a fi bursier al Fundației Rockefeller care ți-a înlesnit călătoriile de vizitare și studierea în centrele universitare cele mai renumite din Statele Unite ale Americii și din Europa, călătorii care deschizându-ți orizonturi cu totul noi și largi, au avut o înrăurire în dezvoltarea D-tale științifică, ocazie care n-ai fi putut-o avea dacă făceai științele naturale. Azi toate aceste amintiri aproape duioase sunt plăcute și pentru D-ta și pentru mine. Tout est bien qui finit bien. Încă o dată să trăiești și când vei veni la Iași, înștițează-mă ca să ne putem vedea.

Sărutări și admirabilei D-tale tovarășă de viață, iar D-tale toată dragostea mea prietenească. Salutări afectuoase din partea soției mele.

P. Bujor

str. Ralet 8

P.S. Aruncă-mi te rog la cutie o carte poștală numai ca să știu dacă ai primit scrisoarea asta.

PROBLEME RIDICATE DE CONSERVAREA SI RESTAURAREA UNOR PIESE TEXTILE ARHEOLOGICE

Conservarea și restaurarea textilelor provenite din săpăturile arheologice pun probleme dificil de rezolvat, textilele având structura modificată, dat fiind condițiile specifice în care au stat în pământ.

Este bine cunoscut faptul că atunci când obiectele sunt ținute timp îndelungat în anumite condiții de umiditate și temperatură relativ constante ele tind să ajungă la o stare de echilibru față de acest mediu. Când aceste vestigii, date la iveală de arheologi, sunt expuse unui alt climat starea de echilibru încetează, iar acțiunea bruscă a noului mediu poate fi atât de puternică asupra unora dintre ele, încât dacă nu se iau imediat măsuri de precauție pot apărea într-un timp destul de scurt degradări grave sau chiar distrugerii definitive.

Astfel de probleme au ridicat și cele două piese vestimentare - un conțeș și o pălărie - descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice efectuate la fostul ansamblu de arhitectură medievală Sf. Sava din Iași într-o criptă a bisericii (Foto 1). Seismul din martie 1977 a surprins lucrările de cercetare arheologică, provocând distrugerea elementelor de construcție ale criptei și a conținutului funerar al acesteia. Accesul fiind blocat de alte avarii ale clădirii, degajarea a fost posibilă abia după circa o lună de zile. (Foto 2,3).

Până la sosirea în laborator, conțeșului și pălăriei li s-au improvisat o minimă protecție în urma căreia piesele s-au deshidratat, necesitând pe parcurs lărgirea gamei de intervenții.

La intrarea în laborator au fost efectuate mai întâi o serie de investigații biologice, urmate de dezinfecția cu izotopi radioactivi în cadrul laboratorului de biofizică al Universității "Al. I. Cuza" Iași.

Studiul țesăturilor și analizele fizico-chimice au relevat faptul că cele două piese erau confecționate din țesături cu structuri diferite alcătuite din fire de mătase naturală, fire din argint și fire de argint aurit.

Materialul conțeșului este o țesătură decorată cu motive florale. Fondul motivelor este o contextură alcătuită dintr-o urzeală de mătase și două bătăături - o bătăătură de mătase și o bătăătură din lamelă de argint aurit. Bătăutura din argint aurit, petrecută de la o margine la alta a materialului, dă strălucire țesăturii.

Motivele florale sunt alcătuite dintr-o bătăătură suplimentară de broșare, formată din lamelă de argint răsucită pe miez de mătase (Foto 9).

Contextura țesăturii și prezența bătăăturii de broșare numai în zona florală presupun dispozitive speciale montate în capacul vătalei războiului de țesut, ceea ce dă indicația că această țesătură a fost realizată pe un război de țesut mecanic. Sistemul de acționare al firelor este mult mai complex pentru a presupune o acționare manuală.

Materialul pălăriei este o țesătură tip goblen de bătăătură, decorată cu motive florale. Ea este alcătuită din două urzeli de mătase și trei bătăături - o bătăătură din fire circulare de argint, alta din fire circulare de argint aurit și a treia din mătase. Bătăăturile sunt petrecute de la o margine la alta a țesăturii. Bătăutura de argint leagă cu urzeala pe fața țesăturii formând motivele florale, în timp ce bătăutura de argint aurit formează fondul acestor motive. Acest tip de țesătură se poate realiza într-un război de țesut de tip Jacquard la care acționarea firelor poate fi făcută manual sau mecanic.

Pentru găsirea unor soluții adecvate de restaurare, s-a impus cercetarea minuțioasă a degradărilor suferite.

Țesătura celor două piese era foarte uscată și fragilă, prezentând rupturi și lipsuri de material, destrămări, șifonări și cute accentuate.

La toate aceste deteriorări se adaugă și depunerile foarte aderente de produși de descompunere organică, particule de pământ, săruri, produși de corozine ai firului de argint, depuneri care au rigidizat și mai mult țesătura, contribuind la degradarea ei (Foto 4,6,8).

Gradul mare de deshidratare a fibrei de mătase a dus, alături de ceilalți factori, la alterarea în primul rând a proprietăților mecanice ale țesăturii prin fragilizarea suportului textil. În general, când umiditatea fibrelor este mult scăzută față de umiditatea lor echilibrată, viteza de absorbție este mare și umiditatea lor se modifică repede. De aceea, la țesăturile foarte slăbite și care au fibrele uscate (cazul nostru) tratamentul într-un mediu apos trebuie făcut cu foarte multă precauție, aplicarea acestuia necesitând un timp mai îndelungat și o mărire gradată a umidității. Nerespectarea acestor considerente poate duce în final la deteriorarea fibrelor prin umflarea lor bruscă, ca urmare a tensiunilor ce se introduc în fibră.

De aceea, după o curățire mecanică a impurităților, care erau prinse superficial de suportul textil, s-a trecut la hidratarea treptată a țesăturii. Hidratarea s-a făcut în 18 etape, timp de aproximativ două luni, prin aplicarea pe fața și spatele țesăturii de comprese de filtru și tifon, umezite cu apă distilată și glicerină. Conținutul de apă al acestor comprese a fost mărit gradat până la hidratarea corespunzătoare a fibrelor de mătase.

După hidratare, cele două piese au putut fi desfăcute în părțile componente.

Înainte aplicării curățirii umede au fost testați coloranții fibrelor de mătase. Aceștia erau stabili la soluțiile de curățire propuse.

Pentru a facilita dislocarea depunerilor de murdărie ce au putut fi îndepărtate prin curățirea mecanică, s-au aplicat trei băi de înmuiere cu apă și glicerină. Apoi textilele, fixate pe o plasă de terilen, au fost imersate într-o baie de Radix saponaria, continuând curățirea prin tamponări ușoare. Au urmat clătirile cu apă distilată și uscarea în poziție plană.

În această fază, analizând țesătura la stereolupă, am constatat că baia de Radix saponaria a realizat o curățire bună a produșilor de descompunere organică, a sărurilor și depunerilor de pământ (Foto 5).

Testele chimice efectuate în continuare au pus în evidență produși de corozie - sulfuri de argint - prezenți atât pe firele de argint cât și încorporați în structura firelor de mătase (Foto 6).

Pentru înlăturarea acestor produși, corelând proprietățile materialelor componente cu starea lor de conservare, s-a decis, pentru țesătura pălăriei, aplicarea băii de Complexon, iar pentru conteș a băii de argint.

PH-ul și timpul de imersie au fost alese în așa fel încât aceste tratamente să nu afecteze cu nimic firele de mătase. Au urmat clătirile repetate în apă distilată, până la neutralizarea completă, riguros controlată.

Uscarea s-a făcut în poziție plană, urmărind tot timpul să păstreze perpendicularitatea firelor de urzeală pe cele de bățatură și să se mențină dimensiunile inițiale ale țesăturilor.

După aceste tratamente, țesătura celor două piese și-a recăpătat tușeul și elasticitatea caracteristice mătăsii.

Pentru a conferi un plus de rezistență în timp țesăturilor s-a decis consolidarea lor pe un suport nou. Ca suport s-a ales pentru conteș un batist fin din bumbac, iar pentru pălărie o țesătură fină din mătase naturală. Suporturile de consolidare, vopsite la culoarea fondului țesăturilor, au fost întinse în gherghef, iar țesăturile originale au fost prinse de acestea prin coasere cu fire de borangic (Foto 10).

Pentru consolidare s-a ales punctul de zig-zag de 0,5 - 1 cm. Este de menționat faptul

că tensionarea suportului de consolidare și a țesăturii originale au fost alese în așa fel încât nici o țesătură să nu o tensioneze pe cealaltă. Tensionarea cusăturilor de prindere are și ea o importanță deosebită. Dacă acestea sunt prea strânse ele pot tăia țesătura cauzând deteriorări. Dacă cusăturile sunt prea largi, ele nu numai că nu vor fi eficiente, dar vor permite mișcarea dintre suport și textila propriu-zisă .

În porțiunile care prezentau lipsuri ale țesăturii originale de mătase, pentru a atenua discordanțele dintre țesătura originală și suportul de consolidare, s-a cusut pe suport un pat din fire de mătase naturală, fixat cu o rețea de borangic (Foto 12).

În zonele în care au existat deteriorări ale firelor, s-a insistat pe sistemul aranjării și fixării grupelor de fire pe direcția lor inițială (Foto 15).

În pălărie, datorită degradării avansate a părții circulare, pentru a conferi un plus de rezistență croiului, s-a impus aplicarea unui al doilea suport de consolidare din pânză de bumbac. După consolidare, cele două piese au fost asamblate.

Conteșul și pălăria au devenit după restaurare piese importante prin încărcătura lor istorico-documentară și estetică, restituite deopotrivă publicului vizitator, cât și cercetării muzeologice.

În elaborarea și executarea metodelor de restaurare s-au respectat principiile fundamentale ale conservării și restaurării. S-a respectat integritatea obiectului și a concepției sale originale. Procedeele de restaurare aplicate sunt oricând reversibile. Toate materialele folosite sunt compatibile cu cele din care se compun piesele originale.

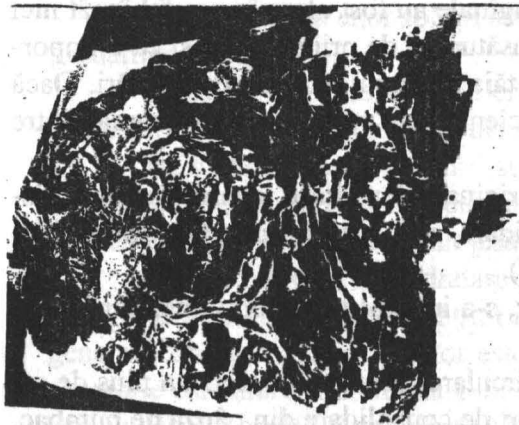

Foto 1

Foto 2 ⇒

Foto 3

Foto 4

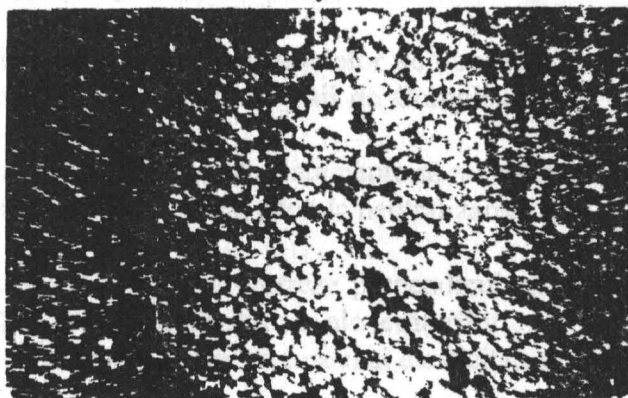
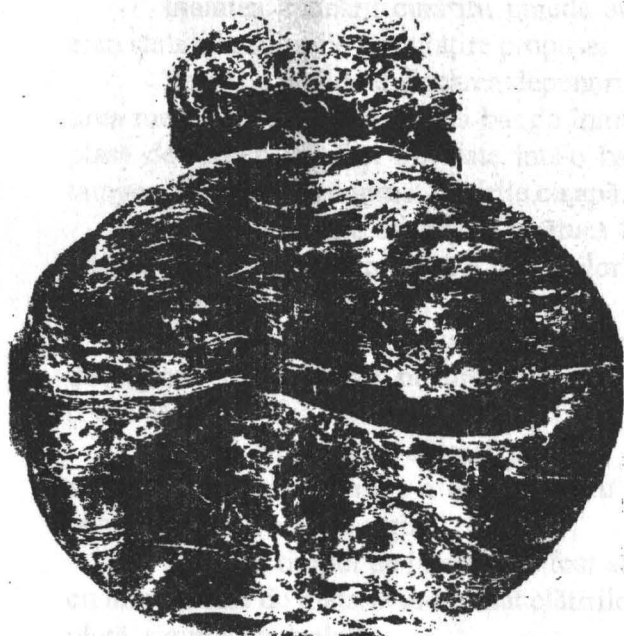
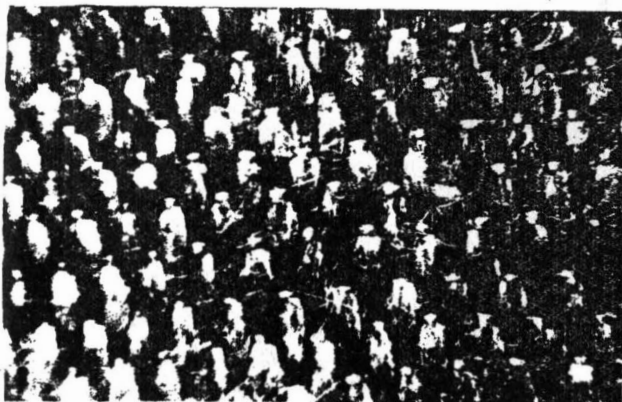
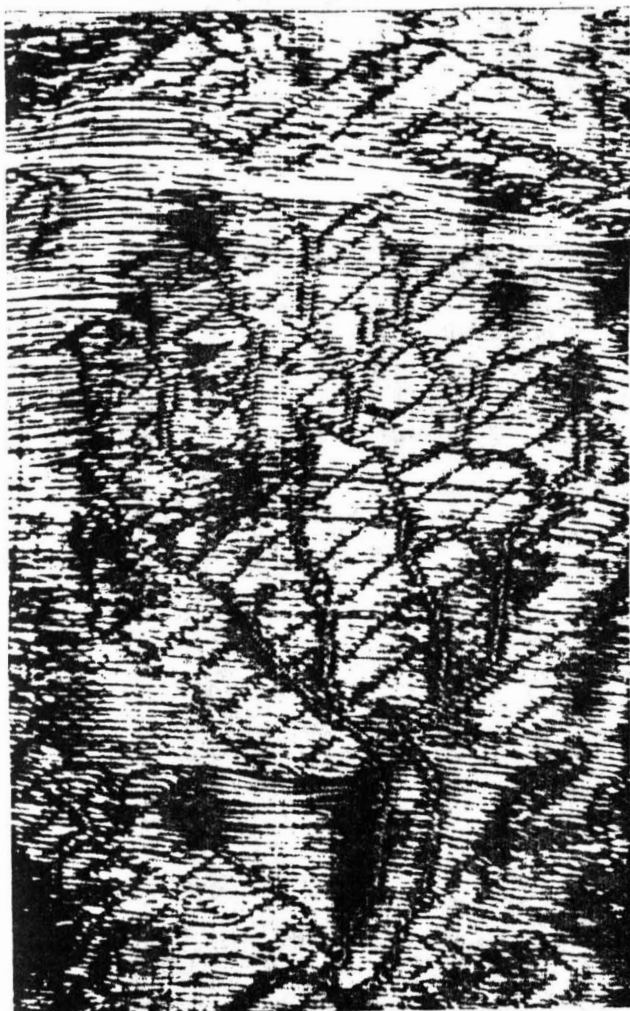

Foto 1: conțeș ul și pălăria la intrarea lor în laborator; Foto 2: conțeș - ansamblu înainte de restaurare - conservare; Foto 3: pălărie - ansamblu înainte de restaurare - conservare; Foto 4: conțeș - detaliu înainte de curățire.

↑
Foto 5

↑
Foto 6

← Foto 7

Foto 5: conțeș - detaliu după curățire; Foto 6: pălărie - detaliu înainte de curățire; Foto 7: pălărie - detaliu după curățire.

Foto 8

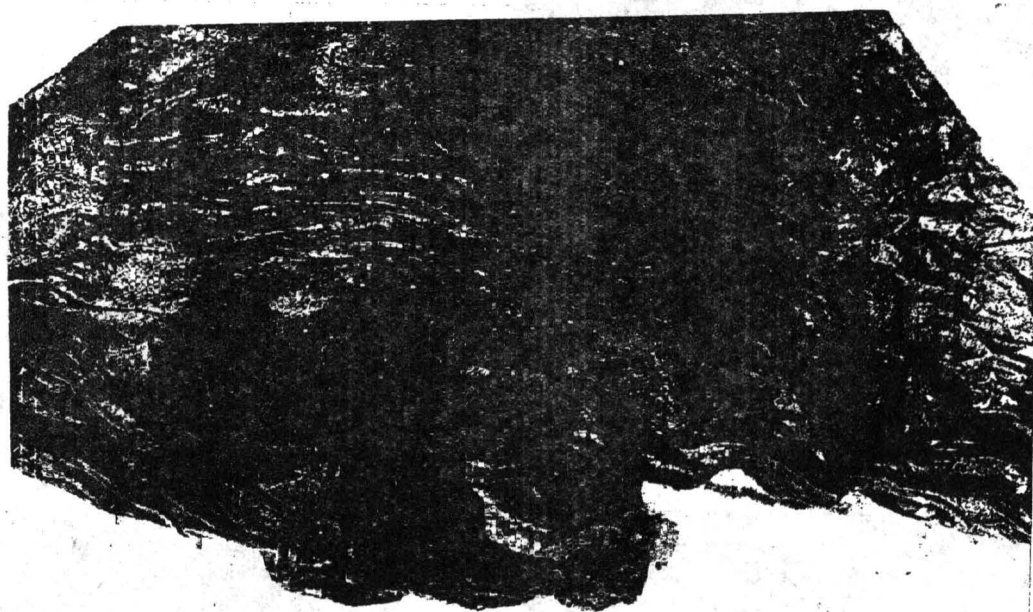

Foto 9

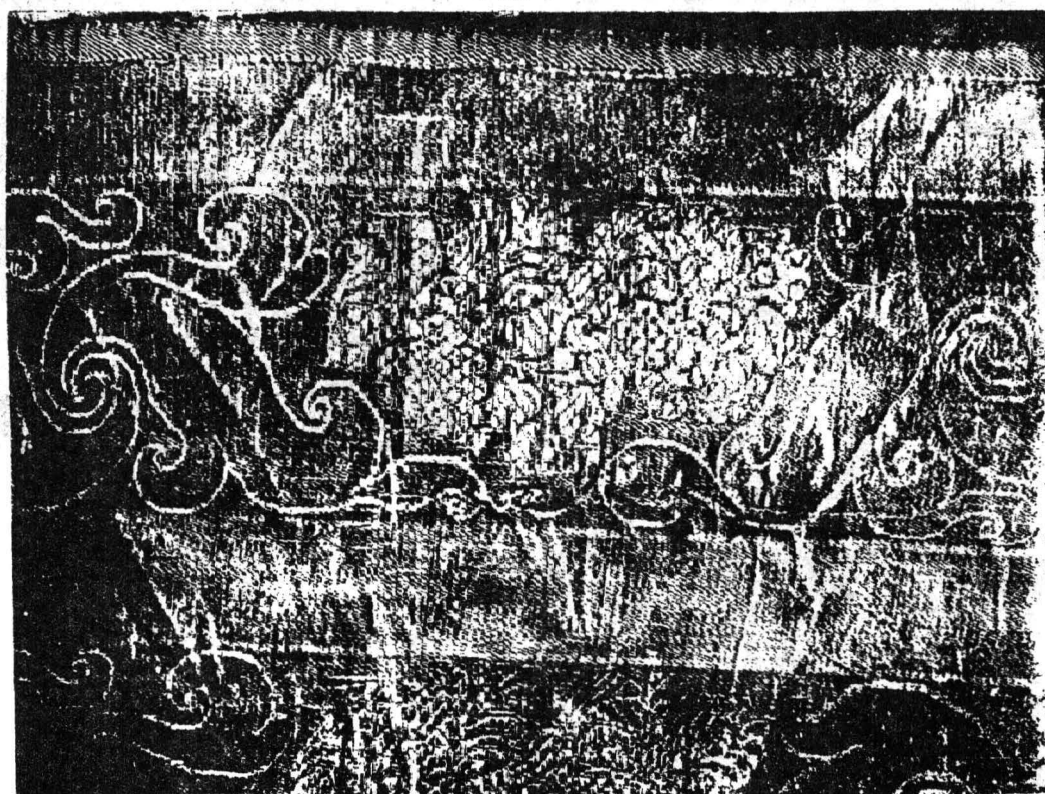

Foto 8: conțeș - detaliu înainte de curățire;

Foto 9: conțeș - detaliu după curățire.

Foto 10

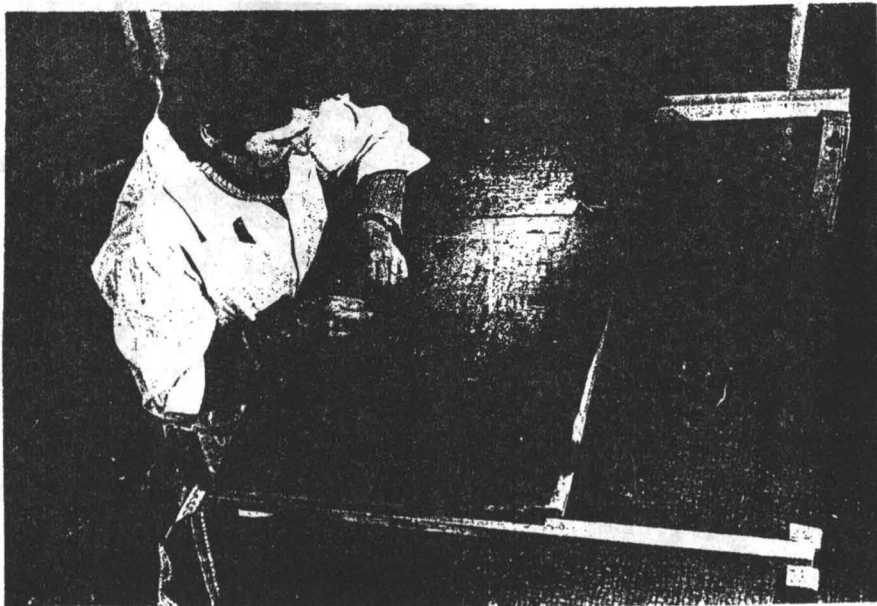

Foto 11

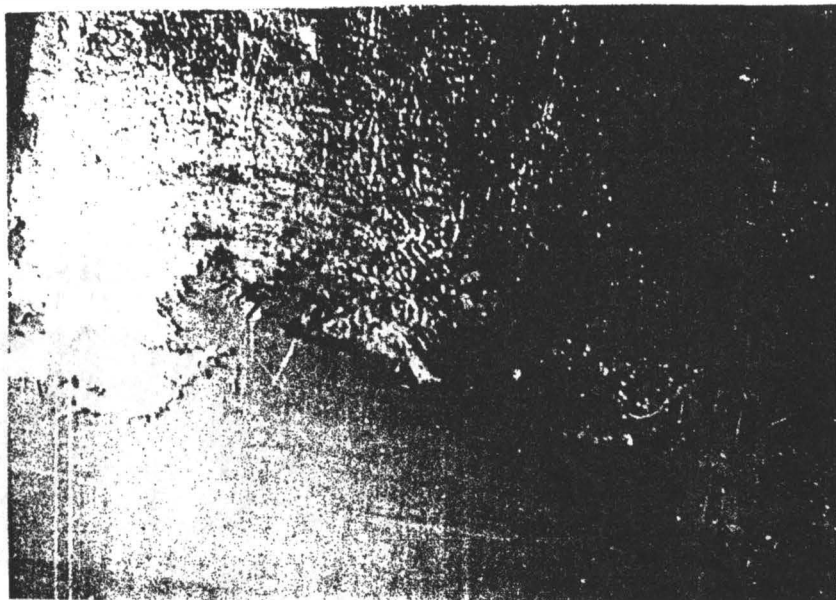

Foto 10: aspect din timpul consolidării în gherghef;

Foto 11: conțes - detaliu în timpul consolidării pe gherghef.

Foto 12

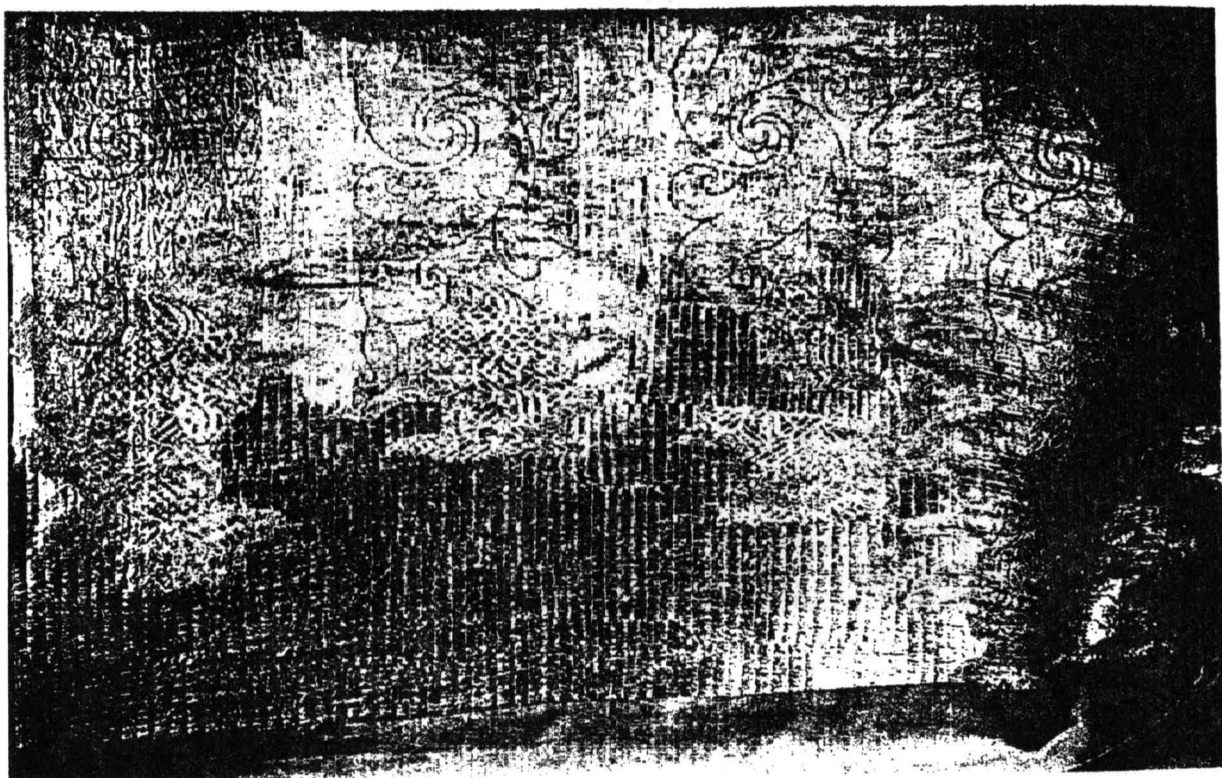

Foto 13

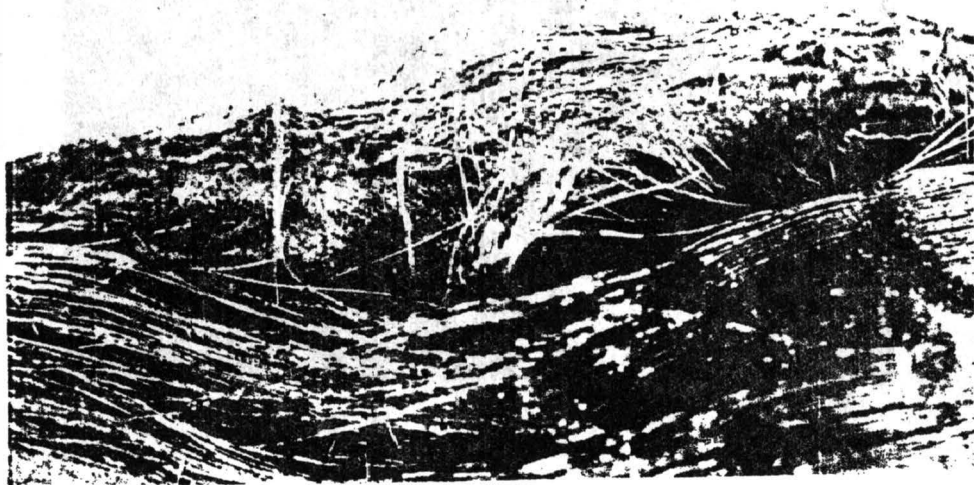

Foto 12: conteș - detaliu după restaurare;

Foto 13: pălărie - detaliu înainte de restaurare - conservare.

Foto 14

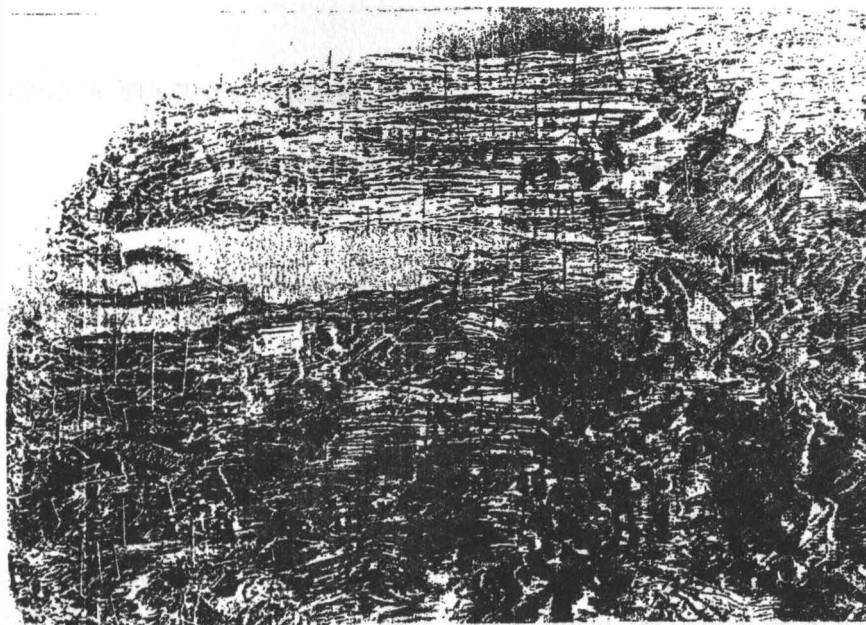

Foto 15

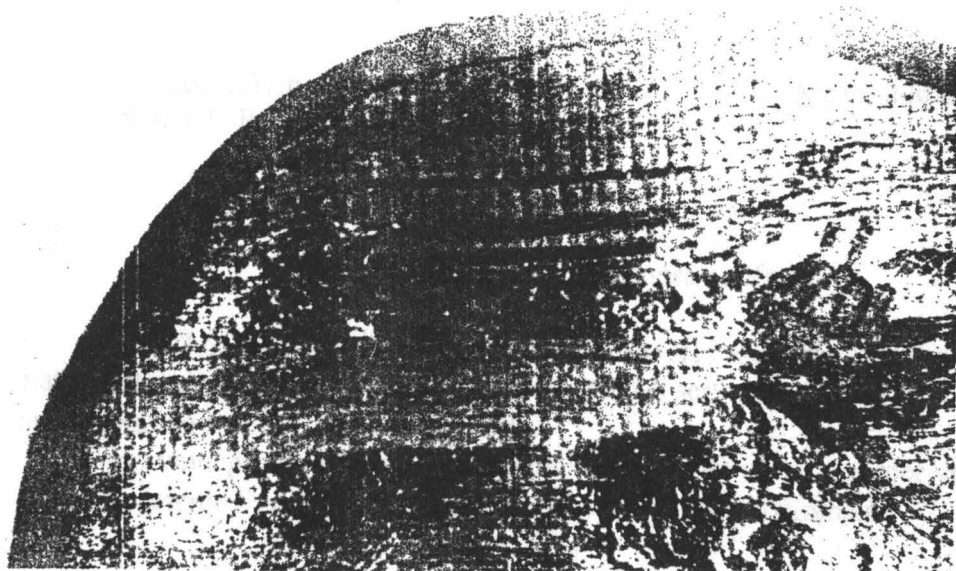

Foto 14: pălărie - detaliu în timpul consolidării pe gherghef;

Foto 15: pălărie - detaliu după restaurare.

DOCUMENTE EPISTOLARE INEDITE - PETRU PONI

Valoarea științifică de excepție a operei și activității ilustrului chimist român, Petru Poni, a fost recunoscută de-a lungul anilor de diferite organisme internaționale, atribuindu-i-se savantului ieșean, nu de puține ori, rolul de pionier în încheierea pe baze temeinice a unei noi discipline, care avea să revoluționeze omenirea.

Profesor universitar, ministru al Instrucțiunii și Cultelor în anii 1891, 1895-1896, Comisar General al Expoziției Universale de la Paris, din anul 1900, președinte al Academiei Române și al Consiliului Superior al Agriculturii, toate aceste funcții și demnități constituie repere într-o viață dedicată pe de-a-ntregul operei de modernizare a statului român.

Personalitate deschisă dialogului, Petru Poni întreține o vastă corespondență cu contemporanii săi, dezvăluindu-se ca un savant-cetățean, preocupat de marile probleme ale umanității.

Am ales spre prezentare schimbul de scrisori care se poartă între Alexandru W. Pavlow, secretar al "Societății imperiale de naturaliști" din Moscova și omul de știință român, cu ocazia alegerii sale ca membru plin al susmenționatei Societăți, ca un semn de prețuire și recunoaștere pe plan științific.

Scrisoarea de răspuns a lui Petru Poni dezvăluie discret și subtil un valoros intelectual, conștient de meritele sale, demn și mulțumit în același timp pentru strădaniile și eforturile consacrate științei.

Société Impériale
NATURALISTES
Moscou
Nr. 573/1090

Moscou le oct.10, 1910

Monsieur et honoré confrère,

J'ai l'honneur de Vous faire savoir, que les membres de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou désirent de reconnaître les services rendus par Vous à la Science. Vous ont décerné le titre de: *Membre effectif*.

En vous priant, Monsieur et honoré confrère de nous accorder votre sympathique appui, je Vous presente l'assurance de ma consideration la plus distinguée.

Alexandre W. Pavlow
Le Secrétaire

Votre diplôme Vous est déjà envoyés.¹

- 1910 -

Monsieur et honoré confrère,

Ayant été absent de Jassy je n'ai trouvé votre lettre du 10 Octobre que maintenant à mon retour dans cette ville

Je vous serais bien obligé exprimer ma plus profonde reconnaissance aux membres de la Société Impériale des Naturalistes de Moscou pour l'honneur qu'ils m'ont fait en decernant le titre de membre effectif de cette savante Société.

Veuillez agréer, Monsieur le Secrétaire, avec mes meilleures remerciements l'assurance de ma considération la plus distinguée.

P. Poni²

PETRU PONI

1590

Monsieur et honoré Compère

J'aurai été absent de Târgu je n'ai
trouvé votre lettre du 10 octobre que
~~et que maintenant en possession de~~
~~maintenant à ma retour dans cette ville~~
~~Votre lettre du 10 octobre~~

Je vous suis bien obligé de ~~bien vouloir~~
exprimer à ma plus profonde reconnaissance
pour aux membres de la Société Impériale
des Naturalistes de Moscou par l'hon.
neur qu'ils m'ont fait en me désignant
le titre de membre effectif de cette
savante Société.

Veuillez agréer, Monsieur le Secrétaire
avec mes meilleurs remerciements
l'assurance de ma considération la
plus distinguée.

LEGISLAȚIA PRIVITOARE LA ORGANIZAREA PATRIMONIULUI CULTURAL

Scopul principal al demersului nostru urmărește punctarea legilor care au statuat cadrul juridic al organizării și ocrotirii patrimoniului cultural. De asemenea, am avut în vedere definirea cu claritate a anumitor noțiuni, așa cum reies din textul actului normativ. În fine, dorim să subliniem de la început limitele cronologice la care s-a limitat expunerea de față. Astfel, am avut în vedere, cu precădere, epoca interbelică, dar nu ne-am limitat doar la anii dintre cele două războaie mondiale, analizând legislația relativă la subiectul de față cu începere de la 1892.

După cum au relevat studiile istoricilor preocupați de epoca modernă, după obținerea independenței de stat au fost create condiții prielnice unor transformări de esență la toate palierele societății. Țara noastră a început să joace un rol activ în zonă, devenind un factor de echilibru, războaiele balcanice din 1912-1913 relevând cu prisosință, dacă mai era nevoie, aceasta. Mai mult, în urma primului război mondial România se prezenta, din punct de vedere teritorial, cel puțin, ca una din beneficiare.

Urmările, în plan intern, au fost semnificative. S-au manifestat pregnant tendințe de modernizare în toate domeniile, în ciuda unor obstacole inerente. După depășirea dificultăților din primii ani, generate și de procesul de integrare a noilor teritorii, chiar și în ciuda reculului din anii crizei economice, România se prezenta ca un stat ce pășea ferm pe drumul progresului.

Perioada interbelică este, cu toate acestea, densă în realizări în toate domeniile (economic, social și politic). Cultura a traversat un interval de maximă dezvoltare, dovezile fiind suficient de numeroase pentru a mai insista aici. Ceea ce dorim să subliniem este faptul că datorită grijii acordate acestui domeniu, factorii responsabili au contribuit la articularea unei legislații menite să protejeze patrimoniul cultural național.

Pe marginea subiectului dezvoltat în rândurile de față există o literatură istorică pe care o putem considera, mai degrabă, săracă, motiv care ne-a încurajat întreprinderea de față¹. Vorbind despre patrimoniul cultural, ținem să precizăm încă din faza discuțiilor preliminare că ne solidarizăm cu opinia lui Ioan Opriș,² care considera că bunurile culturale trebuie privite în relație cu cadrul istoric și parametrii economico-sociali ai unui interval bine stabilit, dar, și că: "Dintr-un alt unghi de vedere, bunurile din patrimoniul cultural sunt rezultatul totalității condițiilor care au condus la păstrarea și conservarea lor. Aceasta pentru că asupra bunurilor culturale au operat atât factori agresivi, cât și alții conservativi, în urma lor realizându-se descoperirea, salvarea și includerea lor în viața socială". În acest cadru, încă din epoca modernă, principala formă de tezaurizare a bunurilor de patrimoniu a fost muzeul.

Organismul care a tutelat, începând din 1892, protejarea patrimoniului a fost Comisia Monumentelor Istorice. Cum asupra evoluției pe care legislația timpului a conferit-o Comisiei vom insista într-un studiu ulterior, subliniem doar că nume de prestigiu au ilustrat-o de la început. Dacă am aminti doar pe Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Alexandru Lapedatu sau Vasile Pârvan, credem că nu ar mai fi nevoie să continuăm lista pentru a ne susține afirmația. După marele act de voință națională de la 1 decembrie 1918, activitatea Comisiei s-a extins, firesc, și

¹ Considerăm utile, în special, încercările lui Ioan Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, București, 1986; *Istoria muzeelor din România*, București, 1994; *Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania și Banat după Marea Unire*, București, 1988.

² I. Opriș, *Istoria muzeelor din România*, p. 8 / <https://biblioteca-digitala.ro> / www.muzeul-moldova.ro

în noile provincii. Mai mult, au fost înființate secții regionale menite să impulsioneze eforturile locale în direcția conservării patrimoniului.

Până la Marea Unire, în domeniul legislației privind protejarea bunurilor culturale se evidențiază în principal, două acte normative. Primul datează din 1892 - Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice (istorice) - iar celălalt, cu același titlu, din 1913.

Legea din 24 noiembrie 1892³ cuprindea nouă articole. Prin articolul 1 era înființată Comisia monumentelor publice, cu sediul la București. Aceasta își desfășura activitatea pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice, fiind compusă din cinci membri. Dintre aceștia, trei erau numiți de ministrul de resort, cu obligația ca doi dintre ei să fie membri ai Academiei, lor alăturându-li-se directorul Muzeului de antichități din Capitală și un arhitect. De notat că toți membrii ocupau funcții onorifice.

Noul organism era abilitat să alcătuiască "inventarul general al tuturor edificiilor și obiectelor vechi din țară care prezintă un deosebit interes istoric sau artistic, pentru a căror conservare urmează să se ia măsuri". De asemenea, prin articolul 3 al legii, se prevedea că "nici un monument trecut în inventarul general nu va putea fi dărâmat, reparat sau restaurat, fără prealabila autorizare a ministerului cultelor și instrucțiunii publice, care va hotărâ după ce va fi luat avizul Comisiei monumentelor publice".

Legea pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice din 1892 a fost însoțită de un Regulament pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice, intrat în vigoare la 28 ianuarie 1893⁴. Regulamentul era structurat pe șase capitole, fiind un instrument util de lucru, remarcabil prin precizia și concizia sa. Astfel, monumentul public era definit ca fiind "orice zidărie cu dependențele ei, aflătoare la suprafața pământului, sub pământ, precum și orice obiect vechi, care are valoarea unui monument istoric sau artistic". Aceste monumente puteau fi edificii aflate încă în exploatare sau "ruine de interes istoric".

Titlul IV al Regulamentului avea în vedere Comisia Monumentelor Istorice. Principalele atribuții ale Comisiei erau cuprinse în articolul 11:

- examinarea și aprobarea planurilor de restaurare și reparație radicale, ce ar fi afectat într-o manieră oarecare stilul sau ornamentul monumentului;
- avizarea problemelor ridicate de minister;
- inventarierea monumentelor;
- făcea propagandă în mase pentru "deșteptarea și răspândirea...simțului și percepției pentru conservarea monumentelor";
- forma și organiza o arhivă arheologică.

După două decenii, în ședința Adunării Deputaților din 28 martie 1913, iar după alte două zile în cea a Senatului, a fost votată o nouă lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor istorice⁵. Noul act legislativ abroga, conform articolului 15, legea din 1892 și regulamentul aferent din 1893. În fapt, Comisia Monumentelor Istorice era păstrată, dar activa pe lângă "Casa bisericii". Forul tutelar rămânea Ministerul instrucțiunii publice și cultelor.

Scopul Comisiei era definit prin articolul 2:

- I. Să îngrijească de conservarea și restaurarea monumentelor istorice, fără excepție.
- II. Să supravegheze toate săpăturile și descoperirile de monumente și obiecte vechi, întâmplătoare au voite, ce se vor face.
- III. Să inventarieze odoarele vechi de la toate mănăstirile și bisericile din țară și să culeagă material pentru un *Corpus inscriptionum slavo-romanicum*.
- IV. Să îngrijească de muzeele de artă plastică și artă religioasă, care se pun prin aceasta sub directă sa conducere.

³ Vezi, M. O., 24 noiembrie 1892 (legea a fost promulgată prin decretul nr. 3658 din 17 noiembrie 1892).

⁴ *Ibidem*, 28 ianuarie 1893.

⁵ *Ibidem*, nr. 21, 28 aprilie 1913.

V. Să înlesnească înfrumusețarea muzeelor istorice regionale, unde se vor putea și vor fi de folos.

VI. Să deștepte și să răspândească în public simțul și priceperea pentru valoarea istorică și arhitectura vechilor monumente".

Ca noutăți față de legea din 1892, prin cea din 1913 Comisia Monumentelor Istorice era autorizată să publice un Buletin, iar componența sa era completată astfel: "nouă membri onorifici, numiți de minister pe timp de cinci ani prin decret regal, dintre persoanele cele mai competente în științele istorice, arheologice, arhitectonice și tehnice, cum și dintre persoanele îndeobște cunoscute ca pricepute în artele frumoase; unul cel puțin din cei nouă domni membri onorifici va trebui să fie ales de minister din membrii Sfântului Sinod..."

Prin articolul 12, era înființată Casa Monumentelor Istorice, al cărei buget urma să se formeze dintr-o alocație anuală de la bugetul statului, din subvențiile votate anual de consiliile generale județene, din legate și donații.

După cum am arătat deja, Marea Unire a schimbat datele problemei aproape în toate domeniile. În acest context, a fost adoptată o nouă concepție și în privința patrimoniului cultural, care, trebuie s-o spunem, nu se rupea de trecut. De altfel, încă de la 28 iulie 1919, la inițiativa ministrului Constantin Angelescu, a fost publicată o nouă Lege pentru conservarea și restaurarea monumentelor publice⁶. Principalele inovații erau în conexiune cu situația economico-politică de după Marea Unire. Dintre acestea amintim ideea de rezervație și luarea de măsuri penale împotriva celor care distrugau, mutilau sau înstrăinau bunurile culturale.

Întreaga acțiune era supervizată de Comisia Monumentelor Istorice, în fruntea căreia s-au manifestat doi istorici de marcă: Dimitrie Onciul (între 1919 și 1923) și Nicolae Iorga. Aceștia au inițiat o serie de acțiuni vizând extinderea conceptului de patrimoniu. Astfel, au fost luate în discuție monumentele de lemn, considerate pe drept cuvânt "minunate comori de artă românească"⁷, fiind întreprinse și campanii sistematice de săpături arheologice. De asemenea, avem sentimentul că nu greșim dacă includem la capitolul recuperarea bunurilor culturale magistrala operă sociologică patronată de Dimitrie Gusti, făuritor de școală nu doar în România.

La 29 martie 1932, Senatul a discutat și votat Legea pentru organizarea bibliotecilor și muzeelor publice, Camera urmând aceeași procedură la 4 aprilie. Actul legislativ publicat în Monitorul Oficial din 14 aprilie 1932⁸, completa Regulamentul pentru muzeul militar național, intrat în vigoare la 21 iulie 1931. Considerăm că și această lege are o importanță deosebită, că se circumscrie demersului de față, motiv pentru care ne propunem să insistăm, mai ales că este în strânsă legătură cu chestiunea organizării patrimoniului cultural.

Actul de la 12 aprilie 1932 cuprindea două secțiuni - una dedicată bibliotecilor, cealaltă muzeelor - și inevitabilele dispoziții finale. Articolul 1 stipula înființarea bibliotecilor publice "pentru răspândirea și adâncirea culturii în toate straturile poporului" în "fiecare municipiu, comună urbană și rurală". Una din prevederi se referea la situația din domeniile în care existau minorități etnice. Astfel, articolul 2 menționa că "în comunele unde populația minoritară trece peste 30% după ultimul recensământ (din 1930 - n.n.), se va organiza secție deosebită pe lângă biblioteca comună cu cărți și publicații în limba acelei minorități". Autoritatea tutelară revenea unui Consiliu care reprezenta Ministerul Instrucțiunii.

Cealaltă secțiune privea situația muzeelor. Dintre articolele sale îl reținem pe cel de-al 12-lea în care se preciza că: "Statul păstrează controlul asupra tuturor muzeelor din țară. Nici un obiect de muzeu nu poate fi scos din țară fără aprobarea Statului și dacă e de vânzare, Statul își exercită dreptul de preemțiune. Comercianții de antichități, obiecte de artă sau de orice obiect de muzeu și colecționarii care se îndeletnicesc cu adunarea acestor obiecte cu scop comercial,

⁶ *Ibidem*, nr. 82, 29 iulie 1919.

⁷ I. Oprea, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, p. 110.

⁸ M.O., nr. 89, 14 aprilie 1932.

vor cere autorizație de la Stat.Ei sunt obligați a prezenta la cerere un inventar al obiectelor din posesia lor și a permite fotografierea sau desenarea lor.Cei care se sustrag de la această obligație vor fi pedepsiți cu patru luni închisoare și 20-50.000 lei amendă.Funcționarii oficiali de vamă care vor lăsa să treacă peste graniță obiecte de muzeu, fără aprobarea în drept, vor fi pedepsiți cu cinci luni închisoare".Am reprodus integral acest articol pentru a sublinia și prin această modalitate interesul statului în problema, importantă și sensibilă, în același timp, a păstrării în țară a patrimoniului național.

Articolul 13 al legii oferea definiția obiectului de muzeu:"tot ceea ce poate lămuri și ilustra trecutul și progresele civilizației noastre de la preistorie și până în vremea de față; obiectele preistorice de tot felul, obiecte și inscripțiuni de tot felul, obiecte și inscripțiuni greco-romane sau barbare medievale, manuscrite și tipărituri, monete de tot felul și tot felul de obiecte istorice și podoabe bisericești, tablouri de zugrăvi și pictori, precum și orice obiecte și relicve de artă în legătură cu evoluția vieții istorice și artistice".

Dintre celelalte prevederi ale legii se cuvine reținută și precizarea că muzeele aparținând statului erau echivalate cu instituțiile de cercetare științifică, personalul aferent fiind pregătit în consecință.Dispozițiile finale prevedeau că actul legislativ va fi însoțit de un regulament special.

În aceeași ordine de idei, dar fără a detalia în rândurile de față, menționăm totuși și decretul-lege pentru asigurarea patrimoniului artistic și cultural din 1940.Acesta trebuie pus în legătură cu întreaga activitate în țărâm cultural patronată de regele Carol al II-lea.De aceea, remarcăm rezultatele pe măsură, care nu trebuie să fie umbrite de personalitatea atât de controversată a monarhului în plan politic, iar decretul-lege amintit se circumscrie unei epoci.

Din analiza *in extenso* a prevederilor principalelor acte normative referitoare la patrimoniul cultural și monumentele istorice (din 1892, 1913, 1932 și 1940, ultimul menționat doar) se desprind câteva concluzii.În primul rând, ținem să subliniem că statul național modern român a pășit, după obținerea independenței pe câmpul de luptă și confirmarea ei prin tratatele internaționale, în mod ferm pe calea protejării valorilor sale de patrimoniu.Prin aceasta era, astfel, întărită ideea că un popor care nu-și păstrează trecutul nu are viitor.Noul cadru de după realizarea Marii Uniri a favorizat aceasta.A existat chiar un moment de vârf atunci când Nicolae Iorga a ajuns prim-ministru, poziție din care a sprijinit ferm actul de cultură.

O altă concluzie se referă la maniera în care statul - prin intermediul organelor abilitate, în special guvernul și Parlamentul - a înțeles să recunoască rolul oamenilor de știință, în cazul de față al istoricilor, arheologilor, muzeografilor și altor categorii înrudite.

De asemenea, prin prevederile diferitelor acte legislative au fost luate măsuri importante pentru protejarea valorilor de patrimoniu și împotriva celor care doreau să le înstrăineze.Factorii responsabili au sesizat pericolul ca bunuri aparținând națiunii să ia calea traficului de antichități și a acționat în consecință.

Bineînțeles, nu putem omite o altă dimensiune a efectelor suitei de legi avute în discuție.S-a observat din start faptul că doar legea nu este de ajuns dacă nu este dublată de instituții de resort.De aici, a rezultat grija deosebită pentru reglementarea statutului și modului de funcționare a bibliotecilor publice, muzeelor etc.Dacă am insistat uneori, aparent, excesiv asupra textului legii, principala rațiune a fost aceea a sublinierii clare a cadrului legislativ. Formulările clare și nelipsitul, aproape, regulament care însoțea diferitele norme de drept, au contribuit, fără îndoială, la protejarea patrimoniului național.

Așadar, privind retrospectiv asupra corpusului care alcătuiește legislația privind protejarea patrimoniului cultural în prima jumătate de secol, putem concluziona că acesta și-a atins în mare măsură scopurile.Un rol important a revenit Comisiei Monumentelor Istorice, dar și unei pleiade de personalități remarcabile ale vieții științifice și culturale din România.Statul a sesizat importanța problemei și, ca atare, a luat măsurile cuvenite.În fine, ținem să subliniem că

politica în domeniul cultural în intervalul de referință a vizat obiective pe termen lung, ținând de modernizarea structurilor societății și integrarea în circuitul internațional.

ȘERBAN PAPACOSTEA, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciadă și Imperiul Mongol*, București, 1993, 188p.

Studiile și articolele cunoscutului istoric Șerban Papacostea se completează cu această nouă lucrare ce aduce informații inedite pentru o perioadă care comportă încă multe necunoscute pentru istoria poporului român. Documentația vastă și analiza profundă a izvoarelor epocii dar și a lucrărilor de specialitate referitoare la situația politică din secolul al XIII-lea în Europa răsăriteană și care are influență și asupra teritoriului nord-dunărean au fost posibile așa cum arată autorul în *Introducere* și datorită unei burse de cercetare în Germania efectuată în anul 1981.

Secolul al XIII-lea, așa cum subliniază autorul, este o perioadă de tranziție pentru români, aceea de la formele politice tradiționale (cnezatele și voievodatele care au avut o existență îndelungată și fuseseră create și sub influența populațiilor migratoare venite dinspre stepele asiatice) la formarea statelor feudale românești de sine stătătoare. Această tranziție s-a petrecut în contextul politic al impactului dintre două zone de influență extreme - Occidentul prin cruciate și Orientul prin invazia Imperiului Mongol. Cruciatele organizate din inițiativa papalității au avut ca implicații o adevărată revoluție politico-geografică, anume slăbirea Imperiului Bizantin și urmările acestui fenomen, apariția unor noi state cum ar fi Imperiul Latin, statul vlaho-bulgar al Asăneștilor și apoi Regatul Maghiar.

Acțiunile acestor puteri, în special ale regalității maghiare s-au constituit într-o dublă ofensivă - una predilect teritorială și una ideologică, Ungaria transformându-se într-un bastion oriental al răspândirii catolicismului. Această acțiune spirituală este coordonată de la Roma prin persoana activului papă Inocențiu al III-lea, care se străduiește să integreze ansamblul de state din Europa Răsăriteană în formula ideologică a Apusului catolic.

Toate aceste fenomene s-au repercutat asupra populației românești care, aflată în postura de a se adapta noilor condiții istorice, se manifestă ca entitate de sine stătătoare încercând să-și mențină atât libertatea teritorială cât și opțiunea confesională. Procesele care au loc în societatea românească în această direcție sunt bulversate de marea invazie mongolă. Ofensiva maghiară se diminuează prin decăderea puterii statale datorată atacurilor mongole și statul românesc extracarpatic ia naștere în tocmai aceste condiții. Aceasta este ideea centrală a lucrării și aceste concluzii ale autorului sunt însoțite de exemplificări documentare care vin să întregască informațiile asupra procesului politic în interiorul și exteriorul munților Carpați.

Tot secolul al XIII-lea înseamnă pentru zona în discuție și pentru populația românească, în special, o mai exactă cunoaștere materializată prin menționarea în cronicile apusene. Este ceea ce autorul numește într-un subcapitol din ultima parte a cărții *Problema românească în secolul al XIII-lea - românii și spațiul românesc în conștiința europeană*, arătând în final, după enumerarea unora dintre cele mai importante cronici și documente referitoare la români că "publicul cultivat european avea o seamă de cunoștiințe cu privire la români și la spațiul românesc nord-dunărean".

Deși în lucrarea avută în atenție nu este analizată și situația populației de la răsărit de Carpați, și probabil că nu a fost în intenția autorului acest lucru, ni se pare demnă de subliniat concluzia din final intitulat *Problema românească în secolul al XIII-lea*. Acesta este un corolar

al întregului excurs și de fapt și concluzia sintetică la care a ajuns istoricul și anume că importantă a fost întemeierea Țării Românești stat de unde apoi se va da un impuls al dezvoltării românismului ca dovadă a unui înalt grad de înțelegere a unui interes etnic comun. Acest interes s-a manifestat de către noul stat prin încercarea de a atrage în sfera sa de cuprindere românii din interiorul arcului carpatic și de la răsărit de Carpați. Din acest punct de vedere nu considerăm exagerată afirmația autorului conform căreia întemeierea Țării Românești a asigurat tranziția de la etnic la națiune, punând bazele viitoarei națiuni românești.

Pentru cercetătorii care se ocupă de această perioadă a istoriei românești, cartea este un valoros instrument de studiu și întregeste opera istoricului alături de alte lucrări care au în analiză momentul cristalizării politice în teritoriile românești. Lucrarea de față este cu atât mai valoroasă cu cât își propune să sintetizeze fenomene și procese politice petrecute de-a lungul unui secol și în general al unei perioade puțin cunoscute, din motive obiective, din istoria noastră. Chiar dacă nu toți specialiștii împărtășesc ideile istoricului Șerban Papacostea sau dacă cercetări mai noi vor infirma sau modifica concluziile volumului în discuție, acesta rămâne un model de ingeniozitate științifică.

Elena Gherman

TASHIN GEMIL, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Ed. Academiei Române, București, 1991, 231 p.

Finalizată în 1988 și apărută după mai bine de trei ani, lucrarea cunoscutului turcolog Tashin Gemil reprezintă o necesară și de mult așteptată primă sinteză a relațiilor româno-otomane în perioada secolelor al XIV-lea - al XVI-lea, dar și un punct de plecare, autorul intenționând să continue cercetările, proiectate în încă trei volume.

Cuprinzând trei capitole, un prolog și un epilog, lucrarea părăsește cadrul îngust de tratare al relațiilor bilaterale, luând în considerare factori determinanți în desfășurarea raporturilor româno-otomane (cum a fost cel oriental, căruia i se acordă o atenție specială sau Dunărea și Marea Neagră), reinterpretează, reevaluează și pune în lumină conexiuni noi între evenimente, procese și fenomene istorice.

Se sugerează noi direcții de investigare, bazate mai ales pe cercetarea surselor turco-osmane: relațiile economice (în mod deosebit cele comerciale), deoarece aspectul economic arată autorul, a influențat într-un grad mult mai mare decât s-a apreciat până acum cursul relațiilor politice, acestea din urmă trebuind și ele uneori reevaluate, nuanțate, prin coroborarea știrilor de proveniență europeană cu cele turcești.

Evoluția raporturilor otomane a fost determinată, se apreciază, de forța presiunii otomane și de liniile directe ale politicii Porții, dar și de capacitatea rezistenței românești. Contradictorii în esență aceste raporturi n-au fost exclusiv antagonice (va trebui să renunțăm la acest mod de a privi lucrurile), cunoscând momente și chiar perioade de înțelegere și colaborare (vezi ajutorul otoman acordat lui Ștefan cel Mare în cadrul campaniei de la 1497).

Rezistența românească împotriva expansiunii otomane s-a manifestat sub forma luptei armate, bazată pe alianța cu puteri creștine, dar și apelându-se la înțelepciune și puterea banului. Era o nouă formă de rezistență, mai prudentă, dar adaptată noilor condiții internaționale, mai ales începând cu prima parte a secolului al XVI-lea.

Istoriografia românească nu a putut stabili cu certitudine dacă au existat, de la început, la baza relațiilor româno-otomane, acte scrise, dar a demonstrat că regimul de dar-ul-ahd ("teritoriul de legământ" "Casa Păcii") în care au fost incluse Țările Române le-a asigurat acestora

existența neîntreruptă a ființei statale, individualitatea legislativă, viața spirituală proprie, deci "cel mai favorabil statut cu putință", după expresia lui Șerban Papacostea.

Autorul îndeamnă la judecarea în mod nuanțat a caracterului intervenției factorului otoman în istoria românească, ținând seama atât de evoluția puterii otomane în sine, cât și de contextul internațional în care au fost nevoite să acționeze Țările Române, factor de seamă în atenuarea impactului otoman asupra Europei.

Redăm, în cele ce urmează, câteva din elementele ce se impun relevante și reținute.

În capitolul *Cadrul juridic al raporturilor Țărilor Române cu Poarta Otomană* (p.17-46), Tashin Gemil accentuează pe relevarea concepției otomane asupra relațiilor cu nemusulmanii subliniind și faptul că preluarea principiilor islamice de către otomani, la 1517, a fost un proces istoric neluat în considerare până acum, de către istoriografia românească, în studierea evoluției raporturilor româno-otomane.

Se aduc argumente în vederea susținerii anilor 1392-1393 ca dată a "închinării" Țării Românești (când ar fi avut loc un acord între Mircea cel Bătrân și sultanul Bayezid I, probabil nescris), se discută caracterul și semnificația campaniilor din 1462 asupra Țării Românești (înlăturarea lui Vlad Țepeș) și a celei din 1538 asupra Moldovei (transformarea acesteia "într-un element docil al sistemului politico-militar otoman" - p.42), ajungându-se la concluzia că, în secolul al XVI-lea Țările Române au devenit anexe cu valoare economică ale politicii otomane în Europa iar forma și conținutul suzeranității ("efectivă și restrictivă") otomane asupra Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei au fost stabilite în timpul lui Süleyman Magnificul.

Cel mai consistent capitol - *Relațiile politice ale Țărilor Române cu Poarta Otomană în secolele XIV-XVI* (p.47-189) aduce câteva puncte de vedere noi, printre care: plasarea bătăliei de la Rovine la începutul toamnei anului 1395 - poate la 10 octombrie 1395, susținută cu noi argumente; relevarea alianței antiotomane dintre Mircea cel Bătrân și emirul de Sinop, Mubarizedden; Imperiul format de Timur Lank a fost un imperiu turc, nu mongol; expediția lui Mehmed I împotriva Țării Românești s-a desfășurat în 1417, iar cea de la 1420 n-a avut amploarea ce i s-a atribuit până acum, dar a reprezentat punctul de plecare în instituirea suzeranității efective otomane asupra Țării Românești; formularea ideii că ar fi o confuzie, în multe lucrări, între campania din 1438 și Vlad Dracul, pe de o parte și campania din 1432 și Alexandru Aldea, pe de altă parte, acesta din urmă "meritând" acuzațiile care i se aduc lui Vlad Dracul, se pare, pe nedrept, în unele izvoare contemporane; încadrarea acțiunilor agresive asupra Țării Românești după 1521, ale Imperiului Otoman în contextul dezorganizării sistemului defensiv al regatului maghiar, se aduc noi argumente în problema instalării ca domn a lui Petru Rareș (impus de otomani, cum susține, în continuare, Tashin Gemil) și în cea a prezentării omagiului de credință către sultan, la 10 septembrie 1529, ca de altfel, și în ce privește chestiunea momentului agravării statutului internațional al Moldovei și Țării Românești, considerat a fi marcat de domnia lui Ioan vodă cel Cumplit.

Capitolul *Relații economice româno-otomane în secolele XIV-XVI* (p.190-221) se remarcă prin contribuții (parțiale, după cum le numește și autorul, datorită sărăciei datelor arhivistice aflate la dispoziție) privind schimburile comerciale (începute în a doua jumătate a secolului al XV-lea), pe baza analizei unei condici vamale a localității Tulcea, din anii 1515-1517, apoi în legătură cu haraciul (care se vărsa în tezaurul public otoman, nu în cel privat al sultanului, cum se mai afirmă uneori) și peșcheșurile (care au avut, în această perioadă, mai mult un caracter simbolic), dar și negoțul dirijat, rediscutându-se conceptul de "monopol otoman", care nu mai poate fi susținut, fiind vorba doar de o preeminență a intereselor Porții, dar care trebuie analizată în contextul proceselor economice continentale și intercontinentale.

Câteva erori datorate, cu siguranță, tipografilor; se impun semnalate: la p.129 lipsește anul publicației citate la nota 321, la p.142 nota 361, este redat greșit anul apariției lucrării

Vlad Țepeș a lui Nicolae Stoicescu (1977, în loc de 1976), la p.155, nota 410, sunt inversate cifrele (paginile 274-262!), la p.179, nota 498, anii de domnie ai lui Petru Rareș sunt citați 1527-1528 (în loc de 1538), la p.212 se vorbește de 50.000 akce iar, ceva mai încolo, se citează 500.000 akce. Lipsa unui indice se datorează, foarte probabil, aceluiași constrânger tipografice binecunoscute de multă vreme la noi.

Prima sinteză a relațiilor româno-otomane, pentru perioada secolelor al XIV-lea-al XVI-lea, se înscrie între realizările de prestigiu ale medievisticii românești din ultima vreme și ne îndeamnă, pe de o parte, să așteptăm cu interes continuarea demersului de către Tashin Gemil, iar pe de altă parte, la un efort mai intens în înțelegerea rolului factorului otoman în istoria românească.

Gheorghe Iutiș

GH. PUNGĂ, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Editura Universității "Al.I.Cuza", Iași, 1994, 335p.

Rezultat a peste zece ani de cercetări asidue, mult așteptata monografie a conf.univ.dr. Gh. Pungă se constituie într-un model de analiză critică a izvoarelor în vederea "deslușirii" unei personalități atât de controversate din istoria românilor cum este cea a lui Alexandru Lăpușneanu. Din această perspectivă, autorul "sparge" tiparele imaginii confectionate de contemporani și amplificate apoi de literați dar și de unii istorici în privința domnului moldovean. Folosind doar o anumită categorie de izvoare, mai des vehiculate în orizontul istoriografic, posteritatea a accentuat mai mult latura negativă a voievozului. Unele încercări de reabilitare (N.Iorga, C.Gane, Const.C.Giurescu) nu s-au impus în istoriografia română. Este meritul acestei cărți de a oferi o imagine reală și exactă asupra complexe personalități a domnului moldovean, a acestui "mare nedreptățit al istoriei".

Aparținând perioadei Renașterii și Reformei, Alexandru Lăpușneanu a întruchipat trăsăturile epocii, activitatea sa relevându-ne un "experimentat om politic, realist, ambițios și deosebit de activ" într-un context internațional mai mult decât agitat. Acceptând protectoratul otoman, domnul moldovean a știut să-și ferească țara de primejdiile externe, cu atât mai mult cu cât Poarta se afla la apogeul puterii sale. Din acest motiv a refuzat să participe la proiectele de cruciadă inițiate de unele state europene. Pe de altă parte a putut asigura dezvoltarea firească a vieții interne a statului moldovean. Politica sa economică iese din tiparele medievale caracterizându-se prin dinamism în domeniul dezvoltării ramurilor economice importante și al schimburilor comerciale, fiind și unul din puținii voievozi care au administrat singuri veniturile țării.

În privința raporturilor cu boierii și cu celelalte categorii sociale, autorul vede în persoana domnului moldovean tipul monarhului despot care "nu a tolerat politica centrifugă a marii boierimi moldovenă". A colaborat cu membrii sfatului domnesc răsplătindu-și colaboratorii dar și înlăturând pe acei dregători care puneau sub semnul întrebării însăși existența statului moldovean. Confruntat cu numeroase tentative de înlăturare, domnul i-a pedepsit doar pe principalii complotiști, despotismul său manifestându-se mai ales în cea de-a doua domnie. De altfel, conflictele domnie-fracțiuni boierești nu sunt de loc specifice numai domniei lui Alexandru Lăpușneanu, ele manifestându-se în aproape fiecare domnie a secolului al XVI-lea.

Un capitol important al cărții este consacrat organizării administrative, judecătorești și militare. Se instituie acum "dualismul Suceava-Iași" ca reședință domnească ultima impunându-se drept reședință principală. Procesul este legat și de controversata problemă a dublării vorniciei, căreia autorul îi găsește o rezolvare pertinentă. Același lucru se poate spune și despre instituirea feriei care apare acum pentru prima dată. Majoritatea istoricilor pun pe seama lui Lă-

pușneanu demantelarea celor mai importante cetăți moldovene; analiza tuturor categoriilor de izvoare contrazice această aserțiune semnalată și de alți istorici, argumentată însă acum și cu alte elemente.

Alexandru Lăpușneanu a fost un perseverent apărător al ortodoxiei într-un moment în care Reforma amenința structurile interne ale țării, ctitorind sau refăcând importante așezăminte monahale încă din primii ani de domnie. El a acordat o importanță deosebită și bisericii din Transilvania unde populația română ortodoxă era mai expusă prozelitismului protestant. Numele lui Alexandru Lăpușneanu este trecut în pomelnicele mănăstirilor Bistrița, Slatina, Tazlău, Moldovița, Dobrovăț, Biserica de lemn din Volovăț, Catedrala mitropolitană din Suceava, al mănăstirii Bisericiani dar și în cele de la Muntele Athos. A dorit și a știut să se folosească de experiența celor mai instruiți contemporani ai săi, adepți ai isihasmului bizantin: Macarie, Eftimie, Azarie, Isaia de la Slatina etc. Aceptarea protectoratului otoman (musulmanii fiind mai toleranți decât alte religii) în momentul ofensivei protestante, poate fi explicată și prin încercarea domnului moldovean de a apăra religia strămoșească și structurile interne ale țării.

Sunt relevate de către autor și înfăptuirile cultural-artistice corespunzătoare domniei lui Alexandru Lăpușneanu fiind considerat și din această perspectivă un om al Renașterii, "unul din continuatorii epocii lui Ștefan cel Mare".

Tratând domnia lui Alexandru Lăpușneanu sub toate aspectele ei, după cercetarea exhaustivă a tuturor categoriilor de izvoare și a unei bogate bibliografii, istoricul ieșean este în măsură să concluzioneze: "judecata istoriei asupra lui Alexandru Lăpușneanu trebuie să fie în ultimă instanță pozitivă".

Corneliu Cojocariu

VENIAMIN CIOBANU, *Politică și diplomatie în secolul al XVII-lea. Țările române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, Editura Academiei Române, București, 1994, 248p.

Cunoscut analist al evoluției raporturilor dintre țările române și statele vecine în cursul Evului Mediu, cercetătorul de la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol" din Iași oferă o nouă modalitate de abordare a problematicii românești, de această dată din perspectiva relațiilor polono-otomano-habsburgice. Cronologic, autorul tratează perioada cuprinsă între sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul și cele ale principilor Matei Basarab din Țara Românească, Vasile Lupu din Moldova și George Rákoczi I din Transilvania. Ceea ce caracterizează evoluția politică a țărilor române în această perioadă este dinamica raporturilor dintre cei trei mari competitori pentru suveranitate în spațiul carpato-danubian: Imperiul otoman, Imperiul habsburgic și Republica Nobiliară Polonă. Interesele lor în această importantă zonă strategică au variat în funcție de obiectivele imediate sau de perspectivă ale conducătorilor celor trei mari puteri, de disponibilitățile de moment și de evoluția economică și politică a fiecăreia dintre ele.

Introducerea este rezervată principalelor evenimente care au jalonat istoria politică a primelor trei decenii ale secolului al XVII-lea în această regiune. Este urmărită în acest context activitatea politică și militară a celor trei competitori în spațiul carpato-danubian în vederea asigurării hegemoniei.

În primul capitol, *De la Câmpia Turzii la Zsitvatorok: proiecte de reorganizare politică a spațiului carpato-danubian (1601-1606)*, autorul relevă interesul Imperiului otoman de a beneficia de situația nou creată după moartea lui Mihai Viteazul dar și opoziția categorică a polonilor și habsburgilor, fiecare din cele trei puteri având interese proprii în regiune. Domnia lui

Simion Movilă în Muntenia ca exponent al Coroanei polone și gravele probleme interne pe care acesta le-a generat au oferit Porții pretextul de a interveni direct, cu atât mai mult cu cât și o parte a boierimii valahe i-a cerut-o în mod expres. Diplomația polonă invocă însă teza "suzeranității colective" polono-otomane instituită în practica relațiilor politice dintre cele două state încă din anul 1456. Problema succesiunii la tronul Țării Românești se complică prin apariția unui al treilea candidat, Radu Șerban, susținut de forțele politice și sociale din țară dar și de Imperiul habsburgic ceea ce va imprima un nou caracter disputei polono-otomane. Cei dintâi vor propune atunci o redistribuire a sferelor de influență: controlul polonez asupra Moldovei și Țării Românești în timp ce Casa de Austria îl va păstra pe cel asupra Transilvaniei. Pentru că polonilor le lipsea forța militară necesară pentru impunerea punctului lor de vedere, aceștia se văd nevoiți să accepte varianta imperială privind sferele de influență în spațiul carpato-danubian: Transilvania și Țara Românească vor gravita în zona intereselor austriece iar Moldova în cea a Coroanei.

Reluarea ofensivei otomane la nordul Dunării și impactul ei asupra poziției internaționale a țărilor române (1606-1613), al doilea capitol al lucrării este dominat de problema succesiunii la tron a domnilor din familia Movilă. După moartea lui Simion Movilă, o mare parte a boierimii moldovene a refuzat să accepte succesiunea lui Constantin Movilă atât din considerente interne cât și externe. În aceste condiții, Poarta își oferă prilejul unei intervenții care să pună capăt sistemului suzeranității colective cu Polonia. Dar, datorită conflictelor cărora Imperiul otoman trebuia să le facă față în Iran și Anatolia este acceptat în cele din urmă candidatul susținut de Coroană. Casa de Austria își va manifesta tot mai evident intenția de a controla direct Transilvania împiedicându-l pe Radu Șerban să realizeze unitatea politică transilvano-valahă. Prin aceasta ea a oferit otomanilor posibilitatea de a lua sub control nu numai Țara Românească dar și Transilvania, subiect care va fi tratat în capitolul al treilea, *Preponderența otomană și implicațiile ei asupra statutului politico-juridic al spațiului carpato-danubian*. Pretențiile crescânde ale Casei de Austria au dus la încheierea unui acord polono-otoman (septembrie 1617) care prevedea că Polonia să nu poată interveni în problema succesiunii la tronul Moldovei, Transilvaniei și Țării Românești; Poarta se angaja să conserve unitatea politică și de stat a Moldovei. Ambele se obligau să respecte status-quo-ul balanței de forțe în spațiul carpato-danubian. Relațiile turco-austriece se mențin în limitele păcii de la Zsitvatorok cu atât mai mult cu cât Casa de Austria se confrunta cu grave probleme interne.

Încheierea, *Țările române sub regimul "păcii" de la Hotin* este prezentată de către autor ca o concluzie a celor trei decenii de dispute politice și diplomatice. În urma păcii de la Hotin (9 octombrie 1621) Moldova reîntră sub regimul suzeranității restrictive față de Poartă devenind garanția păcii între Imperiul otoman și Republica Nobiliară Polonă. Eșecul acțiunii lui Gabriel Bethlen împotriva imperialilor a însemnat acceptarea status-quo-ului în raporturile politice ale Transilvaniei cu Casa de Austria. În aceste condiții, Poarta și-a declarat neutralitatea în momentul izbucnirii războiului de 30 de ani.

O nouă etapă în evoluția istorică a țărilor române se deschidea odată cu urcarea pe tronul Transilvaniei a lui George Rákóczi I (1630), apoi a lui Matei Basarab în Țara Românească (1632) și Vasile Lupu în Moldova (1634).

O apariție necesară în peisajul istoriografiei românești, cartea cercetătorului ieșean Veniamin Ciobanu oferă cadrul internațional pentru studierea istoriei românilor în corelație cu raporturile politice și diplomatice polono-otomano-habsburgice în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

* * * *Valori și tradiții culturale în Moldova (culegere de studii)*, sub redacția lui Andrei Eșanu, Ed. "Știința", Chișinău, 229p.

Prin acest volum "dedicat exclusiv unor probleme de istorie a culturii", cercetătorii de la Chișinău oferă istoriografiei românești, printr-o atentă cercetare a arhivelor, noi puncte de reper necesare înțelegerii fenomenului cultural medieval. Diversitatea tematicii articolelor cuprinse în volum este o reflectare a complexității orizontului spiritual al românilor în Evul Mediu. Astfel, sunt îngemănate în culegere subiecte felurite, care formează în cele din urmă un tablou unitar, cum ar fi: cronistica medievală, circulația manuscriselor și a cărților, viața bisericească, alături de merituose încercări de teoritzare.

Din cele 12 articole merită o mențiune aparte studiile datorate Valentinei Pelin și Claudiei Slutu, care aduc în circuitul științific noi date pentru istoria cărții și a circulației acesteia în spațiul românesc. Studiul Valentinei Pelin, *Despre vechimea unor manuscrise ale operei "Varlaam și Ioasaft"*, readuce în atenția specialiștilor al treilea manuscris, așa numitul *Manuscris Noul Neamț*, din versiunea slavă a operei. De altfel, cercetătoarea a publicat în anul 1989 la Chișinău, alături de V.Ovcinikova, *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec.XIV-XIX)*. Acest manuscris a fost utilizat în istoriografia problemei, doar pe baza succintei descrieri din 1898 a lui I.A.Iațimirski (în sinteza dedicată operei *Varlaam și Ioasaft*, Dan Horia Mazilu spune "nu lipsesc informații detaliate despre acest ms.", p.60). Manuscrisul este prezentat în detaliu cu o remarcabilă acribie; cercetătoarea propunându-și în același timp, "să aducă noi precizări și rectificări la informațiile bibliografice anterioare mai ales în ceea ce privește vechimea manuscriselor" (p.59). Prin colacionarea *Manuscrisului Noul Neamț* cu *Manuscrisul* nr.132 și *Manuscrisul* nr.158 (aflate la B.A.R.), precum și prin colaborarea datărilor propuse de: I.A.Iațimirski, P.P.Panaiteescu, E.Turdeanu și Dan Horia Mazilu, cercetătoarea formulează pentru datarea acestor manuscrise o nouă ipoteză.

Prin noua datare, manuscrisele sunt încadrate din punctul de vedere al scrierii lor, în secolul al XIV-lea, și anume: "nu mai târziu de mijlocul secolului al XIV-lea"-*Manuscrisul* nr.132; "prin anii '60-'70 ai secolului al XIV-lea"- *Manuscrisul Noul Neamț*; "între anii 1375-1395" - *Manuscrisul* nr.158. Totuși printr-o datare atât de exactă (cu o toleranță de un deceniu sau două) analiza filigranelor nu este suficientă deoarece și studiile anterioare folosesc același criteriu ajungând însă la concluzii diferite. Pentru încadrarea în contextul traducerilor operei în slava veche, efectuate în țările vecine este utilizată o sinteză din 1985, a cercetătoarei N.I.Lebedeva, dar care, pentru manuscrisele păstrate în România, folosește doar "informațiile furnizate de descrierea manuscriselor de către A.Iațimirski". În analizele care vor urma specialiștii vor folosi cu siguranță, această nouă pagină adăugată la atât de bogata "istorie a unei cărți" (subtitlul sintezei lui Dan Horia Mazilu).

Pentru o altă "pagină" adăugată de L.Ciobanu, autoarea a demonstrat, în partea a doua a studiului, netemeinicia argumentației adusă de acesta, în încercarea de a plasa, un manuscris de tipul *Varlaam și Ioasaft* în limba română, în seria manuscriselor de tipul Udriște Năsturel, care ar fi fost scris la sfârșitul secolului al XVII-lea. Printr-o metodică și erudită argumentare arată că este vorba despre un fragment din volumul *Viețile sfinților pe luna noiembrie*, intitulat *Viața cuvioșilor părinți Varlaam și Ioasaft*. Volumul face parte din ciclul de 12, pe luni, copiate în 1804, cu cheltuiala arhimandritului Chiril Nemțanul, pentru mănăstirea Râșca, și a fost identificat de Valentina Pelin sub cota 314927, la Biblioteca Universității de Stat din Moldova.

Studiul Claudiei Slutu, *Carte românească de învățătură ...note și marginalii*, prezintă singurul exemplar al operei mitropolitului Varlaam păstrat în Moldova dintre Prut și Nistru (în fosta U.R.S.S. au fost identificate altele patru). Alături de descrierea manuscrisului sunt publicate însemnările marginalii, care au ca limită cronologică inferioară anul 1700. Asupra *Cazaniei*

se opresc în studiile lor Gh.Bobâna și D.Gramă. Emil Dragnev încearcă o încadrare a fenomenului cultural medieval românesc în ambianța culturală europeană.

Articolul lui Andrei Eșanu, *Characterul pluristratificat al cronicii lui Grigore Ureche*, valorifică ultimile cercetări în această direcție, mai ales încheierile la care a ajuns profesorul ieșean N.A.Ursu.

Ion Megrei realizează o schiță a istoriei mănăstirii Căpřiana publicând mai multe inscripții: de pe icoana Răstignirii (o istorie pe scurt a păstoririi mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni) și de pe pietre de mormânt (a mitropolitului Gavriil, a arhimandritului Chiril Adrianopolis).

Pentru începutul Evului Mediu volumul cuprinde studiul lui Andrei Hîncu privitor la "etnogeneza volohilor văzută din unghi filologic".

Prin valoarea studiilor cuprinse în volum "colectivul temporar de creație << Istoria culturii moldovenești >>" va deveni cu siguranță o prezență permanentă în spațiul istoriografic românesc, iar această culegere de studii se va constitui probabil în primul tom al unei serii pe care o dorim cât mai lungă.

Petronel Zahariuc

GH. BUZATU, C.GH. MARINESCU (coordonatori), *Nicolae Iorga. Omul și opera*, vol.2, în colecția *Românii în istoria universală*, tom 24, Bacău, 1994, 292 p.

Volumul se constituie într-un omagiu adus personalității lui Nicolae Iorga -spirit enciclopedic de mare mobilitate intelectuală, care a marcat în mod covârșitor istoria României.

Cercetătorul Gh.Buzatu are meritul de a fi unul dintre coordonatorii ciclului *Românii în istoria universală* (alături, inițial, de profesorii universitari Ion Agrigoroaiei și Vasile Cristian).

Promoțiile de viitori istorici anterioare lui 1989 (dar, nu numai) își amintesc, desigur, cu interes, de aparițiile opurilor din colecția mai sus amintită, veritabile evenimente în contextul istoriografic românesc de atunci dominat în genere de anchilozele discursului ideologic oficial.

Semnatarul acestor rânduri reține faptul că, într-o emisiune culturală din 1988 a postului de radio occidental "Europa Liberă", volumele din colecția *Românii în istoria universală* au fost considerate expresii ale adevăratei valori a școlii istoriografice românești, spre deosebire de producțiile pseudo-științifice destinate doar propagandei.

Lucrarea în discuție -aparținând aceleiași prestigioase colecții, cuprinde studii și evocări semnate de David Prodan, Gh.Buzatu, C.Gh.Marinescu, Gheorghe I.Florescu, Ion Agrigoroaiei, Valeriu Florin Dobrinescu, Rodica Ciocan-Ivănescu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, Ioan Saizu, Eugen Dimitriu, Petru Froicu, Gh.Nicolescu, I.Burlacu, Victor Brătulescu, Valeria Costăchel, Ștefan Pascu.

Personalitatea lui Nicolae Iorga este analizată din perspective multiple, fiecare observație a cercetătorilor menționați anterior constituind o invitație la reflecție, fiind deopotrivă utilă și iubitorului de istorie obișnuit.

Astfel, Gh.Buzatu (*N.Iorga și Marea Unire a Românilor*) oferă o prezentare a impactului pe care personalitatea polivalentă a savantului a avut-o cu acea dimensiune a politicii "instinctului național", ca să-l parafrăzăm pe Take Ionescu.

Asidua activitate a lui N.Iorga pusă în slujba idealului unirii tuturor românilor este concentrată în chip inteligent, pe parcursul a doar 29 de pagini de un cercetător pentru care (și stu-

diul de față constituie un argument în acest sens) sursele documentare autentice reprezintă o adevărată religie a demersurilor științifice.

La fel de bine documentat și atrăgător scris, studiul lui Gh.I.Florescu (*Deputatul N.Iorga în anii primului război mondial*) consemnează aspecte mai puțin cunoscute privind începuturile apropierea savantului de "agora" politicii, teritoriu atât de ostil în genere, creatorilor de mare valoare (exemplul clasicizat de acum este, desigur, cel oferit de Octavian Goga în perioada interbelică).

Profesorul universitar Ion Agrigoroaiei creionează traviul depus de către Nicolae Iorga în sensul întăririi structurilor statului român reîntregit. (*N.Iorga în acțiunea de consolidare a României întregite*) Autorul dovedește aceeași sobrietate a stilului, evitând frivolitatea expresiei, axându-și observațiile pe recursul constant la sursele bibliografice de rezistență. Menționăm în mod special studiul istoricului Ion Agrigoroaiei poate și pentru faptul că, l-am cunoscut pe autor și în postura de dascăl, al cărui student mărturisim că am fost. În ultima vreme, domnia sa a arătat preocupări constante vizând problematica statului național unitar român și necesitatea apărării acestuia într-o perioadă (cea interbelică) de loc scutită de convulsii politico-diplomatice. Așteptăm în acest sens cu interes anunțata sa sinteză, *România între anii 1918-1940*.

Subtile observații, bazate pe o vastă informație constatăm și în studiul cercetătorului I.Saizu (*N.Iorga despre relația lui M.Eminescu cu istoria*) subiectul în sine presupunând certe conotații interdisciplinare (recte filologice, dar și filosofice).

Valeriu Florin Dobrinescu -cercetător cu o activă prezență în peisajul istoriografic din ultima vreme analizează în studiul său (*Probleme ale politicii externe a României interbelice reflectate în Memoriile lui N.Iorga*) modul în care savantul-patriot a supus observațiilor sale "câteva aspecte ale politicii externe a României". (p.124). Conexiunile realizate de către autor presupun o bună cunoaștere a realităților externe europene iar baza documentară pe care se sprijină în afirmațiile sale este (ca și în cazul volumelor semnate de același istoric) absolut remarcabilă. (Ca exemplu oferim aici "cazul" Bibliotecii Congresului din Washington.)

Alături de celelalte contribuții (nu mai puțin demne de interes) volumul în discuție reprezintă o frumoasă și nobilă modalitate de cinstire a memoriei unei personalități de asemenea amploare, ca Nicolae Iorga. Este de fapt, datoria oricărui profesionist autentic al scrisului istoric.

Cristian Sandache

I. CIUPERCĂ, *Opoziție și Putere în România anilor 1922-1928*, Editura Universității "Al.I.Cuza", Iași, 1994, 288 p.

Autorul este unul dintre cei mai bine cunoscuți specialiști ai fenomenului istoric contemporan; și când afirmăm aceasta ne gândim în primul rând la prelegerile sale pe teme de istorie universală pe care semnatarul acestor rânduri le-a audiat în calitate de fost student.

Lucrarea de față este o analiză a raporturilor politice, economice, sociale și nu în ultimul rând mentale care au caracterizat România anilor 1922-1928, perioada supusă demersului științific surprinzând prin accentele sale de înnoire, de reformulare a modelului dezvoltării unei comunități etnice legitimate politicește în cadrul hotarelor sale firești. Pe "tabla de șah" a forțelor de decizie apar elemente noi, doritoare a depăși limitele "lumii vechi"-acuzată de toate complexele noastre balcanice și cultural-politice.

Țărănismul -structurat doctrinar- revendicându-se de la majoritatea rurală a populației României și mitul învingătorului militar-paternalist și onest (Alexandru Averescu), mit con-

vertit de asemenea în formula politică a unui partid (Partidul Poporului), se doresc preeminente în raport cu tradiția parlamentară "confiscată" (în opinia lor) de către liberali sau conservatori. Toate acestea se întretaie, se acuză, se "hărțuiesc" cu obstinație aproape tragică pe fondul unei situații politice europene departe de a fi considerată liniștită.

I.Ciupercă a avut la dispoziție o bibliografie imensă (cuvântul nu ni se pare de fel deplasat) și, conștient de dificultatea abordării unei astfel de teme, nu a făcut concesii anecdoticului sau facilului.

Cu un stil sobru, aproape matematic, istoricul părăsește obișnuita "exuberanță" a prelegerilor sale de catedră pentru a se transpune în rolul analistului preocupat doar (așa cum el însuși mărturisește) "să selecteze cu discernământ faptele esențiale, să găsească nota potrivită, de coerență, în activitatea personalităților și partidelor politice și, prin aceasta, să poată domina mental, prin comprehensiune, realitatea de cercetat care prezintă multiple aspecte, uneori derutante." (p.19).

Primul capitol (*Putere și Opoziție la începutul anului 1922*) cuprinde 47 de pagini care schițează situația raportului de forțe pe "scena" vieții politice din România în contextul mutațiilor de fond generate de efectul primului război mondial.

"... Cum se explică intensificarea luptelor dintre partidele politice? Care sînt consecințele acestei stări de fapt asupra regimului politic din România și, în sfârșit, care sînt împrejurările care favorizează preluarea puterii de către Partidul liberal în ianuarie 1922?" (p.31).

În ciuda noilor forțe politice generatoare de frământări psihologice la nivelul percepției colectivității, autorul observă că, "în peisajul politic românesc de după primul război mondial Partidul liberal rămânea nu numai cel mai mare partid, dar, așa cum observa Iorga, care nu simpatiza pe liberali, "singurul adevărat" -adică puternic ..." (p.33).

Cu toate acestea, perioada supusă discuției nu poate evita cauționarea (într-o oarecare măsură) a însuși viitorului democrației românești. În acest sens, concluzia lui I.Ciupercă este tranșantă: "Putem spune că împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922 și, mai ales, înăsprirea relațiilor dintre partide prilejuită de acest eveniment au sporit vulnerabilitatea regimului politic din România în fața atacurilor de la dreapta și de la stînga; se vor acumula argumente împotriva partidelor politice și a democrației românești, în genere, argumente care vor avea contribuția lor la involuția acesteia către regimul de dictatură personală, fascistă, și în cele din urmă, comuniste." (p.66).

Cel de-al doilea capitol al lucrării -*Opoziția în fața guvernului Brătianu (1922-1926)* este structurat la rîndul său în patru subcapitole: *Confruntări între guvern și opoziție în timpul elaborării Constituției din 1923; Guvernul Brătianu opoziția și locul României în relațiile internaționale; Atitudinea opoziției față de politica economică a guvernului liberal; Organizarea opoziției -premisele accesului la conducerea României.*

Pe parcursul celor 96 de pagini consacrate de autor problematicei, două planuri se întrepătrund continuu și, în funcție de semnificațiile lor, perioada în discuție capătă o conotație istorico-simbolică specială: politicul și naționalul. Ele sunt în fond fațete ale aceleiași modalități de a înțelege și a influența realitățile sociale din România. Politicul se revendică constant de la național iar acesta din urmă se manifestă tutelar în cuprinsul deciziilor politice. Iată deci, o simbioză, chiar dacă la o observație mai convențională nu putem distinge decât acuzații reciproce, sete de putere, atitudini distructive sau de blocaj.

Rivalitatea dintre Putere și Opoziție chiar dacă a cunoscut forme acide de contestare s-a atenuat oarecum în contextul dificil al integrării statului român reîntregit -structurilor europene democratice. Chiar și la nivelul acestor foruri, pasiunile și ambițiile nu au încetat a se manifesta, dar, vehemența lor a părut mult mai nesemnificativă în raport cu debaterile desfășurate pe "marginea" marilor programe de politică internă vizînd sectoarele economic și social-adminis-

trativ.

Adesea însă, așa cum autorul observă, dezbaterile se transformă în polemici care depășesc deontologia democratică, parlamentară: "Opoziția are o anumită responsabilitate în această privință. Blamarea parlamentului liberal nu poate să nu se răsfrângă și asupra instituției ca atare. Afirmații ca acestea conform căreia "parlamentul nu este locul potrivit pentru examinarea obiectivă a unei probleme economice", constituie un exemplu în acest sens." (p.167)

Ultimul capitol -*Drumul Opoziției spre Putere* (p.210-273) consemnează ideea pe care autorul o consideră drept factor de cristalizare pentru reușita demersului său: "Analiza activității partidelor politice opoziționiste față de guvernarile liberale din anii 1927-1928 trebuie să pomească de la aprecierea că dintre problemele multiple care confruntau România și, respectiv, factorii de decizie, în acești ani, problema dinastică și cea a contractării împrumutului de stabilizare trebuie luate în considerație în primul rând." (p.210)

Nici în acest capitol (așa cum mărturisește autorul) nu se are în vedere o inventariere a forțelor opoziției și o tratare monografică pe partide. Originalitatea cercetării rezidă în aceea că: "Documentele inedite din arhivele interne mai ales, ca și din cele străine (americane în primul rând) ne permit atât recompunerea, uneori până la detaliu, a relațiilor dintre partidele de opoziție angrenate în lupta pentru putere, cât și sesizarea mutațiilor sensibile ale centrului deciziei de-a lungul acestei lupte. Analiza noastră permite explicarea actelor politice și a contextului care a determinat încoronarea luptei opoziției cu preluarea puterii numai de către Partidul național țărănesc (10 noiembrie 1928)" (p.260).

Rezultat al unui efort meticulos și a unei auto-analize exigente, scrierea lui I.Ciupercă reprezintă și o pledoarie în favoarea spiritului critic atât de necesar istoricului care se respectă.

Cristian Sandache

MIHAIL MANOILESCU, *Memorii*, vol.1+2, București, Editura Enciclopedică, 1993, 210 + 422p.

Economist de renume internațională, Mihail Manoilescu ne oferă o veritabilă surpriză prin intermediul confesiunilor sale politice, întrucât constatăm nu numai un talent publicistic excepțional ci și o capacitate de demonstrație impecabilă care trădează într-un fel rigoarea gândirii sale matematice.

Perioada 1919-1940, analizată atent de către autor este dominată în esență de două ambiții: pe de o parte aceea de a-și prezenta posterității propria evoluție formativ-intelectuală și doctrinară, iar pe de alta de a radiografia domnia regelui Carol al II-lea.

Tentativele s-au dovedit viabile, întrucât Manoilescu (grație unei abile capacități de a selecta esențialul din curgerea evenimentelor) face efectiv un exercițiu de analiză istorică, deviat uneori către o ușoară subiectivitate egocentrică, dar întotdeauna strălucit ca fond expresional și solid argumentat faptic.

Teoreticianul doctrinei corporatismului românesc a fost unul din tinerii de excepție ai unei generații -ea însăși de mare mobilitate intelectuală. Îmbinând constant vocația de largă deschidere enciclopedică și implicit umanistă cu simțul analitic al formației sale pozitivistice, Mihail Manoilescu a filtrat și fenomenul politic prin prisma omului de știință, dezinteresat de inutile anexe și preocupat în exclusivitate de aspectul ideatic.

Admirator și colaborator apropiat al regelui Carol al II-lea, el va cunoaște ulterior drama nerecunoașterii monarhice și va asista neputincios la deteriorarea lentă, dar inexorabilă, a imaginii aceluia pe care, într-o clipă a istoriei o întreagă țară îl socotea un salvator. De altfel, personalitatea regelui Carol al II-lea este surprinsă de către autor într-o serie de ipostaze ce se

vor obiective, dar în care surprindem o ușoară tendință de părtinire a personajului. Recursul pe care indirect Mihail Manoilescu i-l face este - credem benefic pentru cititorul obișnuit care are astfel posibilitatea să cunoască și din alt unghi de vedere una dintre cele mai controversate personalități ale istoriei contemporane românești.

Regele ni se relevă când romantic - animat de sincere idealuri naționale, când energic - debordând de entuziasm, când recules în umbra unei tinereți tumultuoase, când laș, meschin, ori dominat de mărunte intrigi. Un adevărat model shakespearian, un monarh dornic de a reforma conservând și de a guverna inovând. Exilatul în jurul căruia presa nu a încetat nici o clipă să "brodeze" cele mai bizare scenarii era în viziunea lui Mihail Manoilescu un sentimental, străbătut de accese colerice. Elegant, răzbunător, fascinant, ros de luxurie, monarhul și regimul său ni se dezvăluie ca o veșnică promisiune luminoasă, pâlpâind pe alocuri, dar stingându-se în cele din urmă în oprobriu și consternare generală.

Mihail Manoilescu nu regretă însă că și-a "părjolit" aripile atras fiind de această "flacă-ră" contradictorie și se consolează cu ideea că binele României merită în ultimă instanță orice sacrificiu personal.

Învins politicește, el se refugiază în mijlocul universului său abstract, având abia aici, certitudinea că numai cercetarea științifică îi poate oferi deplina satisfacție a împlinirii. Falimentul unui sistem politic a cuprins în angrenajul-i nefast și biografia acestei figuri de prim ordin a intelectualității românești, "împingând-o" multă vreme către un nemeritat "con de um-bră". Restituirea acestor "*Memorii*" largului cerc al cititorilor reprezintă în ultimă instanță un gest moral, de dreptate istorică.

Cristian Sandache

V.FL. DOBRINESCU, *Emigrația română din lumea anglo-saxonă*, Iași, 1993, 150 p.

Istoria exilului românesc nu a constituit practic obiectul unui demers științific riguros și în acest sens, lucrarea cercetătorului ieșean V.Fl.Dobrinescu reprezintă un început mai mult decât promițător.

Domnia sa analizează ecourile celui de-al doilea război mondial, (dar și a preliminariilor sale -tragice pentru România) la nivelul percepției diasporei române, localizată în spațiul cultural anglo-saxon.

Volumul este structurat în patru capitole: *Anglia și România în preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial; Bucureștii și Londra de la neutralitatea României la întreruperea raporturilor bilaterale (septembrie 1939-februarie 1941); Românii din Anglia în anii celui de al doilea război mondial; Românii din Statele Unite ale Americii în timpul celei de-a doua mari conflagrații.*

Utilizând într-o proporție covârșitoare o densă informație documentară (exemplul accesului la Hoover Archives din Palo Alto, S.U.A. fiind, credem, elocvent) autorul supune observațiilor o lume extrem de diversificată care se "mișcă" pe spații foarte largi, este confruntată cu numeroase poziții divergente intestine (vechea și totuși actuala meteahnă a exilului românesc) dar care, prin multitudinea proiectelor și strategiilor gândite și impuse de către grupurile de presiune caută să contribuie la o întărire sau retușare a prestigiului / imaginii țării de origine.

Din această galerie a exilului românesc nu au lipsit personalități de certă vocație intelectuală care au confirmat strălucit premisele faste probate în România. Astfel, aflăm că "Mircea Eliade sosise la Londra la 15 aprilie 1940, pentru a ocupa funcția de atașat cultural, la recomandarea profesorului Alexandru Rosetti și cu sprijinul istoricului C.C.Giurescu; ultimul era

titular la departamentul Frontului Renașterii Naționale în cabinetul Gh. Tătărescu. Filosoful era convins că o bună propagandă culturală putea servi foarte bine cauzele politice." (p.92).

Ca un corolar al eforturilor românilor din exil pentru apărarea intereselor țării de origine, factorul organizatoric a probat totuși că, în momente de cumpănă, se poate vorbi de o coeziune etnică. Astfel, după cum V. Fl. Dobrinescu ne precizează, "cele mai importante organisme au fost Free Romanian Committee, Romanian Democratic Committee în Anglia, Free Romanian Committee for The Triumph of Democracy, The Alliance for Democracy of Romanian Americans în S.U.A." (p.148).

Conform opiniei cercetătorului ieșean, activitatea comitetelor românilor din Anglia și S.U.A. s-a reflectat mai ales în domeniile presei, radioului și publicațiilor, cei mai importanți coordonatori ai acestor acțiuni fiind V.V. Tilea, C. Davila, Pavel Pavel, Mircea Eliade, Radu Irimescu, T. Andrica, P. Neagoe, Matyla Costiescu Ghyka, Dimitrie Dimăncescu, încercându-se (fără a se reuși însă) aducerea la conducerea organizațiilor din Anglia a lui Nicolae Titulescu (din 1940 stabilit la Cannes) și a lui Grigore Gafencu (care va muri pe pământ elvețian, în 1957).

Nu trebuie subapreciată nici prezența în străinătate a fostului rege Carol al II-lea (ultimii ani ai vieții sale în fapt: 1940-1953) prezență care, din păcate, a contribuit (așa cum precizează autorul) la o accentuare a divizării diasporei românești, în ceea ce privește simpatiile sau antipatiile nutrite față de persoana monarhului.

În ciuda activității sale, diaspora română din Anglia și S.U.A. nu a putut determina o influențare în sens pozitiv a atitudinii "democrațiilor occidentale" față de România. Acestea au rămas în continuare pasive, limitându-se la simple acte de protest formale, aspecte care au stimulat ofensiva militară și ideologică a U.R.S.S. în răsăritul Europei. În fond, toate aceste speranțe și acțiuni ale exilului, devenite caduce în confruntarea cu pragmatica rezultatului politic constituie elementele unei veritabile tragedii.

Cristian Sandache

V. FL. DOBRINESCU, GH. NICOLESCU, *Plata și răsplata istoriei; Ion Antonescu, militar și diplomat (1919-1940)*, Iași, 1994, 183 p.

Dr. Valeriu Florin Dobrinescu -cercetător științific principal II la Centrul de Istorie și Civilizație Europeană- Filiala Academiei Române Iași s-a făcut remarcat printr-o serie de lucrări care se înscriu în tematica mai vastă a istoriei contemporane românești. Dintre acestea amintim: *Relațiile româno-engleze. 1914-1933*, (1986); *România și organizarea postbelică a lumii. 1945-1947*, (1988); *Ultimile luni de pace (martie-august 1939)* -în colaborare cu Ion Pătroiu; *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris. 1919-1923*, (1993), etc.

Gheorghe Nicolescu este autorul lucrării: *Tratate, convenții militare și protocoale secrete (1934-1939)* -în colaborare cu Alexandru Oșca (1994).

Volumul de față se dorește o contribuție la întregirea imaginii obiective a personalității lui Ion Antonescu (1882-1946) cel care a condus efectiv statul român între 6 septembrie 1940 și 23 august 1944.

Cele patru capitole (*Ion Antonescu-militar și diplomat; Ion Antonescu văzut de contemporani; Avansări, numiri în funcție, decorații, comunicate oficiale; Varia*) utilizează drept bază informațională un număr impresionant de documente (atât din arhivele românești cât și străine) semn că autorii au refuzat orice compromis cu sursele "prelucrate" sau cu evocările dominate de izul frivol al sentimentalismelor.

Este conturată în principal perioada formării profesionale a lui Ion Antonescu, afirmarea sa treptată (nelipsită de obstacole) ca unul dintre cei mai valoroși "oameni de arme" din România interbelică. Paralel cu obligațiile strict cazone, Ion Antonescu s-a familiarizat și cu lumea diplomatică. Cele câteva misiuni: Belgrad, Constantinopol, Paris(1919), Varșovia(1920) i-au adus prețuirea "ctitorului cel mai de seamă al României Mari: Ion I.C.Brătianu". (Argument). Așa cum precizează autorii, "În timpul cât a activat ca atașat militar la Paris, Londra și Bruxelles (1922-1926), Ion Antonescu a reprezentat cu cinste România, , contribuția sa la rezolvarea unor chestiuni pendinte româno-franceze sau româno-engleze fiind esențială. A făcut parte din delegațiile României la o serie de conferințe internaționale: Paris (1921), Londra (1924), Geneva (1924, 1933) și l-a însoțit pe Nicolae Titulescu la unele reuniuni diplomatice importante din acea perioadă, cum a fost aceea a reparațiilor." (Argument).

Credem însă că latura militară s-a dovedit mai reprezentativă în a-i conferi prețuire personalității sale cu atât mai mult, cu cât, însuși Ion Antonescu s-a socotit pe sine întotdeauna un soldat devotat patriei sale. Nu trebuie omise totodată constanțele sale eforturi și intervenții vizând modernizarea structurală a armatei române, "scutul și mândria neamului", după cum îi făcea plăcere s-o numească. În acest sens, autorii arată că Ion Antonescu "a intuit, încă din anii '30, necesitatea dotării și înzestrării armatei, dar și a unei izolări diplomatice care ar fi făcut ca, la un moment dat, România să se afle singură în fața adversarilor." (p.65).

Foarte util ni se pare și materialul informațional ce asigură consistența capitolului intitulat *Ion Antonescu văzut de contemporani*. Cele 57 de "foi calitative", o foaie matricolă și un tabel cuprinzând recompensele, decorațiile și medaliile obținute de către Ion Antonescu între anii 1919-1941 sunt sugestive -credem, în a argumenta decisiv valoarea profesională deosebită a sa.

Considerăm volumul de față un demers istoriografic necesar, indispensabil cercetătorilor "fenomenului Ion Antonescu". De altfel, credem că el reprezintă totodată un nou început, invitând la reflecție atât pe istoricul propriu-zis dar și pe cititorul obișnuit, doritor a-și cunoaște trecutul propriei sale etnii.

Cristian Sandache

DUMITRU VITCU, *George Enescu în spațiul artistic american*, Editura Omnia, Iași, 1994, 413 p.

În peisajul istoriografic, volumele de istorie culturală a primei jumătăți a secolului XX sunt încă puține, mai ales cele referitoare la receptarea fenomenelor artistice românești în spațiul spiritual occidental, fiind aproape inexistente referirile la interferențele acestora cu mișcarea artistică din Lumea Nouă.

Din această observație, aparent, se exclud monografiile și studiile consacrate muzicianului George Enescu, a cărui personalitate plurivalentă a fost cunoscută și omagiată pe multe meridiane ale lumii. Și totuși, viziunea integratoare asupra creației și prestației artistice a marelui muzician în mișcarea artistică universală, nemaivorbind de cea cunoscută în spațiul geo-cultural american, este încă incompletă. Mai mult, literatura consacrată lui George Enescu, impresionantă de altfel prin bogăția informațiilor biografice, calitatea analizei critice a stilului său componistic-interpretativ și a programului concertistic, se datorează în cea mai mare parte unor muzicologi și, oricât de meritorii ar fi contribuția lor ea suferă de absența aproape quasitotală a proiecției activității maestrului în contextul istorico-cultural universal, ca și de conotațiile analitice ce decurg dintr-o astfel de abordare mai la îndemâna istoricului.

Longevitatea și densitatea activității interpretative a lui George Enescu, impresionanta deschidere a spațiului cultural în care s-a mișcat -fie pe continentul european, fie pe cel american- numărul și calitatea contactelor artistice cu marii muzicieni ai timpului, lasă încă spațiu suficient investigației documentare.

Fie și numai din acest motiv, cartea cercetătorului ieșean Dumitru Vitcu constituie o contribuție necesară și extrem de lăudabilă la cunoașterea activității muzicianului total care a fost George Enescu, dar și la înțelegerea locului pe care studiul fenomenului artistic, în genere, îl poate avea în completarea tabloului istoric al unei epoci și a unei lumi anume.

O antologie a izvoarelor informative cu privire la prezența muzicianului român în spațiul artistic american, chiar dacă nu are pretenția unei însumări exhaustive, rămâne, oricum, prin noutatea și calitatea selecției, un aport documentar remarcabil.

Istoricul Dumitru Vitcu a realizat însă mult mai mult. Volumul său este structurat, din punct de vedere al grupării informațiilor, în două părți distincte. Una cuprinde selecția mărturiilor documentare (informații, știri, cronici muzicale etc) extrase din presa nord-americană, publicate între anii 1923-1955, la care se adaugă o scurtă cronică de concert din 1981, prilejuit de centenarul nașterii muzicianului român. Prezentate *in extenso*, în ordinea cronologică a apariției lor în coloanele periodicilor americane, acestea reconstituie, pe de o parte, pas cu pas periplul lui George Enescu în spațiul american, pe de altă parte, reconstituie tabloul vieții muzicale - de la personalități la instituții culturale, artistice, formații concertistice - cu care acesta s-a interferat.

Această însumare documentară este însă precedată de un studiu, esențial pentru calitatea contribuției științifice a volumului, o analiză din perspectiva istoricului de profesie, nu numai a receptării de către publicul american a muzicianului, mesager al artei componistice și interpretative românești, expresie a specificului național în creația simfonică universală, ci și a modului în care prezența acestuia în viața concertistică americană este, prin sarcina asumată și declarată adeseori de artistul conștient de puterea modelatoare a muzicii asupra relațiilor interumane, asimilabilă ca parte și instrument a relațiilor româno-americane din prima jumătate a veacului XX.

Luând în considerare rezultatele studiilor anterioare, cărora Dumitru Vitcu le adaugă sursele documentare descoperite, acest capitol îmbogățește bibliografia enesciană cu date și interpretări analitice noi și valoroase. Sunt puse astfel în discuție: momentul primului contact a publicului american cu compoziția enesciană (p.16 și urm.), locul primului concert american susținut de Enescu (p.22, nota 20), momentul primului impact cu arta maestrului a viitorului virtuoz Yehudi Menuhin, ulterior elevul său (p.37-38, nota 67) etc.

Introducerea în circuitul informațional, prin intermediul volumului de față a cronicilor muzicale datorate unor critici profesioniști, mediatizate în publicațiile periodice de mare tiraj, pune într-o nouă lumină atât gradul de comprehensiune a publicului american pentru arta enesciană -și prin aceasta pentru arta românească- cât și valențele ei universale. Nu putem să nu remarcăm aici ușurința și profesionalismul cu care istoricul mănuieste termeni, concepte și judecăți din domeniul muzicologiei, ceea ce conferă studiului un caracter pluridisciplinar și lecturii un spor de interes.

Deosebit de interesante sunt informațiile, cuprinse din studiul din partea întâia a lucrării, susținute de "documentarul" din cea de-a doua parte referitoare la relațiile constante ale muzicianului cu diaspora românească de peste ocean, precum și cu cercurile americane selecte- și relativ închise- fie ale melomanilor, fie ale lumii politice prilejuite de concertele de cameră. În descripția factologică a prezenței lui George Enescu în spațiul artistic american, autorul introduce aprecierea analitică a motivațiilor și efectelor politico-diplomatice, a contactelor acestuia cu publicul, din anume momente istorice. Astfel, spre exemplu, prezența muzicianului român la recepția oferită de legația României din Washington, de la 8 ianuarie 1923 (p.25 și urm.) este apreciată ca depășind semnificația unui moment de înaltă calitate artistică, spre o demonstrație

de propagandă în favoarea României reîntregite. Din același unghi de vedere este comentată prestația artistică și demersul politic în lumea americană în cursul anului 1946, în timp ce la Paris se desfășurau lucrările Conferinței de pace, România având nevoie atunci de o recunoaștere a eforturilor ei din perioada războiului. (p.61-62).

Aceleiași interpretări îi este supusă, pe tot parcursul studiului, analiza programelor concertistice ale maestrului care, incluzând consecvent repertoriul simfonic românesc, a făcut prin aceasta un imens serviciu mediatizării specificului național în creația muzicală.

În același timp, fără să determine o redimensionare a personalității lui George Enescu, mărturiile documentare utilizate de autor în studiul său întregesc imaginea omului Enescu, a cărui toleranță și generozitate a topit barierele sociale și etnice. Sunt supuse atenției cititorului repertorii de concert incluzând autori de diferite naționalități, selecții din confesiunile lui Yehudi Menuhin (p.62), puncte de vedere diferite privitoare la activitatea didactică a muzicianului.

Dacă volumul lui Dumitru Vitcu are meritul de a se adresa, prin conținutul său informativ, atât istoricului cât și muzicologului, ideea redării textului studiului din prima parte (*Panoramic jurnalistic și memorialistic*) cât și a *Documentarului* din partea a doua (*George Enescu în coloanele presei americane*) atât în limba română cât și în engleză (inclusiv notele), îl transformă într-o ediție bilingvă accesibilă tuturor cititorilor din spațiile culturale între care muzica enesciană a țesut o legătură indestructibilă.

Înzestrat cu un bogat aparat critic (note și indice de nume) cu anexe fotografice interesante (acestora putându-li-se adăuga alte mărturii care să întregească cu timpul iconografia acti-vității lui George Enescu), cartea lui Dumitru Vitcu însoțită de un *Cuvânt înainte*, datorat lui Mircea Voicana, este o apariție editorială demnă de consemnat.

Rodica Radu

Almanah macedo-român, Ed.Fundației Culturale Române, 1992, 230 p.

Societatea de Cultură Macedo-Română în anul 1990 și-a propus prin statut "să contribuie la cunoașterea trecutului istoric al aromânilor, a aportului lor la patrimoniul cultural balcanic și european". Pentru realizarea acestui deziderat Comitetul de Conducere al Societății (președintele acesteia, Anastasie Nasta, a îngrijit lucrarea) a reluat tradiția publicării de albume, almanahuri și calendare care au reliefat "interesele bine înțelese ale aromânilor", care converg spre "România, singurul turn de tărie a românismului" (G.Murnu în *Cuvîntul înainte* al calendarului aromânesc din 1910). Chiar la înființarea Societății Macedo-Române, în anul 1880, sub președinția lui V.A.Urechia, a fost publicat un album la care au colaborat multe personalități din țară și din străinătate (A.D.Xenopol, B.P.Hasdeu, Victor Hugo, Emile Picot, Jan Urban Jarnik ș.a.). La mai bine de un secol noul almanah prezintă creații literare aromânești (poezii, memorii, basme) alături de studii menite a evidenția personalități ale culturii românești care își au originile în romanitatea sud-dunăreană.

În volum sunt cuprinse un mare număr de poezii din creația unor autori aromâni: G.Murnu, N.Caratană, Nida Boga, N.Batzaria, Marcu Beza, Teodor Mihadeș ș.a. De asemenea sunt redactate în limba aromânească poezii de Mihai Eminescu și Lucian Blaga.

Având caracter de almanah, lucrarea conține scurte medalioane biografice dedicate unor personalități care își au rădăcinile familiare în lumea aromânească precum mitropolii Dosoftei și A.Șaguna, poetul G.Murnu, istoricul V.Papacostea, lingvistul Th.Capidan, juristul Mircea Djuvara, pictorul Camil Ressu ș.a.

De asemenea, prin acest almanah sunt prezentate biografiile unor personalități mai puțin cunoscute, care au jucat un rol în zădărnica istorie a românilor sud-dunăreni. Astfel, Dan Lăzărescu scoate la lumină viața și opera medicului timișorean Gheorghe Constantin Roja (1786-1848) care a întreținut multiple legături cu reprezentanții Școlii Ardelene. Nicolae Șerban Tanăsoca publică studiul *Un izvor inedit privitor la istoria aromânilor din regiunea Veriei*, pornind de la manuscrisele fruntașului verian Petre Badrălexi (1835-1919).

Prin efortul de a publica acest almanah, Societatea de Cultură Macedo-Română înlesnește difuzarea literaturii aromânești și arată contribuția aromânilor la crearea patrimoniului cultural național.

Petronel Zahariuc

* * * *Xenopoliana*, Buletinul Fundației Academiei "A.D.Xenopol" din Iași, 1, 1993, 1-4 124 p.

Gândit încă din 1990, odată cu ideea unei fundații care să sprijine programele Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", acest Buletin reprezintă un moment important în contextul istoriografic românesc actual.

Așa cum sugerează în "argumentul" de început al micro-volumului reputatul istoric Alexandru Zub, "... Xenopoliana nu implică nici ostentație recuperatoare, nici prezumție proto-cronistă, ci numai un fel de a lega mesajul unei opere de problemele istoriografiei actuale și de năzuințele unui institut ce poartă numele istoricului înscris pe frontispiciu." (p.3).

Tema aleasă pentru întâiul număr din "Xenopoliana" se intitulează "Discurs istoric și integrare" și reprezintă un îndemn către regândirea analizei istorice actuale, a istoriografiei în ultimă instanță, domeniu științific supus atâta vreme asediului ideologiei dogmatizante. Secolul XXI care își răsfrânge "zorii" către noi, va fi caracterizat de forța tutelară a interdisciplinarității.

Istoricul însuși este nevoit să înțeleagă că demersul său original este în concordanță cu întrebările pe care însăși societatea și le adresează sieși, imaginea "castei" aflată în dihotomie cu "masele" devenind treptat un atavism.

Cele 18 articole existente în cuprinsul Buletinului se constituie în tot atâtea propuneri incitante privind în esență abordarea mai profundă a problemelor istoriografiei, depășind limbajul-tip, unilateral-didacticist și utilizând în acest scop elemente aparținând "instrumentarului" unor discipline auxiliare istoriei (sociologia, psihologia, istoria mentalităților, psiho-istoria, antropologia, etc.).

Liviu Antonesei postulează utilizarea metodei analizei de conținut în cercetarea comunismului românesc, metoda în sine fiind deja reprezentativă pentru sociologie. (*"Închiderea" și "deschiderile" istoriografiei*, p. 5-10).

Valeriu Gherghel pune în discuție problema "duratei scurte" și a rescrierii "fragmentelor" temporale, întrebându-se retoric dacă "reconstruirea timpului sfârșit să nu fie decât o confecție a scriptorului, a celui care "face istoria", până la urmă". (*Această nebunie, istoria*, p.10-13). Același Valeriu Gherghel consideră că transpunerea în formă științifică a unui proiect privind o "istorie a milei" poate constitui un pas înainte în ceea ce privește înțelegerea mentalității raporturilor dintre Autoritate și supuși. (*O istorie a milei? Prolegomene la un proiect imposibil*, p.85-89).

Alexandru Zub pune accentul pe rolul axiologic al discursului istoric precum și pe creionarea personalității științifice a lui A.D.Xenopol, cazul său fiind "fără îndoială unul dintre ce-

le mai interesante pentru o cultură ca a noastră, aflată mereu în situația de a recupera întârzieri, de a face eforturi sincronizatoare, de a-și transgresa "complexele". (p.114).

Andrei Pippidi analizează fixațiile istoriei românilor, confuzia dintre mit și adevărul istoric, observațiile sale demonstrând perspicacitate și non-conformism (*Miturile trecutului-răspândirea prezentului*, p.22-31).

O prezență plăcută este reprezentată de articolele tânărului istoric Lucian Leuștean (*Context istoriografic central și sud-est european*, p.32-41 și *De la istorie și propagandă politică la istoria propagandei*, p.89-93) care dovedesc pe lângă voința de a accede la sursele istoriografice occidentale și o capacitate de analiză pe cât de surprinzătoare (ținând cont că autorul nu a împlinit încă 30 de ani) pe atât de promițătoare pentru viitor.

Alexandru Florin Platon dovedește și cu această ocazie că este un cercetător pe deplin format, familiarizat cu subtilitățile analizei detaliate, posesor al unui stil realmente incitant, demonstrând o apetență certă pentru filosofia istoriei și pentru studiul mentalităților. (*Despre desincronizarea discursului istoriografic*, p.42-45).

Cunoscut publicului larg ca talentat și perspicace publicist (articolele sale din cotidianul ieșean "Monitorul" fiind semnificative) istoricul Florea Ioncioaia probează sobrietate și simț al aprecierilor în articolul său, *De la spiritul partinic la istoria de parastas*, p.46-52, articol care tratează volumul *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români* scris de Vlad Georgescu în anul 1977.

Celelalte articole ale prezentului Buletin, chiar dacă doar enumerate nu sunt cu nimic mai prejos sub aspectul problematicei propuse abordării și a interesului suscitât cititorului iubitor de istorie: Leonid Boicu - *Despre studiul istoriei relațiilor politice internaționale ale României* (p.53-59); Pompiliu Teodor - *Transilvania : spre un nou discurs istoriografic* (p.59-64); Ștefan S.Gorovei - *Un alt Ev Mediu românesc* (articol pe care-l considerăm o veritabilă schiță de revoluționare metodologică), p.64-70; Vasile Docea - *Istoria monarhiei între inerție și resurrecție* (un nume care "vine" în istoriografia epocii moderne românești), p.70-78; Dumitru Șandru - *Istoria dictaturii comuniste în România. Strategia unei restituții imperative* (aceeași rigoare cu care apreciatul cercetător ne-a obișnuit), p.78-85; Lucian Nastasă - *Pentru o recuperare socio-istorică a experiențelor concentraționale românești (1947-1964)* - temă de mare interes pentru istoricul de profesie și nu numai; Mihai Dinu Gheorghiu - *Formarea cadrelor conducătoare în România* (o perspectivă inedită asupra raportului dintre elite și aspiranții la accesarea în rândul lor), p.101-113. În sfârșit, *Teoria și filosofia istoriei de ...A.D.Xenopol*, completează în chip fast sumarul unui Buletin mai mult decât promițător pentru stimularea cercetării istorice autentice aici, la Iași, unde valorile consacrate dar și cele de perspectivă se pare că nu lipsesc.

Cristian Sandache

ȘEDINȚE DE COMUNICĂRI

Muzeul de Istorie a Moldovei organizează în fiecare a treia miercuri a lunii ședințe de comunicări științifice susținute de membrii colectivului, precum și de invitați de la Facultatea de Istorie, Institutul de Istorie "A.D.Xenopol" și Arhivele Statului Iași.

În cursul anului 1994 și la începutul anului 1995 au fost prezentate următoarele comunicări:

- Senica Tudose, *Tehnici și metodologii moderne în studiul arheologiei:traseologia* (publicată în "Memoria Antiquitatis", XIX, 1994, p.423-430);
- Cristian Sandache, *Naționalism, autoritate și modernizare în concepția lui Carol al II-lea*;
 - Rodica Radu, *Unele considerații privitoare la sistemul instituționalizat al culturii românești în perioada interbelică* (sub tipar în "Cercetări istorice", XVI, 1995);
 - dr. Dumitru Șandru, *Jandarmeria în Moldova (1944-1945)*;
 - Angela Știrbu, *Farmaciiști de origine germană la Iași (sec.XIX-XX)*;
 - Cristian Sandache, *Discursul politic de tip naționalist la Corneliu Z. Codreanu*;
 - Elena Gherman, *O încercare de împatrimoniere sau o "Domesday Book"*;
 - Silviu Vacaru, *Activitatea diecilor din cancelaria domnească a Moldovei în prima jumătate a sec. XVII* (publicată în Anuarul Institutului de Istorie "A.D.Xenopol", XXX, 1993, p.97-115);
 - Zamfira Pungă, *Contribuții la biografia unui pașoptist bucovinean: Miron Ciuperco-vici* (sub tipar în "Buletinul "Ioan Neculce" (Seria nouă), I, 1995);
 - Cristian Sandache, *Nae Ionescu - adversar al pluralismului politic*;
 - Zamfira Pungă, *Documente inedite privitoare la ocolul Câmpulungului Moldovenesc (sec.XIX) aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei*;
 - Elena Gherman, *Puncte de vedere privind dominația politică și structurile confesionale în Moldova de Jos la vremea întemeierii statului*;
 - Sorin Damean, *Carol I și preparativele politico-diplomatice pentru obținerea independenței României (1866-1875)*;

Simpozioane

Muzeul de Istorie a Moldovei

- 1 Decembrie, Ziua națională a României. Au conferențiat: prof.univ.dr. I.Agrigoroaiei, dr. Dumitru Șandru, conf.univ.dr. I. Ciupercă.În continuare, spectacolul "Cântecul obârșiei" susținut de studenți de la Academia de Arte "George Enescu" Iași, clasa prof. Natalia Dănăilă;

- I. Inculet - luptător pentru unirea Basarabiei cu România, evocare prilejuită de deschiderea punctului memorial din comuna Bârnova, județul Iași;

Muzeul Unirii

- 135 de ani de la Unirea Principatelor.Au conferențiat: acad. Gh. Platon și lector univ. M. Timofte;

- *76 de ani de la unirea Basarabiei cu România*. Au conferențiat: conf.univ.dr. Gh. Cliveti și lector univ. M. Timofte;
- *176 de ani de la nașterea lui Al.I.Cuza*. Au conferențiat: dr. D. Ivănescu și dr. D. Vitcu;
- *1 Decembrie 1918*. A conferențiat prof.univ.dr. I. Agrigoroaiei;
- Muzeul Memorial "Mihail Kogălniceanu"*
- Seară muzeală dedicată memoriei lui M. Kogălniceanu. A conferențiat conf.univ.dr. Gh. Cliveti și a urmat un concert cameral susținut de Doina Grigore și M. Ailenei de la Filarmonica "Moldova".
- Muzeul de Istorie a orașului Hârlău*
- 610 ani de la prima atestare documentară a orașului Hârlău.*
- Muzeul Memorial "Al.I.Cuza" Ruginoasa*
- Ruginoasa în memoria istoriei.*

Expoziții

75 de ani de la Marea Unire

În eleganta ambianță a sălii "Orest Tafrali"¹, la 30 noiembrie 1993, Muzeul de istorie a Moldovei a vernisat expoziția "75 de ani de la Marea Unire". Organizatorii au intenționat să re-memoreze un aspect al procesului de înfăptuire a dezideratului național și anume războiul pentru reîntregirea neamului, subliniind contribuția unor personalități din elita armatei române, evenimente de front, organizarea serviciilor militare etc.

În funcție de patrimoniul deținut, s-a conferit acestei expoziții un caracter predominant memorial, de reconstituire a atmosferei de război, decât un caracter documentar. Aceasta și în intenția muzeotehnică, de curând nuanțată și generalizată în Muzeul de istorie a Moldovei, de a reechilibra în expozițiile cu caracter istoric ponderea între exponatele originale și cele complementare, acestora din urmă rezumându-li-se doar rolul de a sublinia sau completa informația istorică conținută de valorile muzeale. Astfel, toate exponatele din această expoziție sunt originale din patrimoniul muzeului (mare parte expuse acum pentru prima dată), cărora li se adaugă câteva piese din colecția fostului muzeu al Diviziei "Ștefan cel Mare".

Expoziția a fost organizată pe mai multe secțiuni:

- Apariții editoriale și publicații periodice în limba română și limbi străine referitoare la conflagrația mondială;
- Studii, lucrări memorialistice, periodice contemporane evenimentelor privitoare la campania din 1916-1918 din România;
- Uniforme, accesorii de vestimentație militară, arme albe și de foc, de paradă sau de exercițiu, care readuc în memoria vizitatorului imaginea ostașului român, de la soldat la ofițer superior, din diferite arme. Sunt incluse aici obiecte, documente, fotografii originale ilustrând și activitatea serviciilor militare auxiliare. Multe din acestea reconstituie organizarea serviciilor sanitare la activitatea cărora au contribuit nu numai cadrele sanitare active din armata română, dar și populația civilă, mai ales societățile de binefacere în care alături de femei din toate stratele sociale și-au dat obolul soțiile unor personalități ale vieții politice, așa cum a fost la Iași Zoe Mărzescu, societăți patronate de Regina Maria.

¹ Cu doi ani în urmă, ultima sală din circuitul Muzeului de istorie a Moldovei a fost amenajată ca spațiu pentru expozițiile temporare. Acest spațiu s-a dorit a fi un "memento" dedicat profesorului Orest Tafrali, inițiatorul în 1916-1918 a Muzeului de antichități (primul muzeu de istorie din Iași), instituție destinată a contribui la opera de regenerare națională prin cultură. Inițiatorul însuși a contribuit ca membru al "Misiunii profesorilor universitari" la apărarea drepturilor românilor asupra teritoriului național la Conferința de Pace de la Paris din 1919.

Atmosfera de război este întregită prin expunerea lucrării "Șarja de la Prunaru" datorată pictorului Nicolae Mantu (1,650 / 2,500m, u/p, colecția Muzeului de Artă din Iași), a cărui valoare documentară este dată de veridicitatea și forța expresivă a compoziției.

- Distincții conferite participanților la campania militară între care uniforma de Cavalier al Ordinului "Mihai Viteazu", ce a aparținut căpitanului Grigore Ionescu, ulterior comandantului Regimentului 13 Infanterie din Iași. Tot aici sunt expuse documente relevând gesturi de recunoștință venind din partea camarazilor sau populației civile adresate după război Regelui Ferdinand Întregitorul, comandanților armatei române între care generalul Eremia Grigorescu și mareșalului Alexandru Averescu.

- O stemă a României Mari, un steag cu cifra Regelui Ferdinand, o hartă a Regatului României din 1920, hărți etnografice ale provinciilor istorice Basarabia și Bucovina, textele tratatelor încheiate la Conferința de Pace de la Paris ilustrează împlinirea visului căruia armata română i-a închinat atâtea sacrificii.

Expoziția a fost deschisă în perioada decembrie-ianuarie fiind vizitată de publicul care a parcurs circuitul Muzeului de istorie a Moldovei.

Rodica Radu

Iașii la sfârșit și început de secol

Marea diversitate a obiectelor ce alcătuiesc patrimoniul unui muzeu de istorie și care, bineînțeles, nu poate intra în întregime în expoziția permanentă, îi determină pe cei care-și desfășoară activitatea aici, să-și propună mereu noi teme pentru expozițiile temporare pe care le oferă publicului. Așa a apărut, în cadrul Muzeului de istorie a Moldovei, ideea unei expoziții dedicate societății ieșene din jurul anilor 1900.

Intitulată "Iașii la sfârșit și început de secol", expoziția deschisă în luna noiembrie a anului 1993, a etalat în fața publicului ieșean un număr important de exponate de o mare varietate atât din punct de vedere tipologic, cât și din punct de vedere al apartenenței. Tema li s-a părut realizatorilor interesantă sub două aspecte. În primul rând, Iașii, oraș cu inițiative de importanță națională pe tărâm cultural și politic, au fost și vor rămâne un subiect inepuizabil. Vechi leagăn de cultură și civilizație, comparat de unii cu mari centre ale spiritualității și culturii cu Florența, Cracovia, Oxford, loc de îmbinare a raționalismului cu romantismul, a reflexivității uneori melancolice cu sclipirile spiritului, Iașii i-au surprins, de-a lungul secolelor, pe cei care străbătând drumurile Europei, găseau aici cu uimire o cetate cu nimic mai prejos de civilizația Occidentului sau a Bizanțului. În al doilea rând, sub aspect cronologic, expoziția se plasează în cadrul acelei perioade de pace și relativă bunăstare, "la belle époque", în care, ca urmare a progresului tehnic din ultimul deceniu al veacului trecut, ambianța citadină cunoaște anumite prefaceri, mai ales în preajma anului 1900.

Despre Iași s-a scris mult, fiind numit pe rând "orașul amintirilor", "al vechilor ziduri", și "al marilor iubiri", oraș în care "fiecare piatră vorbește de trecut", fiecare colț evocând fie un moment istoric, fie o personalitate.

Din vasta bibliografie despre Iași, expoziția face o introducere în temă prin prezentarea câtorva lucrări de o însemnătate mai aparte. Este vorba, în primul rând, de ediția I-a a monografiei lui N.A. Bogdan *Orașul Iași odinioară și astăzi. Schițe istorice și administrative*, publicată, așa cum reiese din foaia de titlu, cu ocazia vizitei făcute la Iași, în 1904, de Regele Carol I și Regina Elisabeta împreună cu Principele Ferdinand și Principesa Maria. O a doua lucrare, de proporții impresionante, este *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași* scrisă de profesorul Constantin Erbiceanu cu ocazia sfințirii Catedralei din Iași, la 23 aprilie 1887, și apărută la București în 1888 sub oblăduirea Ministerului Cultelor și a Instrucțiunii Publice. Se alătură acestor lucrări și *Memorialul* arhitectului N. Gabrielescu, inspec-

tor și director al lucrărilor de restaurare a mai multor biserici din țară, tipărit la Iași, în 1890, care conține date interesante privitoare la restaurarea bisericilor Trei Ierarhi și Sf. Nicolae Domnesc din Iași, precum și la condițiile în care a decurs colaborarea cu arhitectul restaurator André Lecomte du Noüy.

Ilustrate cu vederi din Iași, din colecții de epocă, completează imaginea Iașilor acelor ani de sfârșit și început de secol.

Apelul la obiecte de vestimentație și accesorii are un rol deosebit în creionarea modei timpului, receptivă la influența europeană.

Sobrietatea ținutei masculine, dominată în special de influența engleză, este ilustrată prin două clacuri din mătase neagră și pălăria de paie ("canotieră"), pe ale căror etichete și cutii se pot citi numele și adresele firmelor producătoare din Viena, Londra și Paris, ca și adresele firmelor ce le desfăceau în țară. Bastoanele din lemn scump și cu mânere frumos ornamentate, tabacherele din argint cu monograme și decorațiuni incizate sau cu email, pince-nez-ul și alte accesorii reușesc să contureze profilul burghezului respectabil, al financiarului sau al omului de afaceri care, în pofida înfățișării sale sobre, își etalează bunăstarea prin toaletele doamnei sale.

Vestimentația feminină, mult mai receptivă în fața noutăților modei, devenind un domeniu de manifestare a noului stil, este prezentă prin piese din material fin, cu aplicații din dantelă pe corsaj și mâneci, prin fragmente de țesături împodobite cu mărgelile și paiete, prin broderii efectuate pe suport de tulle, toate acestea demonstrând și prețul ridicat al vestimentației datorat nu numai cantității și calității, dar și volumului mare de muncă investit în crearea sa. Vin să completeze imaginea ținutei feminine bijuterii și alte numeroase accesorii ca: batiste brodate pe mătase, garnituri din dantelă și mărgelile, ace de pălărie și piepteni, evantaie din lemn pictat sau fildeș, pungi brodate și poșete suspendate cu lanț. Cele două umbrele, din dantelă și mătase, mărturisesc obiceiul misterioaselor doamne de a-și apăra de soare delicatele lor chipuri, iar carnețelele cu coperte frumos legate păstrează până astăzi între filele cu suveniruri petalele fragile ale unor flori presate la sfârșit și început de veac.

Din expoziție nu lipsește nici vestimentația militară a epocii. Vestonul de ofițer de cavalerie și cartușiera cu cap de bour fac parte integrantă din epocă, demonstrând păstrarea, încă, în uniformă ofițerilor superiori, a eleganței ținutei de curte, cu șireturi aurii formând galoane sau brandemburguri, cu accente vii, lucitoare. Cele două săbii și pușca completează exponatele militare, însoțite fiind de *Albumul armatei române*, apărut în cinstea zilei de 10 mai 1902. Lucrare de dimensiuni mari, albumul prezintă în imagini întreaga organizare a armatei române, de la Ministerul de Război până la serviciul sanitar și corpurile de armată și încheind cu un text referitor la istoricul armatei române în limbile română, franceză și germană. Pe cutia unui chipiu de ofițer se poate citi: "Magazinele de ceprezerie militară <<La Foișor>>, Iași, strada Lăpușeanu, numărul 11. Atelier special de căciuli și chipiuri pentru d-nii ofițeri și toate furniturile militare". De altfel, astfel de emoționante adrese ieșene, de tipografii sau de farmacii se mai găsesc și pe alte obiecte de expoziție.

Unele dintre exponatele etalate adâncesc tratarea temei, ridicând valoarea expoziției prin caracterul lor memorial. Așa pot fi amintite piese ca: serviciul lucrat din taleri de argint aparținând familiei Kogălniceanu, tacâmuri din argint și farfurii din servicii aparținând casei Grigore Ghica, o mapă din piele conținând acte ale familiei Burada, o casetă din metal, frumos ornamentată, ce a aparținut lui Ion Ghica, precum și mai multe cărți de vizită ce amintesc de personalități ale timpului ca: Mitropolitul Pimen, prințul Grigore Sturza, generalul Manu, G.Gr. Cantacuzino, Ion N. Lahovari, Th. T. Burada, pe fiecare dintre ele fiind menționate titlurile deținute de aceștia.

Deși puțin mai târzie, nu mai puțin emoționantă este o culegere de poezii în manuscris, intitulată "Eroului de la Oituz" și dedicată cu cuvinte de adâncă venerație generalului Eremia Teofil Grigorescu de către subalternul său Vasile Drăgușanu.

Mai sunt prezente printre expozate obiecte din inventarul farmaciei Johann Engel, ce funcționa "la poarta curții", împreună cu copia din 1911 a actului de înființare a acesteia, semnat în 1823 de Ioan Sandu Sturza.

În ideea de întregi atmosfera aceluia prag dintre secole din expoziție nu lipsesc nici sfeșnicile suple cu trei, cinci sau șase brațe, dar nici lampa de iluminat cu gaz, nici barometrul la modă și nici gramofonul elvețian. Un stereoscop de salon, câteva ceșcuțe de cafea din porțelan fin, nelipsita chisea pentru dulceață ca și jetoanele multicolore sugerează plastic viața saloanelor vremii. Realizată într-una din sălile fostului Palat de Justiție (a cărei construcție a început în 1906), sală decorată cu elemente caracteristice neogoticului flamboyant, expoziția a beneficiat de cadrul necesar pentru a predispune publicul la o transpunere în epocă și pentru a sugera bogăția moștenirii cu care societatea ieșeană prosperă trecea încrezătoare pragul noului veac.

Angela Știrbu

Civilizația Cucuteni

Cunoscută mult timp doar specialiștilor, Cultura Cucuteni suscită astăzi interesul unor cercuri mai largi de iubitori ai artei preistorice și arheologiei. Triburile Cucuteni au creat splendidă și originală ceramică pictată și au lansat opere nu mai puțin remarcabile în domeniul artei figurative care se înscriu, incontestabil, între cele mai importante manifestări de acest gen din patrimoniul cultural mondial.

În 1995 s-au împlinit 110 ani de când folcloristul ieșean Th. Burada semnala existența așezării neolitice de pe Cetățuia de la Cucuteni. Cu acest prilej - dar împlinind în același timp o dorință mai veche a specialiștilor din capitala Moldovei - la Iași, în organizarea Muzeului de Istorie din cadrul Complexului Muzeal Național "Moldova" și sub patronajul Direcției Protecției și Valorificarea Patrimoniului Cultural Național din cadrul Ministerului Culturii, a fost organizată expoziția "Civilizația Cucuteni".

Realizarea acestei expoziții de proporții impresionante nu ar fi fost posibilă fără colaborarea cu mai multe instituții de cultură deținătoare de obiecte aparținând purtătorilor acestei civilizații. Organizatorii aduc și pe această cale mulțumiri specialiștilor de la: Institutul de Arheologie Iași, Universitatea "Al.I.Cuza" Iași, Muzeul Național de Istorie a României București, Muzeul de Istorie și Arheologie "Iulian Antonescu" Bacău, Muzeul Județean de Istorie Botoșani, Muzeul Județean de Istorie Galați, Muzeul Orașului Huși, Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra Neamț, Muzeul de Istorie Roman, Muzeul "Ștefan cel Mare" Vaslui, Liceul "Ioan Neculce" Târgu Frumos și Institutul de Arheologie și Istorie Veche al Academiei Republicii Moldova.

Încercând să reînvie omul, cel care stă în spatele splendidei ceramici pictate cucuteniene, realizatorii expoziției nu s-au limitat la modul de prezentare a acestei culturi de până acum (ceramică și plastică) ci au încercat să dezvăluie existența unei civilizații prospere (așezări stabile, locuințe de suprafață, preocupări pentru organizarea teritoriului, ocupații, credințe magico-religioase).

Excursul istoric începe firesc prin prezentarea ocupațiilor unei populații ce viețuia la sfârșitul neoliticului, în eneolitic. Sunt documentate: cultivarea plantelor, creșterea animalelor (atât cât a fost posibil), torsul, țesutul, confecționarea și decorarea ceramicii precum și alte activități cotidiene ca vânătoarea, confecționarea îmbrăcăminte, doborârea copacilor și fasonarea lemnului.

Respectând cele trei faze cronologice (A, A-B și B) stabilite de specialiști, și în cadrul acestora pe stațiuni, a fost prezentată publicului splendidă ceramică Cucuteni.

De remarcat, în încercarea de a sublinia unitatea complexului cultural Ariușd-Cucuteni-Tripolie, piesele de la Malnaș-Băi (Covasna) din cadrul fazei A ca și asemănarea până aproape de identitate dintre ceramica de la Drăgușeni (Botoșani) și cea de la Cuconești Vechi (R. Moldova). Pe lângă piesele de la Trușești (Botoșani), intrate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei de ani de zile, au putut fi admirate acum, pentru prima oară la Iași, piesele de la Dumăști, Izvoare, Giurgești precum și cele din descoperirile recente de la Scânteia (Iași), toate aparținând fazei A a culturii Cucuteni.

Pentru această fază, pictura nu a fost singura tehnică folosită pentru decorarea ceramicii. După cum s-a putut vedea și în expoziție, alături de ornamentarea pictată, meșterii olari cucutenieni au făcut apel și la ornamentarea incizată și cu caneluri, uneori combinând cu măiestrie motivele pictate cu cele incizate și canelate.

Reflectând situația cercetărilor arheologice mai puțin ample, pentru faza A-B, piesele expuse au fost reduse ca număr comparativ cu cele aparținând fazei anterioare. Remarcăm valoarea desosebită a vaselor de la Traian-Dealul Fântânilor și a celui de la Rusăiești cu reprezentări antropomorfe pictate. Puține la număr în toată aria Cucuteni, ele reprezintă un stadiu avansat al artei meșterilor acelor vremuri care s-au desprins de atotputernicia decorului geometrico-spiralic reușind să redea, chiar schematic, silueta umană. Aparținând aceleiași faze menționăm și piesele de la Dâmbul Morii, Ghelăiești și Traian-Dealul Fântânilor.

Ceramica aparținând fazei B de la Valea Lupului, Sfântul Nicolae Domnesc-Iași, Târgu Ocna-Podei și Varvareuca întregeste imaginea evoluției culturii Cucuteni. Chiar și vizitatorul mai puțin avizat a putut observa distanța uriașă pe care au parcurs-o meșterii cucutenieni în ceea ce privește concepția decorativă, de la simetria și armonia perfectă a fazei Cucuteni A și chiar a fazei Cucuteni A-B până la decorul ce pare destul de haotic al fazei Cucuteni B.

În această ultimă fază artiștii cucutenieni au introdus în decorul pictat alte elemente naturaliste - reprezentările zoomorfe. Având la origine un substrat de ordin mitic și simbolic pe care numai în puține cazuri îl putem descifra, siluetele de animale și păsări ca și cele umane au fost tratate schematic. O excepție care confirmă talentul neîngrădit de reguli al meșterilor cucutenieni o reprezintă vasul de la Varvareuca pe care au fost pictate realist trei pisici și un cerb.

Piesele considerate ca fiind legate de suprastructura spirituală a comunităților cucuteniene întregesc, în mod fericit, expoziția. Este vorba în primul rând de așa-numitele vase de cult: vase antropomorfe și zoomorfe, vase tip horă, vase prosopomorfe, vase cu reprezentări antropomorfe în relief la care se adaugă statuetele antropomorfe și zoomorfe. Legate de practici magico-religioase, acestea, alături de motivele decorative ale ceramicii, ne ajută să ridicăm, măcar parțial, vălul care ascunde concepțiile mitice ale comunităților culturii Cucuteni.

Cultivarea plantelor și creșterea animalelor ca și rolul primordial al femeii în procesul biologic al reproducerii vieții și în stabilirea descendenței, au generat în chip firesc, un cult al fecundității și fertilității. Acesta este motivul pentru care majoritatea statuetelor antropomorfe sunt feminine, multe prezentând o steatopigie accentuată iar altele sunt modelate însărcinate (cum ar fi statueta fragmentară de la Scânteia). Statuetele masculine, mult mai rare, îl reprezintă pe acolitul masculin necesar perpetuării vieții.

Păstrarea în locuințe a statuetelor constituia un act magic cu ajutorul căruia se invoca ocrotirea și înmulțirea vieții umane și animale. Este motivul pentru care s-au păstrat în locuințe pe lângă statuetele antropomorfe și cele zoomorfe. Covârșitoarea majoritate a statuetelor zoomorfe reprezintă comute ceea ce corespunde faptului că cele mai frecvente resturi osoase de faună din așezări provin de la aceste specii de animale domestice.

Alături de numeroasele statuete antropomorfe și zoomorfe modelate în lut, în expoziție au putut fi admirate și două din rarele exemplare de statuete antropomorfe (de la Bârlălești și Mălușteni) tăiate și șlefuite în os descoperite în aria culturii Cucuteni semnificative pentru ilustrarea relațiilor intercomunitare cu populațiile aparținând culturii Gumelnița.

Altarele și complexele de cult completează informațiile noastre despre gândurile și practicile magico-religioase ale triburilor cucuteniene. Remarcăm diversitatea altărașelor prezente în expoziție (de dimensiuni diferite, cu pictură sau fără). Singurul complex ritual expus acum la Iași este cel de la Buznea (Iași). Descoperirea lui într-o locuință indică existența locuințelor-sanctuar iar cele patru statuete dispuse după puncte cardinale, patru la număr ca și anotimpurile, pot fi puse în legătură cu ritualurile agricole, cu succesiunea anotimpurilor și cu dorința celor ce viețuiau atunci de asigurare a rodniciei pământului și perpetuării vieții în cadrul ciclurilor vegetale.

Printre punctele de atracție ale expoziției putem menționa tezaurul de la Brad (Bacău) și faimoasa statueta cu colier triplu de la Trușești alături de care au fost expuse brățările din tezaurul de la Hăbășești și pandantive din scoică, os, piatră și lut ars.

Încheind excursul istoric, sceptorul de diorit de la Bârlălești și topoarele de aramă reflectă imaginea unei societăți în schimbare în care rolul bărbatului devine precumpănitor.

Materialele complementare (hărți, texte, fotografii) alături de o vitrină în care au fost strânse marile monografii, lucrările cercetătorilor români sau străini tratând anumite aspecte ale acestui mare complex cultural completează imaginea pe care vizitatorul și-o poate face, parcurgând expoziția, despre splendida cultură Cucuteni.

Expoziția a fost deschisă în perioada septembrie 1994 - ianuarie 1995.

Senica Tudose

1 Decembrie 1918 - Unirea cea Mare

Organizatori: Muzeul de Istorie a Moldovei în colaborare cu Corpul de Armată - Iași.

Sala "Orest Tafrali", Palatul Culturii-Iași.

Decembrie 1993 - februarie 1994.

Regina Maria - ultima romantică

Organizator: Muzeul Național de Istorie a României - București.

Sala "Orest Tafrali", Palatul Culturii - Iași.

Mai - iunie 1994.

Faință și porțelan (sec. XVIII-XIX)

Organizator: Muzeul de Istorie a Moldovei.

Sala "Orest Tafrali", Palatul Culturii - Iași.

Iulie - septembrie 1994.

Creșterea colecțiilor

În anul 1995, sunt în curs de inventariere în patrimoniul muzeal piese arheologice provenite din descoperiri întâmplătoare, documente, cărți, obiecte de artă decorativă, piese numismatice, medalii, piese de vestimentație etc, care au fost selectate din donațiile oferite Muzeului de Istorie în ultimii ani.

Piese arheologice provenite din descoperiri întâmplătoare:

1. Topor din piatră (epoca neolitică) descoperit în comuna Ivănești, jud. Vaslui;
2. toporaș din silex (epoca bronzului) passim;
3. vârfuri de săgeată (sec. I î.Hr. - I d.Hr.) descoperit la Vânători-Iași;
4. vârf de săgeată din fier în formă de frunză (sec. I-II d.Hr.) descoperit la Corod-Galați;
5. vârf de săgeată din fier (sec. II d.Hr.) descoperit la Corod-Galați;
6. două amfore romane descoperite în cartierul Tătărași din Iași;
7. fibulă din bronz (sec. II-III d.Hr.) descoperite la Corod-Galați;

8. pafta din bronz cu decorații din email (sec.XVIII) passim;
9. cahlă cu decor vegetal (sec.XVIII) passim;
10. olan de conductă (sec.XVIII) descoperit la Pietroșica, com.Coarnele Caprei, jud.Iași;
11. tezaurul de la Mircești.

Donații și donatori

- *Andriescu Maria*- Iași: accesorii de uniformă militară, medalii și decorații (între care ordinele "Coroana României" și "Steaua României"), trusă de campanie, rechizite școlare și materiale didactice care au aparținut lui Ion Andriescu, profesor de matematică la Liceul Internat din Iași în perioada interbelică.

- *Pavelcu Vasile*- Iași: album de fotografii și piese de mobilier (între care un scrin stil Bahut) provenite de la familia Emil Racoviță, memoriu de lucrări și titluri, caiet manuscris "Curs de psihologie", fotografii, documente de arhivă personală și cărți ale profesorului universitar V.Pavelcu.

- *Enea Gherghel*- București: două robe de magistrat ce au aparținut lui Radu Gherghel, președintele Curții de Casație din Iași.

- *Alexandru Dumitriu*- București: album din 1908 cu fotografii reprezentând imagini din "Vila Riria", casa istoricului A.D.Xenopol din Iași.

- *Elena Săpunaru*- Iași: cărți poștale ilustrate reprezentând-o pe Olga Sturdza, președinta generală a Societății Ocrotirea Orfanilor de Război și Monumentul Unirii donat de aceasta orașului Iași, fotografii și o pană de bronz care au aparținut Olgăi Gălățeanu de la Orfelinatul de Fete Greceanu din Iași.

- *Brașoveanu Vasile*- Iași: pahar de sticlă cu inscripția amintind de inaugurarea statuii lui Al.I.Cuza din Iași (1912).

- *Aglae Niculescu*- Iași: caiete manuscris ale căpitanului Scarlat Constantinov cuprinzând însemnări și fotografii din campania din 1916-1918.

- *Felicia Captaru*- Iași: decorații, fotografii și corespondență ale colonelului Dumitru Captaru, comandant al Regimentului 13 Dorobanți și prefect de Iași, precum și caiete de amintiri și ecusoane de la Școala "Notre Damme" din Iași.

- *ing.Drăgănescu Radu*- Iași: medalii și plachete emise între anii 1970-1980.

- *Alexandru Apostoleanu*- Iași: diploma emisă cu ocazia "Expoziției Cooperatorilor din țară"- 1884.

- *dr. Jana Boldescu*- Iași: evantai din tüll pictat (sec.XIX) și medalia "Inaugurarea lucrărilor de aducțiune a apei Timișești-Iași".

- *Neculai Ignea, Justin Agarici, Elena Daniel*: cărți poștale ilustrate cu imagini din străinătate și din țară.

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
ArhGen	= Arhiva Genealogică
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AM	= Arheologia Moldovei
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească (ambele serii)
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMȘ	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității "A.I.Cuza" Iași
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies (Thesaloniki)
CDM	= Catalogul documentelor moldovenesti din Arhivele Centrale de Stat, București, vol.I-V.
CDM, S. 1	= idem, Supliment 1
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DIR	= Documente privind istoria României
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
"Ion Neculce"	= "Ion Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iași
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
RA	= Revista Arhivelor (ambele serii)
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études sud-est européennes
RFR	= Revista Fundațiilor Regale
RH	= Revue Historique
RdI	= Revista de istorie
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIR	= Revista istorică română
RM	= Revista muzeelor
RMM	= Revista muzeelor și monumentelor
RRH	= Revue roumaine d'histoire
Rsl	= Romanoslavica
SAI	= Studii și articole de istorie
SCI	= Studii și cercetări istorice (ultimile din <i>CI</i>, seria veche)
SCIM	= Studii și cercetări de istorie medie
SCIV	= Studii și cercetări de istorie veche
SCIVA	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
SCȘi	= Studii și cercetări științifice, Iași
SMIC	= Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii și materiale de istorie modernă
TC	= "Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Arh. St. Buc.	= Arhivele Statului București
Arh. St. Iași	= Arhivele Statului Iași
BAR	= Biblioteca Academiei Române

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei "Ioan Neculce" acceptă pentru publicare studii, articole și note bibliografice privitoare la istoria Moldovei și, în special, a Iașilor. Toate materialele vor fi dactilografiate la două rânduri, cu notele numerotate în continuare, așezate la sfârșitul textului. Fotografiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații. Toți cei interesați se vor adresa d-lui Corneliu Cojocariu, secretar de redacție al publicației, la adresa: Muzeul de Istorie a Moldovei - Iași, str. Piața Palat, nr.1, cod 6600, tel. 114136 / int.22.

Tehnoredactare: Mocanu Mariana

Multiplicarea executată cu sprijinul INSPECTORATULUI ȘCOLAR JUDEȚEAN IAȘI

<https://biblioteca-digitala.ro>

